

Міністерство освіти і науки України

Тернопільський національний економічний університет

**ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ СТАТИСТИКИ, АУДИТУ
ТА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ**

Монографія

Тернопіль – 2016

УДК 657

ББК 65

П78

Рецензенти:

**Гуцаленко Любов
Василівна**

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аудиту та державного контролю Вінницького національного аграрного університету

**Захожай Валерій
Борисович**

доктор економічних наук, професор, директор інституту міжнародної економіки та фінансів імені святої Великої княгині Ольги Міжрегіональної академії управління персоналом

**Лазаришина Інна
Дмитрівна**

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та аудиту Національного університету водного господарства та природокористування

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 7 від 22 червня 2016 року)

Проблеми і перспективи розвитку статистики, аудиту та економічного аналізу : моногр.; за ред. д. е. н., професора В. А. Дерія. – Тернопіль : Тайп, 2016. – 362 с.

ISBN

У монографії розкрито проблеми статистичного аналізу економічних процесів, зроблено оцінку стану та перспектив розвитку аудиту, розглянуто напрямки розвитку економічного аналізу й експертизи.

Монографія призначена для фахівців зі статистики, аудиту та економічного аналізу, а також науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 657

ББК 65 (4 Укр)

ISBN

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....	7
1.1. Проблеми та перспективи розвитку теорії і практики статистики.....	9
1.2. Статистична оцінка впливу чинників на результати діяльності підприємств.....	12
1.3. Методологія статистичного аналізу податкових надходжень до бюджету.....	23
1.4. Організаційні питання статистичного дослідження залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України.....	34
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ.....	49
2.1. Закономірності і перспективи розвитку аудиту.....	49
2.2. Концептуальні основи аудиту ефективності.....	60
2.3. Організаційні та методичні аспекти аудиту ефективності.....	77
2.4. Державний фінансовий контроль виконання бюджетних програм: форми та методи.....	124
2.5. Організація аудиту витрат на виробництво продукції.....	133
2.6. Соціальний аудит: теоретичні основи і методика проведення.....	144
2.7. Сучасне розуміння кадрового потенціалу і мотивації трудової діяльності як об'єктів аудиту.....	166
2.8. Комп'ютеризація аудиту: теорія та практичні рішення.....	187
2.9. Місце державного аудиту в системі державного фінансового контролю.....	198
2.10. Постмитний аудит у системі державного фінансового контролю.....	209

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ Й ЕКСПЕРТИЗИ.....	222
3.1. Економічний аналіз : теорія і практика.....	222
3.2. Теоретична концептуалізація ризику в обліково-аналітичній системі підприємства.....	238
3.3. Аналіз виробничо-збутової діяльності в контексті управління конкурентоспроможністю підприємства.....	267
3.4. Аналіз ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства.....	296
3.5. Аналіз інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств харчової промисловості.....	328
3.6. Аналіз динаміки та структури заощаджень населення України, їх роль у зростанні національної економіки.....	339
3.7.Фінансово-господарська експертиза кредитоспроможності потенційних дебіторів.....	347
ВИСНОВКИ.....	358

ВСТУП

Сучасний світ змінюється із неймовірною швидкістю і масштабами. Економічні процеси, як ніколи, набули глобальних розмірів та тісно пов'язані і переплетені між собою. Ці процеси постійно відстежуються, аналізуються та обговорюються вченими-економістами, практиками.

Серед вагомих наукових досліджень, які проводять українські вчені-економісти, є наукові дослідження, присвячені проблемам розвитку статистики, аудиту, економічного аналізу та експертизи. В такому напрямку нині мають численні публікації викладачі, аспіранти кафедри аудиту, ревізії та аналізу Тернопільського національного економічного університету.

Дану монографію підготували 23 знаних і молодих українських науковців-економістів, які намагаються зробити посильний внесок у розвиток економічних наук в сегменті статистики, аудиту, економічного аналізу та експертизи. Серед авторів монографії 1 доктор економічних наук, професор, 20 кандидатів економічних наук, 1 аспірант.

Монографія складається зі вступу, трьох розділів, висновків.

У Вступі монографії обґрунтовано необхідність видання даної монографії, охарактеризовано її проблематику, та структуру, а також названо її авторів.

У розділі 1 монографії «Статистичний аналіз економічних процесів» представили свої наукові результати фахівці зі статистики: кандидат економічних наук, доцент В.С. Чорний (п. 1.1), кандидат економічних наук, старший викладач Т.М. Орловська (п. 1.2), кандидат економічних наук, викладач Ю.І. Бойко (п. 1.3), кандидат економічних наук, доцент Я.І. Костецький (п. 1.4).

У розділі 2 монографії «Оцінка стану та перспективи розвитку аудиту» опублікували власні наукові здобутки фахівці з аудиту: кандидат економічних наук, доцент І.Д. Голяш (п. 2.1), кандидат економічних наук, доцент І.М. Щирба та аспірант М.М. Щирба (п. 2.2), кандидат економічних наук, доцент

М.Т. Щирба (пп. 2.2, 2.3), кандидат економічних наук, доцент О. А. Хаблюк (п. 2.4), кандидат економічних наук, доцент С. І. Саченко (пп. 2.5, 2.8), кандидат економічних наук, доцент Н.П. Михайлишин (п. 2.6), кандидат економічних наук, доцент С.Р. Романів та І.І. Галай (п. 2.7), кандидат економічних наук, доцент Л.А. Будник (п. 2.9), кандидат економічних наук, доцент О.В. Годованець (п. 2.10).

У розділі 3 монографії «Актуальні проблеми і напрямки розвитку економічного аналізу й експертизи» відображені результати наукових пошуків фахівців з економічного аналізу та експертизи: доктора економічних наук, професора В.А. Дерія (п. 3.1), кандидата економічних наук, доцента, докторанта В.З. Семанюк (п. 3.2), кандидата економічних наук, доцента І.В. Спільник, О.М. Загородної (п. 3.3), кандидата економічних наук, доцента З.Б. Литвин (п. 3.4), кандидата економічних наук, доцента Л.П. Матійчука (п. 3.5), кандидата економічних наук, доцента Р.В. Ціщика (п. 3.6), кандидата економічних наук, доцента В.М. Серединської (п. 3.7).

Вступ і висновки підготував доктор економічних наук, професор В.А. Дерій.

РОЗДІЛ 1. СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Проблеми та перспективи розвитку теорії і практики статистики

В умовах економічного розвитку, суспільство володіє статистичною інформацією як сукупністю числових даних про масові суспільно економічні явища та процеси. Це дає змогу будувати прогнози розвитку соціально - економічних явищ, бачити закономірності в масиві чисел, виділяти стійкі зв'язки між окремими показниками, визначати основні дії при ухваленні рішень [1, с. 153].

Організація статистики в Україні згідно Конституції України визначається виключно законами. Виходячи з цього, державною службою статистики України була проведена велика робота з підготовки пакета законопроектів у сфері статистики. Верховною радою було прийнято такі закони: “Про державну статистику”, “Про Всеукраїнський перепис населення”, “Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (в частині встановлення відповідальності за порушення порядку подання та використання даних державних статистичних спостережень)”; “Про внесення змін у деякі законодавчі акти України у зв'язку із прийняттям Закону України “Про державну статистику”.

Ці законодавчі акти повністю відповідають основним принципам офіційної статистики Організації Об'єднаних Націй (ООН), адаптовані до законодавства Європейського Союзу (ЄС) у сфері статистики, а також отримали позитивну оцінку Євростату і статистичного департаменту МВФ (Міжнародного валютного фонду). Їх прийняття створило відповідні правові та організаційні умови для подальшого розвитку державної статистики в Україні.

За роки незалежності державна статистика України, основним завданням якої є об'єктивна оцінка соціально-економічного розвитку країни, зазнала

значних змін, проте для підняття статистики до сучасного міжнародного наукового рівня, задоволення потреб системи управління та інших соціально-економічних суб'єктів в якісній, повній, різноманітній і своєчасній інформації, вкрай необхідна докорінна її перебудова [2, с. 221].

Серед проблем сучасної статистики виділяють:

1. Неправильне застосування статистичної методології. Для України на сьогодні актуально питання узгодженості національних, та міжнародних стандартів статистичного дослідження. Оскільки встановлення закономірностей масового явища відбувається через спостереження окремих його елементів (поведінка яких може суттєво різнитись), то при цьому існує можливість отримання невірних висновків.
2. Підвищення ефективності автоматизованих систем управління. Необхідно створити автоматизовані банки даних, розподільчі банки даних, які в свою чергу могли б сприяти створенню Єдиної статистичної інформації системи (ЄСІС), що надасть можливість запровадити в практику сучасні статистичні методи аналізу, імітаційні та прогнозні методи.
3. Оптимізація звітності. Потрібно впроваджувати замість суцільної звітності вибірккові обстеження, одноразові обліки чи опитування, що приведе до оперативного і поглибленого аналізу.
4. Забезпечення надійності і достовірності статистичної інформації. Весь науковий рівень статистичної методології, що застосовується в Україні, повинен відповідати методології і стандартам світової статистичної практики [3, с. 120-127].

Основними досягненнями національної статистики на сучасному етапі розвитку можна назвати:

- запровадження в основу державного управління принципів стратегічного планування статистики України, знайшло відображення в розроблені та затверджені урядом послідовно реалізованих двох програм розвитку державної статистики;

- внаслідок реалізації основних програми розвитку державної статистики були створені головні засади національної статистичної методології, що узгоджувалися з міжнародними стандартами: запроваджено базові елементи системи національних рахунків (СНР) і платіжного балансу, статистики зовнішньої торгівлі та зовнішньоекономічних інвестицій, грошово-кредитної та банківської статистики, статистики цін, створено Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, розроблено основи державної системи класифікації та кодування техніко-економічної соціальної інформації тощо;
- створена комплексна статистична система, адаптована, з одного боку, до міжнародних стандартів, а з другого – до національної специфіки; значні зміни відбулися в організації та проведенні державних статистичних спостережень за всіма напрямками, але насамперед у побудові національної СНР як інтегруючого елементу системи статистики в цілому;
- створення цілісної системи статистики підприємств, що дозволило запровадити в країні першою серед країн СНД інтегровані обстеження всіх суб'єктів господарювання незалежно від видів економічної діяльності; це дає змогу комплексно обстежувати економічну ситуацію в цілому та в окремих галузях, аналізувати діяльність всіх категорій підприємств, здійснювати порівняльний аналіз як на регіональному, так і національному рівнях;
- запровадження у 1999 році обстеження умов життя домогосподарств для вивчення рівня та якості життя населення; за результатами такого виду моніторингу його методологія та організація отримала високу оцінку міжнародних експертів;
- у січні 2003 року Україна офіційна стала 52-ю країною в світі та першою серед країн СНД щодо підтримки міжнародного стандарту у сфері статистики “Спеціальний стандарт щодо поширення даних”(ССПД), розроблений МВФ, що гарантує користувачам у всьому світі високий рівень достовірності і якості української статистики та її відповідність міжнародним стандартам;

- в галузі статистики природних ресурсів та навколишнього середовища з питань екологічного обліку Державною службою виконуються роботи зі створення відповідних статистичних баз даних та її поширення серед країн-членів ООН. Особливу увагу приділяється також питанням зміцнення національних статистичних потенціалів, великий обсяг роботи проведено по розробці програми технічного співробітництва України та Статвідділу ООН в цій сфері, зокрема, проведено роботи по розбудові центрального елемента макроекономічної статистики та прогнозування;
- в сфері економічної статистики останніми роками пріоритетний напрям роботи був наданий спрощенню зв'язків між національними статистичними відомствами з метою обміну ресурсами та надання необхідної технічної допомоги.

Оскільки в умовах глобалізації світової економіки надзвичайно важливе значення має успішна інтеграція країни в міжнародне економічне співтовариство, то одним із основних пріоритетів на сьогодні є максимальна адаптація державної статистики до міжнародних стандартів.

Так як вже сказано, що у провідних галузях національної статистики (національному рахівництві, статистиці зовнішньої торгівлі, цін, праці й зайнятості та інших) вже запроваджено основні міжнародні статистичні стандарти, передусім Євросоюзу, проте існує необхідність переходу до максимально можливого на сьогодні застосування відповідних стандартів у всіх галузях національної статистики.

Було і залишаються, головними пріоритетами статистичної служби повне та своєчасне забезпечення потреб усіх користувачів, включаючи органи державної влади, у достовірній та об'єктивній статистичній інформації. Так, з метою контролю за ходом виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів, державною службою статистики проводиться розширення система макроекономічних показників в цілому та показників виробництва товарів і надання послуг за галузями економіки зокрема. Для забезпечення оцінки результатів реалізації соціально спрямованих заходів урядової програми

передбачається розробка якісно нових статистичних показників, що дадуть змогу здійснювати оцінку масштабів бідності та безробіття, фактичної зайнятості населення, а також моніторинг впливу ринкових перетворень на соціально-демографічну ситуацію в країні.

Ці та інші пріоритети знайшли своє відображення в наступній, перспективній програмі розвитку державної статистики до 2020 року, проект якої вже виконується Державною службою статистики. Маючи на меті подальше цілеспрямоване удосконалення всіх напрямків статистичної діяльності, програми розвитку статистики ґрунтується на результатах, яких вже досягнуто, враховуючи вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, виходячи із сучасного розуміння ролі державної статистики в економіці та суспільстві.

Усі програми розвитку національної статистики носять комплексний та системний характер, а тому передбачається чітка координація дій всіх задіяних співвиконавців - міністерств, відомств і наукових закладів, причому як розробників статистичної інформації, так і користувачів, а також міжнародних організацій. Уся міжнародна матеріальна та технічна допомога з питань статистики базується в основному на регіональних потребах і чітко координується Статистичним відділом ООН.

Нині перед національною статистикою постають все нові і нові завдання щодо подальшого вдосконалення системи показників, прийомів і методів збору, обробки, зберігання і аналізу статистичної інформації.

Основними пріоритетними напрямками розвитку статистики на перспективу є:

- взаємодія з користувачами та респондентами, координація статистичної діяльності;
- зміцнення нормативно-правової бази та статистичної інфраструктури, впровадження міжнародних стандартів і рекомендацій;
- удосконалення процедур збирання, оброблення та поширення статистичної інформації;

- удосконалення організаційної структури та системи управління органів державної статистики;
- модернізація інформаційних та комунікаційних технологій;
- розвиток статистики в органах державної влади та координація дій у питаннях організації діяльності щодо збирання, обробки та аналізу статистичної інформації й адміністративних даних.

Список використаних джерел до підрозділу 1.1

1. Уманець Т. В. Загальна теорія статистики: навч. посіб. / Т. В. Уманець. – К : Знання, 2006. – 239 с.
2. Мармоза А. Т. Практикум з математичної статистики: навч. посіб. / А.Т. Мармоза. – К.: Кондор, 2009. – С. 220-221.
3. Матковський С. О. Статистика: навч. посіб. / С.О. Матковський, Л.І. Гальків, О.С. Гринькевич, О.З. Сорочак. – Львів: «Новий Світ», 2009. – С. 120-127.

1.2. Статистична оцінка впливу чинників на результати діяльності підприємств

Найбільш загальною характеристикою результативності діяльності підприємств із тих, які існують у ринкових умовах, є прибуток. Проте, оскільки до результатів економічних процесів на будь-яких, в тому числі вітчизняних підприємствах окрім прибутку відносять й обсяги виробництва та реалізації продукції, то окрім прибутку оцінюванню саме цих показників варто приділяти найбільшу увагу при дослідженні результатів діяльності.

Результати діяльності підприємств формуються під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів, до яких зокрема належить рівень ресурсного забезпечення. Оцінювання впливу чинників на динаміку показників, які характеризують основні результати діяльності підприємств можливо проводити використовуючи багатофакторний індексний аналіз. Багатофакторний

індексний аналіз – це метод, який базується на застосуванні матриць даних, які відображають основні параметри економічних явищ і процесів. Він дає можливість оцінювати тенденції їхнього розвитку та вплив істотних факторів, котрі визначають напрямок та швидкість змін показників.

Такі моделі встановлюють взаємозв'язок між результатами діяльності, з одного боку, і ресурсами підприємства, з іншого, та слугують базою прийняття ефективних управлінських рішень. Статистична оцінка впливу чинників на результати діяльності підприємства дає змогу розробити заходи, пов'язані зі зменшенням впливу обмежень, пов'язаних з дією зовнішніх чинників.

За допомогою статистичних моделей також можуть бути встановлені причинно-наслідкові зв'язки між цілями управління підприємством та критеріями ефективності. Використання цих моделей сприяє підвищенню якості управлінських рішень на певному рівні розвитку підприємства залежно від мінливих умов середовища.

Методологічні засади факторного індексного аналізу, так як і аналіз фінансових показників достатньо повно і детально висвітлені у науковій та навчальній літературі [1; 2; 3; 4], але методика його використання визначається особливостями функціонування об'єкта дослідження та його предметом.

Тому вважаємо, що необхідною є розробка методичних підходів до використання багатфакторних індексних моделей в аналізі динаміки основних показників, які характеризують результати діяльності промислових підприємств.

Основою багатфакторного індексного аналізу слугують мультиплікативні моделі, в яких результативний показник (Y) розглядається як добуток відповідних факторних показників (X), тобто $Y = X_1 \times X_2 \times \dots \times X_m$. Розрізняють повні та неповні мультиплікативні моделі [30, с. 84]. В першому випадку результативний показник є абсолютним (кількісним), а в другому – відносним (якісним).

Побудова багатфакторних індексних моделей (БІМ), що ґрунтується на поданні результативного показника як добутку ряду факторних показників, має

відповідати певним принципам, які впливають з об'єктивних взаємозв'язків між показниками. Оскільки багатofакторний індексний аналіз використовують для кількісної оцінки впливу факторів на рівень та динаміку результативного показника за наявності функціональних зв'язків, необхідно, перш за все, логічно трактувати сутність взаємозалежних явищ і процесів та забезпечити повноту відображення особливостей таких взаємозв'язків. При цьому послідовність факторних показників – співмножників – не може бути довільною, оскільки у будь-якому випадку добуток повинен мати певний зміст, тобто формувати відповідний самостійний показник, наприклад, $Y_1 = X_1 \times X_2$; $Y_2 = X_1 \times X_2 \times X_3$; $Y_3 = X_1 \times X_2 \times X_3 \times X_4$ тощо. Таким чином забезпечується різний ступінь деталізації моделі. При побудові динамічної багатofакторної індексної моделі необхідно мати значення факторних та результативного показників щонайменше за два періоди – базисний (0) та звітний (1). За цієї умови виконуються мультиплікативні залежності:

$$Y_0 = X_{1_0} \times X_{2_0} \times X_{3_0} \times \dots \times X_{m_0}, \quad Y_1 = X_{1_1} \times X_{2_1} \times X_{3_1} \times \dots \times X_{m_1} \quad (1)$$

У загальному вигляді багатofакторну індексну модель взаємозв'язку між динамікою результативного і факторних показників можна подати таким чином:

$$I_Y = I_{X_1} \times I_{X_2} \times \dots \times I_{X_t}, \quad (2)$$

де $I_{X_1}, \dots, I_{X_t}$ – факторні індекси, які розраховуються для елімінування впливу всіх інших факторів, крім індексованого.

За умови побудови ланцюгових БІМ маємо:

$$\frac{Y_i}{Y_{i-1}} = \frac{X_{i1}}{X_{(i-1)1}} \times \frac{X_{i2}}{X_{(i-1)2}} \times \dots \times \frac{X_{im}}{X_{(i-1)m}} \quad (3)$$

У випадку використання базисної моделі залежність набуває вигляду:

$$\frac{Y_i}{Y_0} = \frac{X_{i1}}{X_{01}} \times \frac{X_{i2}}{X_{02}} \times \dots \times \frac{X_{im}}{X_{0m}} \quad (4)$$

Виходячи з наведених формул, отримуємо ланцюгову і базисну моделі залежності результативного показника від ряду факторів:

$$Y_i = Y_{i-1} \times I_{X_1}^1 \times I_{X_2}^1 \times \dots \times I_{X_m}^1; \quad Y_i = Y_0 \times I_{X_1}^b \times I_{X_2}^b \times \dots \times I_{X_m}^b,$$

(5)

де $I_{X_1}^1, I_{X_2}^1, \dots, I_{X_m}^1$ – ланцюгові індекси факторних показників;

$I_{X_1}^b, I_{X_2}^b, \dots, I_{X_m}^b$ – базисні індекси факторних показників.

Вплив кожного фактора на зміну результативного показника в абсолютному вираженні (ΔX_j) можна визначити таким чином:

– на основі ланцюгової БІМ:

$$\begin{aligned} \Delta X_1^1 &= Y_{i-1} \times (I_{X_1}^1 - 1); \quad \Delta X_2^1 = Y_{i-1} \times I_{X_1}^1 \times (I_{X_2}^1 - 1); \\ \Delta X_m^1 &= Y_{i-1} \times I_{X_1}^1 \times I_{X_2}^1 \times \dots \times I_{X_{m-1}}^1 \times (I_{X_m}^1 - 1); \end{aligned}$$

(6)

– на основі базисної БІМ:

$$\begin{aligned} \Delta X_1^b &= Y_0 \times (I_{X_1}^b - 1); \quad \Delta X_2^b = Y_0 \times I_{X_1}^b \times (I_{X_2}^b - 1); \\ \Delta X_m^b &= Y_0 \times I_{X_1}^b \times I_{X_2}^b \times \dots \times I_{X_{m-1}}^b \times (I_{X_m}^b - 1). \end{aligned}$$

(7)

Відносний вплив факторів на динаміку результативного показника (у відсотках) можна розрахувати двома способами:

а) як питому вагу кожного факторного приросту в загальному абсолютному прирості результативного показника:

– для ланцюгових БІМ

$$d_{\Delta X_j} = \frac{\Delta X_j^1}{\Delta Y} \times 100;$$

(8)

– для базисних БІМ

$$d_{\Delta X_j} = \frac{\Delta X_j^b}{\Delta Y} \times 100;$$

(9)

б) як темп приросту результативного показника, зумовлений впливом факторів:

– для ланцюгових БІМ –

$$T_{X_j}^1 = \frac{\Delta X_j^1}{Y_{i-1}} \times 100;$$

(10)

$$T_{X_j}^b = \frac{\Delta X_{X_j}^b}{Y_0} \times 100$$

– для базисних БІМ –

(11)

Вихідна інформація для побудови багатофакторних індексних моделей формується у вигляді матриці значень результативного і факторних показників за декілька періодів. Зокрема, для аналізу впливу ресурсного забезпечення промислових підприємств (трудові ресурси, необоротні та оборотні активи) на результати їхньої діяльності (виробництво продукції у натуральному вираженні, дохід (виручка) від реалізації продукції) використовуємо систему абсолютних і відносних показників за ряд років.

Для оцінювання впливу факторів на динаміку виробництва продукції в натуральному вираженні побудуємо такі повні багатофакторні моделі, використовуючи позначення показників, які наведено у таблиці 1:

Для трудових ресурсів:

$$ВП = \frac{ВБ}{ФОП} \times \frac{ФОП}{В} \times \frac{В}{К} \times К = вб \times оп \times вг \times К$$
(12)

де ВП – виробництво продукції;

ВБ – виробництво борошна;

ФОП – фонд оплати праці;

В – відпрацьовано людино-годин;

К – кількість штатних працівників.

Для необоротних активів:

$$ВП = \frac{ВБ}{ЗВ} \times \frac{ЗВ}{ПВ} \times \frac{ПВ}{НА} \times НА = во \times кп \times пв \times НА$$
(13)

де ЗВ – залишкова вартість основних засобів;

ПВ – первісна вартість основних засобів;

НА – вартість необоротних активів.

Для оборотних активів:

$$ВП = \frac{ВБ}{ВЗ} \times \frac{ВЗ}{ОА} \times ОА = ва \times чз \times ОА$$
(14)

ВЗ – вартість запасів;

ОА – вартість оборотних активів.

Виходячи із запропонованих багатофакторних моделей, одержуємо відповідні ланцюгові індексні моделі динаміки виробництва продукції підприємствами (в натуральному виразі) :

$$I_{ВБ} = I_{Вб} \times I_{оп} \times I_{вг} \times I_{К}; I_{ВБ} = I_{во} \times I_{кп} \times I_{пв} \times I_{НА}; I_{ВБ} = I_{ва} \times I_{чз} \times I_{ОА}. \quad (15)$$

Індекси результативного і факторних показників, розраховані як відношення значення показника у поточному та попередньому роках (табл. 1.1), свідчать про те, що їхня динаміка характеризується певними відмінностями.

Так, середньооблікова кількість штатних працівників, необоротні активи, виробництво продукції на 1 грн. фонду оплати праці та коефіцієнт придатності основних засобів на досліджуваних підприємствах скорочуються, зростає оплата праці у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину та первісна вартість основних засобів у розрахунку на 1 грн. необоротних активів, значення всіх інших факторів характеризуються коливаннями тенденцій динаміки як за роками, так і за підприємствами.

Таблиця 1.1

Індекси факторних показників

Показники	Підприємство А		Підприємство Б		Підприємство В	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	0,9724	0,9504	0,9635	1,0455	0,9583	0,8913
Оборотні активи, тис. грн.	1,1043	0,8941	1,0592	0,9664	1,1881	1,1880
Необоротні активи, тис. грн.	0,9758	0,8976	1,0844	0,8860	0,8803	0,8641
Виробництво продукції на 1 грн. фонду оплати праці, т	0,9856	0,8838	0,7172	0,8497	1,0029	0,8451
Оплата праці у розрахунку на відпрацьовану людино-годину, грн.	1,3290	1,2426	1,1654	0,9600	1,2616	1,2160
Відпрацьовано людино-годин у розрахунку на одного штатного працівника, год.	1,1013	0,9763	0,9705	0,9212	1,0119	1,0384
Виробництво продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів, т	1,4454	1,0428	0,7394	0,8894	1,3937	1,1008
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,9613	0,9671	1,0007	0,8889	0,8646	0,8645
Первісна вартість основних засобів у розрахунку на 1 грн. необоротних активів	1,0347	1,1257	0,9742	1,1216	1,1566	1,1567
Виробництво продукції на 1 грн. виробничих запасів, т	1,2704	1,1397	0,7379	0,8130	1,0327	0,8007
Частка виробничих запасів в оборотних активах	1,4134	1,2332	2,2306	1,5008	0,8480	0,9835

Згідно з формулою 6 визначимо ланцюгові абсолютні прирости виробництва продукції, зумовлені впливом:

факторів трудових ресурсів (трудових факторів):

1) виробництва продукції на 1 грн. фонду оплати праці (вп):

$$\Delta \text{вп}_i = \text{ВП}_{i-1} \times (I_{\text{вб}} - 1);$$

2) оплати праці у розрахунку на 1 відпрацьовану людино-годину (оп):

$$\Delta \text{оп}_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{вб}} \times (I_{\text{оп}} - 1);$$

3) відпрацьованих людино-годин у розрахунку на одного штатного працівника (вг):

$$\Delta \text{вг}_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{вб}} \times I_{\text{оп}} \times (I_{\text{вг}} - 1);$$

4) середньооблікової кількості штатних працівників (К):

$$\Delta K_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{вб}} \times I_{\text{оп}} \times I_{\text{вг}} \times (I_K - 1);$$

факторів необоротних активів:

1) виробництва продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів (во):

$$\Delta \text{во}_i = \text{ВП}_{i-1} \times (I_{\text{во}} - 1);$$

2) коефіцієнта придатності основних засобів (кп):

$$\Delta \text{кп}_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{во}} \times (I_{\text{кп}} - 1);$$

3) первісної вартості основних засобів у розрахунку на 1 грн. необоротних активів (пв):

$$\Delta \text{пв}_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{во}} \times I_{\text{кп}} \times (I_{\text{пв}} - 1);$$

4) розміру необоротних активів (НА):

$$\Delta \text{НА}_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{во}} \times I_{\text{кп}} \times I_{\text{пв}} \times (I_{\text{НА}} - 1);$$

факторів оборотних активів:

1) виробництва продукції на 1 грн. виробничих запасів (ва):

$$\Delta \text{ва}_i = \text{ВП}_{i-1} \times (I_{\text{ва}} - 1);$$

2) частки виробничих запасів в оборотних активах (чз):

$$\Delta \text{чз}_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{ва}} \times (I_{\text{чз}} - 1);$$

3) розміру оборотних активів (ОА):

$$\Delta \text{ОА}_i = \text{ВП}_{i-1} \times I_{\text{ва}} \times I_{\text{чз}} \times (I_{\text{ОА}} - 1);$$

Результати розрахунків наведені у табл. 1.1, 1.2. За наведеними вище формулами можна зробити висновки, що на підприємстві А значне зростання

виробництва продукції у 2014 р. зумовлено позитивним впливом таких факторів: зростання оплати праці у розрахунку на відпрацьовану людино-годину; відпрацьовано людино-годин у розрахунку на одного штатного працівника.

Таблиця 1.2

Абсолютні прирости виробництва продукції, зумовлені впливом факторів

Показники	Підприємство А		Підприємство Б		Підприємство В	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Загальний приріст (зменшення) виробництва продукції у порівнянні з попереднім роком, т	9334	618	-5552	-4259	1660	-438
у тому числі під впливом трудових факторів:						
виробництво продукції на 1 грн. фонду оплати праці	-333,0	-3775	-7187,1	-2986,5	21,5	-1390,1
оплата праці у розрахунку на відпрацьовану людино-годину	7513,4	6969,3	3014,6	-674,6	1918,9	1638,6
відпрацьовано людино-годин у розрахунку на одного штатного працівника	3075,7	-845,8	-627,0	-1276,5	109,9	354,6
середньооблікова кількість штатних працівників	-922,0	-1730,1	-752,462	678,5	-390,2	-1041,1
у тому числі під впливом факторів необоротних активів:						
виробництво продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів	10317,9	1390,9	-6624,5	-2197,9	2880,0	905,0
коефіцієнт придатності основних засобів	-1294,7	-1114,2	12,8	-1963,2	-1380,1	-1338,5
первісна вартість основних засобів у розрахунку на 1 грн. необоротних активів	1116,9	4119,8	-485,8	1910,1	1380,1	1338,5
розмір необоротних активів	-806,1	-3778,6	1545,5	-2007,9	-1220,0	-1343,0
у тому числі під впливом факторів оборотних активів:						
виробництво продукції на 1 грн. виробничих запасів	-2344,1	-2464,8	-17009,1	-9104,6	1592,8	-1668,3
частка виробничих запасів в оборотних активах	8607,5	7004,9	10346,5	5389,0	-1353,9	-120,4
розмір оборотних активів	3070,7	-3922,1	1110,6	-543,4	1421,0	1350,7

Крім того, також виробництво продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів; первісна вартість основних засобів у розрахунку на 1 грн. необоротних активів; частка виробничих запасів в оборотних активах; розмір оборотних активів. Проте у 2015 р. скоротився перелік таких факторів, а їхній

позитивний вплив практично повністю був перекритий негативним впливом інших факторів. На підприємстві Б помітне стійке зменшення виробництва продукції зумовлено тим, що переважна більшість факторів впливає негативно, а позитивна дія є значно менш вагомою.

На підприємстві В у 2014 р. ситуація була подібна до тієї, що склалася на підприємстві А, проте у 2015 р. вона кардинально змінилася, оскільки переважав негативний сумарний вплив ряду факторів, що призвело до зменшення виробництва продукції.

Для оцінювання інтенсивності впливу факторів визначимо темпи приросту відповідно до формули 10 (табл.1.3).

Результати розрахунків показують, що на підприємстві А у 2014 р. відбулося зростання виробництва продукції на 40,3%, при цьому темпи приросту під впливом окремих факторів становили: оплата праці у розрахунку на відпрацьовану людино-годину – 32,4 %; виробництво продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів – 44,5 %; частка виробничих запасів в оборотних активах – 37,2 %. У 2015 р. на цьому підприємстві виробництво продукції збільшилося лише на 1,9 %, проте, на відміну від попереднього року, помітний позитивний вплив здійснив фактор „первісна вартість основних засобів у розрахунку на 1 грн. необоротних активів” (факторний темп приросту 12,7 %).

На підприємстві Б у 2014 р і 2015 р. темпи зменшення виробництва продукції практично ідентичні, при цьому найвищі значення від’ємних факторних темпів приросту припадають на: виробництво продукції на 1 грн. фонду оплати праці (відповідно – 28,3 % і – 15,0 %); виробництво продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів (відповідно – 26,1 % і – 11,1 %); виробництво продукції на 1 грн. виробничих запасів (відповідно – 66,9 % і – 45,8 %).

На підприємстві у 2014 р. виробництво продукції зросло на 22,7 %, при цьому найвищі факторні темпи приросту характерні для таких факторів: оплата праці у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину (26,2 %);

виробництво продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів (39,4 %); виробництво продукції на 1 грн. виробничих запасів (21,8 %); розмір оборотних активів (19,4 %).

Таблиця 1. 3

Темпи приросту виробництва продукції під впливом факторів

Показники	Підприємство А		Підприємство Б		Підприємство В	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Загальний темп приросту (зменшення) виробництва продукції у порівнянні з попереднім роком, %	40,29	1,90	-21,84	-21,44	22,69	-4,88
у тому числі під впливом трудових факторів:						
виробництво продукції на 1 грн. фонду оплати праці	-1,44	-11,62	-28,28	-15,03	0,29	-15,49
оплата праці у розрахунку на відпрацьовану людино-годину	32,43	21,44	11,86	-3,40	26,23	18,26
відпрацьовано людино-годин у розрахунку на одного штатного працівника	13,28	-2,60	-2,47	-6,43	1,50	3,95
середньооблікова кількість штатних працівників	-3,98	-5,32	-2,96	3,42	-5,33	-11,60
у тому числі під впливом факторів необоротних активів:						
виробництво продукції на 1 грн. залишкової вартості основних засобів	44,54	4,28	-26,06	-11,06	39,37	10,08
коефіцієнт придатності основних засобів	-5,59	-3,43	0,05	-9,88	-18,87	-14,91
первісна вартість основних засобів у розрахунку на 1 грн. необоротних активів	4,82	12,68	-1,91	9,62	18,87	14,91
розмір необоротних активів	-3,48	-11,63	6,08	-10,11	-16,68	-14,96
у тому числі під впливом факторів оборотних активів:						
виробництво продукції на 1 грн. виробничих запасів	-10,12	-7,58	-66,92	-45,83	21,77	-18,59
частка виробничих запасів в оборотних активах	37,15	21,55	40,71	27,13	-18,51	-1,34
розмір оборотних активів	13,25	-12,07	4,37	-2,74	19,43	15,05

У 2015 р. на вказаному підприємстві виробництво продукції зменшилося на 4,9 %, що зумовлено від'ємними факторними темпами приросту: виробництва продукції на 1 грн. фонду оплати праці (- 15,5 %); середньооблікової кількості штатних працівників (- 11,6 %); коефіцієнту придатності основних засобів (-14,9 %); розміру необоротних активів (-15,0 %); виробництвом продукції на 1 грн. виробничих запасів (-18,6 %).

Моделі статистичного забезпечення управління, зокрема оцінки результатів діяльності підприємств повинні відповідати певним вимогам:

1. Мати статистичне методологічне підґрунтя.

2. Моделі повинні бути орієнтовані на вирішення конкретних управлінських завдань та бути адаптованими до конкретної галузі чи навіть підприємства.

3. Такі моделі не можуть бути абстрактними, як це має місце в моделях теоретико-методологічного характеру, бо конкретні показники діяльності підприємств мають реальну інформаційну базу.

Запропоновану вище методику використання багатofакторних індексних моделей доцільно також використовувати для оцінювання впливу факторів на динаміку інших результативних показників – доходу (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та прибутку від операційної діяльності для підприємств будь-яких видів діяльності, оскільки інформаційною базою є фінансова звітність, яку обов'язково готують всі підприємства незалежно від галузі, організаційно-правової форми чи форми власності.

Викладені методичні підходи до оцінювання впливу факторів на рівень і динаміку показників, які характеризують результати фінансово-господарської діяльності підприємств, на основі використання апарату багатofакторного індексного аналізу передбачають реалізацію таких етапів:

- вибір результативного показника і факторів, що зумовлюють його рівень і динаміку;
- формування матриці вихідних показників та розрахунків на їхній основі похідних показників, індексів;
- логічне обґрунтування послідовності включення факторних показників та їхніх індексів у моделі;
- обчислення на основі одержаних багатofакторних індексних моделей абсолютних і відносних факторних приростів результативного показника;
- аналіз та економічна інтерпретація результатів розрахунків, формулювання висновків і пропозицій.

Слід зазначити, що розроблені багатofакторні індексні моделі можна модифікувати з метою оцінювання впливу різних переліків факторів на динаміку показників, які характеризують результативність та ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств.

Список використаних джерел до підрозділу 1.2

1. Андрієнко В. Ю. Статистичні індекси в економічних дослідженнях / В. Ю. Андрієнко. – К., 2004. – 108 с.
2. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : Навчальний посібник / А. М. Єріна. – К., 2001. – 170 с.
3. Хотомлянський О. Факторний індексний аналіз показників діяльності підприємства з використанням матричної моделі / О. Хотомлянський, Т. Черната // Економіка України, 2002. – № 3. – С. 84-87.
4. Шмойлова Р. А. Теория статистики : учебник / Р. А. Шмойлова, В. Г. Минашкин и др. – М., 2003. – 656 с.

1.3. Методологія статистичного аналізу податкових надходжень до бюджету

Бюджет є не лише базою життєдіяльності країни, він також займає провідне місце у процесі реалізації механізму регулювання економіки. Важливим завданням є досягнення раціонального рівня централізації фінансових ресурсів, адже негативні наслідки спричиняють як недостача коштів у державній казні, так і їх надмірна концентрація. Для визначення оптимального розміру доходів необхідно провести всебічний статистичний аналіз процесу оподаткування.

Рівень централізації грошових коштів визначається поточною фінансовою політикою та знаходиться у прямій залежності від ситуації, що склалася у народногосподарському комплексі країни. Наповнення бюджету грошовими коштами зумовлюється потребою здійснення витрат на державне управління та

оборону, систему забезпечених законодавством країни соціальних гарантій, зовнішньоекономічні взаємовідносини тощо.

Оцінити стан податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, їх структурні та динамічні зміни як на державному, та і на регіональному рівні дає змогу використання статистичних методів аналізу.

Перед тим як провести статистичний аналіз податкових надходжень до бюджету необхідним є здійснення систематизації наявної інформації, визначення напрямів дослідження, які найбільш повно охарактеризують процес оподаткування, дадуть змогу заповнити існуючі прогалини у процесі статистичного аналізу податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів. Ефективна методологія є основою забезпечення своєчасного та повного надходження податкових платежів до бюджету.

Дослідження сфери сплати податків надає інформацію щодо надходжень та їх платників для отримання загальної характеристики стану оподаткування та наповнення бюджету коштами. Інформація про кожен окремий елемент розглядається як частина цілої системи.

При здійсненні статистичного аналізу податкових надходжень до бюджету систематизують отримані дані, досліджують динаміку та структуру платежів, розкривають причинні зв'язки досліджуваних явищ, визначають вплив різноманітних факторів на розмір надходжень, оцінюють ефективність прийнятих рішень. Результати статистичного аналізу, у свою чергу, є базою для прийняття управлінських рішень, ґрунтуючись на оцінюванні можливих економічних і соціальних наслідків від ситуації, що склалася в системі оподаткування. Важливим є визначення та дослідження тих видів платежів, які формують найбільшу частку у загальному обсязі надходжень та аналіз ступеня виконання планових показників на усіх рівнях.

Для проведення аналізу податкових надходжень необхідно визначити напрями дослідження, які встановлюють інструментарій статистичного дослідження. Він включає в себе систему показників та статистичну методологію.

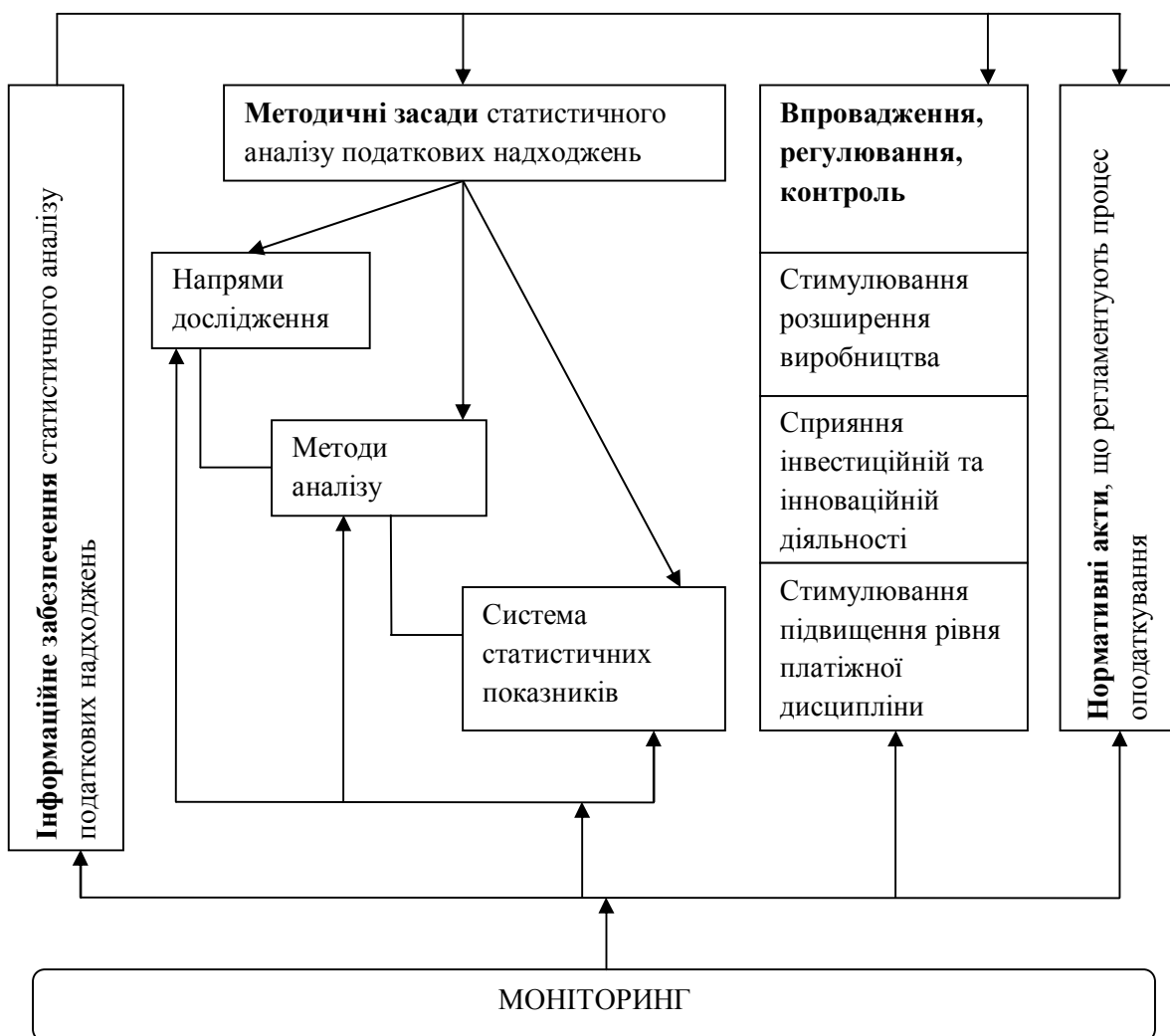

Усі етапи статистичного аналізу будь-якого явища чи процесу (не виняток і оподаткування), а також період впровадження, регулювання та контролю за ефективним впровадженням конкретної політики завжди супроводжуються інформаційним потоком, який дає розуміння поточної ситуації та змін стану досліджуваного явища (рис. 1.1).

Податкова статистика при проведенні аналізу податкових надходжень до бюджетів різних рівнів застосовує комплекс методів і прийомів теорії статистики та систему показників сфери оподаткування [1 - 5]. При цьому обчислюється широкий спектр абсолютних, відносних, середніх величин, індексів.

Множина фактичних даних про платежі до бюджету у вигляді абсолютних величин є базою для проведення загальної статистичної характеристики податкових надходжень. Особливістю цих показників є їх аналітична функціональність: масштаб явища у загальному вигляді характеризують обсяги статей надходжень; співвідношення окремих величин відображає структуру сукупності та збалансованість її складових; можливість простеження системності (закономірності, інтенсивності) певного явища.

Сукупність статистичних даних у вигляді абсолютних показників податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів та показників соціально-економічного розвитку є результатом проведення кількісного аналізу процесу оподаткування у нерозривному зв'язку з його якісною стороною. При цьому кількісну сторону представляють числа та вимірники повноти бюджетних надходжень за рахунок податкових платежів, якісну – показники соціально-економічного розвитку.

Рис. 1.1. Схема проведення статистичного аналізу податкових надходжень

Джерело: автор побудував самостійно.

Визначення поточного стану оподаткування, збору податкових платежів до бюджету, виявлення та вимірювання фактів, причин відхилень від аналогічних показників попередніх періодів є можливим оперуючи системою статистичних показників та використовуючи визначену методологію. Отримані результати дають уявлення про поточну ситуацію та вказують на необхідність застосування певних превентивних заходів з метою запобігання поширення негативних процесів та явищ у майбутньому. Для цього необхідним є проведення безперервного моніторингу процесу оподаткування.

Здійснюють дослідження податкових надходжень застосовуючи загальнотеоретичні методи пізнання у поєднанні з емпіричними (конкретно-науковими) методами. При застосуванні у податковій статистиці прийомів дослідження загальної теорії необхідно чітко визначити сутність аналітичних прийомів. Загальнонаукові включають: методи діалектики, дедукцію, індукцію, аналіз, синтез, висування гіпотез, формулювання логічного висновку. Діалектично-матеріалістичний метод передбачає дослідження оподаткування у динаміці з урахуванням факторів впливу. Метод сходження від загального до конкретного допомагає визначити властивості та характеристики предмета дослідження загалом і виявити наскільки вони проявляються у його складових частинах. Системно-функціональний метод полягає у розгляді оподаткування як складної системи, адже будь-яке явище найповніше досліджується у взаємозв'язку з іншими процесами. З допомогою порівняння виявляються розбіжності у процесах оподаткування окремих регіонів, існує можливість проведення класифікації податкових явищ. При цьому порівнянню підлягають лише типові вірогідні факти.

Статистичні методи визначаються метою та завданнями дослідження. Серед них:

- зведення та групування;
- узагальнення показників податкової звітності;
- порівняльний аналіз;
- побудова і аналіз рядів динаміки та рядів розподілу;
- характеристика варіації;
- аналіз взаємозв'язків;
- факторний аналіз;
- рейтингова оцінка;
- аналіз концентрації та локалізації.

Методичні засади статистичного аналізу податкових надходжень до бюджетів різних рівнів включають етапи, які тісно пов'язані між собою і визначають один одного. Серед них:

- 1) визначення напрямів дослідження;
- 2) визначення методів аналізу;
- 3) формування системи статистичних показників.

Залежно від отриманої статистичної інформації та визначеної мети і завдань дослідження встановлюються конкретні напрями проведення статистичного аналізу. Методи, згідно з якими буде проводитись аналіз, залежать від встановлених напрямів дослідження. Обрані методи виступають базою формування системи статистичних показників необхідних для проведення розрахунків.

Результати проведеного, відповідно до визначених напрямів, статистичного аналізу податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів повинні стати достовірною базою обґрунтування прийнятих управлінських рішень, спрямованих на розвиток держави. Сукупність напрямів дослідження процесу оподаткування зображено на рисунку 1.2.

Статистичні показники аналізу податкових надходжень необхідно об'єднати в систему з наступними елементами:

- 1) показники величини податкових надходжень (плановий та фактичний обсяг податкових надходжень);
- 2) показники рівня податкових надходжень (показники рівня оподаткування, коефіцієнт ефективності оподаткування, коефіцієнт оподаткування доходів (витрат), коефіцієнт податкомісткості реалізованої продукції);
- 3) показники динаміки податкових надходжень (абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту, абсолютне значення 1 % приросту, коефіцієнт еластичності, середній рівень);
- 4) показники структури податкових надходжень (відносна величина структури, коефіцієнт структурних зрушень, коефіцієнт координації, коефіцієнт локалізації, коефіцієнт концентрації);
- 5) показники аналізу внутрішньорічних коливань (індекси сезонності, коефіцієнт внутрішньорічних коливань);

Рис. 1. 2. Напрямки дослідження податкових надходжень

Джерело: автор побудував самостійно.

6) показники оцінки ефективності оподаткування (коефіцієнти планового завдання та виконання плану, рівень податкового навантаження, частка податкового боргу в податкових надходженнях, коефіцієнт використання пільг);

7) показники аналізу впливу факторів (зміни чисельності платників, зміни рівня податкового навантаження, зміни рівня ВРП, зміни ставки оподаткування, індикатор інтенсифікації);

8) показники аналізу податкового потенціалу (коефіцієнт стягнення, коефіцієнт податкового оптимуму, коефіцієнт резерву збільшення планових податкових надходжень).

Метою та кінцевим результатом статистичного дослідження у сфері оподаткування є визначення стану поточної економічної ситуації,

закономірностей соціально-економічного розвитку досліджуваних явищ і процесів, виявлення і описання тенденцій, статистичне дослідження факторів економічного розвитку тощо.

Комплексне статистичне дослідження рівня податкових надходжень до бюджету за визначеними напрямками проводяться у таких площинах:

- 1) відповідно до бюджетного спрямування – на рівні зведеного, державного та місцевого бюджету;
- 2) за видами бюджетних фондів – на рівні загального та спеціального фондів;
- 3) за звітними періодами – за рік, півріччя, квартал, місяць, на звітну дату;
- 4) за територіальною ознакою – на рівні держави, області, району, міста.

Статистичний аналіз структури податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів має принципове економічне і соціально-політичне значення, адже з його допомогою можна визначити основні джерела формування державних доходів. Статистичне дослідження структури надходжень податкових платежів до бюджету дає змогу визначити раціональні напрями коригування поточної економічної ситуації. Такий методичний підхід потребує всебічного статистичного аналізу з передбаченням можливих наслідків кожної дії та запобігання негативних проявів будь-яких змін.

Статистичний аналіз дає можливість оцінити структурні зрушення у надходженнях податкових платежів до бюджетів різних рівнів відповідно до зміни економічної ситуації у країні та в окремому досліджуваному регіоні. Аналіз структури податкових надходжень до державної казни є актуальним напрямком дослідження як на рівні регіону, так і в галузевому аспектах. З його допомогою характеризується рух чи стабільність усієї структури та її окремих складових, оцінюються структурні зміни, що відбулися за певний період часу.

При побудові динамічних рядів для вивчення структурних зрушень враховуються усі зміни, що відбулися за досліджуваний проміжок часу за всіма видами податкових платежів.

Дослідження явищ суспільно-економічного життя у динаміці займає провідне місце у процесі статистичного аналізу податкових надходжень. З його допомогою є можливим зібрати дані та об'єктивно оцінити їх зміну у часі і виявити закономірності та особливості розвитку. Можливим є вивчення усіх сторін оподаткування у безперервній динаміці і розвитку. Результати проведеного статистичного дослідження дають змогу охарактеризувати процес збору податкових платежів, визначити темпи розвитку досліджуваного явища, невикористаний потенціал, основні шляхи та тенденції зміни поточної економічної ситуації.

Проводячи статистичний аналіз динаміки податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів вирішується ряд завдань:

- 1) аналізується інтенсивність зміни рівнів динамічного ряду;
- 2) здійснюється кількісна оцінка основних тенденцій досліджуваного явища;
- 3) визначаються середні значення показників, що характеризують різні напрями процесу оподаткування;
- 4) проводиться аналіз сезонних коливань надходжень податкових платежів до бюджету;
- 5) виявляються фактори впливу, що спричиняють зміни у процесі оподаткування;
- 6) прогнозуються зміни рівня податкових надходжень у майбутньому.

Важливою частиною статистичного аналізу податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів є проведення рейтингової оцінки. Це дає змогу прослідкувати та порівняти можливості кожного із регіонів щодо збору податкових платежів і рівень невикористаного потенціалу. Рейтинг широко використовується у світовій практиці для управління розвитком територій[2].

Рейтинг – це ієрархічна система, у якій між об'єктами встановлено якісне відношення рівноваги, яке базується на певних принципах і визначає місце кожного елемента в ранжируемому ряду.

Нині формуються методологічні засади і практика рейтингового управління, які були б узгоджені із західною системою стандартів і, водночас, урахували б особливості України. Їх актуальність визначає складність процесу управління та все більшу роль у ньому інформаційних технологій.

Недоліком при цьому є неповнота і обмеженість інформаційної бази, складність опрацювання окремих показників, спотворення економічного сенсу вихідних показників через недосконалість системи обліку та моніторингу.

Усі зміни спричиняються впливом різного роду факторів довготривалої та короткотривалої дії. Щоб забезпечити нейтралізацію у майбутньому можливих негативних наслідків від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, необхідно визначити ступінь впливу кожного із них.

Здійснення статистичного дослідження податкових надходжень з використанням факторного аналізу забезпечує можливість оцінювання впливу екзогенних та ендогенних чинників, ефекту і ефективності структурної політики, відхилень фактичних значень показників від орієнтованих. На основі отриманих результатів розробляються наступні управлінські рішення: динамічне прогнозування можливих структурних змін під впливом чинників та умов розвитку; вибір з можливих варіантів найбільш ефективного сценарію; запобігання негативним трансформаціям шляхом проведення превентивних заходів; регулювання надходжень податків до бюджету з урахуванням впливу факторів. Усі ці заходи сприяють підвищенню фіскальної ефективності. А це, у свою чергу, є забезпеченням сталого соціально-економічного розвитку.

Вплив факторів на відхилення обсягу податкових надходжень можна розрахувати використовуючи економіко-статистичні моделі формування податкових платежів [1].

Факторний аналіз є базою для проведення кластерного аналізу, який передбачає виділення окремих груп показників податкових надходжень до бюджетів різних рівнів за комплексом ознак.

Рівень податкових надходжень є непередбачуваним у часі, тому одним із напрямів статистичного дослідження податкових надходжень до бюджету є

порівняння фактично зарахованих платежів із їх плановим рівнем. Необхідно проаналізувати виявлені тенденції процесу оподаткування в часі та просторі, позитивні та негативні зрушення.

Відхилення фактичного рівня податкових платежів від прогнозованого спеціалістами можливе як у бік боргу, так і в сторону переоплат. Ці зміни спричиняють чинники, що мають вплив на усі сторони суспільно-економічного життя. Тому необхідно виділити в окремий напрям дослідження аналіз боргу та переоплат до бюджету.

Дослідження, проведені відповідно до зазначених напрямів, при наявності необхідної системи статистичних показників, дають змогу оцінити ефективність структурних зрушень податкових надходжень, вплив визначальних факторів на їх рівень, здійснити прогнозування обсягів платежів до бюджету.

Визначаючи достатність наповнення бюджетів різних рівнів грошовими коштами для виконання державою та місцевими органами своїх безпосередніх зобов'язань, необхідно звернути увагу на те, що кожен платіж спрямовується чи то до державного, чи до місцевого бюджету або до того та іншого у різних пропорціях та співвідношеннях.

Результати дослідження структури податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів у статичній і динамічній формі сприяють визначенню раціональних розмірів і шляхів наповнення бюджету; встановленню взаємозв'язків між елементами системи оподаткування та їх вплив на розвиток економіки і зростання добробуту нації; плануванню, прогнозуванню та прийняттю економічних та політичних рішень для управління економікою держави [3].

Встановлення раціональних напрямів статистичного аналізу податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів дає змогу здобути якомога більше якісної та повної інформації задля задоволення потреб соціально-економічних суб'єктів та системи управління, підняття досліджень на високоорганізований науковий рівень. Впевненість у надійності та достовірності статистичної інформації забезпечує високий науковий рівень статистичної методології.

Визначення методології вивчення кількісної сторони процесу оподаткування, пізнавальних властивостей статистичних показників, умов їх застосування в статистичному дослідженні економічних явищ і процесів є запорукою правильного сприйняття та використання інформації та являється базою для кваліфікованих висновків і обґрунтування прогнозів на перспективу.

Список використаних джерел до підрозділу 1.3

1. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування: навч. посіб. / А. М. Єріна. – К.: Вид-во КНЕУ, 2001. – 170 с.
2. Єріна А. М. Статистичні аспекти визначення рейтингів / А. М. Єріна, С. С. Вацаєв // Статистика України. – 2000. – № 4. – С. 74–80.
3. Крисоватий А. І. Планування та прогнозування податкових надходжень: навч. посіб. / А. І. Крисоватий, А. Я. Кізима, В. В. Маслій. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 260 с.
4. Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу: моногр. / В. М. Мельник. – К.: Комп'ютерпрес, 2006. – 277 с.
5. Ткач Є. І. Загальна теорія статистики / Є. І. Ткач, В. П. Сторожук. – [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 442 с.
6. National Strategy for the development of statistics (NSDS): Some Issues in design and Implementation Planning. PARIS21 – OSCE/DCD. – March 2007. – 84 p.

1.4. Організаційні питання статистичного дослідження залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України

Сучасний соціально-економічний стан аграрного сектора економіки та інші сфери агропромислового комплексу України вимагають розробки нових напрямів державної політики направленої на зупинення спаду і нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва на основі застосування досягнень науки і техніки. Для цього сільськогосподарським виробникам необхідно

залучати як зовнішні, так і внутрішні інвестиції, переходити на інноваційний шлях розвитку.

В останні роки спостерігається зменшення інвестиційної активності через державні програми, частка довгострокових кредитів у цій сфері залишається досить низькою, а підприємства у своїй більшості не мають власних коштів не тільки для інвестицій, але й для покриття поточних витрат. Усі подальші процеси реформування фактично знищеного виробничого потенціалу агропромислового комплексу та забезпечення його ефективного розвитку залежатимуть від подальшої політики інвестування та проведення структурних трансформацій.

Із самого початку економічна політика держави спиралась на хибні критерії оцінки результатів економічних перетворень. Реформовані підприємства у своїй більшості стали збитковими, особливо це проявилось у сільському господарстві.

Відмова держави від управління інвестиційними процесами в АПК, який є органічною складовою економічної системи призвело до повного краху виробничих сил. Створення соціально орієнтованої ринкової економіки у розвинутих країнах світу зайняло не одне десятиліття, які супроводжувались як позитивними так і негативними явищами. Тому перехід до ринкових умов господарювання за більш короткі терміни вимагає від держави системного управління перехідними процесами, перш за все інвестиційними.

Перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки повинен передбачати цілеспрямовану та керовану реконструкцію усієї системи виробництва. З цією метою необхідно розробити та ефективно реалізувати добре обґрунтовану систему цільових комплексних програм.

Серед основних причин зниження інвестиційної активності в аграрному секторі слід виділити неефективні процеси приватизації. Не сприяло інвестиційному клімату і часті зміни (підвищення) цін на матеріально технічні засоби, енергоносії.

Диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукції наносить сильний удар по інвестиційній активності сільського господарства. Через різницю цін фінансові ресурси розподіляються поміж значної кількості посередників, переробників, в результаті чого постійно зменшується питома вага первинних сільськогосподарських виробників у роздрібній ціні продукції.

Неплатоспроможність сільських товаровиробників пояснюється зростанням цін на енергоносії, техніку, паливно-мастильні матеріали, добрива та інші матеріальні ресурси. Збільшення витрат аграрних підприємств не може компенсуватись відповідним підвищенням цін на продукти харчування та іншу сільськогосподарську продукцію, що призведе до ускладнення соціально-економічного становища населення. Тому важливою умовою збільшення виробництва у сільському господарстві та пов'язаних (обслуговуючих) галузях має стати стабілізація цін на основні матеріальні ресурси, машини, обладнання, створення сприятливого кредитного середовища для сільськогосподарських товаровиробників, виважена податкова політика, впровадження системи пільг та дотацій для виробників сільськогосподарської продукції. Фіксація цін на основні продовольчі товари забезпечить зменшення питокої ваги в ціні посередницьких організацій та призведе до збільшення дохідності сільських товаровиробників.

Використання кредитних коштів в сільському господарстві є об'єктивною умовою ефективної діяльності і на пряму залежить від особливостей сільськогосподарського виробництва, нерівномірності обігу оборотних коштів, значними розбіжностями у їх потребі та наявності у різні періоди року. Сільськогосподарські підприємства практично не мають доступу до кредитних ресурсів комерційних банків навіть за умови існування державної програми щодо часткового відшкодування банківських відсотків

Сучасна податкова політика також у значній мірі стримує інвестиційну діяльність в АПК. Зменшення інвестиційних обсягів відбувається через існуючі структурні зрушення у пропорціях між споживанням та накопиченням

(збереженням). Значна частина амортизаційних відрахувань перерозподіляється у фонд споживання, зменшуючи при цьому інвестиційні ресурси.

Значні зміни відбулись і в інституційній структурі АПК. Перехід від адміністративно-командної системи управління народним господарством до багатокладного виробництва з ринковими умовами із повною самостійністю суб'єктів господарювання у розподілі виробленої продукції та доходів.

В результаті реформування колективних та державних сільськогосподарських підприємств утворились нові підприємства: приватно орендні, кооперативні, акціонерні товариства, селянські фермерські господарства та інші, які засновані на приватній власності.

Трансформаційні процеси в АПК країни співпали із негативними явищами в економіці, що також вплинуло на обсяг інвестицій.

В реформуванні АПК був вибраний пріоритет на проведення інституційно-організаційних перетворень без створення передумов для корінних економічних змін, без врахування проблем розвитку сільських територій. Не відкидаючи цього пріоритету, слід відмітити, що ефективність реформ АПК забезпечується результатами перетворень в системі державного економічного регулювання.

Початок реформування АПК був зведений, як правило, до інституційних перетворень і по суті не зачепив систему управління, що не створювало умов для модернізації фінансово-кредитного механізму. Зміни проходили в умовах повної розбалансованості економіки. В результаті цього відбувся значний спад сільськогосподарського виробництва, виникли проблеми забезпечення продуктами першої необхідності, загострились соціальні проблеми на селі.

Відміна державних методів управління сільським господарством призвела до скорочення відповідних прямих форм державної підтримки: капітальних вкладень, цінових дотацій, часткових компенсацій витрат на придбання основних засобів та матеріальних цінностей. Така система побудови ринкових відносин у сільському господарстві не дала очікуваних результатів через

недостатність фінансування. Водночас усе це призвело до дефіциту власних обігових коштів підприємств.

Державна підтримка економіки країни зводилась лише до виявлення ресурсних споживачів та фактичного розподілу матеріальних ресурсів без поглибленого ретроспективного аналізу, що призвело на початку реформування до спаду обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зниження темпів фінансових вкладень та інвестицій в АПК та зменшення питомої ваги їх у загальному обсязі інвестицій в економіку.

Таблиця 1.4

Обсяги та галузева структура інвестицій в основний капітал у галузях агропромислового виробництва

(у фактичних цінах)

Показники	Г а л у з ь				
	Сільське господарство	Лісове господарство	Рибальство і рибництво	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	Всього по агропромислового виробництву
2010 р. млн. грн. у % до підсумку	11311 56,1	125 0,6	66 0,3	8665 43,0	20167 100,0
2011 р. млн. грн. у % до підсумку	16703 57,2	202 0,7	37 0,1	12255 42,0	29197 100,0
2012 р. млн. грн. у % до підсумку	19086 57,9	273 0,8	43 0,1	13558 41,2	32960 100,0
2013 р. млн. грн. у % до підсумку	18640 54,3	385 1,1	34 0,1	15275 44,5	34334 100,0
2014 р. млн. грн. у % до підсумку	18388 57,0	381 1,2	27 0,1	13487 41,7	32283 100,0

Джерело: [7]

В сучасних умовах фінансова стабілізація стала результатом економічного зростання і сприяла збільшенню можливостей країни в бюджетному фінансуванні аграрної галузі. Проте спостерігається важлива проблема відсутності можливостей для отримання довгострокових кредитних ресурсів та стійких умов інтенсивного нарощування сільськогосподарської продукції, що пояснюється значною кількістю збиткових аграрних підприємств,

їх роздрібненістю та дрібнотоварністю, недостатньою ефективністю фінансово кредитного механізму розвитку галузі, проблемами інфраструктури аграрного виробництва, напруженою соціально-економічною ситуацією на селі.

Протягом 2010-2014 рр. інвестиції у сільське господарство зросли в 1,6 рази, а в харчовій промисловості у 1,5 рази (табл. 1.4). Найвищих темпів приросту інвестицій в аграрному виробництві досягнуто у 2011 році, коли обсяги інвестицій в основний капітал порівняно з попереднім роком зросли на 44,8 %.

Завдяки нарощуванню обсягів інвестицій у сільському господарстві з 2010 року відновлено процес розширеного відтворення основного капіталу.

Середньорічні темпи приросту інвестицій у сільське господарство перевищували відповідні показники по економіці, що свідчить про порівняно вищу інвестиційну привабливість галузі. Проте темпи за 2014 р. зростання інвестицій у харчовій промисловість уповільнилися внаслідок насичення багатьох переробних галузей виробничими потужностями.

У сільському господарстві істотно змінилася структура джерел фінансування інвестицій в напрямі скорочення частки власних коштів підприємств і державного бюджету та помітного збільшення частки довгострокових кредитів. Більшість вкладень у сільське господарство спрямовується на розвиток рослинництва, частка якого на сьогодні займає дві третини їх загального обсягу, що свідчить про диспропорції в галузевій структурі інвестицій.

Основним напрямом використання інвестиційних ресурсів у сільському господарстві впродовж останніх років залишається придбання машин і механізмів. У 2010-2014 рр. їх частка у структурі капітальних вкладень становила більше 70 % [7].

Поліпшення регіонального інвестиційного клімату є одним із важливих чинників розвитку всіх галузей матеріального виробництва, включаючи аграрний сектор. Стимулювання збільшення обсягів інвестицій у реальний

сектор економіки – один із пріоритетних напрямів роботи Тернопільської області, а перехід аграрного сектору на інвестиційно-інноваційну модель розвитку – стратегічне завдання, яке має на меті забезпечити реструктуризацію й сталий розвиток економіки на інноваційних засадах, підвищити її конкурентоспроможність, забезпечити створення нових робочих місць [1, 2].

Хоча Тернопільщина є невеликою за територією, площею та кількістю населення, вона має значний інвестиційний потенціал і протягом останніх років демонструє стабільне зростання макроекономічних показників.

Найбільш інвестиційно привабливими сферами сьогодні є сільське господарство, переробна промисловість, транспорт і зв'язок, торгівля, житлове будівництво.

Політика євроінтеграції, глобалізація економічних процесів, вступ України до СОТ відкривають нові можливості для підприємств області як суб'єктів іноземного інвестування й торгово-економічного співробітництва. Вирішення проблемних питань розвитку неможливе без виконання ключових завдань стратегії розвитку економіки, яка передбачає [5, 6, 9]:

- впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, орієнтованої на стимулювання інвестицій в людський капітал, енерго- і ресурсощадних технологій, технічну модернізацію виробництв та освоєння випуску нових видів конкурентоспроможної продукції;
- розбудову системи інституційного забезпечення довготривалих інвестиційних процесів, у тому числі створення технопарків, бізнес-інкубаторів, консалтингових та інформаційних систем, суб'єктів інфраструктури фондового ринку, пенсійних, страхових та інвестиційних фондів;
- поліпшення територіальної структури розміщення і розвитку продуктивних сил області, вирівнювання диспропорцій у розвитку окремих галузей і районів, передусім через стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу та використання конкурентних переваг;

- залучення Тернопільщини в Європейську мережу транспортної, інформаційної та освітньої інфраструктури;
- повномасштабне використання ресурсних і геополітичних переваг області, вкладення бюджетних коштів у розвиток соціальної, виробничої і транспортної інфраструктури.

Тернопільщина порівняно з іншими регіонами має низку конкурентних переваг, які дають змогу прогнозувати суттєве збільшення обсягів залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у середньостроковій перспективі. Серед найважливіших конкурентних переваг є:

- вигідне географічне розташування області;
- значний природно-ресурсний потенціал (унікальний туристично-рекреаційний потенціал);
- високий трудовий та науково-освітній потенціал.

У сільському господарстві Тернопільської області на 1 листопада 2014 р. функціонувало 1020 підприємств за організаційно-правовою формою господарювання: господарських товариств – 198; приватних підприємств – 195; виробничих кооперативів – 9; фермерських господарств – 582; державних підприємств – 5; підприємств інших форм господарювання – 31 [7].

За обсягом валової продукції сільського господарства у 2014 р. Тернопільщина посіла 15 місце в Україні. Займаючи 2,3 % території країни, область виробила 3,6 % валової продукції сільського господарства, у тому числі рослинництва – 3,9; тваринництва – 2,8 відсотка. У 2014 р. в аграрному секторі одержано валової продукції (у постійних цінах 2010 р.) на суму 9169,4 млн. грн., що на 13,9 % більше, ніж у 2013 р. (за темпами приросту область зайняла третє місце серед інших регіонів). Загальні обсяги валової продукції аграрного сектору зросли як у сільськогосподарських підприємствах (на 27,3 %), так і в господарствах населення (на 2,0 %).

У структурі валової продукції сільського господарства у 2014 р. найбільшу питому вагу зайняло виробництво зернових (30,7 %), картоплі та

овоче-баштанних культур (21,2 %), молока (13,1 %), вирощування худоби і птиці (9,5 %).

На 100 га сільськогосподарських угідь в усіх категоріях господарств області у 2014 р. одержано по 947,4 тис. грн. валової продукції, що на 239,1 тис. грн. (на 33,7 %) більше, ніж в Україні загалом. У розрахунку на одну особу вироблено валової продукції сільського господарства на суму 8557 грн. (в середньому в Україні – 4897 грн.). За рівнем виробництва валової продукції на одну особу Тернопільщина у 2013 р. займала 8 місце серед інших регіонів.

Враховуючи значний виробничий потенціал, родючі високогумусні землі, достатню кількість працездатного населення, аграрний сектор може досягти значно вищих результатів господарювання за стабілізації інвестиційного процесу. Проте диспаритет цін, складність ринків збуту продукції, низька рентабельність виробництва негативно впливають на його інвестиційну привабливість.

Необхідність залучення інвестиційних ресурсів в аграрний сектор зумовлюється гострою потребою в оновленні машинно-тракторного парку, що дасть змогу збільшити обсяги виробництва, виробити конкурентоспроможну продукцію, поліпшити умови праці. Зокрема в області протягом останніх років значно погіршилася структура сільськогосподарських машин. Зросла кількість застарілих конструкцій, знизилась питома вага сучасної техніки, що у свою чергу призводить до збільшення навантаження на одиницю техніки. Порівняно з 2013 р. в аграрних підприємствах всіх видів сільськогосподарської техніки стало менше, що призвело до збільшення навантаження на одиницю техніки. Через високі ціни її оновлення відбувається повільно. Отож, щоб вивести виробництво сільськогосподарської продукції на необхідний рівень, слід звернути увагу на модернізацію машинно-тракторного парку.

Матеріально-технічна база сільського господарства в таких умовах вимагає державної підтримки. Неможливість більшості сільськогосподарських підприємств придбати нову сільськогосподарську техніку і матеріальні ресурси в достатній кількості свідчить про те, що самостійно без жодної підтримки

ззовні сільське господарство не зможе вийти з кризи. Сьогодні спостерігаємо парадоксальні протиріччя між національними інтересами розвитку сільського господарства на високо механізованій технічній основі (агрохолдинги) і неможливістю виконання окресленого завдання без росту інвестицій у господарську діяльність інших сільгоспвиробників [3, 4].

Таблиця 1.5

**Капітальні інвестиції в основний капітал Тернопільської області
за видами економічної діяльності**

(у фактичних цінах; млн. грн.)

Показники	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р.	
					до загальних, %	до 2013 р., %
Усього	889,7	2138,4	2976,2	2590,0	100	87,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство та пов'язані з ними послуги	122,8	375,9	849,2	586,9	22,7	69,1
Промисловість	171,2	303,2	397,7	407,5	15,7	102,4
Будівництво	18,3	776,1	1070,8	681,0	26,3	63,5
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	77,0	77,4	116,9	85,1	3,3	72,8
Діяльність транс-порту та зв'язку	139,0	7,4	141,1	432,4	16,7	306,4
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцем	3,6	248,0	38,4	65,7	2,5	171,1
Інші види економічної діяльності	357,8	320,4	362,1	331,4	12,8	91,5

Джерело: [7].

У 2014 р. на розвиток сільського господарства, мисливства та лісового господарства направлено 591,6 млн. грн. капітальних інвестицій, що складає 22,8 % від загального обсягу коштів, інвестованих в економіку області, що на 30,8 % менше, ніж у попередньому році. Джерелами фінансування інвестицій в

основний капітал сільськогосподарської галузі були переважно власні кошти підприємств та кредити банків (табл. 1.5).

Однією з основних причин такого стану аграрного виробництва поряд з нестачею фінансових коштів, відсутністю прогресивних індустріальних технологій та засобів праці є недостатнє залучення інвестицій як внутрішніх, так і зовнішніх.

У 2014 р. в сільське господарство, мисливство, лісове господарство та пов'язані з ними послуги в області було спрямовано інвестиційного капіталу на суму 68,9 млн. дол. США, що становить 10,9 % до загального обсягу всіх іноземних інвестицій. Станом на 1 липня 2014 р. в область надійшло інвестицій із 46 країн світу (табл. 1.6).

Найбільша частка прямих іноземних інвестицій зосереджена в промисловості області (55,1 %); частка в сільське господарство, лісове та рибне господарство склала 15,5 %; у підприємства, що здійснюють діяльність у добувній промисловості і розробці кар'єрів – 15,6 %; підприємства, що здійснюють діяльність у сфері транспорту, складського господарства, поштова та кур'єрська діяльність, виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 29,4 %.

Із 68,9 млн. дол. США прямих інвестицій 93,1 % надійшло з 21 країни – членів ЄС; 2,7 % – з 5 країн СНД; 4,1 % – з інших країн світу. Найбільшими інвесторами є: Німеччина, Чеська Республіка, Кіпр, Естонія і Польща. За обласним адміністративно-територіальним розподілом, найбільші обсяги прямих інвестицій вкладені в підприємства м. Тернополя – 30,2 %, або 19,3 млн. дол. США, Зборівського (19,7 %, або 12,6 млн. дол. США), Борщівського (15,3 %, або 9,8 млн. дол. США) і Тернопільського (11,9 %, або 7,7 млн. дол. США) районів.

Таблиця 1.6

Прямі іноземні інвестиції у Тернопільську область за видами економічної діяльності

(млн. дол. США)

Показники	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р.	
					до загальних, %	до 2013р., %
Усього	37,2	66,5	63,9	68,9	100	107,8
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство та пов'язані з ними послуги	2,1	7,2	10,5	10,7	15,5	101,9
Промисловість	24,4	42,0	37,5	38,0	55,1	101,3
Будівництво	0,2	0,0	0,1	0,1	0,0	-
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1,3	1,6	3,4	4,3	6,2	126,4
Діяльність транспорту та зв'язку	8,4	11,1	9,5	10,0	14,5	105,2
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	0,3	3,4	1,9	2,0	2,9	105,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-
Інші види економічної діяльності	0,4	1,2	1,0	3,8	5,9	380,0

Джерело: [7].

З метою нарощування виробництва тваринницької продукції в області, розвитку інфраструктури сіл реалізують інвестиційні проекти з будівництва та реконструкції тваринницьких комплексів, зокрема:

- у 2012 р. у молочному скотарстві введено в дію в ТОВ «Бучачхлібпром» (с. Осівці) третій комплекс з доїльним залом проектною потужністю 1200 корів;
- у ТОВ «Агропродсервіс-інвест» Козівського району введено в експлуатацію доїльний зал на 500 корів;

- в галузі свинарства введено в дію четвертий в області сучасний свинокомплекс в ТОВ «Україна» Підволочиського району (с. Медин) потужністю 20 тис. голів реалізації товарних свиней на рік;
- у Зборівському районі у ТОВ «Вірлів-Агробізнес» (с. Вірлів) проведено реконструкцію приміщень для утримання бройлерів потужністю 360 тис. голів реалізації птиці на рік.

За попередній рік господарства області значно оновили машинно-тракторний парк. Придбано 343 одиниці високопродуктивної енергонасиченої техніки та обладнання на суму майже 150 млн. грн., в тому числі 93 трактори, 26 зернозбиральних комбайнів, понад сотню одиниць ґрунтообробної та посівної техніки [7].

У 2012 р. харчова і переробна промисловість Тернопільщини забезпечила ріст індексу виробництва промислової продукції на 3,1 %.

Нарощено обсяги виробництва: у молочній галузі – на 10,2 %; у борошномельній, круп'яній і крохмальній – на 10,0 %; у цукровій промисловості – на 0,4 %; у спиртовій галузі – на 21,3 %; у пивоварній промисловості – на 12,1 %; у виробництві кормів для тварин – у 29 разів.

На новозбудованому крохмальному заводі ГК «Мрія» у IV кварталі 2012 р. вироблено 2,9 тис. т картопляного крохмалю; на Хоростківському спиртовому заводі ДП «Укрспирт» – 1,2 млн. дал біоетанолу.

Група компаній «Мрія» ввела в експлуатацію другу чергу зернового елеватора загальною потужністю 104 тис. т одночасного зберігання зерна на ТОВ «Елегрі-Деренівка» в с. Деренівка Тербовлянського району.

У 2012 р. підприємствам агропромислового комплексу відділення комерційних банків області видали 646,3 млн. грн. кредитів, з них короткотермінових – 553,1 млн. грн., довготермінових – 93,2 млн. грн.

Зросли за цей період і обсяги зовнішньої торгівлі. Якщо у 2005 р. обсяги експорту товарів Тернопільщини становили 76,1 млн. дол. США, у 2010 р. – 131,4 млн. дол. США, то за дев'ять місяців 2012 р. – 272,4 млн. дол. США.

Найбільшими торговельними партнерами області є Польща, Російська Федерація, Туреччина та Єгипет.

Виходячи із вищевикладеного, вважаємо, що інвестиційну політику в агропромисловому комплексі слід здійснювати на основі таких принципів:

- удосконалення нормативно-законодавчої бази і форм державної підтримки ефективних проектів;
- для відродження повноцінного інвестиційного процесу важливе значення мають власні кошти товаровиробників. Тому аграрна реформа та механізм державного регулювання повинні бути спрямовані передусім на збільшення коштів, що надходять у сільську місцевість, та сприяти нагромадженню капіталу товаровиробників;
- для створення привабливих умов інвестування АПК необхідно розробити систему страхування інвестицій, створити за участю держави потужну страхову структуру і чітко визначити права та гарантії інвестора;
- розвиток лізингових операцій є теж важливим інструментом здійснення інвестиційної політики в АПК, що насамперед визначається економічною природою лізингу – передачею майна в користування на умовах зворотності, терміновості і платності;
- з метою залучення іноземних інвестицій в АПК потрібно активізувати дію усіх важелів економічного регулювання інвестиційної діяльності, а саме: економічно обґрунтувати і визначити пріоритети у розвитку агропромислового комплексу, послабити податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників, ввести податкові стимули для інвестиційно-інноваційної діяльності, забезпечити захист власності іноземних інвесторів, поліпшити інфраструктуру інвестиційного ринку.

Список використаних джерел до підрозділу 1.4

1. Гаврилук О. М. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України / О.М. Гаврилук // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 79-93.

2. Жук В. М. Облікове забезпечення інвестиційної привабливості та безпеки підприємства й аграрної галузі / В.М. Жук, В.В. Мельничук. – К. : Всеукраїнський інститут права і оцінки, 2013.
3. Крапка Л. П. Інформаційна складова аналізу / Л.П. Крапка // Економіка підприємств. – 2009. – № 11. – С. 29-35.
4. Кулаєць М. М. Інноваційна діяльність в агропромисловому виробництві України / М. М. Кулаєць, М.Ф. Бабієнко, О.Д. Витвицька та ін. // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 113-119.
5. Мазур Г. Ф. Удосконалення механізму державного регулювання та стимулювання розвитку агропромислового виробництва / Г.Ф. Мазур // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 21-26.
6. Офіційний сайт Тернопільської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oda.te.gov.ua.
7. Офіційний сайт Головного управління статистики у Тернопільській області. Режим доступу <http://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfo.html>
8. Рудь Н. Т. Інноваційна інфраструктура регіону : теорія, методологія, практика : монографія / Н. Т. Рудь. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 492 с.
9. Федунова Л. І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 11. – С. 87-100.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ

2.1. Закономірності і перспективи розвитку аудиту

Однією з поширених тем наукових дискусій у сфері аудиту є питання визначення тенденцій та закономірностей його розвитку.

На наш погляд, усі наукові дослідження повинні базуватися на теоретичних постулатах та формуватися, виходячи з практичних напрацювань. Така потреба зумовлена необхідністю використання прогресуючого міжнародного досвіду, мінливих вимог вітчизняного законодавства та теоретико-прикладних розробок у сфері аудиту. Враховуючи те, що практика аудиту розвивається значно швидшими темпами та пройшла більш тривалий шлях еволюції, порівняно з наукою про аудит, яка на даний час знаходиться в зародковому стані, виникла необхідність вивчення процесу становлення і функціонування аудиту та розгляд тих проблем, які визначатимуть його майбутнє на тривалу перспективу.

Вважаємо за необхідне розглянути тенденції та закономірності розвитку аудиту з точки зору, яка враховує як теоретичні, так і практичні його аспекти та ґрунтується на передових наукових досягненнях. Ці питання знайшли відображення в дослідженнях багатьох відомих учених, серед яких виокремимо праці Ф. Бутинця, Н. Гордієнко, Г. Давидова, А. Кузьмінського, Б. Мельничука, О. Петрик, В. Рудницького, Я. Соколова та інших.

Ознайомлення з публікаціями зазначених науковців, засвідчило той факт, що формування вітчизняної аудиторської наукової думки відбувалося під беззаперечним впливом зарубіжних вчених. Наявність великої кількості фундаментальних досліджень та наукових публікацій не вирішує усіх питань та суперечливих моментів, пов'язаних з дослідженням тенденцій та закономірностей розвитку аудиту, що вимагає подальших наукових пошуків. Вважаємо, що думка дослідників повинна спрямовуватися у таких напрямках, які передбачають формування знань про закономірності розвитку аудиту,

використання історичного досвіду для розробки теорії і практики аудиту на різних етапах розвитку економіки, а також креативного сприйняття аудиторської науки, яка проходить шлях еволюційного розвитку.

Узагальнюючи факти історії аудиту, виокремимо елементи, які відображають закономірності та тенденції його розвитку (рис.2.1).

Рис. 2. 1. Еволюційні етапи розвитку аудиту

Процес розвитку аудиту невіддільний від його історії, оскільки саме ретроспективний погляд дає можливість виявити його тенденції й закономірності. Тому на основі відображених на рисунку 1 еволюційних етапів

розвитку теорії та практики аудиту спробуємо зробити узагальнення про тенденції та закономірності його розвитку.

У сучасній економічній літературі спостерігаються різні підходи до періодизації аудиту, які характеризують процес його становлення та розвитку.

Історичні етапи становлення й розвитку аудиту розглядаються чи не в усіх підручниках та посібниках з аудиту. «Історія аудиту... в нашій літературі, а тим більше, в зарубіжній, описана достатньо повно» [1], проте бракує осмисленого сприйняття цього процесу та його наукового обґрунтування.

Деякі науковці висловлюють міркування, що у зародковому вигляді аудит виник за умов первіснообщинного устрою. Така точка зору ґрунтується на гіпотезі про ідентичність процесів виникнення контролю загалом та його форм зокрема.

Враховуючи власну точку зору та узагальнюючи думку більшості дослідників історії аудиту, зазначимо, що у своєму первісному вигляді він виник в розвинутих древніх цивілізаціях. Першими державами, в яких виник аудит, вважаються Єгипет, Китай, Вавилон, Рим і Греція. У цих державах становлення аудиту припадає на третє тисячоліття до нашої ери. В той період основною метою діяльності аудиторів, які за своїм статусом були казначейськими чиновниками, був контроль рахівництва у володіннях (провінціях). Саме у ті часи з'явилося розуміння необхідності розмежування облікових і контрольних функцій.

У Греції у V ст. до н. е. існувала система контролю доходів і витрат із боку Народних Зборів, а фінансова система включала урядових аудиторів, які перевіряли документи всіх посадових осіб по закінченні їх повноважень.

У Римській імперії з VII ст. до н. е. контрольні функції здійснювали куратори, прокуратори, квестори. Останні контролювали державних бухгалтерів на місцях. Звіти квесторів направляли у Рим і їх вислуховували екзаменатори [2]. Така практика й сприяла появі терміну «аудитор», який в перекладі з латинської мови означає «слухач», «слухаючий» [3]. Історичні

факти рабовласницького світу служать підґрунтям для розуміння аудиту як однієї з процедур господарського контролю, але не як самостійної професії.

Спершу аудитори не сприймалися як представники окремої професії та не були пов'язані з бухгалтерією. Їх позиціонували як авторитетних й освічених посадових осіб з великим досвідом роботи та об'єктивним підходом до викриття фактів шахрайства, помилок та обманів.

До XII ст. н. е. історичні згадки про практику заслуховування звітів державних посадових осіб та управляючих рабовласників були відсутні.

Поновлення інтересу до аудиту характеризується появою інформації про нього у Великобританії на початку XII ст. Але тільки в XIII ст. аудит набув державного визнання, що підтверджується виданням королем Едуардом I у 1285 р. першого в світі законодавчого акту, який регламентував аудиторську діяльність. Згідно з цим законом, аудиторами були не лише особи з числа довірених слуг сеньйорів, але і деякі категорії службовців. Продовженням історії стало підписання у 1324 р. королем Едуардом II указу про призначення трьох державних аудиторів, що свідчить про значне поживлення інтересу до аудиту. З цього часу почалося становлення незалежного аудиту в сучасному його розумінні, який базується на принципах обережності, чесності й компетентності.

Згодом аудит суттєво змінився, перетворившись із процедури у вид контролю. Це дало в майбутньому поштовх до виділення аудиту в професію та інститут.

Епоха Середньовіччя характеризується повільним розвитком аудиту. Після розпаду Римської імперії, у зв'язку з розширенням зовнішньої торгівлі, аудит продовжував розвиватися у Венеції, Флоренції, Генуї. Головною метою аудиторів того часу був контроль правильності ведення обліку. В Європі аудит на той період ще не здобув широкого застосування, тільки у Великобританії та Франції продовжувала своє формування система аудиту, основною метою якої був контроль сплати податків, формування і витрачання державних коштів.

Світові події, що відбувалися, починаючи з XVI ст., мали суттєвий вплив на розвиток аудиту. Саме в цей час стався «перелом» в загальній економічній ситуації, відбулися історичні події, які у тій чи іншій мірі вплинули на розвиток аудиту. Однією з причин було відкриття Христофором Колумбом Америки, і, як наслідок, збільшення обсягу товарів, капіталу, робочої сили в загальносвітовому масштабі. Інша причина – поява у 1494 р. трактату Луки Пачоллі «Про записи», який засвідчив про появу сучасного бухгалтерського обліку. Саме у XVI ст. у багатьох країнах світу був офіційно введений правовий контроль облікових книг. У той час аудиторів ще не мали належного професійного статусу, проте були зобов'язані чесно та зі знанням справи проводити перевірку.

У період XVI - XVII ст. мета і прийоми аудиту не зазнали особливих змін і полягали у виявленні помилок і перевірці чесності осіб, відповідальних за податкові платежі. У цей час істотно підвищилося значення аудиту, оскільки відбулося розділення між власниками підприємства: керівниками і інвесторами. Акціонерам не тільки була потрібна гарантія збереження капіталу, але й отримання дивідендів. Тільки аудитор міг дати висновок про правильність і об'єктивність перевіреної фінансової звітності і про вірогідність продовження діяльності підприємства найближчим часом [4].

У подальший період спостерігався бурхливий розвиток аудиту. У цей час з метою попередження недобросовісних угод, було започатковано практику державного регулювання професійної діяльності облікових працівників. Важливим досягненням цього часу стало визнання на державному рівні необхідності проведення незалежного аналізу рахунків малих і великих підприємств [4]. Саме у цей історичний період аудит почав вважатися не лише формою контролю, але й професійною діяльністю. Функції аудиторів при цьому змінилися у напрямку їх орієнтації на здійснення перевірки фінансових звітів.

Починаючи із 1844 р. у Великобританії вийшла серія законів про компанії, згідно з якими правління акціонерних компаній були зобов'язані

запрошувати не рідше одного разу на рік спеціально уповноважену особу для здійснення перевірки бухгалтерських рахунків та обов'язкового звітування перед акціонерами, що засвідчило появу обов'язкового аудиту.

Важливою віхою в історії аудиту було ухвалення у Великобританії у 1862 р. закону «Про обов'язковий аудит», що стало свідченням визнання аудиту, як окремої галузі економічної науки.

Значним поштовхом у розвитку фінансово-господарського контролю в світі, а отже, і професії аудитора, було зародження капіталістичного способу виробництва. Період бурхливого економічного зростання призвів до створення корпорацій, що підвищило роль і значення аудиту в суспільстві.

Починаючи з середини XIX ст., реальні власники підприємств (акціонери, пайовики, засновники) майже повністю перестали брати участь в управлінні, яке було передано професійним менеджерам, що породило конфлікти інтересів: власники прагнули зберегти й примножити власність, а менеджери намагалися самі стати власниками, часто використовуючи надані їм можливості на шкоду своїм роботодавцям. У таких умовах власники не могли реально їх контролювати, а тому виникла ідея запрошувати довірених і незалежних осіб, які могли б надавати об'єктивну інформацію про реальне збереження активів підприємства, величину прибутку тощо. Таким чином, аудиторі стали інструментом реалізації контролю власника за діяльністю найманого персоналу, результати якої знаходили формальне вираження у показниках публічної фінансової звітності. Відокремлення власників від безпосереднього управління власністю стало важливою передумовою розвитку аудиту і створення інститутів професійних бухгалтерів і аудиторів [4].

В останні десятиріччя XIX ст. в аудиті почали використовувати тестування та вибіркочну перевірку, оскільки в умовах швидкозростаючого виробництва аудитор не мав змоги перевіряти кожну операцію величезної корпорації.

З того часу аудит став самостійною професією, яка дала поштовх до створення та розвитку окремого суспільного інституту й інституцій, які його

представляють і регулюють. Першим став Інститут присяжних бухгалтерів в Англії та Уельсу (1880), а до початку ХХ ст. було створено 12 організацій професійних бухгалтерів: 1854 р. – Спілка бухгалтерів Единбурга, 1855 р. – Інститут бухгалтерів та експертів Глазго, 1867 р. – Спілка бухгалтерів Абердіно, 1870 р. – Інститут привілейованих бухгалтерів Англії і Уельсу, 1880 р. – Інститут привілейованих бухгалтерів Канади, 1886 р. – Інститут привілейованих бухгалтерів Австралії, 1887 р. – Спілка бухгалтерів Австралії, 1887 р. – Американський інститут дипломованих громадських бухгалтерів, 1888 р. – Інститут привілейованих бухгалтерів Ірландії, 1891 р. – Привілейована асоціація дипломованих бухгалтерів Англії, 1894 р. – Спілка бухгалтерів Нової Зеландії, 1895 р. – Інститут реєстрованих бухгалтерів Голландії. На сьогоднішній день такі організації діють практично в усіх країнах з ринковою економікою [4].

До кінця 40-х років ХХ ст. аудит в основному полягав у перевірці документації, підтвердженні облікових записів і правильного відображення даних у фінансовій звітності. Це був період домінування підтверджуючого аудиту.

Після 1949 р. незалежні аудитори почали більше уваги приділяти внутрішньому контролю, вважаючи, що за наявності ефективної системи внутрішнього контролю ймовірність помилок є незначною і фінансові дані є достатньо повними й точними. Аудиторські фірми почали приділяти більшу увагу консультативній діяльності, ніж перевіркам. Це був період системно-орієнтованого аудиту.

Подальша історія аудиту підтверджує його трансформацію в самостійний суспільно необхідний інститут. Цей процес зумовлений формуванням міжнародних професійних бухгалтерських організацій, розробкою та прийняттям його нормативної бази. Зокрема, у 1977 р. була створена Міжнародна Федерація Бухгалтерів, якою було розроблено Кодекс етики професійних бухгалтерів й Міжнародні стандарти аудиту. Таким чином, можна стверджувати про початок процесів гармонізації й інтернаціоналізації аудиту.

Розвиток комп'ютерної техніки та інформаційних технологій вплинув на суттєве зростання обсягів фінансово-економічної інформації, доступної для використання різними категоріями користувачів – акціонерами, інвесторами, кредиторами, страховими організаціями тощо. Водночас, збільшилася потреба у достовірності та якості фінансово-економічної інформації, яка використовується цими категоріями користувачів. Слід зазначити, що інформація є специфічним товаром, який може продаватися, обмінюватися, викрадатися, знищуватися тощо. Своєрідним «сертифікатом якості» такого товару є звіт незалежних аудиторів про достовірність інформації у всіх суттєвих аспектах, який набагато збільшує її вартість. Таким чином можна стверджувати, що аудит на даному етапі свого розвитку бере безпосередню участь у процесі виробництва й створення нової вартості.

90-і роки ХХ століття характеризувалися значним поширенням аудиту у більшості європейських країн, а також його виникненням в Україні. Впродовж багатьох століть Україна не була самостійною країною, а перебувала у складі інших держав, що стало однією з причин повільного його розвитку.

Активний розвиток аудиту в Україні почався після розпаду Радянського Союзу і створення незалежної держави. Саме тоді в Україні виникла нова категорія людей, реально здатних впливати на економічну, соціальну і політичну атмосферу в державі – категорія власників. Формування приватної власності як альтернативи державному сектору економіки зумовило виникнення низки нових професій в економічній сфері, де важливе місце належить аудиторам.

Необхідність аудиту в нашій країні стала наслідком кардинальних змін в економіці, пов'язаних з її ринковою трансформацією. Щодо даного питання існує кілька прямо протилежних точок зору науковців. Одні з них вважають, що побудова вітчизняного аудиту почалася, образно кажучи, не з «фундаменту», а з «даху», тобто не супроводжувалась вимогами щодо можливості його існування, а саме: приватною власністю, демократичними свободами та усупільненням виробництва і капіталу. Інші стверджують, що аудит міг бути

створений тільки «знизу», тобто за волею обставин і бажання клієнта, а не за вказівкою державних органів. Втім, вважаємо, що будь-яка проблема завжди має кілька точок зору. Проблема становлення і розвитку аудиту не є виключенням. При цьому суперечливі питання виникають не через недостатнє розуміння наявних проблеми, а через протиріччя, які закладені в історії виникнення та в процесі становлення сучасного аудиту.

Історія виникнення і розвитку аудиту в Україні вимірюється лише декількома десятиліттями. Офіційне визнання обов'язкового аудиту відбулося у 1993 р., через два роки після проголошення незалежності України, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про аудиторську діяльність». З тих пір кожен рік додавав щось нового до теорії та практики аудиту і збільшував престижність аудиторської професії в суспільстві.

У процесі свого історичного розвитку аудит пройшов еволюційний ланцюг «форма контролю - вид діяльності бухгалтерів – професія - наука». На даний час його все частіше розглядають як науку.

За останні 20 років спостерігається активний розвиток аудиторської науки в Україні, про що свідчать наукові доробки таких науковців, як Ф.Бутинець, Г. Давидов, З. Гуцайлюк, М. Кужельний, А. Кузьмінський, О.Петрик, В. Рудницький, В. Савченко, В. Сопко та інших.

Зокрема, в одній з перших наукових праць, колективній монографії «Аудит: Практическое пособие», яка підготовлена відомими вітчизняними вченими і практиками аудиту: А. Кузьмінським, Н. Кужельним, О. Петрик, В.Савченко та ін. започатковано процес наукового дослідження в галузі аудиторської діяльності [5].

У працях професора Ф. Ф. Бутинця визначено та в значній мірі обґрунтовано теоретичні аспекти аудиту, запропоновано загальну схему теорії і практики аудиту у складі системи взаємопов'язаних методичних аспектів [6]. Незважаючи на великий внесок у розробку теорії аудиту, Ф. Ф. Бутинець вважає аудит розділом науки про господарський контроль.

Першим в історії розвитку аудиту в нашій країні, хто визнав аудит наукою, був професор В. С. Рудницький. Він висловив дуже важливу думку, зазначивши, що аудит доцільно розглядати у двох проявах: як окрему економічну науку та як практику [7].

У монографії професора О. А. Петрик «Аудит: методологія і організація» уперше досліджено питання виникнення та еволюції аудиту як науки і як професії. У монографії зроблено висновок про те, що процес становлення теорії аудиту не завершений, а отже наукове бачення аудиту постійно змінюється [8].

Спробу вирішити проблеми аудиторської діяльності з позиції науки зроблено у монографії Г. М. Давидова «Аудит: теорія і практика» [9]. Вважаємо, що ця наукова праця має надзвичайно важливе значення для формування та подальшого розвитку теорії аудиту.

Аналізуючи в цілому масив досліджень з аудиту вітчизняних науковців і практиків можна зробити висновок про те, що багато з них вважають, що аудит, як наука, вже себе утвердив і за цією наукою майбутнє, але існує ще ряд суперечливих моментів та невирішених проблем, які вимагають їх подальшого наукового обґрунтування.

Однією з проблем, на яку доцільно звернути увагу, є відсутність симбіозу методів різних наук, який сприяв би розробці теорії науки та розвитку нових наукових напрямків в аудиті: маркетингового аудиту, податкового аудиту, екологічного аудиту, аудиту якості, кадрового аудиту тощо.

Зокрема, маркетинговий аудит пов'язаний з дослідженням маркетингового середовища підприємства, оцінкою ефективності його збутової діяльності, а також виявлення проблем і прихованого потенціалу, які перешкоджають досягненню оперативних і стратегічних цілей. Маркетинговий аудит утворився шляхом злиття аудиту та маркетингу.

Податковий аудит вимагає перевірки достовірності податкової звітності та її відповідності нормам діючого законодавства. Цей вид аудиту досліджує

податкові ризики підприємства, а тому він вимагає одночасної компетенції фахівців з аудиту та оподаткування.

Екологічний аудит спрямований на перевірку відповідності до законів з охорони довкілля та попередження негативного впливу видів діяльності, заходів, умов, системи управління підприємством на навколишнє природне середовище й отримання інформації з цих питань. Він покликаний підвищити екологічну безпеку та сприяти використанню екологічно чистих виробничих технологій.

Аудит якості набирає особливої актуальності в нашій економіці. Він вимагає перевірки окремих елементів системи якості суб'єкта господарювання з метою встановлення її відповідності міжнародним стандартам якості. У процесі такого аудиту вивчають вимоги всіх нормативних документів, аналізують шляхи дотримання якості, перевіряють дотримання технологічних параметрів, оцінюють якість готової продукції.

Кадровий аудит являє собою перевірку відповідності організаційних та кадрових змін на підприємстві. Він здійснюється з метою формалізації корпоративної культури, оптимізації організаційної структури і системи управління персоналом підприємства та вимагає наявності в аудитора системи знань з менеджменту персоналу [10].

Проникнення аудиту в інші наукові сфери свідчить про необхідність розробки і використання синергічного підходу до дослідження об'єктів аудиту, що свідчить про початок нового етапу в розвитку аудиторської науки, при якому теорія формується, виходячи з потреб ринкової економіки.

Список використаних джерел до підрозділу 2.1

1. Бутинець Ф. Ф. Аудит та суб'єкти його здійснення: історія, етапи його становлення / Ф. Ф. Бутинець // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2005. – № 3 (33). – С. 3-19.
2. Мельничук Б. В. Еволюція сутності аудиту / Б. В. Мельничук // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С.49-57.

3. Соколов Я. В. История бухгалтерского учета: учеб. / Я. В. Соколов, В. Я. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 38.
4. Гордієнко Н. І. Аудит, методика і організація / Н. І. Гордієнко, О. В. Харламова, М. Ю. Карпенко. – Харків: ХНАМГ, 2007. – Ч. 1. – 163 с.
5. Кузминский А. Аудит: практическое пособие / А. Кузьминский, Н. Кужельный, О. Петрик, В. Савченко. – К.: Учетинформ, 1996. – 283 с.
6. Бутинець Ф. Ф. Аудит: підруч. [для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів] / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП«Рута», 2002. – 672 с.
7. Рудницький В. С. Методологія і організація аудиту / В. С. Рудницький. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 192 с.
8. Петрик О. А. Аудит: методологія і організація [моногр.] / О. А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2003. – 260 с.
9. Давидов Г. М. Аудит: теорія і практика / Г. М. Давидов. – Кіровоград: ТОВ "Імекс-ЛТД", 2006. – 323 с.
10. Голяш І. Д. Формування парадигм розвитку аудиту / І. Д. Голяш // Журнал Європейської економіки. – 2011. – Т. 10 (№ 3). – С. 339-346.

2.2. Теоретичні засади аудиту ефективності

Проголошення незалежності та поступовий перехід економіки України до ринкових умов господарювання призвели до появи такого виду фінансового контролю як аудит. В країнах з ринковою економікою аудиторська перевірка – це норма, без якої неможливий цивілізований бізнес. Без такої незалежної перевірки надто ризиковано приймати рішення про доцільність вкладання коштів у певну фірму. Чим більша сума контракту, то більше підстав, щоб звернутись до послуг аудитора.

Аудит, у сучасному його розумінні, існує понад 150 років. Міжнародний досвід розвитку аудиту свідчить, що його виникнення зумовлене такими економічними передумовами:

- неспівпадання інтересів укладачів (адміністрації, менеджерів) і користувачів інформації (власників акцій, кредиторів або інших осіб), може привести до необ'єктивності інформації;
- при прийнятті господарських рішень, в основі яких лежить необ'єктивна інформація, можуть виникнути великі негативні економічні наслідки, перш за все, збитки;
- щоб перевірити об'єктивність і достовірність одержаної інформації, необхідні спеціальні знання і досвід, якими не володіють користувачі інформації. Такі знання і досвід мають аудитори; користувачі інформації в більшості випадків не одержують доступу для безпосередньої оцінки якості інформації [22, с. 32].

Термін «аудит» походить від латинського слова «audio», що в перекладі означає «слухати». Відповідно до Закону України “Про внесення змін до Закону України „Про аудиторську діяльність” від 14.09.2006 р., “аудит” – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів [16].

У зарубіжній і вітчизняній економічній літературі розглядаються різні види аудиту, а саме: фінансовий (аудит фінансової звітності), управлінський, операційний, податковий, екологічний, соціальний, маркетинговий, кадровий, аудит на відповідність встановленим вимогам, аудит ефективності та ін. (рис. 2.2). В умовах функціонування та розвитку ринкових відносин заслуговує на увагу аудит ефективності, який практично не здійснюється на вітчизняних підприємствах різних форм власності. Його застосовують лише при виконанні окремого рішення, бюджетних програм (функцій) та для оцінки функціонування системи (галузі). Аудит ефективності в Україні був

запроваджений у 2003 р. Його здійснювали органи державної контрольно-ревізійної служби.

В одних літературних джерелах поняття «ефективність» визначають лише як результат, наслідок будь-яких причин, сил, дій [19, с. 220; 25, с. 262], в інших – як характеристику певного об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну корисність, продуктивність та інші позитивні якості [7, с. 358] та як здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, що є відношенням ефекту, результату до витрат, які забезпечили цей результат [14, с. 508; 15, с. 182]. Наведені нами визначення поняття «ефективність» є досить загальними і не відображають його економічної суті.

Деякі вітчизняні вчені-економісти під ефективністю розуміють співвідношення результатів діяльності по досягненню поставленої мети з обсягом використаних ресурсів [13, с. 245]. З економічної точки зору ефективність (тобто, економічна ефективність) означає досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці. Економічна ефективність – конкретна форма вияву закону економії часу. Їх зв'язок здійснюється через зростання продуктивності праці [14, с. 508].

Таким чином, зміст поняття «економічної ефективності» полягає в тому, наскільки добре підприємство витрачає свої ресурси для виробництва продукції (товарів), виконання робіт та надання послуг.

У контексті аудиту ефективності поняття «ефективність» передбачає контроль за дотриманням принципів економічності, ефективності та результативності під час здійснення фінансово-господарської діяльності.

Принцип економічності означає визначення її обсягів, досягнутої апаратом управління завдяки застосуванню ефективних адміністративних принципів на практиці та впровадження ефективної управлінської політики.

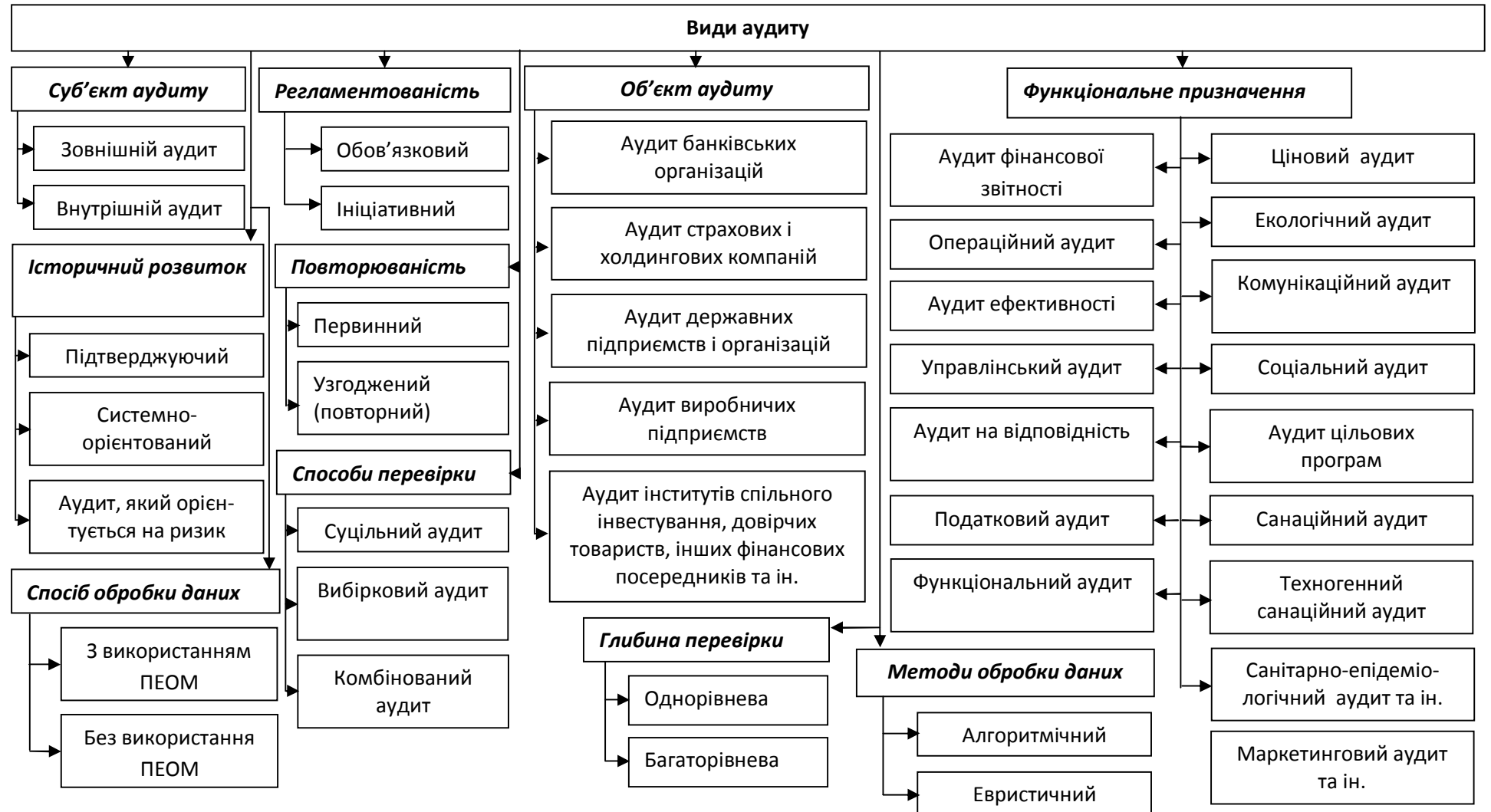

Рис. 2.2. Класифікація аудиту

Принцип результативності полягає в перевірці результативності діяльності щодо виконання намічених цілей об'єкта аудиту та аналіз фактичних наслідків діяльності у порівнянні із запланованими [13, с. 270].

Вперше про можливість здійснення аудитором оцінки ефективності використання ресурсів підприємства й надання рекомендацій щодо раціонального їх використання писав Джек Робертсон. Таку діяльність він виокремлював у складі управлінського внутрішнього аудиту і зазначав, що управлінський аудит – це вивчення господарських операцій з метою розробки рекомендацій з економічного й ефективного використання ресурсів, досягнення кінцевого результату і вироблення політики компанії. Він повинен допомагати керівникам при виконанні їх функцій і призводить до поліпшення прибутковості підприємства [22, с. 6].

Дослідження економічної літератури дозволило зробити висновок, що одні вчені-економісти аудит ефективності виокремлюють в окремий вид аудиту [4; 5; 6; 21], інші – ототожнюють його з операційним аудитом [2; 3; 31], з аудитом господарської діяльності - [32, с. 46], з управлінським – [22, с. 6; 466-467], вважають його складовою лише внутрішнього аудиту – [1, с. 27], а досліджують аудит ефективності лише як форму державного фінансового контролю – [9; 11; 17; 20; 23; 25, 28, 29, 30].

Вважаємо, що аудит ефективності є окремим видом аудиторської діяльності і ототожнення управлінського аудиту та аудиту господарської діяльності з аудитом ефективності є неприпустимим, оскільки управлінська й господарська діяльність формують предмет аудиту ефективності.

Аудит ефективності у своїй сучасній формі зародився у Швеції в середині 60-х років ХХ ст. на основі теорії «3Е» (трьох Е); і базується на трьох головних елементах, що характеризують стан управління ресурсами:

- економічність (economy) – ощадливість, бережливість, ступінь мінімізації витрат з огляду на якість продукту («витрачати менше»);
- ефективність (efficiency) – продуктивність, ступінь корисності споживання ресурсів для створення продукту («витрачати добре»);

– результативність (effectiveness) – дієвість, успішність, рівень досягнення мети («витрачати мудро») [9, с. 102; 10, с. 285; 26, с. 153] .

Найбільшого поширення у зарубіжних країнах аудит ефективності набув після прийняття в жовтні 1977 р. делегатами ІХ-го Конгресу вищих органів контролю (INTOSAI) Лімської декларації керівних принципів контролю. У ній зазначається, що на доповнення до фінансового аудиту, важливість якого незаперечна, існує також інший вид контролю, що спрямований на перевірку того, наскільки ефективно і економно витрачаються ресурси. Такий контроль охоплює не тільки специфічні аспекти управління, але й всю управлінську діяльність, включаючи організаційну і адміністративну системи [13, 507; 27, с. 257].

Перехід від фінансового аудиту (аудиту фінансової звітності) до аудиту ефективності пов'язаний із скандалами і банкрутством підприємств, які маючи підтвержену аудитором фінансову звітність, почали розорюватися, акціонери понесли великі збитки. Виникло питання про недостатність проведення лише аудиту фінансової звітності, про необхідність поглиблення його цілей і завдань, про оцінку збереження власності і ефективності управління нею. При цьому аудит повинен бути направлений не тільки на оцінку законності і достовірності показників фінансової звітності, але й на аналіз ефективності використання матеріальних, трудових та інших ресурсів для досягнення поставлених підприємством цілей.

Аудит ефективності – це одна із форм аудиту, яка є сукупністю аудиторських процедур, спрямованих на визначення рівня ефективності внесених вкладів у процесі реалізації запланованих цілей, встановлення факторів, які перешкоджають досягненню максимального результату при використанні певного обсягу трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, та обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності їхнього використання. Аудит ефективності здійснюється з метою вироблення обґрунтованих пропозицій щодо підвищення ефективності використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів у процесі виконання виробничої

програми (бізнес-плану) та покращення фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта в цілому.

Особливістю аудиту ефективності є те, що він синтезує фінансовий аудит і економічний аналіз (табл. 2.1).

Термін «аудит ефективності» використовують як у державному, так і в приватному секторах економіки, він стосується як фінансових так нефінансових операцій. Термін «аудит ефективності» часто розглядають ширше і як такий, що по чергово включає операційний аудит, управлінський аудит, аудит фінансової звітності тощо. Деякі вчені-економісти вважають, що здійснення аудиту ефективності можливе лише після проведення фінансового аудиту [18; 26].

Сучасний аудит ефективності є комплексним процесом, який охоплює фінансовий, операційний аудит та економічний аналіз і розпочинається з отримання необхідних знань про економічний суб'єкт, його діяльність, основні функції, здатність управлінського персоналу (менеджерів) ефективно виконувати свою роботу тощо. Цей вид аудиту у багатьох країнах світу належить до аудиту урядових структур і державних підприємств, але в окремих випадках поширюється на приватні компанії. В таких випадках особи, що здійснюють аудит ефективності, мають статус незалежних, а не державних аудиторів, які працюють у контролюючих органах.

Аудит ефективності становить значний інтерес для нашої країни, що впливає з необхідності реформування системи управління на всіх рівнях економіки, яка нині є малоефективною і не відповідає вимогам ринкових відносин.

Таблиця 2.1.

Відмінності аудиту фінансової звітності, аудиту ефективності та економічного аналізу

№	Критерій	Аудит фінансової звітності	Аудит ефективності	Економічний аналіз
1	2	3	4	5
1.	Суть	Аудит фінансової звітності – перевірка даних, які формуються в системі фінансового обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання.	Аудит ефективності - системний, ціленаправлений процес отримання інформації про досліджувані процеси і явища на підприємстві, їх експертно-аналітичної оцінки з метою виявлення причин невідповідності цих даних встановленим критеріям (плановим, нормативним показникам) і формування рекомендацій щодо їх досягнення.	Економічний аналіз – це система спеціальних знань про дослідження сутності процесу (явищ), яка ґрунтується на взаємозв'язку та взаємозумовленості факторів і їхньому впливі на результативний показник. Полягає у логічному опрацюванні економічної інформації, виявленні закономірностей розвитку досліджуваних явищ, узагальненні висновків, поданні практичних пропозицій, спрямованих на подальше удосконалення управління підприємством.
2.	Мета	Висловлення незалежної думки аудитора про достовірність фінансової звітності в усіх суттєвих аспектах на відповідність вимогам нормативно-правових документів та користувачів інформації.	Визначення «слабких місць» в організації діяльності суб'єкта господарювання, впливу цих вад на досягнення запланованих цілей та обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності використання виробничих ресурсів та встановлення їх причин.	Вивчення результатів господарської діяльності усіх організаційних структур у взаємозв'язку і розвитку, дослідження чинників, які вплинули на відхилення тих чи інших показників від норм і плану, а також виявлення слабких місць у роботі суб'єкта господарювання.
3.	Завдання	- вивчення повноти та достовірності складання фінансової звітності, своєчасності її подання за призначенням; - встановлення повноти відображення всіх господарських та фінансових операцій, активів, капіталу та зобов'язань	- визначення рівня досягнення, нормативних і планових показників; - виявлення відхилень від нормативних і планових показників; - визначення рівня впливу виявлених відхилень на результати діяльності суб'єкта господарювання та ін.	- дослідження економічних явищ, факторів і причин, які їх обумовили; - об'єктивна діагностика стану і оцінка ефективності господарської діяльності; - наукове обґрунтування бізнес-плану; - виявлення внутрішньогосподарських резервів, вивчення і узагальнення конкретного досвіду.

Продовження таблиці 2.1				
1	2	3	4	5
		підприємства у фінансовому обліку; - перевірка реальності розрахунків з постачальниками й покупцями та іншими контрагентами; - встановлення реальності визначення фінансових результатів; - перевірка взаємної узгодженості показників форм фінансової звітності		
4.	Предмет	Фінансова звітність підприємства та її показники, сформовані в обліковій системі, з точки зору їх повноти та достовірності	Причинно-наслідкові зв'язки між господарськими процесами та результатами діяльності господарюючого суб'єкта.	Причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами та процесами
5.	Об'єкт	Система показників фінансової звітності підприємства	Господарська, управлінська та інші види діяльності, ресурси підприємства, інформаційні потоки тощо	Господарська діяльність підприємства як сукупність виробничих відносин, яка розглядається у взаємозв'язку з технічною стороною виробництва, з соціальними і природними умовами
6.	Суб'єкти	Аудитори, аудиторські фірми	Аудитори, аудиторські фірми	Аналітик
7.	Методи і прийоми	Загальнонаукові методи: - аналіз, синтез, аналогія, моделювання, дедукція, індукція, абстрагування, конкретизація, узагальнення, порівняння, гіпотеза, спостереження, вимірювання, експеримент Спеціальні методи: - соціологічний метод (опитування, анкетування, спостереження); - структурно-функціональний метод; - статистичний метод	Загальнонаукові методи: - аналіз, синтез, аналогія, моделювання, дедукція, індукція, абстрагування, конкретизація, узагальнення, порівняння, гіпотеза, спостереження, вимірювання, експеримент. Спеціальні методи: - соціологічний метод (опитування, анкетування, спостереження); - структурно-функціональний метод; - статистичний метод	- зведення і групування; - середніх величин; - рядів динаміки; - індексний метод; - метод ланцюгових підстановок; - елімінування; - деталізація; - вибіркоче і суцільне спостереження - порівняння; - графічний метод; - економіко-математичні методи аналізу; - методи елементарної математики; - класичні методи математичного аналізу;

Продовження таблиці 2.1				
1	2	3	4	5
				<ul style="list-style-type: none"> - методи математичної статистики і теорії ймовірностей; - економетричні методи; - математичне програмування; - економічна кібернетика; - математична теорія оптимальних процесів; - евристичні методи; - методи детермінованого факторного аналізу та ін.
8.	Стадії проведення	1. Початкова 2. Дослідження 3. Завершальна	1. Початкова 2. Контрольно-аналітична 3. Завершальна	1. Спостереження 2. Наукової абстракції 3. Формування нових практичних пропозицій і висновків
9.	Результат проведення	Висновки і зауваження за результатами аудиту фінансової звітності подаються у стандартизованій формі (висновок незалежного аудитора).	Результати аудиту ефективності передбачають варіантність трактування, дискусійність, використовують не тільки документи, але і різного роду докази для оцінки ефективності. Звіти за результатами проведення аудиту ефективності, як правило, суттєво відрізняються один від одного за формою і характером викладеного матеріалу. Якщо за результатами аудиту ефективності виявлені недоліки, то в такому випадку розробляються рекомендації по їх усуненню.	Результати аудиту передбачають варіантність трактування, дискусійність.
10.	Критерії оцінки	Стандартизовані	Спеціальні критерії, які залежать від об'єкту дослідження	Спеціальні критерії, які залежать від об'єкту дослідження
11.	Науково-методична база	Фінансовий облік, право	Фінансовий облік, управлінський облік, креативний облік, економіка, аналіз, статистика та ін.	Статистика

У міжнародній практиці застосовують такі підвиди аудиту ефективності:

- аудит ефективності виконання окремого рішення. Цей вид аудиту передбачає дослідження доцільності прийняття і результативності виконання окремого рішення (операції) з метою пошуку резервів зменшення виробничих витрат та підвищення окупності використаних трудових, матеріальних і фінансових ресурсів;

- аудит ефективності виконання програми (функції) – це дослідження однієї або кількох програм чи функцій, спрямоване на оцінку відповідності отриманих результатів поставленим завданням і витраченим ресурсам. Аудит ефективності програми може охоплювати окрему галузь і окремих учасників – господарюючих суб'єктів різни форм власності;

- аудит ефективності функціонування системи (галузі). Зміст цього виду аудиту полягає в дослідженні організації внутрішнього управління в галузі, відомстві, об'єднанні, на підприємстві чи в іншій самодостатній структурі з метою оцінки ефективності, раціональності і оптимальності взаємозв'язків різних органів управління в процесі виконання поставлених завдань і запланованих цілей [8, с. 265 - 266].

Предметом аудиту ефективності може бути виробнича програма (бізнес-план) підприємства, вид діяльності чи функція, окрема система (система управління діяльністю, система бухгалтерського обліку чи внутрішнього контролю на підприємстві тощо) або галузі. Під час проведення аудиту ефективності фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання можуть досліджуватися: ефективність здійснення фінансово-господарських операцій та діяльність економічного суб'єкта в цілому; обґрунтованість (реалістичність) виробничої програми (бізнес-плану) діяльності господарюючого суб'єкта; ефективність адміністративної діяльності (управління); якість виготовленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг, придбаних матеріалів та інші питання. Аудит ефективності може здійснюватися відносно одного чи кількох перелічених

взаємопов'язаних елементів, або мати більш спеціалізовану спрямованість в межах одного елемента, наприклад, аудит ефективності використання матеріальних ресурсів тощо.

На відміну від фінансового аудиту, метою якого є перевірка законності фінансово-господарських операцій, правильності та достовірності їх відображення в облікових регістрах та фінансової звітності, метою аудиту ефективності є оцінка результативності діяльності економічного суб'єкта та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності використання матеріальних, трудових та інших ресурсів і фінансово-господарської діяльності в цілому.

Завданнями фінансового аудиту є визначення правильності ведення обліку та достовірності показників фінансової звітності. Водночас, як завданнями аудиту ефективності є оцінка економічності, ефективності та результативності діяльності об'єкта перевірки, а саме:

- оцінка отриманих результатів та порівняння їх із запланованими;
- визначення рівня досягнення запланованих цілей;
- аналіз адміністративних рішень, прийнятих у процесі виконання виробничої програми (бізнес-плану) на предмет їх адекватності стратегічним цілям суб'єкта господарювання;
- перевірка доцільності та законності здійснення суб'єктом господарювання фінансово-господарських операцій під час виконання виробничої програми (бізнес-плану);
- оцінка надійності і якості внутрішнього контролю суб'єкта господарювання;
- визначення дійсного фінансового стану господарюючого суб'єкта;
- аналіз та оцінка повноти, своєчасності і економічності використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів суб'єктом господарювання;
- причинно-наслідковий аналіз неефективного використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів господарюючим суб'єктом;

- встановлення фактів упущень і недоліків організаційного, нормативно-правового і фінансового характеру, які негативно впливають на результати фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання;
- визначення рівня впливу встановлених упущень і недоліків на фінансові результати та ефективність використання ресурсів;
- оцінка доцільності подальшого функціонування суб'єкта господарювання та обґрунтування пропозицій щодо припинення чи продовження його діяльності в неосяжному майбутньому із залученням оптимального обсягу ресурсів;
- розробка заходів щодо виправлення виявлених упущень і недоліків та підвищенню ефективності використання ресурсів;
- підготовка обґрунтованих пропозицій для користувачів аудиторського звіту щодо підвищення ефективності управління фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання з метою усунення виявлених недоліків і порушень та розробки шляхів більш раціонального і ефективного використання ресурсів.

Таким чином, аудит ефективності доповнює фінансовий аудит оцінкою економічності, ефективності та результативності діяльності суб'єкта господарювання. В деяких випадках, як свідчить зарубіжна практика, фінансовий аудит і аудит ефективності можуть бути об'єднані в один захід, оскільки вони доповнюють один одного, при цьому фінансовий аудит може бути підготовчою стадією для здійснення аудиту ефективності, що сприяє виявленню порушень та недоліків у зв'язку з недотриманням принципу законності. Аудит ефективності є ширшим ніж фінансовий аудит, оскільки аудиторі здійснюють перевірку не тільки законності і достовірності показників фінансової звітності, а й доцільності і необхідності того чи іншого управлінського рішення стосовно ефективності використання матеріальних, трудових та інших ресурсів, придбаних для отримання запланованих результатів господарюючим суб'єктом.

Аудит ефективності проводиться шляхом:

- аналізу законодавчих актів, нормативно-правових і методичних документів, видань і публікацій про об'єкт дослідження, стосовно якого проводиться аудит;

- аналізу результатів раніше проведених контролюючими органами перевірок, за допомогою яких можна зробити висновки про наявність об'єктивних і суб'єктивних причин виникнення або існування певних проблем аудиту ефективності;

- перевірки та підтвердження показників фінансової звітності економічного суб'єкта, включаючи експертизу та оцінку законності фінансово-господарських операцій та правильності ведення бухгалтерського обліку згідно норм чинного законодавства і статусної діяльності об'єкта аудиту;

- порівняння досягнутих результативних показників із запланованими з метою визначення рівня виконання поставлених завдань;

- дослідження адекватності управлінських рішень, прийнятих найвищим управлінським персоналом економічного суб'єкта;

- аналізу показників фінансової, статистичної та внутрішньої звітності;

- обстеження виробничих приміщень, хронометраж затрат робочого часу;

- опитування, інтерв'ювання, анкетування, експерименту тощо;

- збору інформації від юридичних осіб, який може здійснюватися у формі письмових запитів, адресованих третім особам.

Результативними показниками аудиту ефективності є:

- показники витрат – визначають обсяги та структуру трудових, матеріальних та інших ресурсів, залучених для здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання;

- показники продукту – використовують для оцінки поставлених цілей. Показником продукту є, зокрема, кількість споживачів товарів (робіт, послуг);

– показники ефективності – визначаються як відношення кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до їх вартості у грошовому або трудовому вимірнику (витрати ресурсів на одиницю показника продукту);

– показники якості – відображають якість вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) [10, с. 214; 11, с. 154; 12, 134-135].

Список використаних джерел до підрозділу 2.2

1. Адамс Р. Основы аудита: [пер. с англ.] / Р. Адамс; под ред. Я. В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398 с.
2. Аудит: [учеб. пособ.] / В. А. Ерофеева, В. А. Пискунов, Т. А. Битюкова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Издательство Юрайт; Высшее образование, 2010. – 638 с.
3. Аудит Монтгомери / Ф. Л. Дефлиз, Г. Р. Дженик, В. М. О’Рейлли, М. Б. Хирш; [пер с англ. под ред. Я. В. Соколова]. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.
4. Аудит эффективности: учеб. / С. Н. Рябухин; Акад. труда и социальных отношений. – М.: Издательский дом «АТИСО»; ЗАО «Издательство «Экономика», 2009. – 602 с.
5. Аудит эффективности в рыночной экономике: [учеб. пособ.] / Е. И. Иванова, М. В. Мельник, В. И. Шлейников; под ред. С. И. Гайдаржи. – М.: КНОРУС, 2007. – 328 с.
6. Аудит эффективности проектов, программ, изобретений и открытий. Новометрия, квалиметрия и сертификация продукции и производств / Б. А. Минин, В. Б. Радин, В. В. Серебрянников [и др.]; отв. ред. Б. А. Минин. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2008. – 366 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

8. Германчук П. К. Державний фінансовий контроль: ревізія та аудит / П. К. Германчук, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан, В. Т. Александров, О. І. Назарчук. – К.: НВП «АВТ», 2004. – 424 с.
9. Гуцаленко Л. В. Державний фінансовий контроль: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрий – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 424 с.
10. Державні фінанси: [підруч.] / С. О. Булгакова (кер. авт. кол.), В. Г. Барановська, Л. В. Єрмошенко, Т. О. Колодій, О. М. Кукурудз, О. В. Пильтяй, І. Б. Стефанюк, І. С. Микитюк, О. О. Чечуліна; за ред. А. А. Мазаракі: У 5 т. – Т. 5. Державний фінансовий контроль. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 303 с.
11. Державний фінансовий аудит: методологія і організація: [моногр.] / Є. В. Мних, М. О. Никонович, Н. С. Барабаш та ін.; за ред. Є. В. Мниха. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 319 с.
12. Державний фінансовий контроль виконання бюджетних програм / Т. І. Єфименко, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан та ін. – К.: НДФІ, 2004. – 320 с.
13. Дрозд І. К. Державний фінансовий контроль: [навч. посіб.] / І. К. Дрозд, В. О. Шевчук. – К.: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2007. – 304 с.
14. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 1 / [редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавн. центр „Академія”, 2000. – 864 с.
15. Завгородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Завгородній, Г. Л. Вознюк. – Львів: Вид-во Націон. ун-ту «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.
16. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про аудиторську діяльність» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2738-15> – Назва з екрану]
17. Каплун О. Суть та необхідність аудиту ефективності / О. Каплун, С. Цебринська // Наука молода, 2006. – № 6. – С. 140-144.

18. Любенко А. М. Контроль ефективності управління бюджетними установами через призму зарубіжного досвіду / А. М. Любенко // Фінансовий контроль. – 2002. – № 3. – С. 42-48.
19. Новий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад.: І. О. Радченко, О. М. Орлова]. – К.: ПП Голяка В. М., 2010. – 768 с.
20. Озеряков А. С. Финансовый аудит и аудит эффективности в системе ГФК / А. С. Озеряков // Финансы 2008. – № 10. – С. 79-80.
21. Основы аудита; под ред. д-ра экон. наук, профессора Р. П. Бульги. – Ростов н/Д: Феникс, 2010. – 317 с.
22. Робертсон Дж. Аудит / Дж. Робертсон. [перев. с англ.]. – М.: КРМГ, Аудиторская фирма “Контакт”, 1993. – 496 с.
23. Словник іншомовних слів / [за ред. О.С. Мельничука]. – К.: Київська книжкова фабрика, 1975. – 775 с.
24. Рябухин С. Аудит эффективности государственного сектора экономики: [курс лекций] / С. Рябухин, С. Климантов. – [2-е изд., доп.]. – М.: Триада Лтд, 2006. 304 с.
25. Саванин А. Е. Аудит эффективности использования государственных финансовых ресурсов – современный механизм финансового контроля / А. Е. Саванин // ДАЙДЖЕСТ-ФИНАНСЫ. – 2006. – № 4 (136). – С. 38-45.
26. Симоненков В. К. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні (макроекономічний аспект) / В. К. Симоненко, О. І. Барановський, П. С. Петренко. – К.: Знання України, 2006. – 280 с.
27. Степашин С. В. Государственный финансовый контроль: [учеб. для вузов] / С. В. Степашин, Н. С. Столяров, С. О. Шохин, В. А. Жуков. – СПб.: Питер, 2004. – 557 с.
28. Стефанюк І. Б. Запровадження аудиту фінансово-господарської діяльності бюджетних установ / І. Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2005. – № 6. – С. 138-144.

29. Сухарева Л. О. Аудит ефективності використання бюджетних коштів: протиріччя формування понятійного апарату / Л. О. Сухарева, Т. В. Федченко // Фінанси України. 2006. – № 8. – С. 125-131.
30. Чумакова І. Аудит ефективності: зарубіжний досвід та українські реалії / І. Чумакова // Бухгалтерський облік і аудит, 2009. – № 1. – С. 55-62 .
31. Шацкий В. Ф. Основы аудита и аудиторской деятельности: [учеб. для студ. высш. проф. и доп. образования] / В. Ф. Шацкий. – Жуковский: МИМ ЛИНК, 2009. – 244 с.
32. Шеремет А. Д. Аудит: [учебник] / А.Д. Шеремет, В. П. Суйц. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 448 с.

2.3. Організаційні та методичні аспекти аудиту ефективності

Проведення аудиту ефективності передбачає його організацію. Термін «організація» в перекладі з грецької мови означає поєднання, побудову, об'єднання чогось у єдине ціле; приведення до строгої системи [8, с. 6].

Початком наукового становлення організаторської думки в суспільстві вважається період, пов'язаний з творчістю Платона (427 – 347 р.р. до н. е.). В його класичних працях «Держава», «Закони», «Політика» закладено основи не тільки філософії, але й організації держави і права [2].

Організація – це група людей, діяльність яких свідомо або спонтанно координується для досягнення певної мети [6, с. 407; 14, с. 32]. Більш ширше визначення поняття «організація» наведено у Радянському енциклопедичному словнику: 1) внутрішня впорядкованість, узгодженість, взаємодія більш або менш диференційованих і автономних частин цілого, які обумовлені його будовою; 2) сукупність процесів або дій, які ведуть до створення і удосконалення взаємозв'язаних частин цілого; 3) об'єднання людей, які спільно реалізують програму або ціль на основі діючих і визначених правил та процедур [15, с. 935]. А. В. Шегда, вважає, що організація – це свідомий процес, спрямований на об'єднання та

впорядковану взаємодію елементів або частин (людей, ідей, речей) у ціле, в результаті чого утворюється життєздатна, продуктивна, стійка система. Загальні питання об'єктивної необхідності організації будь-якої системи як взаємодії частин, що утворюють органічне ціле, вперше дослідив і розкрив відомий учений А. А. Богданов на початку ХХ ст. у працях, присвячених тектології – науці загальної організації. Організаційний підхід до дослідження будь-якої системи як об'єкта управління означає вивчення її внутрішньої структури, відношення та взаємодії із зовнішнім середовищем.

Ключовим моментом в організації є координація взаємодії людей, яка повинна бути гнучкою, оперативною, надійною, економічною і самоорганізуючою. Єдність людей і умов їх діяльності, які перебувають у певних співвідношеннях і взаємозв'язках, утворюють організаційну структуру. Дії, спрямовані на створення такої структури та необхідних передумов її функціонування й оновлення називають «організаційним процесом». Організація як процес включає: визначення раціональних форм поділу праці; розподіл праці між працівниками, групами працівників і підрозділами; розробку структури органів управління; регламентацію функцій, підфункцій, робіт, операцій; встановлення прав та обов'язків органів управління і посадових осіб; підбір та розстановку кадрів [17, с. 121-126].

Поняття «організація» вважається одним з найуживаніших і використовується в таких значеннях:

- система, зокрема система управління, що розглядається, як єдиний організм;
- стадія процесу управління, призначена для створення нової або реорганізації чи ліквідації діючої системи;
- суб'єкт господарювання [3, с. 147; 16, с. 187].

В контексті аудиту ефективності під організацією слід розуміти сукупність дій з координації і взаємозв'язку аудиторських процедур (методів,

способів та прийомів) під час здійснення аудиторського процесу суб'єктів економічної діяльності відповідно до встановлених принципів.

Організація аудиту ефективності передбачає:

- визначення об'єкта та суб'єкта аудиту;
- формування інформаційного забезпечення аудиту;
- визначення аудиторських процедур (методів, способів та прийомів);
- поділ аудиторського процесу на стадії та етапи.

Об'єктом аудиту ефективності є кількісні та якісні показники, які характеризують фінансово-господарську діяльність економічного суб'єкта.

Суб'єктами аудиту ефективності можуть бути як незалежні аудиторські фірми та аудитори, які займаються аудиторською діяльністю індивідуально як фізичні особи-підприємці, так і внутрішні аудитори служб (відділів) внутрішнього аудиту економічних суб'єктів. Отже, аудит ефективності суб'єктів господарювання може здійснюватися як зовнішніми так і внутрішніми аудиторами при функціонуванні на підприємстві служби (відділу) внутрішнього аудиту. Однак, в Україні питання організації та методики здійснення аудиту ефективності діяльності економічних суб'єктів не врегульоване, навіть не розроблено належного нормативно-правового забезпечення для його запровадження у практичну діяльність господарюючих суб'єктів. Здійснення аудиту ефективності суб'єктів економічної діяльності не тільки не регламентується, а й не передбачене ні Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про аудиторську діяльність» від 14.09.2006р., № 140 – V, ні іншими нормативно-правовими документами, прийнятих Аудиторською палатою України (АПУ), зокрема, Переліком послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), затвердженим рішенням АПУ від 27.09.2007 р. № 182/5.

Важливе значення для здійснення аудиту ефективності суб'єктів господарювання має інформаційне забезпечення, яке можна поділити за місцем виникнення на зовнішнє і внутрішнє.

Зовнішнє інформаційне забезпечення включає:

- нормативно-правову базу аудиту ефективності, що забезпечує його правове регулювання;
- законодавчі акти та нормативно-правові документи, положення (норми) яких мають безпосереднє відношення до діяльності суб'єкта господарювання;
- загальноекономічні та галузеві показники, які характеризують основні вихідні параметри функціонування суб'єктів господарювання як на загальнодержавному, так і на галузевому рівнях;
- нормативно-довідкові дані, які включають методичні документи, що розробляються міністерствами і відомствами в межах їхньої компетенції, відповідно до галузевих особливостей;
- дані про аналогічні об'єкти тощо.

Внутрішнє інформаційне забезпечення це:

- внутрішнє нормативне забезпечення (установчі (Статут, Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи тощо) та розпорядчі документи: положення про відділи та структурні підрозділи суб'єкта господарювання; посадові інструкції фахівців (спеціалістів); наказ про облікову політику підприємства та інші;
- договори, контракти;
- первинні бухгалтерські документи та облікові реєстри;
- графіки документообігу;
- внутрішня, фінансова, податкова та статистична звітність;
- матеріали попередніх перевірок різних контролюючих органів;
- результати опитування, інтерв'ювання, анкетування;
- внутрішня аналітична інформація (інформація отримана в результаті аналізу фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта;
- плани, бюджети, методичні розробки щодо діяльності суб'єкта господарювання.

Під час здійснення аудиту ефективності аудитори використовують різні аудиторські процедури для отримання аудиторських доказів. В практичній діяльності фінансового аудиту (аудиту фінансової звітності) згідно Міжнародними стандартами аудиту аудитори найбільш часто використовують такі аудиторські процедури, як: процедури тестування; процедури по суті; перевірка записів, документів та матеріальних активів; спостереження; запит; підтвердження; перерахунок; аналітичні процедури та інші. Здійснюючи аудит ефективності, аудитори застосовують прийоми і процедури, які відповідають конкретним обставинам. Тому, крім вищенаведених аудиторських процедур притаманних фінансовому аудиту, при проведенні аудиту ефективності аудитори застосовують ще й такі процедури збору фактичних даних, як: опитування, інтерв'ювання, анкетування, експеримент та інші.

Опитування, інтерв'ювання, анкетування, експеримент є інструментом аудиторських доказів, з допомогою яких аудитор може отримати інформацію про об'єкт дослідження та судження персоналу з певних питань. Опитування, інтерв'ювання, анкетування передбачають встановлення проблемних питань, збір пропозицій та підтвердження або не підтвердження причин існування проблем під час обговорення (спілкування) з персоналом економічного суб'єкта стосовно виконання виробничої програми (бізнес-плану). Опитування полягає в пошуку інформації, яку можна отримати від однієї або кількох осіб економічного суб'єкта або поза його межами. Опитування може бути усним (наприклад, за допомогою інтерв'ю – одного із способів індивідуального експертного оцінювання певних економічних питань) або письмовим (анкетування). При проведенні інтерв'ю або підготовці анкети, слід мати на увазі те, що питання повинні бути простими з точки зору їх розуміння і коректно сформульовані. Під час проведення інтерв'ю кожен наступний факт доповнює або спростовує попередні, розкриває додаткові факти і неочікувані взаємозв'язки впливу або обмеження. В порівнянні з інтерв'ю анкетування є більш об'єктивним і економічним інструментом

одержання інформації про об'єкт дослідження, може використовуватися часто, а інтерв'ювання є затратнішою процедурою. Анкетування є особливо інформативним для оцінки взаємовідносин у колективі, ефективності діяльності управлінського персоналу різних рівнів управління.

Експеримент – один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення економічних явищ і процесів, економічної системи та її елементів здійснюється через їх відтворення в штучно створених або природних (звичайних) умовах, які дають можливість стежити за об'єктом дослідження і багаторазово відтворювати його при повторенні цих умов. Експеримент є найбільш трудомісткою процедурою аудиту ефективності. Однак, він є і найбільш ефективним інструментом отримання аудиторських доказів для формування обґрунтованих висновків та рекомендацій. Процедура експерименту дає можливість порівняти його результати з визначеними заздалегідь параметрами.

Для здійснення аудиту ефективності необхідно створити аудиторську групу з числа висококваліфікованих аудиторів, які повинні мати навички з різних галузей знань. При необхідності до проведення аудиту ефективності можуть залучатися експерти, оскільки в окремих випадках тільки їхня кваліфікація і компетентність у специфічних питаннях дозволять зробити та обґрунтувати пропозиції до аудиторського звіту. Питання залучення до аудиту ефективності таких експертів, залежно від конкретних обставин, вирішує керівник групи. Залучені експерти з питань, які входять до їх компетенції, повинні надати в письмовій формі інформацію для її використання при складанні аудиторського звіту. Керівник аудиторської групи повинен провести інструктаж серед аудиторів та залучених експертів щодо визначення ключових питань, методів проведення дослідження тощо.

Процес здійснення аудиту ефективності повинен включати такі стадії: початкова, контрольна-аналітична та завершальна (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Процес аудиту ефективності

Початкова стадія аудиту ефективності повинна починатися із збору, накопичення, систематизації і обробки інформації про об'єкт дослідження та з формування аудиторської групи. Після цього аудитор повинен оцінити системи обліку і внутрішнього контролю та визначити величину аудиторського ризику.

Детальне ознайомлення з системою обліку суб'єкта господарювання полягає у:

- вивченні законодавчих актів та нормативно-правових документів, інструктивних матеріалів, які регламентують ведення обліку та складання фінансової звітності;
- вивченні облікової політики та організації обліку;
- визначенні системних та несистемних господарських операцій;
- вивченні правил документообігу;
- аналізі основних фінансових показників та їх змін тощо.

Однією з проблем аудиту ефективності є оцінка системи внутрішнього контролю, розуміння аудитором бізнесу суб'єкта господарювання та його середовища, що завжди повинно доповнюватися не менш глибоким розумінням системи внутрішнього контролю, створеної на підприємстві.

Внутрішній контроль можна визначити як систему заходів, розроблених і впроваджених управлінським персоналом та іншим персоналом з метою отримання обґрунтованої впевненості щодо досягнення цілей суб'єктом господарювання стосовно достовірності фінансової звітності, ефективності діяльності та дотримання прийнятих законодавчих актів і нормативно-правових документів [18]. Внутрішній контроль визначає законність господарських операцій та їх економічну доцільність для підприємства.

Оцінка системи внутрішнього контролю регламентується Міжнародним стандартом аудиту 315 «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння суб'єкта господарювання та його середовища». Відповідно до цього стандарту компонентами внутрішнього контролю є:

- середовище контролю;
- процес оцінки ризиків суб'єкта господарювання;
- інформаційна система, включаючи пов'язані бізнес-процеси, доречні для фінансової звітності, та повідомлення інформації;
- заходи контролю, доречні для аудиту;
- моніторинг заходів контролю [18].

Завданням аудиторів є виявлення усіх слабких ланок системи внутрішнього контролю і формування висновків щодо її ефективності.

В зарубіжних країнах визначають чотири основні концепції, на яких ґрунтується оцінка системи внутрішнього контролю:

- управлінський персонал, а не аудитор повинен встановлювати систему внутрішнього контролю на підприємстві;
- підприємство повинно розробити таку систему внутрішнього контролю, яка би забезпечувала достатню впевненість у тому, що фінансова звітність представлена об'єктивно;
- система внутрішнього контролю не може вважатися повністю ефективною, якщо при її створенні не були враховані умови розробки та особливості її майбутнього практичного застосування;
- мета і завдання системи внутрішнього контролю не залежить від методів обробки інформації (автоматизованих або ручних) [1, с. 261 - 262].

Вищевказані концепції дають можливість сформулювати основні правила, яких потрібно дотримуватися під час вивчення системи внутрішнього контролю підприємства:

- аудитор не несе відповідальності за неточності, які виникають в обліку суб'єкта господарювання та при формуванні фінансової звітності через помилки і шахрайство управлінського персоналу або недосконалість системи внутрішнього контролю;
- аудитор повинен використовувати необхідні аудиторські процедури, спрямовані на глибоке вивчення системи внутрішнього контролю, незалежно від форми обліку, способів обробки інформації або методів підготовки фінансової звітності, які застосовує підприємство.

Дотримання цих правил є однією з передумов об'єктивної оцінки стану системи внутрішнього контролю підприємства, яка полягає у:

- ознайомленні з середовищем, у якому функціонує система внутрішнього контролю;

- визначенні заходів, що вживаються управлінським персоналом підприємства для створення і надійного функціонування системи внутрішнього контролю (накази, розпорядження, положення, посадові інструкції, правила чи регламенти тощо);
- визначені ступеня дотримання правил, встановлених управлінським персоналом підприємства (чи виконуються фактично накази, розпорядження, положення, посадові інструкції, правила чи регламенти тощо), для попередження, виявлення та виправлення помилок і фактів шахрайства.

Для оцінки системи внутрішнього контролю аудитор може використати такі методи:

- метод опису – це письмова характеристика системи внутрішнього контролю. При застосуванні цього методу здійснюється опис технології обробки документів і контрольних процедур, які мають відношення до системи внутрішнього контролю. Використовують його, як правило, в тих випадках, коли система внутрішнього контролю проста і її легко можна описати, тобто на малих підприємствах. Основним недоліком даного методу є те, що дуже важко помітити, чи пропущена яка-небудь ланка системи внутрішнього контролю, незручно вносити правки і зміни до опису;
- метод анкетування, суть якого полягає в тому, що заздалегідь готуються стандартні документи, в яких передбачені специфічні питання. Негативна відповідь на кожне питання анкети свідчить про відсутність контролю в цій сфері. Основною перевагою анкетування є те, що воно дає можливість досить повно охопити всі етапи аудиту, а недоліком – недоцільність його використання на малих підприємствах;
- метод блок-схем, зміст якого полягає у графічному зображенні руху документів на підприємстві. Для побудови блок – схем використовують спеціальні позначення, за допомогою яких можна коротко описати всі стадії контролю на шляху руху документів. Вони дають можливість переконатися, що всі господарські операції відображені у відповідних документах. При даному методі відпадає необхідність у детальному описі процедур контролю,

оскільки вони прості для сприйняття і в них дуже легко можна вносити зміни. Цей метод набув поширення в середині 70-х років XX ст. із зростанням ролі системно-орієнтованого аудиту.

Розуміння системи внутрішнього контролю допомагає аудитору ідентифікувати типи потенційних викривлень та фактори, що впливають на ризики суттєвого викривлення, а також розробити характер, час та обсяг застосовуваних аудиторських процедур.

Під час аудиту ефективності доцільно застосовувати аналітичні процедури, які дають можливість знизити трудомісткість аудиторських процедур і підвищити якість проведення аудиту.

Одним з важливих елементів діяльності аудитора під час аудиту ефективності є оцінка аудиторського ризику. Здійснення аудиту завжди супроводжується певним ризиком. Аудитор повинен чітко усвідомити у чому полягає аудиторський ризик, його складові, механізм визначення і максимально допустимий рівень. У міжнародній практиці виділяють два види ризику: аудиторський ризик та ризик бізнесу (аудитора або аудиторської фірми) [1, с. 241].

Аудиторський ризик пов'язаний з недостовірністю вихідної інформації (первинних документів, даних бухгалтерського обліку та звітності), на підставі якої готують аудиторський звіт.

Ризик бізнесу – це ймовірність того, що аудитор зазнає втрат в процесі ускладнення взаємовідносин з клієнтом, навіть якщо аудиторський звіт буде позитивним. Цей вид ризику залежить від чесності клієнта, недоліків законодавства, некомпетентності персоналу та низки інших факторів.

Аудиторський ризик є наслідком двох чинників: ризику того, що можуть мати місце суттєві помилки у фінансових звітах, а також ризику того, що ці істотні помилки не будуть виявлені. Аудиторський ризик є функцією ризику суттєвого викривлення.

З метою розробки аудиторських процедур для визначення наявності суттєвих викривлень у фінансовій звітності в цілому, аудитор повинен ідентифікувати та оцінити ризики суттєвого викривлення на рівні:

- фінансової звітності;
- тверджень для класів операцій, залишків на рахунках та розкриття інформації, які створюють йому основу для розробки та використання подальших аудиторських процедур.

Ризики суттєвого використання на рівні фінансової звітності – це ризики, що стосуються окремих форм фінансової звітності та фінансової звітності в цілому та можуть потенційно вплинути на значну кількість тверджень. Ризики такого характеру часто пов'язані з середовищем контролю суб'єкта господарювання.

Ризики суттєвого викривлення на рівні тверджень складаються з таких двох компонентів:

- «властивий ризик» - це сприйнятливість твердження до викривлення, яке може бути суттєвим, окремо або в сукупності з іншими твердженнями, якщо припустити відсутність відповідних заходів внутрішнього контролю. Ризик таких викривлень більший для деяких тверджень та пов'язаних з ними класів операцій, залишків на рахунках та розкриття інформації, ніж для інших;
- «ризик контролю» це ризик того, що не можна буде своєчасно запобігти викривленню, яке може бути в твердженні та бути суттєвим окремо або в сукупності з іншими викривленнями, або виявити та виправити його за допомогою системи внутрішнього контролю суб'єкта господарювання. Цей ризик є функцією ефективності структури та функціонування системи внутрішнього контролю в досягненні цілей суб'єкта господарювання щодо складання фінансових звітів суб'єкта господарювання. Ризик контролю існує завжди внаслідок обмежень системи внутрішнього контролю [18].

Властивий ризик та ризик контролю – це ризики суб'єкта господарювання; вони існують незалежно від аудиторської перевірки. Від аудитора вимагається оцінити ризик суттєвого викривлення на рівні

тверджень, як основи для подальших аудиторських процедур, хоча така оцінка є більш професійним судженням, ніж точною оцінкою ризику. Якщо оцінка аудитором ризику суттєвого викривлення складається з очікування операційної ефективності процедур контролю, то в такому випадку аудитор виконує тести процедур контролю для підтвердження оцінки ризику. Міжнародні стандарти аудиту, як правило, не посилаються окремо на оцінку властивого ризику та ризику контролю, а переважно на комбіновану оцінку «ризик суттєвого викривлення», хоча вони описують комбіновану оцінку ризику суттєвого викривлення. Аудитор може провести окрему чи комбіновану оцінку властивого ризику та ризику контролю, залежно від аудиторських процедур та міркувань практичності.

Одним з елементів аудиторського ризику є «ризик невиявлення», тобто ризик того, що аудитор за допомогою аудиторських процедур не виявить викривлення, яке існує в твердженні і може бути суттєвим окремо або у сукупності з іншими викривленнями. Ризик невиявлення не можна зменшити до нуля, тому що аудитор, як правило, не перевіряє весь клас операцій, всі залишки на рахунках або розкриття всієї інформації, а також внаслідок інших чинників. Ці інші чинники охоплюють можливість того, що аудитор може обрати невідповідну аудиторську процедуру, неправильно застосувати відповідну аудиторську процедуру або неправильно тлумачити результати аудиторської перевірки.

Ризик невиявлення пов'язаний з характером, часом та обсягом аудиторських процедур, які аудитор визначає для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня. При даному рівні аудиторського ризику прийнятний рівень ризику невиявлення обернено пропорційний оцінці ризику суттєвого викривлення на рівні тверджень. Що більший ризик суттєвого викривлення, то менший ризик невиявлення можна прийняти. І навпаки, що менший ризик суттєвого викривлення існує, то більший ризик невиявлення можна прийняти.

Зарубіжні вчені-економісти [1, с. 241] пропонують визначати величину аудиторського ризику за такою формулою:

$$AP = BP \times PK \times PH, \text{ де}$$

AP – аудиторський ризик;

BP – властивий ризик;

PK – ризик контролю;

PH – ризик невиявлення.

Визначена на початковій стадії величина аудиторського ризику не є сталою. Його значення може змінюватися під час проведення аудиторської перевірки. У зв'язку з цим може змінюватися кількість аудиторських процедур, напрями аудиту, коригуватися загальна стратегія та план перевірки. Як свідчить зарубіжний досвід прийнятна величина аудиторського ризику становить від 1 до 5%. Величину аудиторського ризику можна виражати не тільки в процентах (відсотках), коефіцієнтах, абсолютному значенні, але вона може бути визначена аудитором словами: «низький», «середній», «високий».

Величина аудиторського ризику прямо пов'язана ще з одним важливим для аудиту питанням – визначенням рівня суттєвості.

Згідно з МСА 320 «Суттєвість при плануванні та проведенні аудиту» під час здійснення аудиторської перевірки аудитор повинен оцінити суттєвість у взаємозв'язку з аудиторським ризиком. Інформація є суттєвою, якщо її пропуск або неправильне відображення можуть вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на основі фінансових звітів. Аудитор повинен розглянути суттєвість на рівні фінансової звітності в цілому, і щодо сальдо окремих рахунків класів операцій та інформації, що розкривається. Оцінка суттєвості Міжнародними стандартами аудиту не регламентується. Наведені лише рекомендації і зазначається те, що така оцінка є предметом професійного судження аудитора. Між суттєвістю і аудиторським ризиком є зворотній взаємозв'язок: що вищий рівень суттєвості, то нижчий аудиторський ризик, і навпаки. Аудитор повинен

враховувати цей взаємозв'язок між суттєвістю й аудиторським ризиком при визначенні характеру, розрахунку часу та обсягу аудиторських процедур, а також після виявлення істотних викривлень інформації у фінансових звітах [18]. Невід'ємною складовою аудиту ефективності є планування, яке забезпечує високий рівень проведення аудиторської перевірки. За визначенням відомого британського економіста Р.Доджа, основна мета планування аудиту полягає в тому, щоб надати суб'єкту господарювання ефективні економічні послуги у визначений проміжок часу [4].

Основним завданням планування аудиту ефективності є:

- визначення процедур для отримання необхідних і достатніх аудиторських доказів;
- збереження в розумних межах величини витрат на проведення аудиту;
- реалізація системного підходу в процесі аудиту;
- забезпечення контролю якості й оцінки результатів.

У процесі планування аудитор розробляє модель аудиторської перевірки, виходячи з власного розуміння бізнесу суб'єкта господарювання і спираючись на оцінку аудиторського ризику.

Планування аудиту ефективності включає розробку загальної стратегії та плану аудиту для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня.

Загальна стратегія аудиту визначає обсяг, час та напрямок аудиту і допомагає у розробці більш детального плану аудиту ефективності. Розробка загальної стратегії аудиту ефективності повинна включати:

- визначення характеристик завдання, що визначає його обсяг;
- уточнення цілей надання висновку із завдання для планування часу аудиту та характеристик необхідного інформування;
- розгляд важливих факторів, що визначають пріоритет аудиту ефективності;
- уточнення характеру, часу та обсягу ресурсів, необхідних для виконання завдання [18].

Після обрання загальної стратегії, аудитор повинен розробити детальний план аудиту ефективності, орієнтуючись на необхідність досягнення цілей аудиту при ефективному використанні ресурсів.

План аудиту є більш деталізованим, ніж загальна стратегія. Він розглядає характер, час та обсяг аудиторських процедур, що повинні виконуватися членами групи із завдання для отримання достатніх і відповідних доказів.

План аудиту ефективності повинен включати:

- опис характеру, часу та обсягу запланованих процедур оцінки ризиків (операції, ділянки, системи обліку і внутрішнього контролю тощо);
- опис характеру, часу та обсягів запланованих подальших процедур на рівні тверджень;
- інші аудиторські процедури, які необхідно виконати відповідно до визначених цілей.

Усі суб'єкти господарювання здійснюють свою діяльність у рамках певного правового поля, тому аудит ефективності передбачає перевірку правильності ведення обліку на предмет його відповідності діючим нормам законодавства. У зв'язку з цим, план аудиту ефективності також повинен містити перелік питань, пов'язаних з оцінкою діяльності економічного суб'єкта. Зразок плану аудиту ефективності праці та її оплати наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

ТОВ АУДИТОРСЬКА ФІРМА «АЛЕКС-АУДИТ»

Номер і дата видачі свідоцтва про включення в Реєстр аудиторських фірм та аудиторів: 2197 від 23.11.2012 р.

Директор аудиторської фірми: Петров В.І.

Номер і дата видачі сертифікату: 3348 від 17.06.1999 р.

Підприємство, яке перевіряється: ТОВ «Надзбруччя хліб»

Керівник аудиторської перевірки: Петров В.І.

Склад аудиторської групи: Петров В.І., Бобрович О.М., Коваadlo В.Я., Біляшевич І.М.

Період, що перевіряється: з 1.01.2015 р. по 31.12.2015 р.

Період перевірки: з 15.02.2016 р. по 10.03.2016 р.

Кількість людино-годин: 184

Запланований рівень суттєвості: 5 %

Запланований аудиторський ризик: 3,1 %

ПЛАН АУДИТУ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ ТА ЇЇ ОПЛАТИ

№ з/п	Перелік аудиторських процедур	Термін виконання, дні	Виконавець	Назва робочих документів і їх коди	Примітки
1	2	3	4	5	6
<i>ПОЧАТКОВА СТАДІЯ</i>					
1.	Зустріч з найвищим управлінським персоналом підприємства щодо аудиту ефективності праці та її оплати	1	Петров В.І.	Протокол зустрічі (код РДОП-01)	
2.	З'ясування цілей найвищого управлінського персоналу	1	Петров В.І.	Лист (код РДОП-02)	
3.	Надання пропозицій найвищому управлінському персоналу щодо проведення аудиту ефективності праці та її оплати	1	Петров В.І.	Лист пропозицій (код РДОП-03)	
4.	Вивчення та аналіз бізнес-процесів підприємства	1	Петров В.І., Бобрович О.М., Коваadlo В.Я., Біляшевич І.М.	Бізнес-план (код РДОП-04); Схеми технологічних процесів (код РДОП-05)	

<i>Продовження таблиці 2.2</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
5.	Узаконення взаємовідносин між аудиторською фірмою (аудитором) та економічним суб'єктом (за умови, що аудит ефективності праці та її оплати проводиться зовнішніми аудиторами)	1	Петров В.І.	Договір (код РДОП-06)	
6.	Формування і спрямування запиту управлінському персоналу про надання необхідної інформації щодо аудиту ефективності праці та її оплати	1	Петров В.І., Коваadlo В.Я.	Лист -запит (код РДОП-07)	
7.	Отримання від управлінського персоналу необхідної письмової та усної інформації	1	Петров В.І., Коваadlo В.Я.	Листи-відповіді (коди РДОП-08-13)	
8.	Тестування системи внутрішнього контролю	1	Бобрович О.М., Біляше- вич І.М.	Бланк-тест (код РДОП-14)	
9.	Оцінка облікової системи	1	Петров В.І., Коваadlo В.Я.	Бланк-тест (код РДОП-15)	
10.	Аналіз облікової політики підприємства щодо обліку праці та її оплати	1	Петров В.І., Бобрович О.М.	Копія наказу (код РДОП-16)	Відсутній Наказ про облікову політику
11.	Аналіз робочого плану рахунків	1	Біляшевич І.М.	Робочий план рахунків (код РДОП-17)	Відсутній робочий план рахунків
12.	Вивчення особливостей обліку праці та її оплати в умовах комп'ютерної обробки даних	1	Бобрович О.М.	Бланк-тест (код РДОП-18)	
13.	Вивчення та взаємоперевірка показників фінансової звітності з показниками облікових реєстрів	1	Коваadlo В.Я.	Копії форм фінансової звітності та облікових реєстрів (коди РДОП-19-30)	Звірено показники фінзвітнос- ті з даними облікових реєстрів
14.	Вивчення форм статистичної і внутрішньої звітності з обліку праці та її оплати	1	Петров В.І.	Копії форм звітності (коди РДОП-31-37)	

<i>Продовження таблиці 2.2</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
15.	Застосування аналітичних процедур як процедур оцінки ризиків	1	Петров В.І., Бобрович О.М., Біляшевич І.М.	Програма аналітичних процедур (код РДОП-38); Бланк-розрахунок (код РДОП-39)	Здійснено розрахунок коефіцієнтів ефективності використання трудових ресурсів
16.	Визначення величини аудиторського ризику	1	Ковадло В.Я.	Бланк-розрахунок (код РДОП-40)	Визначено величину ауд. ризику
17.	Розрахунок рівня суттєвості	1	Петров В.І., Біляшевич І.М.	Бланк-розрахунок (код РДОП-41)	Здійснено розрахунок рівня суттєвості
18.	Побудова аудиторської вибірки та розрахунок її обсягу	1	Бобрович О.М.	Бланк-розрахунок (код РДОП-42)	
19.	Вивчення актів перевірки контролюючих органів	1	Петров В.І., Ковадло В.Я.	Витяги з актів (коди РДОП-43-45)	
20.	Вибір аудиторських процедур	1	Петров В.І., Біляшевич І.М.	Перелік аудиторських процедур (код РДОП-46)	
<i>КОНТРОЛЬНО-АНАЛІТИЧНА СТАДІЯ</i>					
21.	Перевірка наявності колективного договору, Положення про оплату праці, Положення про преміювання та їх відповідності положенням законодавчих актів і нормативно-правових документів з праці та її оплати	1	Петров В.І., Бобрович О.М.	Копії колективного договору, Положення про оплату праці, преміювання тощо (коди РДОП-47-52)	Відсутність Положення про преміювання
22.	Оцінка системи преміювання та підвищення кваліфікації працівників відповідно до прийнятих на підприємстві внутрішніх документів	1	Бобрович О.М.	Копії внутрішніх документів (коди РДОП-53-57)	Підвищення кваліфікації працівники підприємства не проходять
23.	Перевірка наявності первинних документів з обліку праці та її оплати: - наказів про прийняття на роботу і звільнення;	1	Ковадло В.Я., Біляшевич І.М.	Копії наказів, табелів обліку робочого часу, штатного розпису тощо	Відсутній штатний розпис

<i>Продовження таблиці 2.2</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
	- табелів обліку робочого часу; - штатного розпису; - нарядів, рапортів та розцінок (відр. оплата); - договорів цивільно-правового характеру			(коди РДОП-58-60)	
24.	Застосування аналітичних процедур як процедур по суті	1	Петров В.І.	Програма аналітичних процедур (код РДОП-61); Бланк-розрахунок (код РДОП-62)	
25.	Перевірка фактичної чисельності працівників на підприємстві, наявності трудових книжок	1	Бобрович О.М., Біляшевич І.М.	Бланк-розрахунок чисельності працівників (код РДОП-63)	
26.	Перевірка достовірності показників фінансової звітності та облікових реєстрів синтетичного й аналітичного обліку	1	Петров В.І., Коваadlo В.Я.	Копії форм звітності та облікових реєстрів (коди РДОП-64-70)	
27.	Перевірка правильності застосування діючих норм і розцінок	1	Петров В.І., Коваadlo В.Я.	Копії нарядів, актів виконаних робіт, змінних виробничих звітів та інших документів (коди РДОП-71-75)	Норми і розцінки протягом 3-х років не оновлювались
28.	Перевірка відповідності табельного обліку робочого часу чинному законодавству та внутрішнім документам	1	Бобрович О.М., Біляшевич І.М.	Копії табелів обліку робочого часу (коди РДОП-76-83)	
29.	Перевірка правильності нарахування заробітної плати працівникам підприємства (погодинникам, відрядникам, працюючим за окладами (в т. ч. внутрішнім сумісникам), за контрактами та трудовими угодами, зовнішнім сумісникам і тимчасовим працівникам	2	Петров В.І., Бобрович О.М., Коваadlo В.Я., Біляшевич І.М.	Копії первинних документів (табелів обліку робочого часу, нарядів, актів, змінних виробничих звітів, контрактів, угод і т. д.) (коди РДОП-84-97)	

<i>Продовження таблиці 2.2</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
30.	Перевірка правильності нарахування заробітної плати за середнім заробітком, у тому числі виплат за листками непрацездатності, оплати часу відпусток та компенсації за невикористану відпустку	1	Бобрович О.М., Коваadlo В.Я.	Копії наказів, листків непрацездатності, листків-розрахунків (коди РДОП-98-107)	
31.	Перевірка правильності розрахунку використання резерву на виплату відпусток, нарахування додаткових складових заробітної плати (надбавки, доплати, премії, компенсації)	1	Петров В.І., Бобрович О.М.	Копії наказів, первинних документів (коди РДОП-108-115)	
32.	Перевірка правильності нарахування та своєчасності сплати внесків до позабюджетних фондів	1	Коваadlo В.Я.	Копії розрахунків та платіжних документів (коди РДОП-116-121)	
33.	Перевірка правильності та відповідності чинному законодавству утримань внесків до позабюдж. фондів	1	Біляшевич І.М.	Копії розрахунків та платіжних документів (коди РДОП-122-129)	Враховано акти перевірок контр. органів
34.	Підтвердження залишків і оборотів на рахунках 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів», 64 «Розрахунки за податками й платежами», 65 «Розрахунки за страхуванням», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 81 «Витрати на оплату праці» та показників фінансової звітності	1	Петров В.І.	Копії облікових реєстрів та форм фінансової звітності (коди РДОП-130-137)	
35.	Оцінка підтвердження повноти розкриття інформації про оплату праці та пов'язані зобов'язання у фінансовій звітності	1	Бобрович О.М.	Копії облікових реєстрів та форм фінансової звітності (коди РДОП-138-143)	

<i>Продовження таблиці 2.2</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
36.	Узагальнення результатів контрольно-аналітичної стадії аудиту ефективності праці та її оплати	1	Петров В.І., Бобрович О.М., Коваadlo В.Я., Біляшевич І.М.	Проміжний звіт про виконання аудиторських процедур	
ЗАВЕРШАЛЬНА СТАДІЯ					
37.	Систематизація та аналіз виявлених помилок і порушень	1	Петров В.І., Бобрович О.М., Коваadlo В.Я., Біляшевич І.М.	Робочі документи нестандартної форми (коди РДОП-144-146)	Розроблено рекомендації щодо усунення виявлених помилок і порушень
38.	Визначення рівня впливу виявлених помилок та порушень на достовірність показників фінансової звітності з урахуванням рівня суттєвості	1	Петров В.І., Бобрович О.М.	Робочий документ нестандартної форми (код РДОП-147)	
39.	Аналіз результатів вибіркової перевірки	1	Коваadlo В.Я., Біляшевич І.М.	Робочий документ нестандартної форми (код РДОП-148)	
40.	Застосування аналітичних процедур (розрахунок показників ефективності використання трудових ресурсів та порівняння їх з середньогалузевими) з метою підтвердження висновків сформованих на контрольно-аналітичній стадії для забезпечення безперервності діяльності підприємства у майбутньому	1	Петров В.І., Бобрович О.М.	Програма аналітичних процедур (код РДОП-149); Бланк-розрахунок (код РДОП-150)	Здійснено розрахунок показників ефективності використання трудових ресурсів
41.	Проведення заключних аудиторських процедур	1	Петров В.І.	Робочий документ з переліком аудиторських процедур (код РДОП-151)	

<i>Продовження таблиці 2.2</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
42.	Узагальнення результатів аудиту ефективності праці та її оплати і розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності використання трудових ресурсів	1	Петров В.І., Бобрович О.М., Ковадло В.Я., Біляшевич І.М.	Робочий документ довільної форми (код РДОП-152)	Розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності використання трудових ресурсів
43.	Оформлення результатів аудиту ефективності праці та її оплати і підготовка та подання аудиторського звіту	1	Петров В.І.	Аудиторський звіт	Підготовлено аудиторський звіт

Директор
План склав
О.М.Бобрович

В.І. Петров

Під час розробки плану особливу увагу слід сконцентрувати на наступних питаннях:

- відповідність діяльності господарюючого суб'єкта положенням і вимогам нормативно-правових документів; чи були розроблені і прийняті в їх розвиток документи чи заходи, необхідні для ефективного здійснення цієї діяльності і чи проводився аналіз їх результатів з метою оцінки ефективності;
- відображення в обліковій політиці підприємства питань, пов'язаних з діяльністю економічного суб'єкта;
- організація обліку на підприємстві в розрізі її елементів;
- наявності внутрішньої звітності та її інформативність для різних рівнів управління;
- відповідність організаційної структури об'єкта перевірки політиці керівництва підприємства і методам досягнення поставлених цілей щодо ефективного використання виробничих ресурсів;
- наявність чіткого розмежування функцій, повноважень і відповідальності на кожному рівні управління персоналом підприємства;

- наявність системи вимірювання, звітності і моніторингу діяльності підприємства, яка давала б упевненість в отриманні достовірної інформації про результати його роботи;
- забезпеченість підприємства інформаційними технологіями та програмними продуктами, ін.

Обов'язковими елементами плану аудиту ефективності повинні бути:

- цілі конкретного заходу, які повинні мати чіткий характер і дозволяти вирішувати конкретні завдання управління діяльністю підприємства;
- перелік питань і об'єктів перевірки;
- показники і критерії оцінки ефективності використання ресурсів підприємства, які необхідні для формування чітких і об'єктивних результатів перевірки;
- потенційні джерела отримання даних, які можуть бути використані в якості аудиторських доказів;
- загальний опис методики проведення перевірки (процедура збору фактичних даних і доказів);
- строки проведення перевірки з деталізацією за стадіями та етапами;
- список групи перевіряючих, включаючи відповідальних за конкретні напрямки перевірки, а також незалежних спеціалістів, які залучаються на основі договору перевірки;
- приблизний обсяг необхідних матеріальних і фінансових ресурсів.

Як правило, план перевірки не є жорстко встановленим документом. Якщо під час перевірки виявилися факти, не виявлені в ході попереднього вивчення об'єкту контролю, або була необхідність у додаткових спеціалістах, то в неї можуть вноситись необхідні зміни. Хоча бажано, щоб практика внесення змін не мала масштабного характеру. Інакше це може відобразитись на ефективності контрольної діяльності. При цьому чітка організація аудиту ефективності потребує балансу між гнучкістю планування і жорсткими вимогами, обов'язковими до виконання.

На контрольно-аналітичній стадії аудиту ефективності застосовуються аудиторські процедури, завданням яких є підтвердження законності проведених господарських операцій, достовірності їх відображення в обліковій системі та у фінансовій звітності.

В зарубіжній та вітчизняній економічній літературі наводяться різні визначення поняття «аудиторські процедури». Так, Е. А. Аренс і Дж. К. Лобек під аудиторськими процедурами розуміють «групи конкретних детальних інструкцій про особливості збору свідчень того чи іншого типу на кожному етапі аудиту» [1, с. 169]. Ці автори ототожнюють поняття процедури та інструкції (стандарти аудиту). Дж. К. Робертсон застерігає, що не слід плутати аудиторські стандарти з аудиторськими процедурами – конкретними діями аудиторів з метою оприлюднення даних під час аудиторської перевірки [11].

Вітчизняні вчені-економісти О.А. Петрик, К.І. Редченко, В.С. Рудницький та ін. вважають, що аудиторські процедури – це дії аудитора, які здійснюються з метою збору аудиторських доказів [9, с. 65; 10, с. 128; 12, с. 7; 13, с. 43]. Наведене визначення є більш вдалим, але все ж таки потребує доповнення, оскільки аудиторські процедури застосовують на всіх стадіях та етапах аудиту. З врахуванням зауважень, аудиторські процедури – це система організаційно-методичних дій аудитора, спрямованих на отримання достатніх доказів на всіх стадіях та етапах аудиту.

Одними з найбільш поширених категорій аудиторських процедур, що використовуються відповідно до оцінених ризиків є процедури тестування і процедури по суті.

Зміст тестування полягає в тому, що аудитор формує перелік питань для оцінки відповідного об'єкта дослідження і послідовно відповідає на них, використовуючи необхідні аудиторські процедури та отримуючи аудиторські докази.

Існує декілька загальних правил складання і заповнення аудиторських тестів:

- аудиторські тести складаються за принципом “від загального до конкретного”, а відповіді на питання тестів даються навпаки - від конкретних до загальних;
- аудитори самі складають тести і самі на них відповідають. Якщо на сформульовані у письмовому вигляді питання відповідають інші особи, цей методичний прийом має назву аудиторського анкетування;
- відповіді на питання тестів можуть бути оформлені у стверджувальній чи заперечній формі (“так - ні”); у вигляді спеціальних позначень або цифр; у вигляді посилань на інші аудиторські робочі документи. За потреби відповідь деталізується [10, с. 108 - 109].

У практичній діяльності аудиторів США, Великобританії та інших країн застосовується багато видів аудиторських тестів. В Україні питання систематизації аудиторських тестів у наукових джерелах майже не розглядається.

Спостерігаються значні розбіжності між поглядами вчених-економістів на види аудиторських тестів і методику їх застосування.

Наприклад, британський вчений Р. Додж у своїй монографії називає такі різновиди аудиторських тестів:

- незалежні тести (перевірка господарських операцій і залишків на рахунках, а також інші процедури, наприклад, аналітична перевірка, завдяки яким аудитор отримує докази стосовно повноти, правильності і законності інформації, що міститься у бухгалтерських записах та фінансовій звітності);
- тести на відповідність (перевірка відповідності процедур внутрішнього контролю встановленим нормам);
- ротаційні тести (об’єкти аудиту вибираються по чергово, за допомогою принципів ротації, тобто перестановки);
- глибинні тести (можуть бути як незалежними тестами, так і тестами на відповідність; спрямовуються на певну господарську операцію, яка перевіряється на всіх стадіях облікового циклу);

- тести слабких місць (перевіряються конкретні аспекти внутрішнього контролю, які викликають недовіру);
- спрямовані тести (незалежні глибинні тести, призначені для послідовного контролю за здійсненими господарськими операціями);
- наскрізні тести (обмежена форма глибинних тестів, яка використовується для підтвердження адекватності системи бухгалтерського обліку);
- тести відсікання (призначені для перевірки правильності складання фінансової звітності незалежно від ступеня ефективності внутрішнього контролю);
- тести на переоцінку (перевірка документів від головної книги через реєстри обліку до первинних документів);
- тести на недооцінку (перевірка від первинних документів до Головної книги) [4, с. 92 - 95; 106 - 107].

Американський аудитор Дж. К. Робертсон доповнює цей перелік такими видами тестів:

- тести перевірки внутрішнього контролю;
- тести вибіркового контролю;
- комп'ютерні тести (перевірка засобів внутрішнього контролю в комп'ютерному середовищі) [11].

Наявність незалежних аудиторських тестів дозволило нам протиставити їм погоджені тести – тести внутрішнього контролю. Тести внутрішнього контролю є досягненням впевненості у його ефективності та здатності своєчасно виявити помилки і викривлення. Якщо внутрішній контроль визнано надійним, аудитори можуть значно скоротити аудиторські процедури або навіть відмовитися від деяких із них. Тести внутрішнього контролю необхідно погоджувати з суб'єктом господарювання, оскільки для їх застосування необхідна тісна взаємодія з управлінським персоналом і доступ до його інформаційних систем, документації, активів та інших ресурсів.

Тести внутрішнього контролю, які своєю природою є тестами на відповідність, у більшості випадків зводяться до перевірки так званих слабких місць внутрішнього контролю. Аудитори за допомогою попереднього обстеження об'єктів перевірки визначають перелік слабких місць у системі внутрішнього контролю і намагаються з'ясувати ступінь надійності цієї системи.

В умовах комп'ютерної обробки даних більшість тестів внутрішнього контролю спрямовані на дослідження інформаційних систем і технологій обліку. Останнім часом набули поширення тести з інформаційних систем і технологій, основне призначення яких – отримання підтвердження ефективності функціонування системи внутрішнього контролю в комп'ютерному середовищі.

Відповідно до класичного визначення, процедури по суті – це аудиторські процедури, які виконуються для виявлення суттєвих викривлень на рівні тверджень. Вони включають:

- детальні тести за групами операцій та балансовими рахунками;
- аналітичні процедури по суті [18].

Процедури по суті не потрібно погоджувати з управлінським персоналом господарюючого суб'єкта. Вони плануються і виконуються аудиторами самостійно і дозволяють отримати необхідні докази щодо конкретних об'єктів перевірки.

Процедури по суті завжди є тестами на суттєвість. У зарубіжній літературі їх поділяють на тести залишків на рахунках та тести елементів сальдо. Подвійний поділ є раціональним способом організації аудиту.

Після завершення етапу планування, який передбачає відбір тем і об'єктів, підбір відповідного кадрового забезпечення, вибір аудиторських процедур та ін., починається безпосередньо стадія аудиту ефективності, змістом якого є збір вибраними методами необхідної інформації і достатніх фактичних даних для отримання аудиторських доказів відповідно до поставлених цілей перевірки і критеріїв оцінки ефективності.

В якості доказів в аудиті може використовуватись будь-яка інформація, яка дозволяє аудиторам сформувати об'єктивну думку з питань ефективності управління діяльністю економічного суб'єкта. Обсяг інформації, необхідної для формування аудиторських оцінок, не підлягає жорсткій регламентації і визначається на основі професійного судження аудитора.

Інформація, яка міститься у внутрішніх джерелах достовірніша, якщо відповідні процедури внутрішнього контролю є ефективними [18]. Аудиторські докази – це вся інформація, яку використовує аудитор для формулювання висновків, на яких ґрунтується аудиторська думка. Вони охоплюють інформацію, яка міститься в облікових записах, що є основою фінансової звітності та іншу інформацію. Не очікується, що аудитори розглядатимуть всю наявну інформацію. Аудиторські докази за своїм характером є накопичувальними і включають аудиторські докази, отримані в ході аудиторських процедур, виконаних під час перевірки та аудиторські докази, отримані з інших джерел (попередні аудиторські перевірки та процедури контролю якості на фірмі щодо прийняття клієнтів та продовження роботи з ними) [18]. Згідно з МСА 500 «Аудиторські докази», аудиторські докази повинні відповідати критеріям достатності та відповідності. Достатність – це критерій кількості аудиторських доказів. Відповідність – це оцінка якості аудиторських доказів, тобто їх доречності та достовірності щодо підтвердження класів операцій, залишків на рахунках, розкриття інформації і пов'язаних з нею тверджень або виявлення викривлень в них [18].

Крім вищенаведених аудиторських процедур, притаманних аудиту фінансової звітності, при проведенні аудиту ефективності необхідно використовувати ще такі процедури як опитування, анкетування, експеримент, зміст яких вже було розкрито.

На контрольно-аналітичній стадії аудиту ефективності перевіряється:

- правильність оформлення первинних документів стосовно фактів фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта;
- реальність відображення у первинних документах, облікових регістрах та формах звітності показників фінансово-господарської діяльності підприємства;
- правильність визначення обсягів випуску продукції, виконаних робіт та наданих послуг;
- правильність віднесення витрат на собівартість продукції;
- ефективність використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів підприємства та правильність відображення їх в обліку і звітності;
- правильність розподілу витрат між видами готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг) та звітними періодами;
- своєчасність розрахунків з постачальниками;
- стан обліку розрахунків з дебіторами та кредиторами;
- повнота розкриття інформації про підприємницьку діяльність економічного суб'єкта у звітності;
- дотримання підприємством законодавства при розрахунках з бюджетом тощо.

Для перевірки зазначених пунктів використовують аудиторські процедури, передбачені МСА 500 «Аудиторські докази» [18].

Виконані аудитором аудиторські процедури і всі зібрані докази повинні бути документально оформленні.

Порядок, зміст, зберігання та інші положення стосовно документального оформлення процесу аудиту встановлено Міжнародним стандартом аудиту 230 «Аудиторська документація». Відповідно до цього стандарту аудиторська документація означає запис виконаних аудиторських процедур, отриманих доречних аудиторських доказів та висновків, що їх дійшов аудитор (також інколи використовують такі терміни як «робочі документи» або «робоча документація») [18].

На кожній стадії аудиту ефективності повинні складатись характерні робочі документи. Наприклад, на початковій стадії – договір і документ попереднього аналітичного огляду (у випадку, якщо аудит ефективності здійснюється зовнішнім аудитором), документи оцінки системи внутрішнього контролю і аудиторського ризику, план аудиту та інші; на контрольній-аналітичній стадії – документи здійснення аудиторських та аналітичних процедур, документи зібраних достатніх і надійних аудиторських доказів тощо; на завершальній стадії – аудиторський звіт та його рекомендації.

Аудитор повинен своєчасно зібрати аудиторську документацію та сформувати остаточний аудиторський файл після закінчення аудиту ефективності. Згідно з п. 6 Міжнародного стандарту 230 «Аудиторська документація» аудиторський файл – одна чи кілька папок або інших носіїв інформації, в фізичній чи електронній формі, що містять записи, які становлять аудиторську документацію за конкретним завданням [18].

Після завершення формування остаточного аудиторського файлу, аудитор не повинен вилучати чи знищувати аудиторську документацію будь-якого характеру до закінчення періоду її зберігання [18].

Після закінчення процедур збору даних для формування аудиторських доказів здійснюється підготовка висновків за результатами перевірки. Після порівняння фактичних даних з критеріями оцінки ефективності у висновках слід вказати ступінь відповідності результатів використуваним критеріям оцінки ефективності. Висновки формулюються відповідно до цілей, поставлених в рамках перевірки. Іншими словами, шляхом порівняння фактичних даних із встановленими критеріями аудитори формують звіти за результатами перевірки, відображаючи в них, що зроблено реально і що повинно бути досягнуто відповідно до плану. Потім на їхній основі формують висновки відповідно до отриманих результатів. З врахуванням цього формуються рекомендації про те, що необхідно зробити для

поліпшення існуючої ситуації і підвищення результативності управління засобами виробництва.

Тут важливо відмітити, що якість наступного етапу перевірки визначається на попередньому і залежить від якості зробленої в його межах роботи. Крім того, логіка побудови аудиторської перевірки передбачає можливість формування в ході аудиту ефективності висновків, які безпосередньо не відносяться до його цілей, але котрі мають важливе значення для підвищення результативності діяльності економічного суб'єкта. У зв'язку з цим, необхідно передбачити процедуру доведення вказаних висновків до об'єкта контролю. При цьому недоцільно їх включати в аудиторський звіт за результатами перевірки. Їх доведення необхідно здійснювати окремими інформаційними листами відповідним адресатам.

При проведенні порівняльного аналізу і підготовці висновків за його результатами слід виходити тільки з одержаних і зібраних фактичних доказів. Формулюючи висновки аудитори повинні визначити причини, які приводять до неефективних результатів діяльності об'єкта аудиту, і на основі цього зробити відповідні висновки по кожній меті даної перевірки, які включають в аудиторський звіт.

Ці висновки повинні:

- підтверджувати відповідність тих або інших фактичних результатів діяльності об'єкта перевірки затвердженим критеріям;
- вказувати ступінь, характер і значущість виявлених відхилень від затверджених критеріїв;
- визначати причини існуючих проблем і наслідків, які вони можуть спричинити;
- вказувати відповідальних осіб, до компетенції яких відносяться виявлені проблеми.

При цьому слід враховувати, що вагомість висновків залежить від переконливості доказів.

Якщо в результаті аудиту ефективності виявлені недоліки, а зроблені висновки вказують на можливість істотно підвищити якість і результати роботи підприємства, що перевіряється, то аудиторам слід підготувати відповідні рекомендації для вживання необхідних заходів по усуненню цих недоліків.

Рекомендації, ґрунтуючись на відповідних висновках, повинні бути:

- направлені на усунення основних причин існування виявлених недоліків або проблем;
- доступними, стислими і простими за формою, а також достатньо повними за змістом для їх розуміння у випадку, якщо вони розглядаються окремо;
- орієнтовані на застосування конкретних заходів;
- передані управлінському персоналу підприємства, що відповідає за їх ухвалення і вповноваженим на це;
- позитивними з погляду їх тональності і змісту;
- практичними, тобто реалізованими в розумний термін;
- враховувати правові та інші обмеження;
- економічно ефективними, тобто витрати, пов'язані з їх виконанням, не повинні перевищувати одержану вигоду;
- орієнтованими на результати, які можна оцінити, або виміряти;
- сформульовані таким чином, щоб можна було перевірити їх виконання.

Результати аудиту ефективності відображаються в аудиторському звіті, який повинен виключати можливість неоднозначного трактування будь-яких положень і містити лише обґрунтовану та об'єктивну інформацію.

Аудиторський звіт за результатами аудиту ефективності повинен включати:

- вступну частину, в якій наводяться загальні відомості про об'єкт дослідження;
- описову частину, в якій наведений процес дослідження: які операції, процедури та системи контролювалися; які аудиторські процедури

застосовувалися і в яких обсягах; які заходи необхідно вжити підприємству для виправлення недоліків у системі обліку та звітності, підвищення ефективності внутрішнього контролю; яким буде позитивний ефект від запровадження таких заходів;

– рекомендації – наводяться додаткові пропозиції щодо поліпшення ведення обліку, формування достовірної звітності, пропозиції щодо підвищення дієвості внутрішнього контролю, ефективності використання ресурсів підприємства;

– додатки - включають документи, які підтверджують зроблені аудитором висновки та рекомендації в аудиторському звіті.

При формуванні аудиторського звіту необхідно забезпечити:

- достовірність і повноту зібраної інформації;
- точність і об'єктивність аналізу та ґрунтовність висновків;
- реальність, конкретність та корисність наданих рекомендацій;
- переконливість (доказовість) висновків і рекомендацій.

Проект аудиторського звіту стосовно аудиту ефективності передається для обговорення керівництву підприємства. Не виключено, що аудит ефективності може стати предметом дискусії, за наслідками якої конструктивні зауваження можуть бути не враховані. Результати обговорення проекту аудиторського звіту можуть оформлятися протоколом. Управлінський персонал підприємства здійснює моніторинг та облік стану впровадження результатів (пропозицій) аудиту ефективності праці та її оплати, відображених в аудиторському звіті (Зразок аудиторського звіту за результатами проведення аудиту ефективності праці та її оплати наведено в таблиці 2.3).

Таблиця 2.3

**ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
АУДИТОРСЬКА ФІРМА “АЛЕКС-АУДИТ”**

Свідоцтво Аудиторської палати України №2197 від 23.11.2012р.
46000 м. Тернопіль, вул. Чалдаєва 9/60, т. 26-23-89

Ідентифікаційний код – 22599983
П/р 26006301681638 в ЦВ ПІБ БВ м. Тернополя
МФО 338426

---

15 березня 2016 р., № 3

м. Тернопіль

АУДИТОРСЬКИЙ ЗВІТ

за результатами аудиту ефективності праці та її оплати
ТОВ «Надзбруччя хліб»

Голові правління та
управлінському персоналу
ТОВ „Надзбруччя хліб”

Аудиторською фірмою «Алекс-аудит» (Свідоцтво Аудиторської палати України про внесення до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів № 2197 від 23.11.2012 р.) згідно з договором від 11.02.2016 р. № 03/10 проведено аудит ефективності праці та її оплати на предмет ефективності використання трудових ресурсів за період з 01 січня 2015 р. по 31 грудня 2015 р.

Відповідальність за підготовку та достовірність подання інформації щодо праці та її оплати несе управлінський персонал Товариства з обмеженою відповідальністю «Надзбруччя хліб» (далі - Товариство). Ми відповідаємо за висновки, сформульовані в аудиторському звіті стосовно ефективності праці та її оплати, який базується на даних аудиторської перевірки.

Аудит ефективності праці та її оплати здійснювався нами у період з 15 лютого 2016 р. по 10 березня 2016 р. з урахуванням вимог законодавчих актів та нормативно-правових документів.

Метою нашої перевірки було визначення рівня ефективності праці та її оплати.

Наша перевірка здійснювалась на основі даних фінансового, статистичного і внутрішньогосподарського обліку, а також даних фінансової, статистичної та внутрішньої звітності.

Перевірка стану фінансового, статистичного і внутрішньогосподарського обліку не була передбачена умовами договору, але враховуючи те, що аудит ефективності праці та її оплати базувався на їх даних, ми ознайомились із системою організації фінансового, статистичного і внутрішньогосподарського обліку з метою встановлення ступеня довіри до даних фінансової, статистичної і внутрішньої звітності.

Ведення обліку у Товаристві покладено на бухгалтерію. Обробка первинних документів та формування облікових регістрів здійснюється з використанням комп'ютерної програми «1С Бухгалтерія 8.2». Організація і методологія обліку у Товаристві в цілому відповідає вимогам Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 року № 996-XIV, Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку (далі – П(С)БО) та іншим нормативним документам з питань організації обліку в Україні. Обрана Товариством облікова політика протягом звітного періоду була незмінною.

Перед складанням річної фінансової звітності для забезпечення достовірності даних обліку Товариством проведена інвентаризація активів і зобов'язань відповідно до Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків, затвердженої Наказом Міністерства фінансів України за № 69 від 11.08.1994 року (із послідуючими змінами та доповненнями). Оскільки ми не приймали участі в інвентаризації, тому висновки про достовірність та повноту фінансової звітності базували на аналізі і представлених Товариством документах з інвентаризації активів і зобов'язань, а також первинної документації щодо фінансово-господарської діяльності Товариства.

Нарахування заробітної плати та додаткових виплат працівникам Товариства здійснюється згідно з Положенням про оплату праці працівникам Товариства.

Встановлено, що основою побудови тарифної сітки Товариства є розмір мінімальної тарифної ставки робітника промислово-виробничого персоналу першого розряду з нормальними умовами праці і тарифна сітка, що регулює співвідношення тарифних ставок як між різними їх групами, так і в межах групи між розрядами.

Мінімальна тарифна ставка встановлена з 01.01.2015 р. в розмірі 1218 грн. з дотриманням міжрозрядних та міжкваліфікаційних співвідношень.

Співставленням посадових окладів керівників і спеціалістів та тарифних ставок робітників за даними особових рахунків управлінського персоналу та робітників хлібобулочного цеху розбіжностей не встановлено.

Результаті перевірки у відділі кадрів Товариства наявності трудових книжок станом на 21.02.2016 р. в розрізі структурних підрозділів, розбіжностей між кількістю наявних трудових книжок і особовими картками та переліком працівників в структурному підрозділі не встановлено.

Фактів авансування заробітної плати в розмірах понад 50 % не виявлено.

Перевіркою встановлено, що за даними обліку станом на 01.01.2016 р. по кредиту субрахунка 661 «Розрахунки за заробітною платою» є поточка кредиторська заборгованість на суму 1520,0 тис.грн., що відповідає даним Головної книги та Балансу за 2016 рік.

Співставленням даних, зазначених в табелях обліку фактично відпрацьованого робочого часу, даних листів з тимчасової втрати непрацездатності, наказів про відпустки за 2015 рік з даними розрахункових відомостей нарахування заробітної плати в частині фактично відпрацьованих годин робочого часу, розбіжностей не встановлено.

Вибірковою перевіркою правильності визначення тарифних ставок робітників по хлібобулочному цеху, яким за результатами проведеної атестації присвоєні вищі розряди, порушень не виявлено.

Перевіркою правильності надання працівникам Товариства доплат за шкідливі умови праці встановлено, що ці доплати виплачуються відповідно до нормативно-правових документів.

Перевіркою правильності нарахування та виплати основної та додаткової заробітної плати і відпусток працівникам Товариства за 2015 рік, фактів порушень визначення середнього заробітку при оплаті відпусток не виявлено.

Однак перевіркою правильності визначення тривалості додаткових відпусток встановлено два випадки порушень вимог ст. 15 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 року № 504/96-ВР зі змінами та доповненнями щодо обмеження тривалості навчальних відпусток.

Внаслідок порушення ст. 15 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 року № 504/96-ВР зі змінами та доповненнями працівникам Товариства безпідставно нараховано та виплачено кошти за додаткову відпустку на загальну суму 206,78 грн. та відповідно проведено зайву сплату внесків до позабюджетних фондів в розмірі 38,56% на фонд оплати праці на суму 79,73 грн.

Під час перевірки незаконно витрачені кошти за додаткову відпустку в сумі 206,78 грн. відшкодовані шляхом утримання із заробітної плати відповідних працівників у лютому місяці 2016 року згідно із заявами, що відображено в облікових регістрах за лютий 2015 року та відповідних субрахунках рахунка 65 «Розрахунки за страхуванням» проведено коригування на суму нарахувань на фонд оплати праці в сумі 79,73 грн.

Перевіркою відповідності нарахування премій працівникам Товариства порушень не виявлено.

Перевіркою встановлено, що в Товаристві працює 5 (п'ять) чоловік на посадах за сумісництвом. Під час перевірки правильності нарахування заробітної плати працівникам, що працюють за сумісництвом за 2015 рік, фактів порушення вимог нормативно-правових документів не встановлено.

Перевіркою правильності виплати компенсацій і пільг, передбачених Законом України «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», порушень не встановлено. Перевіркою відповідності розмірів нарахованих компенсаційних виплат згідно норм з копіями документів, що надають право на отримання вищевказаної допомоги та компенсацій, розбіжностей не встановлено.

Проведений нами аналіз праці та її оплати за 2015 рік свідчить про неефективне використання трудових ресурсів на підприємстві у порівнянні з планом і з минулим роком.

Аналіз забезпеченості підприємства промислово-виробничим персоналом в 2015 році у порівнянні з планом свідчить про зменшення його чисельності на 14 осіб (в т.ч. робітників – на 11 осіб), а в порівнянні з попереднім періодом – про збільшення на 16 осіб (в т.ч. робітників – на 14 осіб). При цьому обсяг виробленої продукції в 2015 році в порівнянні з планом і минулим роком знизився. Основними причинами зменшення обсягу виробленої продукції є: зношення обладнання та устаткування; зниження продуктивності праці, використання робочої сили не за призначенням.

Аналіз якісного складу трудових ресурсів дозволяє нам зробити висновок про те, що найбільша частка працюючих на підприємстві має вік від 35 до 54 років і становить – 64,13%. Такий високий віковий відсоток працівників свідчить про тенденцію старіння персоналу підприємства, що підтверджується низькою питомою вагою працівників віком від 15 до 34 років – 11,82%. Позитивно характеризує якість трудових ресурсів те, що 77,22% працівників мають вищу та середню спеціальну освіту. Отже, персонал підприємства в основному є висококваліфікованим. Характерним для підприємства є велика питома вага (54,43 %) працівників з трудовим стажем від 9 до 15 років, що можна оцінити як нормальну плинність кадрів. Розрахунок показників руху працівників підприємства свідчить про те, що коефіцієнти обороту з приймання і з вибуття та коефіцієнти загального

обороту і плинності кадрів знизились у 2015 році у порівнянні з минулим періодом. Зниження коефіцієнтів загального обороту та плинності кадрів пов'язане зі зменшенням звільнених за власним бажанням на 49,12 % в порівнянні з минулим роком. Спостерігається зменшення плинності кадрів на підприємстві, що позитивно вплине на ефективність фінансово-господарської діяльності.

Аналіз використання робочого часу свідчить про те, що загальний фактичний фонд робочого часу 2016 року на підприємстві знизився на 26,5 тис. год., у тому числі за рахунок зменшення середньооблікової чисельності робітників – на 19,7 тис. год.; за рахунок невідпрацьованих днів – на 4,4 тис. год.; за рахунок зменшення тривалості робочого дня (внутрішньозмінні втрати робочого часу) – на 2,4 тис. год. Розрахунок показав, що персонал підприємства використовувався недостатньо ефективно. У середньому одним працівником відпрацьовано 221 день замість 224. У зв'язку з цим втрати робочого часу на одного працівника становили 3 дні, а на всіх працівників – 543 дні або 4344 години. Загальні втрати робочого часу з урахуванням внутрішньозмінних втрат і надурочно відпрацьованих годин становлять 6961,26 години, що є свідченням неефективного використання робочого часу в 2015 році у порівнянні з планом.

Більш конкретні причини втрат робочого часу нами встановлено шляхом порівняння планового і фактичного балансу робочого часу в 2015 році.

Аналіз планового і фактичного балансу робочого часу показав, що цілоденні втрати на одного працівника вищі за планові на 3 дні. Це перевищення відбулось за рахунок підвищення запланованої величини через невиходи на роботу у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, неявок та додаткових відпусток з дозволу адміністрації, простоїв, невиходів на роботу з інших причин, і які були частково компенсовані зменшенням тривалості щорічних відпусток і відпусток у зв'язку з навчанням. Втрати робочого часу на підприємстві через суб'єктивні причини (простої, додаткові

відпустки та неявки на роботу з дозволу адміністрації тощо) з розрахунку на одного працівника склало 43,26 години, а на всіх працівників – 8074,41 години. Недопущення цих втрат дало б можливість вивільнити 4,5 працівника.

Аналіз продуктивності праці показує, що підприємство недовиконало план за всіма показниками. Середньорічна продуктивність праці одного працюючого зменшилась у звітному році проти планової на 17,6%, а одного робітника – на 17,53%. Аналогічно і зменшилась у звітному році проти планової середньоденна і середньогодинна продуктивність праці на 16,4% та 15,78%. Це свідчить про те, що підприємство не спромоглося провести всі заплановані у звітному році заходи для зростання продуктивності праці.

Основним узагальнюючим показником продуктивності праці є середньорічна продуктивність праці одного працюючого. У 2015 році в порівнянні з планом абсолютна величина цього показника зменшилась на 19633,1 грн., в тому числі за рахунок впливу таких факторів: зміни питомої ваги робітників у середньообліковій чисельності працівників – на 175,6 грн. та зміни середньорічного виробітку (середньорічної продуктивності праці) одного робітника – на 19457,5 грн.

Середньорічна продуктивність праці (середньорічний виробіток) одного робітника у 2015 році в порівнянні з планом зменшився на 254740 грн., в тому числі за рахунок впливу таких факторів як: зміни кількості відпрацьованих одним працівником днів – на 1948,0 грн.; зміни тривалості робочого дня – на 1077,0 грн. і зміни середньогодинного виробітку одного працівника – на 22449,0 грн. Негативно вплинули понадпланові цілоденні та внутрішньозмінні простой. Резервами зростання середньогодинної продуктивності праці одного працівника є подолання двох названих негативних факторів, що становлять у загальній сумі 3025,0 грн. або 10,84% планового виробітку.

У зв'язку зі зменшенням показників продуктивності праці знизився обсяг виробленої продукції у звітному році в порівнянні з планом на 6209,0

тис. грн. На зниження обсягу виробленої продукції в 2014 році вплинули такі фактори, як: зміна кількості робітників (-1598,0 тис. грн.); зміна кількості відпрацьованих одним робітником днів (-353,0 тис. грн.); зміна тривалості робочого дня (- 195,0 тис. грн.) і зміна середньогодинного виробітку одного робітника (- 4063,0 тис. грн.). Таким чином, на обсяг виробленої продукції негативно вплинули всі фактори.

Аналогічні результати спостерігаються і при аналізі продуктивності праці у 2015 році в порівнянні з 2014 роком. Зокрема, середньорічний рівень продуктивності праці одного працівника у звітному році в порівнянні з минулим знизився на 22516,3 грн. (19,75 %), а робітника – на 31074,5 грн. (20,59 %). Обсяг виробленої продукції у зв'язку зі зниженням рівня продуктивності праці у 2015 році в порівнянні з 2014 роком зменшився за рахунок впливу окремих факторів на 3512,0 тис. грн. (13,93 %). Отже, спостерігається тенденція зниження рівня показників продуктивності праці на підприємстві. Вищому управлінському персоналу необхідно звернути на це увагу і розробити заходи щодо підвищення ефективності використання трудових ресурсів.

Аналіз працемісткості продукції підприємства свідчить про те, що питома працемісткість за звітний рік підвищилась у порівнянні з минулим роком на 22,72 %, а у порівнянні з планом – на 18,74 %. Відповідно зменшилась годинна продуктивність праці (середньогодинний виробіток) за рахунок зниження працемісткості на 29,34 %, яка залежить від рівня трудових затрат і виконання норм виробітку. Фактичне відносне залучення працівників за рахунок підвищення працемісткості (середньогодинного виробітку одного працівника) у 2015 році в порівнянні з минулим роком становить 33 особи, при плановому – 6 осіб.

Аналіз фонду оплати праці свідчить про те, що фактичний фонд оплати праці працівників зменшився у порівнянні з плановим 2015 року на 229,0 тис. грн. (9,17 %), а в порівнянні з минулим роком збільшився на 425,0 тис. грн. (23,06 %). Зменшення фактичного фонду оплати праці у порівнянні з планом

2015 року відбулося за рахунок фонду основної заробітної плати, який скоротився на 201,2 тис. грн. (8,99 %) та фонду додаткової заробітної плати – на 30,1 тис. грн. (15,38 %). Фактичні заохочувальні та компенсаційні виплати у порівнянні з планом 2015 року і попереднім роком зросли відповідно на 0,5 тис. грн. (14,29 %) та 4,0 тис. грн.

Аналіз структури фонду оплати праці показує, що найбільшу питому вагу займає фонд основної заробітної плати (оплата за тарифними ставками) – більше 89%. Фонд додаткової заробітної плати незначний і частка його в структурі фонду оплати праці коливається в межах 10 %. Заохочувальні та компенсаційні виплати, пов'язані з режимом роботи і умовами праці у структурі фонду оплати праці складають більше 0,1%.

Середньорічна заробітна плата одного працівника у 2015 році в порівнянні з планом зменшилась на 378,6 грн. (3,81 %), а у порівнянні з попереднім роком зросла на 1230,2 грн. (14,75 %). Аналогічна ситуація склалась із середньорічною заробітною платою одного робітника. Так, у 2015 році фактична середньорічна заробітна плата одного робітника у порівнянні з планом зменшилась на 307,2 грн. (3,08%), а у порівнянні з 2014 роком збільшилась на 1150,6 грн. (13,49%), хоча обсяг виробленої продукції у порівнянні з планом 2015 року і фактичним значенням 2014 року знизився на 6209,0 тис. грн. (22,26 %) і 3512,0 тис. грн. (13,94 %). Відповідно зменшилась середньогодинна заробітна плата одного працівника і робітника в 2015 році у порівнянні з планом на 0,01 грн. (1,8 %) і 0,06 грн. (1,08 %), а в порівнянні з 2014 роком зросла на 0,82 грн. (17,71 %) і 0,78 грн. (16,49 %).

Абсолютне відхилення фонду оплати праці без урахування змін обсягу виробленої продукції не дозволяє об'єктивно оцінити ефективність використання коштів на оплату праці. Темпи зростання фонду оплати праці не повинні випереджувати темпи зростання обсягу виробленої продукції і продуктивності праці. У зв'язку з цим, нами здійснено розрахунок відносного відхилення фонду оплати праці, скорегованого на фактичні темпи зростання (зниження) обсягу виробленої продукції. Проведені розрахунки

свідчать про те, що на підприємстві мають місце відносні перевитрати у використанні фонду оплати праці в 2015 році у порівнянні з планом на 320,3 тис. грн., а у порівнянні з 2014 роком на 683,0 тис. грн.

На абсолютне відхилення фонду оплати праці в 2015 році в порівнянні з планом (-229,0 тис. грн.) вплинули такі фактори, як: зміна середньооблікової чисельності працівників (-139,0 тис. грн.); зміна кількості днів, відпрацьованих одним працівником (-3,0 тис. грн.); зміна середньої тривалості дня (-17,0 тис. грн.); зміна середньогодинної заробітної плати одного працівника (-42,0 тис. грн.). Отже, зменшення фонду оплати праці працівників підприємства в 2014 році у порівнянні з планом відбулося за рахунок впливу всіх факторів.

Абсолютне відхилення фонду оплати праці працівників підприємства в 2015 році у порівнянні з 2014 роком становить 425,0 тис. грн. Збільшення фонду оплати праці працівників підприємства відбулося за рахунок збільшення чисельності працівників (134,0 тис. грн.), тривалості робочого дня (2,0 тис. грн.) і середньогодинної заробітної плати одного працівника (341,0 тис. грн.), а зниження лише за рахунок зменшення кількості робочих днів відпрацьованих одним працівником (52,0 тис. грн.). Зростання середньогодинної заробітної плати одного працівника відбулось внаслідок підвищення тарифних ставок у зв'язку з інфляцією.

Аналіз праці та її оплати свідчить про неефективність використання трудових ресурсів на підприємстві. У зв'язку з цим, вищому управлінському персоналу необхідно розробити план заходів щодо підвищення ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві. Цей план заходів повинен включати:

- перегляд кадрової політики підприємства щодо забезпеченості процесу виробництва кваліфікованими кадрами, їх підготовки та перепідготовки;
- проведення атестації та раціоналізації робочих місць, яка дозволить підвищити ефективність використання трудових ресурсів та виробництва за

рахунок узгодженості кваліфікації робітників і кваліфікації виконуваних робіт;

- попередження прогулів, простоїв, профілактика захворювань, покращення умов праці, режиму роботи;
- запровадження практики проведення фотографій робочого часу та хронометражу та їх фіксація в облікових документах;
- підвищення дієвості функціонування системи внутрішнього контролю за цілоденними та внутрішньозмінними втратами робочого часу та ефективності праці;
- покращення психологічного клімату в колективі, умов і організації праці та трудової дисципліни;
- забезпечення раціональної організації процесу виробництва й управління;
- визначення найбільш оптимальної структури чисельності робітників підприємства, що забезпечить виконання виробничої програми з найменшими виробничими (матеріальними, трудовими і фінансовими) витратами;
- розробку шляхів підвищення ефективності та інтенсивності використання виробничого персоналу на підприємстві;
- покращення технічного стану основних засобів і вдосконалення їх структури;
- усунення порушень ритмічності роботи, технічної несправності устаткування (обладнання), перебоїв у постачанні матеріальних і паливно-енергетичних ресурсів;
- покращення технічної та енергетичної озброєності праці;
- підвищення рівня механізації й автоматизації виробництва за рахунок введення нового та модернізація діючого обладнання, удосконалення техніки і технології, впровадження науково-обґрунтованих норм праці;
- удосконалення організації праці, підвищення кваліфікації кадрів, культурно-технічного рівня працівників, корпоративної культури;

- покращення організації виробництва, раціональне розміщення продуктивних сил, найбільш повне використання наявного обладнання, підвищення ритмічності виробництва;
- підвищення технічного рівня виробництва, вдосконалення технології, управління, організації виробництва і праці;
- перегляд норм продуктивності праці, розцінок, тарифних ставок і окладів, обсягів різних стимулюючих та компенсаційних виплат;
- вивчення і перегляд у взаємозв'язку темпів росту продуктивності праці з темпами росту заробітної плати;
- здійснення систематичного контролю за використанням фонду оплати праці, попередження як перевитрат, так і необґрунтованої економії;
- розробка й впровадження прогресивних систем оплати праці, які будуть стимулювати зростання продуктивності праці з метою оптимізації величини фонду оплати праці, рівня матеріального стимулювання робітників і зниження витрат виробництва;
- максимальне забезпечення соціального захисту працівників підприємства, що дозволить зменшити їх плинність і сприятиме росту продуктивності праці.

Таким чином, під аудитом ефективності слід розуміти системний, цілеспрямований процес отримання інформації про ефективність використання ресурсів на підприємстві, їх експертно-аналітична оцінка з метою виявлення причин невідповідності даних встановленим критеріям (плановим і нормативним показникам, нормам тощо) і формування рекомендацій стосовно їх усунення.

Застосування в нашій країні аудиту ефективності дасть можливість не тільки виявити недоліки чи порушення фінансово-господарської діяльності економічним суб'єктом, але й запропонувати шляхи підвищення ефективності використання ним матеріальних, трудових та інших ресурсів.

Список використаних джерел до підрозділу 2.3

1. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит: [пер. с англ.] / гл. редактор сериї проф. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 560 с.
2. Богданов А.А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн.: Кн. 1 / [редкол. Л.И. Абалкин (отв. ред.) и др.] / Отд –ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М.: Экономика, 1989. – 304 с.
3. Дикань Н.В. Менеджмент: [навч. посіб.] / Н.В. Дикань, І.І. Борисенко. – К.: Знання, 2008. – 389с.
4. Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита: [пер. с англ; предисловие С.А. Стукова] / Р. Додж– М.: Финансы и статистика; ЮНИТИ, 1992. – 240 с.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / [редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 848 с.
6. Кузьмін О.Є. Основи менеджменту: [підручник] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – К.: «Академвидав», 2003. – 416 с.
7. Мартиненко М.М. Основи менеджменту: [підручник] / М.М. Мартиненко. – К.: Каравела, 2005. – 496 с.
8. Менеджмент організацій: [підручник] / за заг. ред. Л. І. Федулової. – К.: Либідь, 2003. – 448с.
9. Петрик О.А. Аудит у зарубіжних країнах: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / О.А. Петрук, М.Т. Фенченко; за заг. ред. О.А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2002. – 168 с.
10. Редченко К.І. Аудит стратегічних управлінських рішень, прогнозів та проектів: [монографія] / К.І. Редченко. – Львів: Видавництво ЛКА, 2001. – 402 с.
11. Робертсон Дж. Аудит / Дж. Робертсон. [перев. с англ.]. – М.: КРМГ, Аудиторская фирма “Контакт”, 1993. – 496 с.

12. Рудницький В.С. Процедури моделювання та прийняття рішень в процесі аудиту: [монографія] / В.С. Рудницький, О.М. Бунда. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – 200 с.
13. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту / В.С. Рудницький. – Тернопіль: «Економічна думка», 1998. – 192 с.
14. Сердюк О.Д. Теорія і практика менеджменту: [навчальний посібник] / О.Д. Сердюк. – К.: Професіонал, 2004. – 432 с.
15. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. -1600 с., ил.
16. Тарнавська Н.П.. Менеджмент: теорія та практика: [гідручник для вузів] / Н.П. Тарнавська, Р.М. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 1997. – 456 с.
17. Шегда А.В. Менеджмент: [навч. посіб.] / А.В. Шегда. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 583 с.
18. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, International Auditing and Assurance Standards Board, Volume 1. Edition 2015. – 982 p.

2.4. Державний фінансовий контроль виконання бюджетних програм: форми та методи

Ефективне використання бюджетних коштів – одна із важливих проблем виконання бюджету у більшості країн світу. Особливо актуальна ця проблема для України, яка здійснює бюджетну політику в умовах обмежених бюджетних ресурсів. З огляду на це першочерговими завданнями для Міністерства фінансів України та органів, що здійснюють бюджетний контроль, є визначення пріоритетів при розподілі фінансових ресурсів, джерел їхнього фінансування та забезпечення контролю за цільовим, ефективним використанням бюджетних коштів. Для успішного виконання цих завдань переважна більшість економічно розвинених країн світу уже

понад півстоліття застосовує програмно-цільовий метод формування бюджету.

Світова практика свідчить, що державний контроль за виконанням програм здійснюється у двох видах: фінансового аудиту та аудиту адміністративної діяльності.

При цьому аудит адміністративної діяльності (в Україні частіше його називають операційним аудитом) здійснюється переважно там, де є соціальна проблема і потрібно знайти її розв'язання (тобто він йде від проблеми, а якщо проблеми немає – немає потреби здійснювати операційний аудит).

Фінансовий аудит відштовхується від потоків бюджетних коштів (при їх споживанні незалежно від виконання чи невиконання результативних показників програми виникає об'єктивна необхідність поточного чи подальшого фінансового контролю щодо достовірності фінансової звітності та законності використання бюджетних коштів).

Таким чином, використання бюджетних коштів обов'язково підлягає фінансовому аудиту, водночас операційний аудит щодо виконання програм не завжди є обов'язковим (зокрема, коли програма фінансується на 100 % з бюджету і не має свідчень про її невиконання). Водночас державні цільові програми можуть піддаватися контролю як у вигляді операційного, так і фінансового аудиту. Підставою для застосування операційного аудиту в цьому випадку є наявність соціальної проблеми, яку потрібно розв'язати, а для фінансового аудиту – наявність неперевіраних в межах програми обсягів бюджетних видатків.

Так, у Стандартах з аудиту підкреслено, що перевіряти стан дотримання законів і нормативних актів особливо важливо у випадках виконання державних програм, оскільки високі посадові особи мають знати, чи дотримуються закони та нормативні акти, чи результати таких програм відповідають їхнім цілям, а якщо ні, то які зміни необхідні.

Щоб визначити місце і завдання державного фінансового контролю в організації виконання бюджетних програм, слід враховувати те, що

досягнення бюджетною програмою передбачених нею цілей суттєво залежить від якості роботи на наступних етапах: формування (розробка) та затвердження програми; виконання програми; звітування про виконання програми.

Необхідність здійснення державного фінансового контролю виконання бюджетних програм в Україні зумовлена наступними факторами:

- слабкою фінансовою дисципліною, яка спричиняє нецільове використання бюджетних коштів, спрямованих на виконання бюджетних програм;
- недоліками в організації виконання бюджетних програм, що не сприяє досягненню запланованих цілей.

Серед недоліків в організації виконання бюджетних програм передусім слід виділити:

- слабкість нормативно-правової бази їх виконання (нечіткість визначення цілей програм, джерел і термінів їх фінансування, відсутність механізмів координації виконання програм між їх учасниками та можливості здійснення зовнішнього контролю);
- недостатність бюджетного фінансування та розпорощення його по великій кількості учасників виконання (об'єктах контролю);
- невиконання учасниками бюджетних програм передбачених законодавством функціональних обов'язків.

Здійснення державного фінансового контролю за виконанням бюджетних програм прямо передбачено нормативно-правовими актами держави. Передусім такі норми визначені у главі 17 Бюджетного кодексу України, де закріплені повноваження щодо здійснення контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів за Верховною Радою, Рахунковою палатою, Міністерством фінансів, Державним казначейством, Державною аудиторською службою, Верховною Радою, місцевими радами та державними адміністраціями.

Так, статтею 113 Кодексу визначено, що органи Державного фінансового контролю здійснюють контроль за цільовим та ефективним ви-

користанням коштів державного та місцевих бюджетів. Цю норму уточнено наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2002 р. № 1098 "Про паспорти бюджетних програм", яким передбачено здійснення органами державної аудиторської служби у ході проведення ревізій і перевірок контролю за цільовим та ефективним витрачанням коштів державного бюджету відповідно до паспортів бюджетних програм. Зазначено також, що за результатами здійснення такого контролю до 1 квітня року, наступного за звітним, слід подавати Міністерству фінансів відповідну інформацію для врахування при формуванні проекту державного бюджету на наступні бюджетні періоди.

Як відомо, засади функціонування бюджетної системи ґрунтуються на відносинах, що виникають в процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання. Тому, з огляду на стадії бюджетного процесу державний фінансовий контроль доцільно розглядати, насамперед, залежно від часу його реалізації за такими видами:

- попередній (превентивний) контроль, спрямований на запобігання прийняттю необґрунтованого управлінського рішення та попередження незаконних та неефективних бюджетних витрат;
- поточний контроль, який здійснюється з метою своєчасного коригування можливих відхилень та виправлення недоліків на стадії виконання управлінського рішення;
- наступний (ретроспективний) контроль, що проводиться за звітними даними про результати виконання управлінського рішення і спрямований на виявлення недоліків, які призводять до незаконних або неефективних бюджетних витрат, та вжиття заходів для їх попередження в подальшому.

Слід зазначити, що в основі формування бюджетної програми закладено необхідність визначення систематизованого переліку заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети та завдань, виконання яких забезпечує розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Здійснення видатків бюджету за програмами передбачає, що відповідальність за виконання передбачених програмою цілей, завдань, а також показників результативності програм, повинна покладатися лише на одного відповідального виконавця, щоб можна було проаналізувати кількісні та якісні фактори, які вплинули на відхилення від запланованих показників результативності, встановити причини та вказати шляхи виправлення виявлених недоліків.

Конкретні цілі, яких необхідно досягти внаслідок виконання бюджетної програми протягом бюджетного періоду, формують завдання бюджетної програми. При цьому визначають наступні характеристики якості формулювання завдання програми: орієнтованість на результат; вираження результатів у кількісних вимірах; визначення термінів виконання завдання; конкретність.

Очевидно, що чітке окреслення напрямків діяльності в рамках бюджетної програми дозволяє відстежити основні напрями витрачання бюджетних коштів під час планування, провести аналіз виконання бюджетних програм та здійснити оцінку показників звітності про виконання бюджетних програм.

Таким чином, із впровадженням програмно-цільового методу формування бюджету основна увага зосереджена на результатах, яких необхідно досягти, а вже потім - на визначенні обсягів ресурсів, необхідних для досягнення цих результатів. Звідси впливають подальші аналітичні дії - аналіз витрат і досягнутих результатів, що є основою для застосування форм контролю формування, виконання і звітування про виконання бюджетних програм.

Завданням попереднього контролю, який здійснюється на етапі формування бюджетної програми, є: оцінка адекватності назви бюджетної програми; обґрунтованості мети програми; дотримання принципів формулювання завдань програми; повноти визначення напрямків діяльності в рамках бюджетної програми; визначення конкретних відповідальних

виконавців програми; розробки відповідних показників результативності виконання програми. Попередній контроль забезпечується Міністерством фінансів та головними розпорядниками коштів. Для відстеження виконання кожної запланованої програми та досягнення оперативних цілей встановлюється постійний моніторинг на регулярній (квартальній або піврічній) основі. За допомогою оперативних контрольних дій отримується інформація, необхідна для прийняття рішень щодо того, чи було досягнуто поставлених оперативних цілей. Такий поточний контроль мають здійснювати головні розпорядники бюджетних коштів.

Відповідно до Бюджетного кодексу України Міністерство фінансів здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу (стаття 111), а використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм є однією із стадій виконання державного бюджету (стаття 51). З цього випливає необхідність забезпечення з боку Міністерства фінансів наступного (ретроспективного) контролю, що може бути реалізоване шляхом аналізу щорічних (піврічних) звітів (інформацій) головних розпорядників коштів про виконання паспорта бюджетної програми.

Наступний (ретроспективний) контроль за цільовим та ефективним витрачанням коштів державного бюджету відповідно до паспортів бюджетних програм є також функцією органів державного фінансового контролю спеціальної компетенції. За Бюджетним кодексом України цими повноваженнями наділені Рахункова палата (стаття 110) та державна аудиторська служба (стаття 113). Крім того, такий контроль здійснюють служби внутрішнього контролю та аудиту головних розпорядників бюджетних коштів.

Виходячи із принципів формування, виконання та звітування про виконання бюджетних програм, наступний (ретроспективний) фінансовий контроль їх складових, доцільно проводити у п'ятьох основних формах:

- моніторинг звітної інформації про виконання бюджетних програм;

- камеральна перевірка звітної інформації про виконання бюджетних програм;
- виїзна перевірка законності використання бюджетних коштів;
- аудит достовірності звітних показників учасників бюджетної програми;
- аудит ефективності виконання бюджетних програм.

Так, моніторинг звітної інформації про виконання бюджетних програм - це безперервне відстеження показників статистичної та фінансової звітності головних розпорядників бюджетних коштів та інших учасників бюджетного процесу, повідомлень засобів масової інформації та інших джерел стосовно виконання бюджетної програми для виявлення ознак, які б свідчили про відхилення від принципів бюджетної системи, запланованих програмою цілей та результатів.

Водночас щорічна звітна інформація головних розпорядників про виконання паспорта бюджетної програми потребує камеральної перевірки для співставлення звітних показників із плановими, виявлення відхилень, їх попередній аналіз та узагальнення. Ця спрощена форма документального контролю дає можливість здійснити суцільну перевірку звітної інформації всіх головних розпорядників про виконання всіх бюджетних програм на регулярній щорічній основі та визначитись, при потребі, які програми слід піддати контролю із застосуванням більш складних (і відповідно більш затратних) форм контролю – шляхом виїзної перевірки, фінансового чи операційного аудиту.

Виїзну перевірку законності використання бюджетних коштів слід застосовувати, передусім, стосовно тих програм, виконання результативних показників яких не викликає сумніву, водночас є інформація (ознаки) про нецільове використання бюджетних коштів. Крім того, виїзна перевірка є складовою фінансового аудиту, коли слід підтвердити чи спростувати законність використання і достовірність фінансової звітності в учасників виконання програми (крім відповідального виконавця).

Під час планових контрольних заходів у головних розпорядників бюджетних коштів (відповідальних виконавців) може виникнути потреба контролювати використання виділених на виконання бюджетних програм коштів однієї із форм фінансового чи операційного аудиту.

Аудит достовірності звітних показників учасників бюджетної програми – це форма фінансового аудиту, яка являє собою сукупність аналітичних і ревізійних дій, спрямованих на аналіз адміністративних рішень, прийнятих в ході виконання бюджетної програми, на предмет їх відповідності законодавчим актам, а також встановлення законності та економічності використання в ході реалізації програми бюджетних коштів і достовірності фінансової звітності щодо її виконання.

Отже, відмінність аудиту достовірності від перевірки полягає, насамперед, у можливості порівняти в ході останнього фактичні витрати з виконання бюджетної програми не тільки із нормативними, але й плановими витратами, а також у можливості зазначити результат від недотримання нормативно-правового акту.

Слід зазначити, що відмінність аудиту ефективності від аудиту достовірності полягає у наступному. По-перше, аудит ефективності спрямований на визначення слабких місць в організації виконання бюджетних програм, що є ширшим поняттям ніж виявлення фактів фінансових порушень, розкрадань, безгосподарності і марнотратства. Визначення дотримання в ході виконання бюджетних програм норм законодавства, що регулюють обіг фінансових ресурсів, принципів бюджетної системи та достовірності звітності про виконання бюджетної програми, є метою аудиту достовірності. Отже, оцінювати доцільність застосування (планування) тих чи інших результативних показників бюджетної програми можна лише в ході аудиту ефективності.

По-друге, визначити рівень досягнення цілей бюджетної програми можливо лише за результатами аудиту ефективності. По-третє, оцінка

доцільності подальшої реалізації бюджетної програми також є прерогативою виключно аудиту ефективності.

Аудит достовірності та аудит ефективності відрізняються між собою також прийомами і процедурою контролю, способами документування їх результатів.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки: по-перше, в Україні існують об'єктивні фактори, які зумовлюють необхідність здійснення державного фінансового контролю виконання бюджетних програм; по-друге, такий контроль має бути систематичним і охоплювати всі види бюджетних програм; по-третє, для здійснення державного фінансового контролю виконання бюджетних програм в Україні створено мінімально необхідну правову базу.

Список використаних джерел до підрозділу 2.4

1. Аудит державних фінансів: стандарти аудиту INTOSAI: перекл., підготовлений для Рахункової палати України Проектом TESIS. – К.: Рахункова палата України, 2002. – 48 с.
2. Бюджетний кодекс України / режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17 – назва з екрану
3. Державний фінансовий контроль виконання бюджетних програм / Т.І. Єфименко, І.Б. Стефанюк, Н.І. Рубан, М.В. Бариніна-Закірова, А.В. Мамишев, К.В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2004. – 320 с.
4. Дікань Л.В. Державний аудит: навч.-метод, посіб. для самот. вивч. дисципліни / Л.В. Дікань, О.О. Вороніна, Ю.О. Голуб, Н.В. Синюгіна; за заг. ред. канд. екон. наук, проф. Л.В. Дікань. – Х.: ХНЕУ, 2008. – 164 с.
5. Закон України "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні" / режим доступу: http://http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/uk/publish/article?art_id=39878&cat_id=32565 – назва з екрану.

6. Лин Я. І. Аудит у системі інструментів оцінювання ефективності державного фінансового контролю / Я.І.Лин // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 284 - 289.

2.5. Організація аудиту витрат на виробництво продукції

Аудит як один з елементів системи контролю (в тому числі внутрішньогосподарського) в діяльності сучасних підприємств повинен займати одне з центральних місць у системі управління.

З цього приводу цілком справедливим є твердження В. Озерана та С. Головацької [3, с. 63] про те, що узагальнення результатів аналітичних і теоретичних досліджень у сфері аудиту дає змогу зробити висновок про необхідність комплексного підходу до його організації. На наш погляд, саме раціональна організація аудиту забезпечить належну результативність і ефективність діяльності суб'єктів господарювання.

Зважаючи на те, що аудит загалом (особливо зовнішній) вимагає достатньо великих затрат грошових коштів, слід визначити найбільш вагому та впливову ділянку контролю, з тим, щоб прийняти рішення щодо його організації та здійснення. Такою ділянкою, на наш погляд, є здійснення аудиту витрат виробництва.

Важливість аудиту витрат на виробництво хлібопекарної продукції підкреслюється необхідністю зниження їх рівня з метою забезпечення вищої прибутковості та рентабельності. Іншою причиною подальшого розвитку аудиту витрат є наявність ряду проблем, що пов'язані з забезпеченням повноти та оперативності отримання достовірної інформації для управлінських потреб, визначення фінансових результатів (в тому числі за цехами), правильного визначення величини валових витрат і витрат на виробництво як з ціллю оподаткування, так і з метою обчислення рівня прибутковості об'єктів обліку (окремих виробів).

Вищевказані причини служать основою обґрунтування актуальності та необхідності запровадження в практику хлібопекарних підприємств аудиту витрат. Якість його здійснення, на наш погляд, як уже зазначалося, є належна організація аудиту на кожному конкретному підприємстві. Зрозуміло, що досягти єдності у підходах до організації аудиту на всіх підприємствах неможливо, однак на науковому рівні можна виробити загальні підходи до організації аудиту, а вже на самих підприємствах доповнювати її з врахуванням специфіки системи управління, технології виробництва тощо.

Об'єктом аудиторської перевірки повинні бути калькуляційні розрахунки за визначенням собівартості виробів, робіт, послуг.

Без налагодженої калькуляційної роботи, постійного контролю за собівартістю і рентабельністю продукції неможливо надовго забезпечити високі доходи. Задача аудитора полягає також в тому, щоб звернути увагу керівництво підприємства, що перевіряється, на недоліки в обліку витрат і калькуляції собівартості, і внести відповідні рекомендації по виправленню цих недоліків.

В сферу діяльності аудитора входить перевірка правильності формування собівартості продукції та складу витрат. Правильність віднесення витрат на виробництво і реалізацію продукції дуже важлива тому, що від неї залежить величина собівартості продукції, і, отже, прибутку й рентабельності, розміри резервного і спеціальних фондів, розміри податків і інші показники.

Аудитор при цьому керується відповідними ухвалами і повинен перевірити:

- чи забезпечується своєчасне, повне і достовірне відображення фактичних витрат на рахунках виробництва по їх звітних періодах;
- правильність оцінки сировини, матеріалів, палива, запасних частин, паливно-мастильних матеріалів, списаних на виробництво;

- чи забезпечується належний контроль за дотриманням встановлених кошторисів витрат, посадових ставок, окладів, премій;
- причини формування і обґрунтованість списання невиробничих витрат і втрат;
- правильність списання природного убутку товарів, паливно-мастильних матеріалів і інших цінностей.

Зазначені вище задачі аудитора вимагають належної організації аудиту.

На думку В. Сопка та В. Завгороднього [5, с. 6] термін “організація” має різні смислові відтінки. У найзагальнішому вигляді це упорядкування, налагодження певної системи. Організація передбачає досягнення та збереження стану певної впорядкованості елементів системи в цілому, підтримання якісної її визначеності.

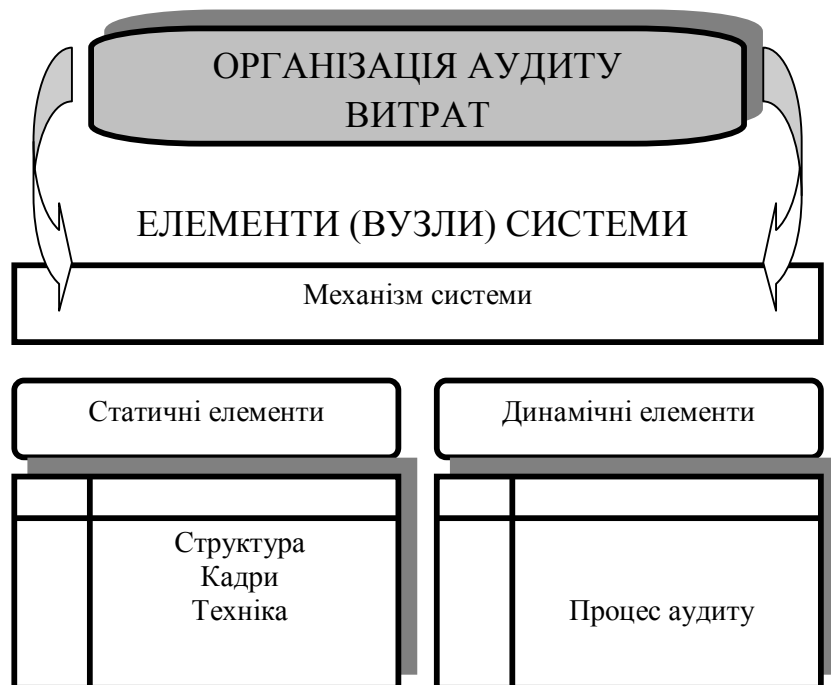
Основні вузли будь-якої системи, як стверджують вищевказані автори [5, с. 6], становлять її механізм, систему у статиці (структура, кадри, техніка) і динаміці (процеси, які відбуваються у системі). Механізм системи при цьому характеризується її теорією (визначення мети, предмета та методу) і практикою. Вважається, що система у статиці визначається її структурою, складовими елементами й співвідношеннями між ними, а система в динаміці – технологічними процесами, які в ній відбуваються. Слід зауважити, що думка вчених у даному випадку стосується організації бухгалтерського обліку, контролю та аналізу. Аудит виступає одним з елементів системи контролю, а тому при його організації доцільно використати деякі підходи провідних вчених в галузі контролю.

Однак, на наш погляд, досліджуючи організацію процесу аудиту витрат, необхідно спочатку означити її складові та визначити послідовність і принципи формування.

В економічній літературі (і заодно на законодавчо-нормативному та інструктивному рівні), як свідчать дослідження, відсутнє визначення що стосується категорії “організація аудиту витрат”. Окрім того, питаннями організації аудиту займається вузьке коло вітчизняних науковців.

Ознайомлення з науковими працями, навчальними посібниками та підручниками вітчизняних фахівців засвідчує, що проблеми організації ними розглядаються лише стосовно методики проведення аудиту.

Ми вважаємо, що організацію аудиту витрат слід розглядати як упорядковану та налагоджену систему, яка передбачає досягнення ефективного рівня контролю та збереження (підтримання) стану певної впорядкованості співвідношень між складовими витрат в цілому (якісної їх визначеності) шляхом використання відповідного механізму, котрий включає статичні та динамічні елементи (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Організація аудиту витрат та її складові елементи як системи

Таким чином, упорядкування усіх елементів системи аудиту витрат характеризується як організація в широкому розумінні слова. Така організація полягає у цілеспрямованому впорядкуванні, розвитку й удосконаленні механізму, структури та процесу аудиту як взаємопов'язаних сукупностей.

Кожна із складових системи може мати специфічну характеристику залежно від галузі застосування. Так, наприклад, структура аудиту витрат може формуватися щонайменше у вигляді двох альтернативних варіантів – відповідно до ієрархії управління, або залежно від обраного методу обліку витрат. Можливий також варіант комбінованої структури аудиту, який включає в себе ієрархічну підпорядкованість і врахування методу обліку витрат. На наш погляд, останній є найбільш оптимальним з точки зору оперативності, достовірності, всебічності і цілісності подання інформації для прийняття управлінських рішень.

Розглядаючи дану складову аудиту як системи, необхідно одночасно визначити і принципи її організації. На наш погляд найбільш вдалим у цьому плані є підхід таких вчених як В. Сопко та В. Завгородній [5, с. 8 - 11]. Ними визначені принципи організації бухгалтерського обліку, контролю та аналізу. Однак, вони цілком придатні (можливо з незначними уточненнями) до їх використання при вивченні процесу організації аудиту витрат.

До таких принципів належать: принцип цілісності, принцип всебічності, принцип субординації, принцип динамічності, принцип випереджувального відображення, принцип системотворних відносин, принцип адаптивності, принцип паралелізму, принцип ритмічності, принцип безпосередності, принцип прямопливності, принцип пропорційності.

Не заглиблюючись у деталізацію щодо пояснення суті вищевказаних принципів, зазначимо, що стосовно зовнішнього аудиту ми вважаємо за доцільне доповнити даний перелік ще принципом незалежності, який в основному і вирізняє аудит з-поміж інших видів контролю.

Наступною складовою системи організації аудиту витрат є кадри. В даному випадку слід розрізняти внутрішній та зовнішній аудит, оскільки до кадрів при цьому можуть ставитися різні вимоги як щодо освітнього рівня, так і щодо необхідності сертифікації. При організації внутрішнього аудиту витрат (а ми більш схильні саме до такого вибору) наявність сертифікату аудитора не обов'язкова. Важливо лише, щоб внутрішній аудитор був

високопрофесійним фахівцем не лише в галузі обліково-аналітичної та контрольної роботи, а й добре орієнтувався в технології хлібопекарного виробництва.

Техніка як складова системи організації аудиту передбачає певний перелік обчислювальної та комунікаційної апаратури, склад якої залежить від організаційної структури управління підприємством. При виборі апаратного забезпечення найбільш бажаним може бути конкурсний підбір складових технічного забезпечення. Незважаючи на те, що проведення конкурсу пов'язане з певними затратами грошових коштів, вибір оптимального варіанту надзвичайно важливий, адже використання системи аудиту витрат передбачає тривалий термін її функціонування. Одним із можливих варіантів здешевлення вартості конкурсного підбору може бути подача замовлення на дослідження у навчальні заклади відповідного профілю, наприклад на виконання магістерських чи дипломних досліджень.

Важливою складовою організації аудиту витрат виступає сам процес аудиту. Дослідження теорії свідчать, що як у вітчизняній, так і у зарубіжній спеціальній економічній літературі змісту аудиторського процесу (в тому числі аудиту витрат) приділяється недостатньо уваги.

Найбільш деталізованими є дослідження даних питань у працях М. Т. Білухи, О. М. Брадула, Ф. Ф. Бутинця, Н. І. Верхоглядової, З. В. Гуцайлюка, С. Б. Ільїної, В. С. Рудницького, В. В. Сопка, В. П. Шило та деяких інших вчених.

Слід зауважити, що думки вчених є суперечливими одна одній. Так, наприклад М. Т. Білуха вважає, що зміст аудиторського процесу – це сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, що здійснюються за допомогою певних аудиторських процедур [1, с. 63]. Окрім того, цей вчений розкриває зміст аудиторського процесу відповідно до його стадій.

На думку В. С. Рудницького, яку ми повністю підтримуємо, вищевказаний підхід вимагає уточнення та доповнення наступного плану:

зміст будь-якого процесу характеризується не лише стадіями (етапами) його виконання, але як динамічний процес, що складається із засобів праці, предметів праці та самої праці [4, с. 94]. До слова зазначимо, що в економічній думці продовжується дискусія щодо визначення стадій (етапів) аудиторського процесу. Тобто ані вітчизняними, ані зарубіжними вченими не вироблено єдиного підходу в даному питанні.

Здійснюючи оцінку та аналіз підходів різних авторів, бачимо, що такі вчені як В. В. Сопко та В. П. Завгородній розглядають процес контролю як складову організації економічного контролю. Нами запропоновано схему організації аудиту, яка в цілому збігається з думкою даних авторів.

В. В. Сопко, Н. І. Верхоглядова, В. П. Шило, С. Б. Ільїна, О. М. Брадул [6, с. 59] також вважають, що існує п'ять основних етапів проведення аудиту:

I – підготовчий;

II – укладення договору на здійснення аудиту;

III – вивчення системи внутрішнього контролю, уточнення аудиторського ризику та стратегії аудиту, розробка плану та програми аудиту і витрат часу;

IV – процес аудиторської перевірки (здійснення аудиту, оцінка і тестування системи внутрішнього контролю; підтвердження залишків на рахунках бухгалтерського обліку, стратегія низького ризику; заключні процедури);

V – підготовка аудиторського висновку та його підписання (заключний етап).

Незважаючи на наявність певного рівня обґрунтованості запропонованої поетапності аудиту, ми вважаємо, що окремі твердження є достатньо дискусійними. Окрім того, поняття організації аудиту в цілому і аудиту витрат зокрема, фактично не розглядається. Більшість авторів навіть називаючи посібники чи їх окремі розділи (параграфи) з вживанням терміну “організація” в певному розумінні повністю ігнорують це поняття.

Повертаючись до оцінки складових організації аудиту необхідно, на наш погляд, зазначити, що дослідження категорії “процес аудиту” виявило, що окремі праці вчених вказують на те, що він також включає в себе організаційну стадію, а в даному випадку вищезазначені автори не дотримуються такої думки.

Дану суперечність (організація включає організацію) достатньо аргументовано вирішено у працях В. С. Рудницького. Він, зокрема зазначає, що на стадії дослідження неможливо обійтися без елементів організації виконання певних аудиторських процедур. Тому організаційні моменти в більшій чи меншій мірі притаманні всім стадіям процесу аудиту [4, с. 95].

Виходячи з цього, ми вважаємо цілком справедливою пропозицію В. С. Рудницького виділяти наступні стадії процесу аудиту: початкова, дослідна і завершальна [4, с. 95]. Даний поділ, окрім достатньої обґрунтованості, цілком підпадає під авторську позицію щодо організації на хлібопекарних підприємствах системи внутрішнього аудиту (вона також може включати саме такі стадії).

Враховуючи певну специфіку процесу виробництва хлібопекарних підприємств організація аудиту вимагає її врахування. Оскільки ми схильні до думки про доцільність організації внутрішнього аудиту витрат хлібопекарного виробництва, то дослідження більшою мірою стосуватимуться саме їх (проте це не означає, що дана система, або хоча б окремі її елементи не можуть бути використані і при проведенні зовнішнього аудиту).

Незважаючи на запропоновану нами загальну схему організації аудиту витрат (див. рис. 2.4), а також подання короткої характеристики її складових, можлива подальша їх розробка та деталізація.

Оцінка вихідної технічної бази при організації аудиту витрат повинна здійснюватися, на наш погляд, з допомогою проведення так званого SWOT-аналізу. Результати такого аналізу оформляються у таблиці, що має наступні графи:

- № з/п;
- перелік наявних і потенційних технічних засобів;
- переваги при організації аудиту;
- недоліки;
- висновок (зроблений на основі порівняння переваг і недоліків про доцільність використання технічного засобу і рекомендації щодо можливостей його поліпшення (заміни)).

Слід зазначити, що питанням ефективності автоматизації обліку в економічній літературі приділяється багато уваги, а щодо автоматизації аудиту, то наукових розробок з даних питань є надзвичайно мало. Це пов'язано в першу чергу з тим, що не всі підприємства мають фінансову можливість здійснити автоматизацію системи внутрішнього аудиту, а аудиторським фірмам (які здійснюють зовнішній аудит) часто важко застосувати автоматизовану форму опрацювання інформації через відсутність автоматизації обліку на досліджуваному об'єкті. Проте сучасні тенденції свідчать про значний прогрес у використанні обчислювальної техніки в обліково-аналітичній роботі досліджуваних підприємств. Тому проблема автоматизації аудиту постає особливо гостро.

Доцільність застосування обчислювальної техніки та персональних комп'ютерів при проведенні аудиту витрат, а не лише виявлення ризику підкреслюється зростанням обсягів економічної інформації, в тому числі такої, що стосується управління витратами, що, в свою чергу, вимагає зміни традиційних підходів до здійснення аудиту як основи розробки напрямів оптимізації виробничо-господарської діяльності підприємства на сучасні електронні системи обробки даних.

На думку А. М. Кузьмінського, В. В. Сопка, В. П. Завгороднього, Г. М. Давидова, аудит у комп'ютерному середовищі слід розглядати як сукупність двох взаємопов'язаних і взаємообумовлених напрямків : проведення аудиту на підприємстві, де клієнт використовує для обробки, зберігання, взаємозв'язку інформаційних систем управління і внутрішнього контролю

комп'ютерну техніку та проведення аудиту з використанням комп'ютерних програм контролю і тестування [2; 91].

В практичній діяльності аудиторам доводиться стикатися з проблемою програмного забезпечення необхідних напрямів здійснення аудиту. З цього приводу слід зазначити, що найпростішим шляхом до вирішення даної проблеми є розробка завдань для здійснення тестування системи внутрішнього контролю з метою виявлення рівня професійної обізнаності облікових працівників за конкретною ділянкою обліку. Однак, методична модель аудиту за кожним із його напрямів - це складна система, яка включає в себе об'єкти аудиту, відповідні джерела інформації, облікові та розрахункові документи, прийоми здійснення аудиту та його узагальнення й реалізації результатів тощо. У зв'язку з цим автоматизація аудиторських процедур, які передбачають детальне дослідження стану організації обліку та його перевірку з приводу достовірності, відповідності чинному законодавству й раціональності - є достатньо складною проблемою з точки зору програмного забезпечення.

Так, якісний аудит витрат в комп'ютерному середовищі можливий лише в тому випадку, коли в програмі будуть реалізовані наступні основні умови: по-перше, можливість здійснення перевірки правильності відображення в обліку витрат за статтями чи елементами; по-друге, аудиторські прийоми, з допомогою яких можна досягти найоптимальнішого результату при контролі за кожною ділянкою обліку в розрізі статей чи елементів витрат; по-третє, можливість часткового (вибіркового) аудиту (тестування на відповідність нормативним рекомендаціям щодо обліку окремого виду витрат); по-четверте, відповідні функціональні можливості програми для формування й оцінки результатів аудиту та інші.

Перша умова пояснюється наявністю ряду відмінностей в складі об'єктів аудиту залежно від статті чи елемента витрат. Так, наприклад, до об'єктів аудиту витрат на утримання машин і обладнання відносяться: фактична наявність машин і обладнання; порядок і правильність списання

паливно-мастильних матеріалів і запасних частин; спосіб і правильність нарахування амортизаційних відрахувань; доцільність включення витрат на утримання машин і обладнання в собівартість виробленої продукції - тоді, як об'єктами аудиту накладних витрат є порядок формування локальних накладних витрат і правильність їх розподілу за об'єктами обліку (видами продукції, робіт чи послуг). Ще інші об'єкти включає методична модель аудиту витрат на оплату праці та відрахування на соціальні заходи.

Забезпечення другої умови можливе в уніфікованій формі, оскільки незважаючи на наявність розбіжностей в складі об'єктів аудиту, його процедури в більшості випадків співпадають. Отже, ці процедури включають (для порівняння) :

- при аудиті накладних витрат - обстеження та хронометраж і вибіркові спостереження, службове розслідування, комплексні та тематичні перевірки, прийоми порівняльного й факторного аналізу, інформаційне моделювання, дослідження документів;
- при аудиті витрат на утримання та експлуатацію машин і обладнання - обстеження, хронометраж і вибіркові спостереження, інвентаризацію, комплексні й тематичні перевірки, експертизу, прийоми порівняльного та факторного аналізу, інформаційне моделювання, дослідження документів, службове розслідування, нормативно-правове регулювання.

Третя умова необхідна для термінового отримання аудиторського висновку без детальної перевірки шляхом вибіркового контролю.

Забезпечення наступної умови, а саме програмування відповідних функціональних можливостей для формування й оцінки результатів аудиту ускладнюється тим, що машина може видавати лише результати тестування, а не робити логічні незапрограмовані висновки й рекомендації (особливо, якщо це стосується результатів застосування такого методичного прийому як порівняльний та факторний аналіз).

Проте, незважаючи на певні недоліки аудиту витрат в комп'ютерному середовищі, цей процес заслуговує уваги хоч би через оперативність здійснення й отримання результатів.

Список використаних джерел до підрозділу 2.5

1. Блейк Д. Європейський бухгалтерський учет: справочник / Д. Блейк, О. Амаг; пер. с англ. – М.: Филинь, 1997. – 190 с.
2. Давидов Г.М. Аудит: навч. посіб. – 2-е вид. перероб. і допов. / Г.М. Давидов. – К.: Т-во “Знання”, 2001 – 363с.
3. Озеран В. Організаційно-методичні аспекти аудиту витрат і виконаних робіт будівельних організацій / В. Озеран, С. Головацька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2000. – № 11. – С. 63 - 67.
4. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту: моногр. / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 192 с.
5. Сопко В.В. Бухгалтерський облік : навч.посіб. / В.В. Сопко. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 578 с.
6. Сопко В.В. Організація і методика проведення аудиту: навч.-практ. посіб. / В.В. Сопко, Н.І. Верхоглядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна, О.М. Брадул. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 624 с.

2.6. Соціальний аудит: теоретичні основи і методика проведення

Інтерес бізнесу до соціальних аспектів суспільного відтворення викликаний докорінними змінами, що відбулися в системі суспільних відносин. З переходом від індустріальної до постіндустріальної економіки (і вищого етапу її розвитку – економіки знань) – змінилося й місце в ній людини, як єдиного носія креативних знань. Оскільки капітал автоматично не може забезпечувати появу інноваційних ідей, необхідних для економічного успіху, то людські ресурси стали головним джерелом економічного зростання і розвитку. Тільки висококваліфікований персонал створює для

підприємства конкурентні переваги у вигляді ноу-хау, інновацій, специфічних знань та компетенцій.

Спроби зекономити на соціальних видатках можуть обернутися для бізнесу невиправданими ризиками і зниженням конкурентоспроможності. І, навпаки, інвестиції в людський капітал, в його освіту, професійну підготовку і перепідготовку, в здоров'я, на створення сприятливого соціального клімату є рентабельними.

Цілком логічно, що в той час, коли вирішальним фактором виробництва був капітал, у системі управління основна увага приділялася мінімізації фінансових ризиків і фінансовому аудиту. Але в умовах, коли вирішальним фактором стають людські ресурси суттєво підвищується роль соціального аудиту.

Соціальний аудит нерозривно пов'язаний з практикою соціальної відповідальності бізнесу і соціально відповідальних інвестицій. Традиційно він використовується для оцінки ефективності корпоративної соціальної політики, виявлення проблем з використання людських ресурсів, поліпшення соціального клімату у колективі.

Зародження соціального аудиту викликане тиском суспільства на бізнес з метою врегулювання соціальних аспектів його діяльності. Суспільне невдоволення негативними наслідками економічного зростання - забрудненням довкілля, дискримінацією, зниженням безпеки виробництва, погіршенням якості товарів - спонукало державу і громадськість частину відповідальності за соціальну несправедливість перекласти на бізнес.

Виникнення і розвиток соціального аудиту зумовили такі основні фактори:

- перехід до нової моделі конституційного устрою - соціально – орієнтованого;
- посилення соціальної відповідальності бізнесу;
- взаємне проникнення «економічного» і «соціального» у процесі формування нової системи соціоекономічних відносин;

- пріоритетність конкурентоспроможності, як критерію ефективності, над прибутковістю;
- необхідність ефективного управління людськими ресурсами (шляхом мінімізації соціальних ризиків, підготовки та перепідготовки кадрів, формування спільного корпоративного інтересу і т.д.) через зростання ролі людського капіталу; соціальний фактор стає вирішальною умовою відтворення людських ресурсів.

Ідея соціального аудиту була реалізована в країнах з розвинутою ринковою економікою. У США в 40-і рр. XX ст. складали рейтинги компаній, в яких оцінювали відносини з персоналом і профспілками, з місцевою спільнотою, філантропію (пожертви), волонтерство та інші програми компаній у місцевих громадах. Рейтингування стає потужним засобом трансформації громадської думки в реальну економічну силу.

У 60-70 рр. із посиленням суспільного невдоволення негативними наслідками економічного зростання, бізнес все частіше виступав ініціатором соціально відповідальної поведінки. Проте наприкінці 70-х рр. американські корпорації почали більш прагматично ставитись до філантропії, і уряд занепокоївся, що вони взагалі перестануть турбуватися про потреби місцевих громад.

Тому у 1977 р. Конгрес США прийняв Закон про реінвестиції в місцеві спільноти, який реально запрацював тільки в середині 80-х рр. Кожному приватному банку виділили «підшефну територію» і прикріпили його до місцевого урядового агентства, що стежило за ходом програми. В кінці року кожен банк звітував про виконану роботу. За підсумками звіту складався і публікувався найбільшими діловими виданнями рейтинг активності банків у сфері соціальних інвестицій. Інвестиції у соціальну інфраструктуру були добровільними і закон не передбачав жодних санкцій щодо банків, які не займалися доброчинністю. Але, побачивши рейтинг, американські вкладники переводили гроші у ті фінансові установи, що знаходились у перших рядках рейтингу. Це спонукало банки інвестувати гроші у місцеві спільноти [13].

Закон про реінвестиції в місцеві спільноти і донині залишається основним інструментом заохочення соціальної активності банків на місцевому рівні.

У 80-ті рр. поширеною формою соціального аудиту стає соціальна звітність, у якій відображалась достовірна нефінансова інформація про ефективність управління компанією: середовище функціонування, принципи та методи її співпраці із зацікавленими сторонами (групами впливу), результати діяльності в економічній, екологічній і соціальній сферах життя суспільства.

З подальшим ускладненням конкурентного середовища важливу роль починає відігравати соціальна цінність продукції (її внесок у стан здоров'я людини, у зростання добробуту населення тощо). Рейтинги вже не могли переконати суспільство і споживачів у добропорядній соціальній місії компанії. Ефективним інструментом психологічного впливу на споживача стала система соціальної сертифікації.

У 1989 р. компанією «Social Accountability International» (SAI) прийнятий міжнародний стандарт із сертифікації для сприяння компаніям у розробці, збереженні та застосуванні систем організації праці SA 8000 «Соціальна відповідальність». При сертифікації розглядаються питання, що стосуються використання примусової і дитячої праці, охорони праці, свободи об'єднань та колективних переговорів, дискримінації, дисциплінарних заходів, тривалості робочого дня, оплати праці та систем управління.

Характерною рисою сучасного соціального аудиту в США є те, що держава не визначає межі аудиту, він, як правило, обмежений рамками окремої компанії і не практикується на макрорівні. Крім того, соціальному аудиту притаманний прагматичний характер - бізнес використовує його з метою отримання економічної вигоди. Добра репутація фірми, яка пройшла соціальний аудит, дає їй конкурентні переваги, особливо, коли у конкуруючих компаній якість продукту і його ціна однакові.

В Європі правові засади соціального аудиту також закладалися під впливом загострення соціального клімату на підприємствах.

Використовувались різні його варіанти: аудит соціальної рівноваги доходів і витрат; аналіз соціальної ефективності діяльності підприємств; вивчення причин високого рівня соціальних ризиків.

У 1977 р. у Франції прийнятий Закон про соціальний баланс, за яким підприємства складали детальний щорічний звіт, який включав ряд соціальних показників. У 1982 р. створено Міжнародний інститут соціального аудиту. У 2001 р. прийнятий Закон про нові напрямки економічного розвитку. Згідно з 116 статтею Закону всі компанії, які котируються на фондовому ринку, зобов'язані надавати звітність, що відображає «екстрафінансову» сторону їх діяльності.

У Декреті уряду від 20.02.2002 р. уточнено соціальні та екологічні показники звітності: політика зайнятості, стан і еволюція персоналу підприємств, організація робочого часу, заробітна плата та соціальні виплати, охорона здоров'я і безпека праці, навчання та професійне зростання, трудові відносини і колективні договори, рівність умов найму і зарплати, додаткові виплати та розвиток системи участі, реконструкція, реорганізація виробництва. Проте Закон не передбачав жодного контролю чи санкцій за декларовані соціальні показники.

З ініціативи і за рахунок підприємств у Франції створено ORSE (Observatoire de la Responsabilite Societale des Entreprises), некомерційну організацію, яка проводить моніторинг питань, пов'язаних із соціальною відповідальністю бізнесу та соціальним аудитом, та NOVETHIC – провідний науково-дослідний центр, що надає інформацію і публікує дослідження про соціально відповідальний інвестиційний ринок Європи. Серед спеціалізованих агентств можна виділити французьке Vigeo, американське Innovest і швейцарське SAM. Це невеликі підприємства різних форм власності, що відрізняються методиками оцінки соціально-екологічних показників і організацією роботи. Як правило, агентства пропонують своїм клієнтам такі види послуг: оцінку або рейтинг компаній за нефінансовими критеріями, дослідження та поради з інвестування [14].

В даний час основними напрямками соціального аудиту у Франції є: відповідність правовим нормам (юридичний аудит); соціально-трудова відносина на підприємстві (аудит трудових відносин); можливості підприємства реалізувати стратегічні цілі (аудит соціальної стратегії) [12, с. 115].

Характерною рисою французького соціального аудиту є прагнення вийти за рамки окремого підприємства і перенести соціальний аудит на рівень регіонів і національної економіки.

У Німеччині соціальний аудит зосереджений на вирішенні двох основних завдань: на наданні допомоги роботодавцям у дослідженні соціальної складової виробничих процесів і на аналізі дотримання трудових прав працівників. Компанії, починаючи з 1977 р. на добровільній основі складають соціальні звіти. Використовується порівняльний аналіз соціальних показників аудійованого підприємства з аналогічними показниками інших підприємств на рівні регіону та галузі.

Соціальний аудит у Німеччині дедалі ширше використовується для оцінки і аналізу соціальної сфери не тільки на окремих підприємствах, але й безпосередньо в регіонах чи муніципалітетах і підтримується федеральним урядом.

У Великобританії в 1972 р. в рамках некомерційної організації Public Interest Research Group створено об'єднання Social Audit Ltd. Об'єктом аналізу були великі фармацевтичні компанії, які з тих чи інших причин приховували важливу інформацію про свою діяльність. Але з часом інтерес суспільства до досліджень в даній сфері згас, що підтверджується закриттям у 1976 р. журналу Social Audit, який видавався Social Audit Ltd.

У 1986 р. створено New Economics Foundation, найбільший аналітичний центр у Великобританії. Британська компанія Traidcraft першою опублікувала звіт про соціальні наслідки своєї економічної діяльності [7, с.32].

Соціальний напрямок аудиту найбільш поширений у Європі (лідером є Англія) та у Північній Америці. Питання про необхідність надання нефінансової звітності на законодавчому рівні вирішене в Данії, Швеції, Норвегії, Голландії, Франції, Великобританії і Південній Африці, причому регулювання не має жорстких вимог і обмежень. В азієському регіоні можна виділити Японію і Південну Корею.

Виникнення соціального аудиту в Японії пов'язане з процесом глобалізації соціоекономічних відносин і базується на міжнародних соціальних стандартах етичного характеру. Першочерговими об'єктами соціального аудиту є охорона довкілля і трудові відносини. У розробці соціальних стандартів вирішальну роль відіграє держава, широко залучаються профспілки, представники науки і громадськості. Своєрідною формою державного соціального аудиту є державна інспекція трудових відносин [12].

Сьогодні соціальний аудит у високорозвинутих зарубіжних країнах перетворився на стійку систему з притаманними їй рисами, процедурами, технологіями, методами аналізу. Функціонує ринок соціального аудиту, зростає кількість корпорацій, що вдаються до його послуг, формується правова база як на національному, так і на міжнародному рівнях, розробляються міжнародні та галузеві стандарти соціальної відповідальності. Відбувається й організаційна інституціалізація системи соціального аудиту: формуються асоціації практиків, дослідників, створюються спеціалізовані відділення, факультети у вищих навчальних закладах, функціонують агентства і інститути соціального аудиту.

Питання щодо запровадження соціального аудиту актуальне і для України. У 2008 р. НДІ соціально-трудова відносин розробив проект Концепції української моделі соціального аудиту, згідно з якою соціальний аудит інтегрується у систему соціального партнерства. Тому його замовниками можуть бути не тільки власники чи керівництво підприємства, але й соціальні партнери (працедавці, профспілки, представники органів

влади і неурядових організацій). З 2008 р. функціонує Центр Соціального Аудиту (ЦСА).

У даний час в Україні широко практикуються такі різновиди соціального аудиту: аудит охорони праці, аудит оплати праці, екологічний аудит, аудит системи управління людськими ресурсами. Особливістю вітчизняного соціального аудиту є те, що він має багаторівневий характер, тобто може здійснюватися на регіональному, галузевому, територіальному, загальнодержавному рівнях.

Зміст сучасного поняття «соціальний аудит» сформували представники чиказької школи (П. Лазарсфельд, Л. Лорд, Е. Смол). Хоча вони й не виділяли його як самостійну дефініцію, але спробували систематизувати емпіричні дані, пов'язані як з соціальними наслідками індустріалізації, урбанізації соціальної екології, так і з соціальною відповідальністю компаній, які були потужними економічними і політичними агентами на «закріплених» територіях.

Вперше термін «соціальний аудит» у науковий обіг ввів у 40-х рр. ХХ ст. Т. Ж. Крепс (Theodore J. Kreps), професор економіки Стенфордської школи бізнесу, а розвинули французькі дослідники П. Кандо (P. Candau), Ж. М. Перетті (J.-M. Peretti), Ж. Ігаленс (J. Igalens), М. Комбемаль (M. Combemale), У. Ландьє (H. Landier) та ін., які вивчали питання економічної, технічної та соціальної ефективності організацій з точки зору методології соціального аудиту.

Сучасні вчені трактують соціальний аудит у широкому та вузькому розумінні. У широкому - як моніторинг соціальних взаємовідносин на рівні міжнародних, національних, регіональних, місцевих соціально-економічних систем. У вузькому - як контроль відповідності результатів поведінки бізнесу етичним, законодавчим вимогам з метою оцінки його соціальної відповідальності (безвідповідальності).

Соціальний аудит, за визначенням О. А. Шулуса та Ю. М. Попова, – це ефективний інструмент соціального партнерства, який дозволяє реалізувати

діалог між зацікавленими сторонами і досягнути консенсусу на основі достовірних результатів добровільного, незалежного і прозорого аудиторського обстеження, що має на меті регулювання процесу відтворення і розвитку людських ресурсів [12, с. 23 - 24].

В. Р. Мешков розглядає соціальний аудит як реальну систему діагностики соціально-економічних відносин на підприємстві, в галузі або в регіоні, що передбачає також аналіз ефективності діяльності органів виконавчої влади. Соціальний аудит охоплює аналіз чинників розбалансованості соціальних критеріїв та розробку пропозицій щодо зниження їх впливу та подальшої нормалізації ситуації [6].

О. В. Мазурик характеризує соціальний аудит як універсальну технологію комплексної перевірки реального стану соціального об'єкта відповідно до прийнятих стандартів. Універсальність соціального аудиту автор пояснює можливістю застосування соціального аудиту для вирішення різних завдань управлінської діяльності у різних сферах життєдіяльності суспільства (економічній, політичній і т.д.) та на різних рівнях: корпоративному, галузевому, регіональному; комплексність - системним застосуванням різних дослідницьких процедур: програмного аудиту, моніторингу, діагностики, соціальної експертизи, кваліметричного аналізу, опитування, аналізу документів. У якості стандартів використовують міжнародні, національні, галузеві стандарти, кращі показники у певній галузі за певний проміжок часу, науково обґрунтовані показники тощо [2, с. 110 - 111].

У словнику-довіднику «Соціальний аудит: технології, стандарти, основні поняття» соціальний аудит трактують як аналіз ефективності соціальних програм компанії і перевірку їх відповідності загальнодержавним стандартам, як інструмент соціального управління, що дозволяє виявити ступінь соціальної відповідальності на державному, галузевому, регіональному, корпоративному і особистому рівнях [11].

На рівні підприємства соціальний аудит – це:

- специфічна форма аналізу, перевірки і ревізії умов соціального середовища роботодавця з метою виявлення факторів соціальних ризиків і вироблення пропозицій щодо їх зниження [9, с. 35 - 36];
- оцінка соціально-психологічного клімату в колективі; він визначає інноваційний потенціал та ставлення колективу до змін, дає змогу виявити джерела опору змінам і соціальної напруженості [1, с. 44];
- процедура діагностування соціально відповідальної поведінки підприємства і його зусиль щодо зниження навантаження від ведення бізнесу на навколишнє середовище - природне (соціально-екологічний аудит) та суспільне (соціальний, кадровий аудит) [7, с. 31].

Л. М. Полякова та Н. І. Демків ототожнюють соціальний аудит із перевіркою соціально-трудова відносин, зокрема, зазначають, що суть соціального аудиту полягає у перевірці процедур і методів функціонування господарської системи в аспекті соціально-трудова відносин з метою оцінювання їх ефективності та відповідності законодавчо-нормативним актам [8, с. 477]. Поділяємо думку Семанюк В.З., що не можна обмежувати соціальний аудит вивченням тільки соціально-трудова відносин, оскільки соціальний аудит дозволяє оцінити і продемонструвати внесок організації у вирішення соціальних, економічних і екологічних проблем, зрозуміти, якою мірою організація слідує суспільним цілям і цінностям, з якими вона солідаризується, оцінити ступінь досягнення некомерційних цілей шляхом систематичного і регулярного моніторингу її діяльності та поглядів представників різних соціальних груп, які мають відношення до її діяльності [10, с. 200 - 202].

Узагальнюючи розглянуті визначення, можна стверджувати, що соціальний аудит розглядає соціальну діяльність не як похідну від економічної діяльності, а як самостійну діяльність, яка впливає на всі сфери функціонування компанії. Зміст соціального аудиту полягає у дослідженні впливу соціально відповідальної поведінки компанії на показники її діяльності шляхом проведення діагностики причин виникнення соціальних

проблем, всебічної оцінки можливості їх вирішення, вироблення конкретних рекомендацій із профілактики соціальної напруженості.

Теоретичною основою соціального аудиту є концепція соціальної відповідальності, в основу якої покладено переконання в тому, що бізнес повинен не тільки піклуватися про свій прибуток, але й розділити з суспільством і державою відповідальність за наявні соціальні та екологічні проблеми.

Методологічна основа соціального аудиту - соціоекономіка, наука, яка досліджує характер і закономірності двосторонніх зв'язків між економічними і соціальними аспектами суспільного відтворення, дає економічну оцінку цим зв'язкам (підраховує «виграш» і втрати від реалізації соціально-економічних стратегій), враховуючи певні соціальні обмеження.

У контексті соціоекономіки предметом соціального аудиту є соціо-економічні відносини, які формують систему соціоекономіки, де центральним суб'єктом є людина, а вирішальна роль належить факторам, які визначають процес відтворення людських ресурсів (професійну підготовку і перепідготовку кваліфікованих працівників, гідний рівень їх життя та умов праці, соціальні гарантії, охорону довкілля тощо). Система соціальних відносин дуже динамічна, різноманітна і чутлива до всіх видів впливу на неї. Тому соціальний аудит набагато складніший, ніж інші види аудиту [12, с. 38].

Об'єктом соціального аудиту можуть виступати як окремі компанії і їх діяльність, так і галузь, регіон, а також окремі види документів (соціальні програми, соціальні звіти). Соціоекономічний підхід до соціального аудиту значно розширює об'єкти аудиторського обстеження. Ними можуть бути відносини між власниками і найманими працівниками або ділові відносини між стейкхолдерами, відносини між бізнесом і органами влади різних рівнів, між владою і різними інститутами громадянського суспільства [4, с. 15].

Методи соціального аудиту об'єднують сукупність прийомів, підходів і способів вивчення соціоекономічних процесів у їх динаміці і статиці: польові дослідження, анкетування, індивідуальні бесіди з працівниками, опитування,

інтерв'ю і фокус-групи, моніторинг, діагностика, соціальна експертиза, аналіз документів тощо.

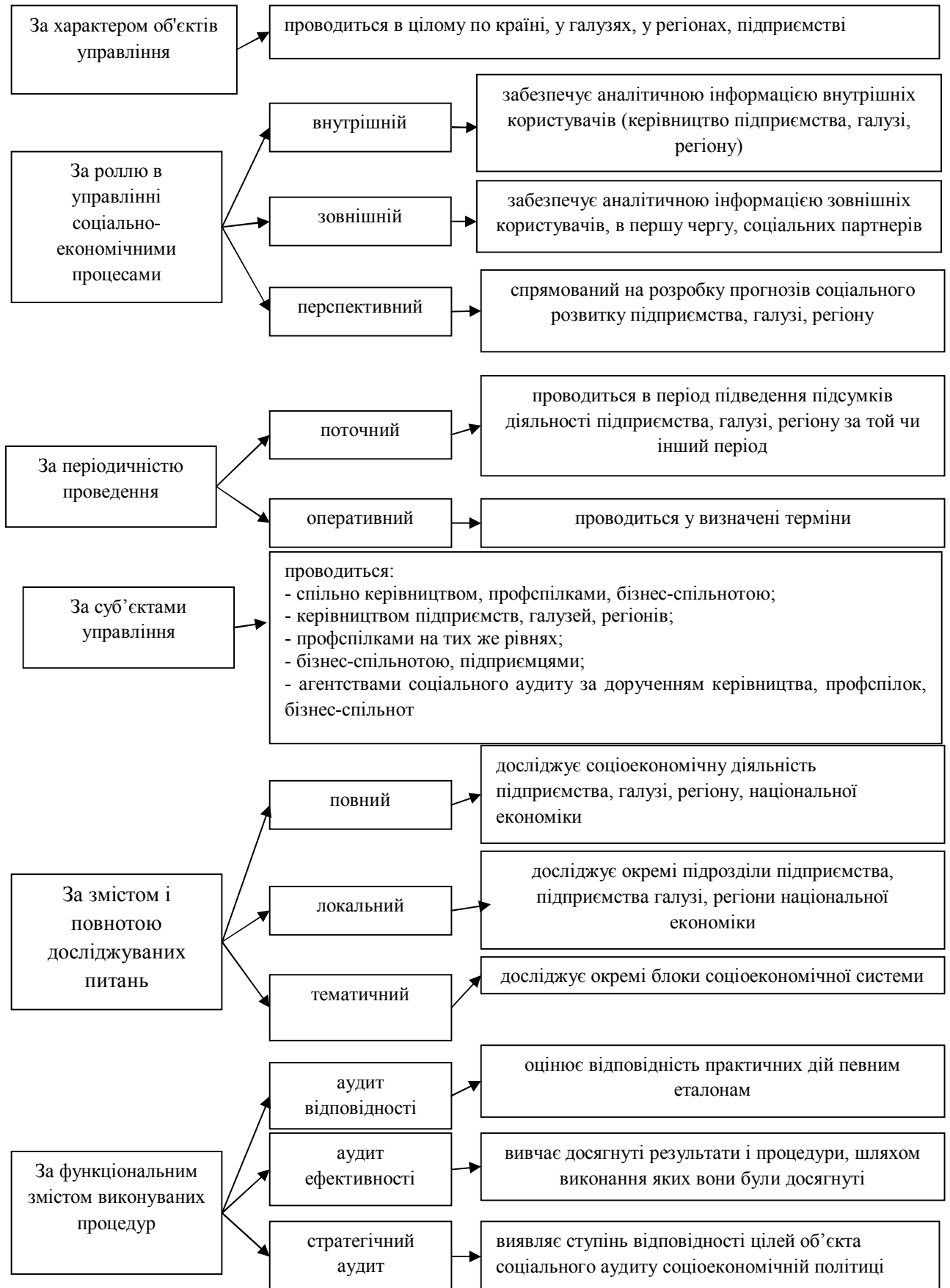
Залежно від термінів, характеру, цілей та інших параметрів соціальний аудит класифікують (рис. 2. 5).

Зупинимося більш детально на класифікації соціального аудиту за функціональним змістом виконуваних процедур.

Соціальний аудит відповідності передбачає оцінку узгодженості між практичними діями і певними еталонами (нормами, правилами, планами). Наприклад, аудит на відповідність вимогам Кодексу SEDEX або SMETA – аудит (Sedex Member EThical Audit). SEDEX – це кодекс для підприємств різних галузей промисловості, що приєдналися до ініціативи дотримання етичних норм в рамках торгово-економічної взаємодії SEDEX.

Звіти за результатами SMETA - аудиту розміщуються безпосередньо в системі SEDEX і містять інформацію щодо дотримання підприємством норм міжнародного і національного трудового законодавства; сприятливих умов праці для працівників підприємства в сфері забезпечення професійної безпеки праці і охорони здоров'я; вимог міжнародного законодавства в сфері екологічної безпеки довкілля; вимог законодавства щодо недопущення порушення етичних норм, ведення чесного бізнесу.

Соціальний аудит ефективності дає оцінку відповідності методів внутрішнього управління підприємством його цілям і можливість вдосконалення цих методів. Для вироблення і обґрунтування пропозицій аудитор вивчає не тільки досягнуті результати, але й процедури, за допомогою яких вони були досягнуті, можливості покращання управління для більш ефективного досягнення поставлених цілей.

Рис. 2.5. Види соціального аудиту

Примітка: Складено автором на основі [12, с. 48 - 49].

Стратегічний соціальний аудит оцінює відповідність політики соціальної відповідальності підприємства вимогам, що склалися у суспільстві до діяльності бізнесу на певному етапі його розвитку. Він включає підбір і навчання персоналу; оцінку результатів професійної діяльності співробітників; проведення атестації і кваліфікаційних іспитів; формування кадрового резерву та його ефективного використання; впровадження сучасних технологій у галузі управління персоналом тощо.

Виділяють три основні складові соціального аудиту: кадровий аудит, соціально-екологічний аудит і соціально - споживчий аудит. Їх цілі і завдання наведені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Складові соціального аудиту, їх зміст, мета і завдання

Складова соціального аудиту	Мета	Завдання
1	2	3
Кадровий аудит	Попередження потенційних соціальних конфліктів і пов'язаного з ними зниження продуктивності праці	<ul style="list-style-type: none"> - виявлення розбіжностей інтересів соціальних груп на підприємстві як джерела соціальної напруженості і потенційних конфліктів; - формування системи ціннісних орієнтацій і соціальних установок як основи організаційної культури; - формулювання місії як стратегічного бачення розвитку бізнесу з урахуванням думок і інтересів працівників підприємства; - конструювання іміджу і репутації компанії, прийнятних і привабливих для учасників організаційного процесу; - вибудовування базових принципів соціального партнерства і механізмів ведення колективних переговорів в компанії; - побудова системи кар'єрного росту, професійного розвитку з урахуванням мотивації працівників і потреб компанії, розробка та адаптація програм навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації до потреб підприємства, інтересів і здібностей співробітників; - формування системи соціальної захищеності для співробітників і членів їх сімей, підтримка соціальної інфраструктури та зайнятості висококваліфікованого персоналу, включаючи медичне обслуговування, дошкільне навчання, середнє і, в ряді випадків, цільову вищу освіту, фізкультурно-оздоровчі послуги, соціально-культурні установи (музеї, бібліотеки, корпоративні заходи і т.п.); - формування трудової ідентичності співробітників компанії з урахуванням їх готовності пов'язати своє самовизначення з діяльністю і ім'ям компанії; та ін.

Продовження таблиці 2.4.		
1	2	3
Соціально - екологічний аудит	Отримання висновку про достовірність екологічної звітності, відповідності роботи досліджуваних об'єктів інфраструктури критеріям соціальних стандартів, державних норм і гарантій.	<ul style="list-style-type: none"> - визначення порядку ведення соціально-екологічного обліку та звітності, контролю за споживанням ресурсів і відходами; - оптимізація процедур ведення соціального діалогу з місцевими органами влади і спільнотою з приводу використання природних ресурсів; - встановлення відповідності критеріям державних соціальних стандартів, норм і гарантій; - оцінка екологічного стану та забезпечення джерелами фінансування об'єктів підвищеного екологічного ризику; - визначення пріоритетності шляхів зниження негативного впливу на довкілля на території місцевої громади; - встановлення ефективності використання коштів, виділених на усунення наслідків екологічних катастроф; - встановлення цільового використання коштів, що спрямовуються на екологічні потреби; - виконання підприємством екологічного законодавства.
Соціально-споживчий аудит	Моніторинг і контроль якості товарів і послуг підприємства.	<ul style="list-style-type: none"> - переконання у тому, що продукція або її частини не заподіють шкоди здоров'ю споживачів і незручностей оточуючим; - перевірка відповідності продукції і послуг підприємства соціальним нормам і культурним традиціям місцевої громади, національним і етно-релігійним вимогам; - контроль за тим, чи підприємство забезпечує достатній вибір товарів і послуг в кожній ринковій ніші для місцевих споживачів; - аналіз оновлення гами товарів підприємством, надійності і довготривалого вжитку відповідно до заявлених термінів експлуатації; та ін.

Примітка: Складено автором на основі [7, с. 52 - 55].

Соціальний аудит проводиться у різних формах: рейтинги, конкурси, соціальна звітність, соціальна сертифікація, комплексний соціальний аудит.

Замовниками соціального аудиту можуть бути: керівництво підприємства, профспілки, органи державної влади, представники бізнес-структур. Конкретними виконавцями робіт з проведення соціального аудиту - спеціалізовані організації (агентства, фірми, інститути соціального аудиту).

Соціальний аудит доцільно проводити у таких випадках:

- підготовка компанії до сертифікації за стандартами соціальної відповідальності систем управління (Social Accountability 8000);

- необхідність створення позитивного іміджу у сфері IR (Investment Relations) - відносини з інвесторами і у сфері GR (Government Relations) – відносини з державою;
- розробка соціальної політики компанії і її бюджету;
- формування образу компанії як надійного, відповідального і привабливого роботодавця;
- необхідність незалежної оцінки соціального статусу компанії, ефективності витрат на соціальні потреби, благодійність, спонсорську допомогу, екологічні заходи тощо;
- виникнення соціального конфлікту чи формування передумов загострення соціальних відносин (незадоволення працівників умовами праці, соціальними гарантіями, медичним обслуговуванням тощо);
- виникнення екологічних проблем, ускладнення взаємовідносин з місцевою громадою.

При проведенні соціального аудиту керуються міжнародними стандартами, які визначають певний правовий рівень, нижче якого держави не мають права опускатися. Міжнародні стандарти не мають примусово-правового характеру і є суто ринковим інструментом регулювання соціальних відносин. Їх мета – надати допомогу підприємству у досягненні певних цілей у сфері соціальної відповідальності бізнесу. Добровільне використання вітчизняними компаніями міжнародних соціальних стандартів свідчить про сприйняття ними принципів соціальної відповідальності і дозволяє розширювати свою діяльність за кордоном.

До основних міжнародних стандартів із соціальної відповідальності відносять ISO 9000 «Системи менеджменту якості», ISO 14000 «Системи екологічного менеджменту», OHSAS 18000 «Системи менеджменту професійної безпеки і здоров'я», SA 8000 «Соціальна відповідальність», ISO 26000 «Настанови із соціальної відповідальності», IC CSR-08260008000 (CSR) «Соціальна відповідальність організації. Вимоги.», Стандарт

верифікації AA1000, Настановами GRI (Global Reporting Initiative) щодо звітності у сфері сталого розвитку та інші.

В Україні загальні засади соціальної відповідальності визначено Конституцією України, кодексами та законами України для кожної сфери застосування з урахуванням інтересів певних соціальних груп. Українські версії стандартів повинні відповідати міжнародним стандартам, зокрема у сфері управління якістю, усунення небезпеки харчових продуктів, охорони довкілля, умов праці тощо. Ці стандарти є основою для проведення сертифікації систем управління на вітчизняних підприємствах.

Компанія на основі міжнародних стандартів і вітчизняного законодавства розробляє кодекс корпоративної етики, корпоративний кодекс тощо, що є внутрішніми документами із соціальної відповідальності.

Соціальний аудит проводиться у декілька етапів.

Підготовчий етап. Укладання договору між аудиторською фірмою і замовником, формування команди аудиторів, складання плану і програми соціального аудиту.

Якщо за результатами переговорів між аудиторською фірмою і замовником прийнято позитивне рішення про співпрацю, то з метою формулювання чітких умов договору аудиторська фірма проводить попередню експертизу документації замовника, дає оцінку системи внутрішнього контролю і визначає аудиторський ризик. За результатами попереднього вивчення документації визначають орієнтовний обсяг роботи і вартість послуг з проведення соціального аудиту.

Погоджені із замовником умови проведення соціального аудиту фіксуються документально (у листі - зобов'язанні про проведення соціального аудиту і в договорі на проведення соціального аудиту).

Після укладання договору із замовником аудиторська фірма формує команду аудиторів (як, правило, з двох – п'яти чоловік) для виконання практичних робіт. Для якісного проведення аудиту члени команди повинні

володіти професійними знаннями, мати відповідну кваліфікацію, досвід роботи, знати галузеві чи регіональні особливості об'єкта дослідження.

Одним з видів обов'язкових підготовчих робіт є планування соціального аудиту, що включає підготовку і складання загального плану і програми соціального аудиту.

Дослідний етап. Збір інформації, аналіз і обробка інформації, збір аудиторських доказів.

Збір інформації здійснюється шляхом опитування, аналізу внутрішніх документів, спостереження за окремими напрямками соціального розвитку.

Основними джерелами інформації є:

- загальні документи - статут підприємства, штатні розписи, облікова політика, фінансова і нефінансова (соціальна) звітність, колективний договір та ін.;
- документи, що регламентують кадрові процеси - штатні розписи, статистичні дані про плинність кадрів за різними групами працівників (за 3 роки), статистичні дані про демографічний склад (вік, стать) працівників за категоріями, трудові контракти, особові справи, інструкція з техніки безпеки та ін.;
- загальна інформація про співробітників – документи з планування кадрового резерву, перелік позик, що надавалися підприємством працівникам тощо.

Крім того, вивчаються звіти попередніх соціальних аудитів і аналізуються їх результати.

Деякі керівники намагаються приховати від соціальних аудиторів операції тіньового характеру (загальний обсяг понадурочних годин, кількість неоплачених понадурочних робіт, заробітну плату «в конвертах», залучення неповнолітніх до виконання тимчасових робіт тощо). Для виявлення таких фактів проводиться анкетування і соціальний моніторинг серед певної частини персоналу підприємства.

Після вивчення внутрішніх документів соціальні аудитори приступають до збору аудиторських доказів, джерелами одержання яких є первинні документи, показники звітності, результати аналізу діяльності підприємства, усні свідчення працівників тощо.

Найбільш трудомісткими є аналіз і обробка інформації з метою виявлення критичних ситуацій у соціальній політиці компанії. Аналітична робота аудиторів включає декілька напрямків:

1. *Порівняльний аналіз отриманої інформації.* В ході аналізу одержані дані порівнюють із очікуваними результатами діяльності, з аналогічними даними по галузі, регіону, із законодавчо затвердженими нормами, з даними за попередні періоди (для виявлення динаміки).

2. *Порівняння реального стану соціальної сфери підприємства із соціальними стандартами* (соціальними норми підприємства, національними і міжнародними стандартами) і виявлення причин неналежного функціонування системи соціальних відносин і потенційних соціальних ризиків. Соціальні ризики – це ризики, які безпосередньо пов'язані з життям, здоров'ям і працездатністю співробітників, їх особистісними характеристиками та умовами праці. До них відносяться ризик втрати роботи; ризик непрацездатності через нещасний випадок, хворобу; ризик втрати годувальника; ризик зниження доходів у зв'язку із народженням дітей; професійні ризики, зумовлені негативними факторами виробництва, що призводять до травматизму і професійних захворювань та ін. У результаті зміни умов роботи працівники наражаються на ризики через нестабільну зайнятість, вікові обмеження, організаційні зміни [12].

3. *Аналіз соціальних ризиків і розробка варіантів їх мінімізації.*

Проводять якісний і кількісний аналіз соціальних ризиків. Мета якісного аналізу - визначити (ідентифікувати) фактори та види ризиків, а кількісного – кількісно визначити розмір окремих ризиків і ризик підприємства в цілому. Соціальний аудитор повинен визначити можливі

шляхи мінімізації соціальних ризиків і розробити практичні рекомендації із вдосконалення регулювання соціальних відносин на підприємстві.

Наприклад, при аналізі ризиків на робочому місці здійснюється оцінка ризиків для здоров'я працівника. Фізичними факторами ризику є постійний шум, температура повітря, освітлення, вібрація, радіація і т. д. Імовірність ризиків, викликаних фізичними факторами небезпеки, можна визначити шляхом порівняння результатів вимірювань із гранично допустимими значеннями, або оцінити їх на основі тривалості чи частоти впливу. Мінімізувати або виключити фізичні фактори небезпеки можна таким чином: фактор шуму - помістити джерела шуму в укриття; фактор температури – провести незначні технічні і конструктивні зміни.

Факторами ризику нещасного випадку на робочому місці можуть бути: небезпека посковзнутися, падіння з висоти, нестача кисню, відсутність засобів індивідуального і колективного захисту, вживання алкоголю, небезпечна робота та ін. Ймовірність ризику можна визначити за допомогою аналізу частоти виникнення нещасних випадків. Серйозність наслідків залежить від тривалості відсутності працівника за робочому місці через нещасний випадок, або від характеру заподіяної шкоди. Якщо працівник відсутній на роботі менше 3 робочих днів, то наслідки легкі; від 3 до 30 робочих днів – наслідки середньої важкості; більше 30 робочих днів – важкі. Ризик нещасного випадку можна мінімізувати, якщо утримувати робочі майданчики і сходи в належному порядку; небезпеку падіння - захисними конструкціями; ризики, пов'язані з використанням технічних пристроїв - справністю техніки і своєчасним її ремонтом [5].

Завершальний етап. Підготовка звіту за результатами соціального аудиту, заключні переговори із замовником.

У звіті соціальні аудитори аналізують принципи соціальної політики підприємства, визначають відповідальність окремих співробітників і пропонують стимулюючі заходи. Звіт повинен містити конкретні рекомендації.

У встановлений договором на проведення аудиту термін аудиторська фірма надає замовнику не менше одного примірника аудиторського висновку та документи, що є предметом аудиту.

Як і будь-яке нове явище, соціальний аудит на своєму шляху наражається на опір, основними причинами якого є небажання керівництва збільшувати витрати підприємства (витрати на проведення соціального аудиту); побоювання оприлюднення реального стану соціальної політики підприємства. Серед основних об'єктивних причин, що утруднюють впровадження соціального аудиту - відсутність законодавчої і нормативної бази його проведення. У Законі України «Про аудиторську діяльність» йдеться про фінансовий аудит, а соціальний аудит має свою специфіку, яка повинна бути відображена в окремому законодавчому акті. Крім того, в Україні ще мало аудиторських фірм, які мають практичний досвід проведення соціального аудиту.

Незважаючи на об'єктивні і суб'єктивні причини, що гальмують становлення соціального аудиту в Україні, вважаємо, що він є невід'ємною складовою соціально відповідального бізнесу і тому повинен впроваджуватись більш активно. Соціальний аудит дає можливість усім зацікавленим сторонам отримувати об'єктивну інформацію про реальний стан соціальної сфери підприємства, а керівництву - виявляти приховані причини неефективної діяльності, соціальної напруженості і, тим самим, мінімізувати соціальні ризики та намітити заходи щодо підтримання системи соціальних відносин у нормальному стані.

Список використаних джерел до підрозділу 2.6

1. Беркович Т. А. Аудит и контроллинг персонала: учеб. пособие / Т. А. Беркович. - Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2010. - 305 с.
2. Мазурик О. В. Соціальний аудит як сучасна діагностична технологія: теоретико-методологічні засади дослідження, західний досвід, вітчизняні перспективи [Електронний ресурс] / О. В. Мазурик // Вісник Харківського

- національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2015. - № 1148. – С. 107 - 113. – Режим доступу до журн.: periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/4479
3. Мазурик О. В. Соціальний аудит: теоретичні засади та технологія застосування в Україні: монографія / О. В. Мазурик. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2013. – 316 с.
4. Маркіян С. В. Методологічні основи соціального аудиту [Електронний ресурс] / С. В. Маркіян // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. - Вип. 57. - С. 13-19. – Режим доступу до журн.: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
5. Мерви Муртонен Оценка рисков на рабочем месте: практическое пособие. Серия «Охрана труда: Международный опыт». Выпуск 1. Опыт Финляндии [Электронный ресурс] / Международная организация труда, 2007. – 64 с. – Режим доступа: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/
6. Мешков В. Р. Социальный аудит в системе социального управления [Электронный ресурс] / В. Р. Мешков // Международная конференция «Измерение и содействие прогрессу: новый подход для стран СНГ и Восточной Европы». – 2008. – 29 - 30 сентября. – Режим доступа: www.gks.ru/free_doc/2008/konferenc/meshkov.doc
7. Покровская Н. Н. Социальный аудит и корпоративная ответственность: учеб. пособие / Н. Н. Покровская. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2014. – 166 с.
8. Полякова Л. М. Аспекти розвитку системи соціального аудиту в Україні / Л. М. Полякова, Н. І. Демків // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2009. – № 647. – С. 475 – 479.
9. Свиридов А. К. Социальный аудит – важнейший элемент взаимной ответственности участников социального партнёрства [Электронный ресурс] / А. К. Свиридов // Теория и практика общественного развития. – 2007. - № 1. – С. 34 - 37. – Режим доступа к журн.: cyberleninka.ru > Научные статьи > Экономика и экономические науки
10. Семанюк В. З. Соціальний аудит: проблемно-теоретичні аспекти / В. З. Семанюк // Розвиток системи обліку, аналізу та аудиту: теорія,

методологія та організація: тези доповідей учасників ІХ Міжнародної наукової конференції (Київ, 25.03.2011 р.). – К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. – 324 с.

11. Социальный аудит: технологии, стандарты, основные понятия: словарь-справочник. – М.: Изд-во АТиСО, 2007. – 320 с.

12. Социальный аудит: учеб. пособие / под общ. редакцией д.э.н., проф. А. А. Шулуца, д.э.н., проф. Ю. Н. Попова. - М.: Издательский дом «АТИСО», 2008. - 620 с.

13. Туркин С. Социальный аудит компаний [Электронный ресурс] / С. Туркин // Управление компанией. – 2004. - № 8. – Режим доступа к журн.: www.cfin.ru/press/zhuk/2004-8/15.shtml

14. Фёдоров С. М. Французский опыт социального аудита [Электронный ресурс] / С. М. Фёдоров // Корпоративная социальная ответственность. – Режим доступа к журн.: csrjournal.com/1089-francuzskijj-opyt-socialnogo-audita.html.

2.7. Сучасне розуміння кадрового потенціалу і мотивації трудової діяльності як об'єктів аудиту

В умовах інтенсивних інтеграційних процесів значною проблемою для України є забезпечення належного рівня функціонування соціально-економічної системи. При цьому однією з основних причин складної ситуації в країні є неефективність державного управління в цілому і проблема управління людськими ресурсами зокрема. Так, через відсутність чіткої комплексної кадрової політики держави існує реальна загроза втрати кадрового потенціалу у багатьох сферах економіки. Тому, на даному етапі вкрай необхідно активізувати теоретико-методологічні і практичні дослідження питань управління людськими ресурсами.

Оскільки персонал є одним із потенційних ресурсів розвитку підприємства, його цінністю і головним стратегічним ресурсом у конкурентній боротьбі, перед аудитом стоїть завдання щодо уточнення об'єктів і вибору методики проведення перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства на предмет виявлення проблем у сфері людських ресурсів.

Спираючись на результати попередньо проведених досліджень, необхідно відмітити, що і надалі залишаються недостатньо вивченими питання стосовно теоретичного трактування кадрового потенціалу і мотивації трудової діяльності як об'єктів аудиту. Тому метою даного дослідження є узагальнення основних підходів до розуміння категорії «персонал» і представлення авторського бачення процесу управління персоналом на підприємстві та мотивації трудової діяльності.

Людські потреби задовольняються за допомогою благ, які як правило не зустрічаються в природі в готовому вигляді. Процес отримання необхідних для задоволення потреб благ – це процес суспільного виробництва, що потребує застосування певних ресурсів. Ресурси, що використовуються в процесі суспільного виробництва називають економічними ресурсами. В подальшому розглянемо, що включається до їх складу .

Ще у XVIII сторіччі А.Сміт відмічав, що основою багатства народів є «земля» та «праця», які виступають батьками створюваних у процесі виробництва благ. Ідея про необхідність поєднання матеріального (речового) та людського(особистого) чинників виробництва для створення продуктів та послуг, що задовольняють людські потреби, залишається в основі класифікації економічних ресурсів і сьогодні [2, с. 42]. З точки зору сучасної економічної науки, економічні ресурси – це всі природні, людські та вироблені людиною ресурси, що використовуються для виробництва товарів та послуг.

В подальшому дослідимо трактування понять «робоча сила» і «праця», оскільки вони є різними явищами економічного життя за суттю і змістом. Хоча, наприклад А. Сміт ввів поняття природної заробітної плати, яку формують витрати виробництва, у склад яких слід включати вартість необхідних засобів існування робітника та його сім'ї. Даний економіст не розрізняв окремо понять «праця» і «робоча сила», а під природною заробітною платою розумів вартість робочої сили [3].

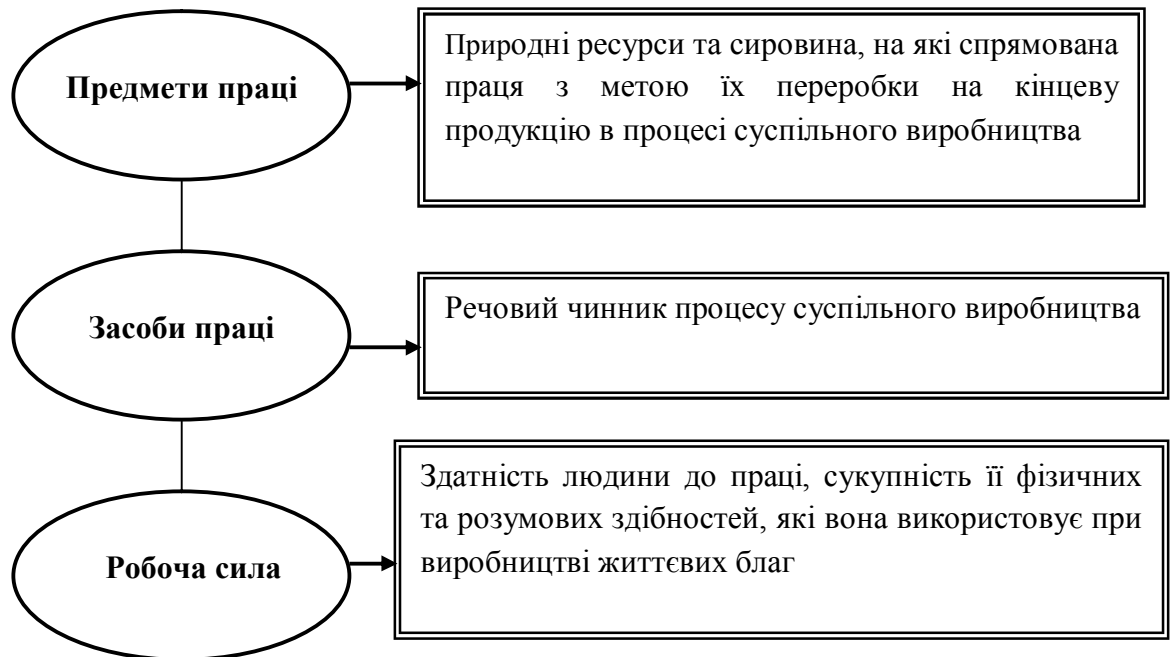
Під робочою силою слід розуміти сукупність фізичних, розумових і духовних здібностей людини, за допомогою яких вона здійснює процес праці. Іншими словами, робоча сила виступає потенційною здатністю до праці. У свою чергу, праця – це цілеспрямований і осмислений процес взаємодії людини з природою, у результаті якого людина пристосовує речовину природи до своїх потреб, виготовляючи життєві блага. Отже, людина витрачає свою робочу силу як передумову праці, а праця виступає функцією робочої сили.

Цікавою щодо розуміння суті праці є думка Романів С. про те, що людські ресурси включають у себе працю і підприємницькі здібності. Праця – це всі фізичні та розумові здібності людей, які застосовуються у виробництві товарів і послуг (за винятком підприємницьких здібностей). Незважаючи на появу автоматизованих ліній виробництва та промислових роботів, процес створення необхідних благ без активної участі людини поки що уявити собі неможливо. Отже, праця є одним з найважливіших економічних ресурсів, без якого земля і капітал залишаються мертвими і непридатними для задоволення суспільних потреб, перебуваючи у ролі необхідних, але недостатніх чинників процесу суспільного виробництва.

При цьому під підприємницькими здібностями слід розуміти особливий людський ресурс, який бере на себе організацію процесу виробництва благ і послуг, на свій страх і ризик займаючись поєднанням матеріальних та людських ресурсів для створення необхідної суспільству продукції [4, с. 40].

Сучасні вчені-економісти пропонують до складу продуктивних сил включати три основних фактори, які представлені на рис.2.6.

Рис. 2. 6. Фактори, які включаються до складу продуктивних сил

Предмети праці - це природні ресурси та сировина, на які спрямована праця з метою їх переробки на кінцеву продукцію в процесі суспільного виробництва для дії на предмети праці. Предмети та засоби праці називаються засобами виробництва і являють собою речовий чинник процесу суспільного виробництва. Особистим чинником тут виступає робоча сила як здатність людини до праці, сукупність її фізичних та розумових здібностей, які вона використовує при виробництві життєвих благ. Як бачимо тут окремо підприємницькі здібності не відокремлюються як особливий чинник виробництва.

Уточнимо, що в економічній літературі під робочою силою розуміють сукупність фізичних і духовних можливостей людини, що використовується в процесі праці; під працею в свою чергу – доцільну діяльність людини по перетворенню природних, матеріальних та інтелектуальних ресурсів в необхідний для особистого чи суспільного споживання продукт. Робоча сила – це потенціальна здатність до праці [5, с. 12 - 13].

В подальшому дослідимо економічну суть категорій «людські ресурси», «кадри», «персонал» та еволюційний підхід до їх трактування.

Семантика поняття «людські ресурси» є досить розгалуженою у наукових тлумаченнях. Зокрема проф. Щокін Г.В. підкреслює, що ця категорія пов'язана з кількісними та якісними параметрами кадрового складу (персоналу) підприємства, установи чи організації; робочої сили або трудових ресурсів галузі, території, регіону чи країни в цілому. Разом із традиційними ознаками, які властиві термінам «кадри», «персонал», «робоча сила» і «трудові ресурси», соціально-економічна категорія «людські ресурси» включає здатність до творчості і потенційні можливості всебічного розвитку працівників, їх культуру, ефект кооперації та самоорганізації, удосконалення трудових взаємовідносин, мотивацію тощо [1, с. 37].

Наявність багатьох схожих категорій зумовлена тим, що у розвинутих капіталістичних країнах поняття «кадри» спочатку було замінене на «персонал», а починаючи з 1970-х років, у розвинутих країнах поширення набуло поняття «людські ресурси», змінивши введену у 1920-х рр. академіком Струмиліним С. Г. категорію «трудові ресурси» [1, с. 38].

На основі опрацювання спеціалізованих джерел [1, 2, 5, 6, 7] ми прийшли до висновку, що в основному науковці під кадрами підприємства, установи чи організації розуміють постійний кваліфікований склад працівників, які попередньо пройшли профпідготовку, набули трудових навиків, досвіду роботи і володіють відповідними знаннями у конкретній галузі діяльності. У той же час персонал формується сукупністю усіх без винятку працівників (постійних і тимчасових, кваліфікованих і некваліфікованих), які працюють за наймом і вступили у трудові відносини з працедавцем.

У сучасних умовах персонал є одним із потенційних ресурсів розвитку підприємства, його цінністю і головним стратегічним ресурсом у конкурентній боротьбі. Персонал – це сукупність людей, що професійно розвиваються. Організація розглядає підвищення витрат на персонал

(особливо на розвиток персоналу) як інвестиції, формує соціально-відповідальні відносини з працівниками, направлені на гуманізацію праці, підвищення якості праці і життя [7, с. 35].

Наприклад, Цал-Цалко Ю. С. вважає, що персонал (кадри) підприємства – це сукупність постійних працівників, що отримали необхідну професійну підготовку і забезпечують господарську діяльність [8, с. 106].

Як бачимо, поняття «персонал» є дещо ширшим і в деякій мірі поглинає категорію «кадри».

Ми ж хочемо представити власне трактування персоналу як потенційного ресурсу розвитку підприємства. Персонал – це, з одного боку, сукупність людей, що професійно розвиваються, а з іншого - цінність і головний стратегічний ресурс у конкурентній боротьбі. Тому господарюючі суб'єкти розглядають підвищення витрат на розвиток персоналу як інвестиції, формуючи при цьому такі соціальні відносини з працівниками, які б були направлені на підвищення якості умов праці і життя, а також їх гуманізацію.

Крім категорій «кадри» і «персонал», використовують поняття «трудові ресурси». Трудові ресурси – це планово-економічний показник вимірювання робочої сили, який включає працездатну частину населення (активну і потенційну), яка характеризується фізичними та розумовими здібностями до праці. По-іншому трудові ресурси презентує Цал-Цалко Ю. С. : трудові ресурси – це частина працездатного населення, що за своїми віковими, фізичними, освітніми даними відповідає певній сфері діяльності [8, с. 106].

Сучасне розуміння трудових ресурсів зводиться до людських ресурсів. Така еволюція обумовлена насамперед, формуванням теорії людського капіталу, пов'язаної з усвідомленням економічної доцільності інвестицій у людину. Теорія людського капіталу, яка зародилася у 60-і роки ХХст., визначає людський капітал як запас знань, навичок, здібностей і мотивів працівників до продуктивної діяльності, котрий може нагромаджуватися внаслідок інвестування у фундаментальну освіту, систему підвищення

кваліфікації, медицину, виробничу інфраструктуру в тій її частині, що забезпечує рух робочої сили та інші сфери [1, с. 38].

У свою чергу людські ресурси є ширшою категорією адже включають у себе такі поняття як «трудовий потенціал»(гранична кількість і якість запасів праці в конкретних умовах геопросторово-часових координат, якими володіє людина, група людей, суспільство), стан здоров'я, рівень освіти, здібностей і культури, професійні знання для роботи у сфері суспільно корисної діяльності.

Багато відмінних рис можна віднайти в понятті «трудовий потенціал». Як зазначає Качан Є., трудовий потенціал містить не всю сукупність параметрів, які характеризують здібності людини виробляти матеріальні і духовні блага, а тільки ті, які використовуються чи будуть використані при вирішенні завдань виробничо-господарської діяльності на певному об'єкті і в конкретних умовах виробництва. В умовах ринкових відносин людина може реалізувати свій трудовий потенціал або на основі само зайнятості (коли вона виступає як самостійний товаровиробник, який реалізує свою продукцію на ринку праці), або ж як найманий працівник (коли він пропонує свої здібності до праці роботодавцю). Звідси треба зазначити, що зайнятими можуть бути особи як носії робочої сили, що володіють певним трудовим потенціалом. І тільки в процесі виробничої діяльності використовується робоча сила індивіда, в тій чи іншій мірі його трудовий потенціал [5, с. 12 - 13].

Проте слід зазначити, що такі близькі категорії як «трудовий потенціал» і «кадровий потенціал» відрізняються між собою тим, що враховують різну «потенційну трудову діяльність» (тобто знання, здібності і можливості людей).Зокрема трудовий потенціал охоплює все працездатне населення, а кадровий - тільки ту частину, яка має вищу освіту або високу кваліфікацію.

Представимо оригінальну ієрархію понять, запропоновану проф. Генкіним Б. наступним чином:

Робоча сила (здатність до праці на ринку) ---1--- **людський капітал** (сукупність якостей, що визначають продуктивність і дохід) ----2--- **трудовий потенціал** (кількісно-якісний критерій трудової діяльності) ---3--- **загальний потенціал людини** (трудовий, творчий, фізичний та інтелектуальний) [1].

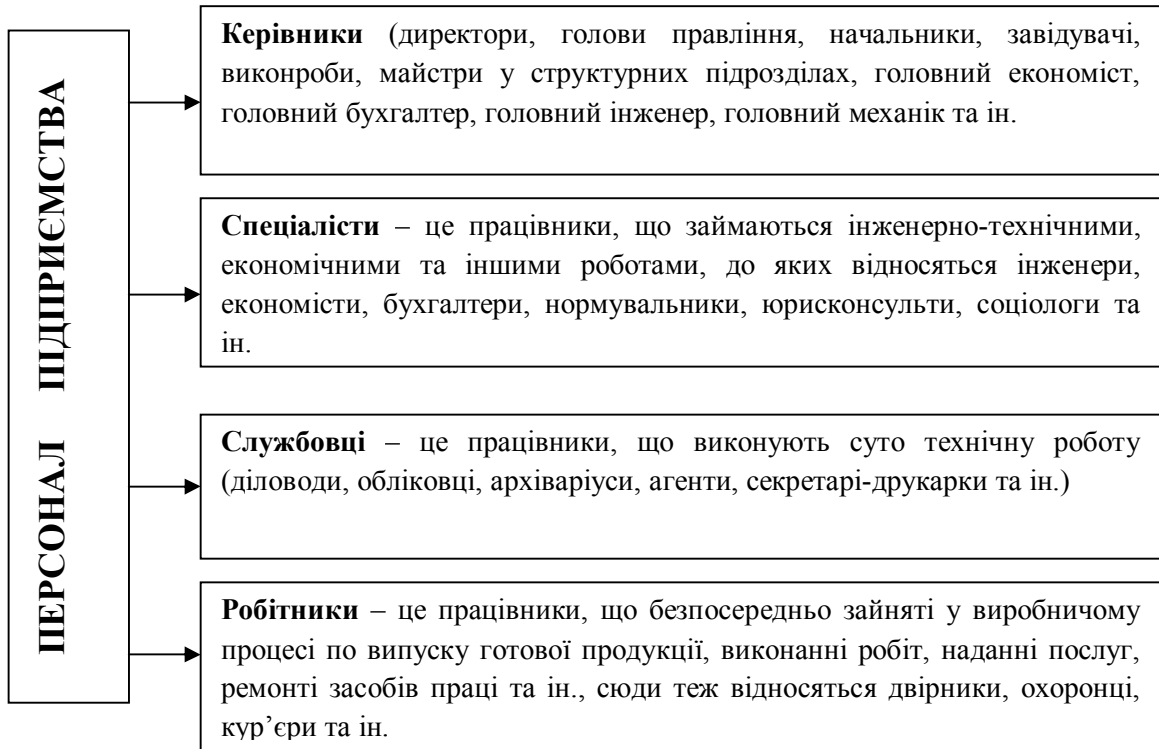
Слід зазначити, що у зарубіжній практиці (такі автори як А. Пізам, У.Трейсі, Ю. Пенц та ін.) під людськими ресурсами розуміють всіх людей, які працюють в організації та/або закріплені у її структурі, робочу силу певної галузі, регіону чи держави загалом, а також знання, вміння, навички, компетенції, мотиваційні та інші особисті якості людей, які визначають їх придатність до конкретного виду діяльності.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що поняття «людські ресурси» слід пов'язувати насамперед з управлінням на державному, регіональному чи галузевому рівнях, а на рівні підприємств, організацій чи установ доцільно використовувати поняття «кадри» чи «персонал». Зазвичай трудові ресурси і робоча сила виступають об'єктами державного (регіонального) управління, а кадри і персонал – організаційного управління людськими ресурсами.

Розрізняють такі структури персоналу підприємства:

- 1) організаційна структура – це склад персоналу за структурними підрозділами підприємства;
- 2) функціональна структура відображає управлінські функції персоналу підприємства;
- 3) компетентно-правова структура характеризує персонал за його компетентно-правовою участю у творчому процесі господарської діяльності підприємства;
- 4) соціальна структура характеризує трудовий колектив за соціальними показниками (стать, вік, професія, кваліфікація, національність, освіта тощо);
- 5) штатна структура визначає склад структурних підрозділів і перелік посад, розміри посадових окладів і фонду оплати праці.

У відповідності з характером виконуваних функцій персонал підприємства поділяється на чотири категорії (рис. 2. 7).

Рис. 2.7. Групування персоналу за функціями

Слід зазначити, що для ефективного здійснення господарської діяльності важливе значення має оцінка персоналу за професіями, кваліфікацією, спеціальностями і виконуваними роботами.

Професія характеризує вид трудової діяльності як сукупність робіт, які може виконувати певний працівник. Кваліфікація – здатність (ступінь підготовленості) працівника виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи обумовленої складності. Кваліфікація робітників визначається розрядами, а інших працівників – відповідними посадами. Спеціальність – спеціалізація за видами робіт трудової діяльності працівника певної професії [8, с. 109].

За відношенням працівників підприємства до його власності на майно їх можна поділити на власників і найманих. При цьому власник – це працівник, який приймає участь в господарській діяльності підприємства

особистою працею та власним майном (активами), а також природними ресурсами, а найманий працівник – працівник, який приймає участь в господарській діяльності підприємства тільки особистою працею.

На рис. 2.8 представлено процес управління персоналом на підприємстві як одну із підсистем організації виробництва. Ми виходили з того, що людські ресурси в основному визначаються не чисельністю, а їх якістю, що і зумовлює посилену увагу до управління персоналом.

Рис. 2.8. Елементи системи управління персоналом підприємства

У подальшому доцільно розглянути концепції управління людськими ресурсами. Концепція управління людськими ресурсами - це відображення системи теоретико-методологічних поглядів на суть і значення людських ресурсів, мотиваційний механізм людини, розвиток і затребуваність її здібностей. Іншими словами – це своєрідна філософія управління персоналом.

Перехід від класичної концепції (управління трудовими ресурсами), заснованій на економічному підході (Тейлор Ф., Вебер М., Емерсон Г. та ін.),

до сучасної концепції (Маслоу А., Беккер Г., Шульц Т. та ін.) відбувся через переосмислення відношення до людини як до найціннішого ресурсу, та її значення для досягнення соціальної та економічної ефективності підприємства, галузі чи економічної системи в цілому.

Узагальнимо основні риси класичної і сучасної концепцій управління людськими ресурсами (табл. 2. 5).

Сучасний етап розвитку економіки країни характеризується розвитком ринкових відносин, які обумовлюють формування нових підходів до системи мотивації праці. Безумовно, що економічні зміни, які відбуваються в Україні, призводять до реальних змін у галузі оплати праці та її стимулювання. Ці обидва процеси взаємообумовлені, оскільки з одного боку формування ринкових відносин змінює традиційно відомі погляди на поняття «заробітна плата» та «матеріальне стимулювання праці», а також дає нові ефективні методи організації праці, а з іншого боку – високостимульована продуктивна праця веде до прискорення необхідних економічних змін.

Однією з основних проблем ринкової економіки є мотивація праці. Питання пов'язані з вирішенням цієї проблеми є основою соціально-трудова відносин у суспільстві. Посилення мотиваційної дієвості грошової винагороди за працю, ініціативу, талант і заповзятливість – ця ціль червоною ниткою проходить через всі етапи економічного розвитку в Україні.

Аксіоматичним є тезис про те, що основою справедливого й ефективного стимулювання є чітке дотримання принципу «кожному за працею». Однак легко проголосити вірність цьому принципу, але дуже важко керуватися ним на практиці. Можна лише дивуватися передбачуваності соціолога-утопіста Фур'є, коли він стверджував, що Гордієв вузол соціетарного механізму – мистецтво вдовольнити кожного за працею та талантом [9, с. 18].

У загальному розумінні мотивація – це сукупність рушійних сил, які спонукають людину до виконання певних дій. Ці сили можуть мати як

зовнішнє, так і внутрішнє походження і змушувати людину свідомо чи несвідомо робити ті чи інші вчинки.

Таблиця 2.5.

Основні характеристики класичної і сучасної концепцій управління людськими ресурсами [16]

Класична концепція управління людськими ресурсами	Сучасна концепція управління людськими ресурсами
<ul style="list-style-type: none"> - сприйняття людини як одного з факторів виробництва та статті витрат незалежно від рівня управління; - відношення до кадрової політики як до другорядної справи, яка ототожнюється з обліковою та контрольною роботою; - матеріальне стимулювання як основна форма заохочення до праці; - мінімальні витрати на розвиток персоналу; - авторитарний стиль управління людьми, жорстка регламентація виконання обов'язків та підпорядкування індивідуальних інтересів загальній справі. 	<ul style="list-style-type: none"> - відношення до персоналу як до одного з найважливіших ресурсів підприємства; - людина як особистість зі своїми потребами, мотивами, цінностями – головний суб'єкт та об'єкт управління; - активна кадрова політика з широким спектром функцій; - акцент на якості залучення, безперервному навчанні і розвитку персоналу з врахуванням можливостей та здібностей кожної особистості; - поєднання економічних та морально-психологічних стимулів для персоналу; - переважно демократичний стиль управління з різним ступенем свободи в організації праці.

Мотивація персоналу включає цілу низку складових, а саме:

- мотивацію трудової діяльності, тобто спонукання персоналу до ефективної трудової діяльності;
- мотивацію стабільної та продуктивної зайнятості;
- мотивацію розвитку конкурентоспроможності працівника;
- мотивацію володіння засобами виробництва і т.д [10, с. 98].

Мотивація трудової діяльності – складний, відносно стійкий процес, обумовлений певними особистими характеристиками людини, а також необхідністю задоволення її потреб та їх відповідності зовнішнім умовам діяльності. Вона є сукупністю зовнішніх і внутрішніх сил, що спонукають людину до діяльності, надають цій діяльності спрямованості, яка орієнтована на досягнення цілей підприємства. Тому мотивація – це процес спонукання людей до високоефективної праці з боку адміністрації чи органу управління

виробництвом, пов'язаний із задоволенням потреб людей у матеріальних чи соціальних благах [11, с. 263].

Всі чинники мотивації можна розділити на матеріальні (економічні), і нематеріальні (позаекономічні) стимули. Іншими словами, недостатньо мотивувати співробітників тільки за допомогою заробітної плати. Крім системи матеріального стимулювання на підприємстві має бути розроблена додаткова система нематеріальної мотивації працівників, орієнтована на задоволення їх психологічних, позаекономічних, але теж дуже важливих і значущих потреб.

Мотивацію також класифікують на позитивну і негативну.

Позитивна мотивація спрямована на заохочення працівників за високі результати. Це може бути премія до зарплати, звання кращого співробітника і т. д. Негативна мотивація – це покарання за недосягнення якихось планів або за порушення дисципліни. При цьому основною метою покарання є не «помста» за неправильні дії підлеглого, а недопущення дій, які можуть принести шкоду підприємству [10].

В подальшому доцільно зупинитися на методах мотивації трудової діяльності (табл. 2.6).

Важлива роль організації оплати праці зумовлена тим, що заробітна плата є основою матеріального достатку найманих працівників та одним із елементів витрат на виробництво. Завдяки ефективній організації заробітної плати можна досягти компромісу між інтересами найманих працівників і власників, забезпечити кожного працівника винагородою відповідно до кількості, якості і результатів його праці (із врахуванням ринкової вартості робочої сили).

Мотивація як елемент управління , направляється на прийняття рішень та підкріплення їх наказами, інструкціями, вказівками з приводу використання живої праці та матеріальних ресурсів, передбачає підпорядкування та субординацію між членами колективу. Для цього працівники наділяються розпорядчими та виконавчими функціями.

Мотивація передбачає розробку положень про винагороду за досягнення в праці. Через мотивацію апарат управління узгоджує дії всіх працівників підприємства з метою досягнення тактичних та стратегічних завдань та загальної мети підприємства.

Таблиця 2.6.

Методи мотивації трудової діяльності [11, с. 264]

Методи мотивації трудової діяльності		
Прямі економічні	Непрямі економічні	Соціальні
<ul style="list-style-type: none"> - діючі на підприємстві форми та системи оплати праці; - преміювання працівників за раціоналізацію та винахідництво; - преміювання працівників за високі результати праці; - оплата навчання; - виплати за відсутність невиходів на роботу. 	<ul style="list-style-type: none"> - доплати за стаж роботи; оплата додаткових відпусток; - оплата путівок працівникам на лікування та відпочинок; - пільгове харчування, користування житлом і транспортом; - встановлення надбавок до пенсій, одноразова допомога при виході на пенсію. 	<ul style="list-style-type: none"> - раціональний режим праці, гнучкі графіки роботи; - забезпечення високого рівня охорони праці; підвищення змістовності; - привабливості праці; кар'єрний ріст; - участь в управлінні виробництвом, в розподілі прибутків.

Як зазначає Любомудрова Н. П., нові підходи до оплати праці зумовлюють необхідність визначення факторів, які впливають на розміри заробітної платні; встановлення критеріїв оцінки роботи конкретного працівника(групи працівників) та їх вагомостей; розробки сучасних методів оцінки трудової діяльності колективу та кожного з його учасників зокрема [12, с. 350].

Встановлюючи загальний рівень заробітної плати і враховуючи вплив відповідних факторів, керівництво організації, повинно опиратись на економічні критерії, а саме – забезпечення прибутковості виробництва при існуючому рівні цін. Виходячи з цього, підприємство розробляє політику відбору та найму кадрів. Високі заробітки приваблюють велику кількість кандидатів і створюють можливість вибору робочої сили. Але висока заробітна плата не є гарантією високої продуктивності і стабільності кадрів, а

лише мотивом ефективної трудової діяльності. Також необхідно врахувати рівень безробіття в даному регіоні і кваліфікаційну структуру ринку праці. В умовах сьогоденішньої економічної кризи та спаду виробництва в деяких регіонах, звільнення великої маси висококваліфікованих працівників створює умови зниження ціни робочої сили на ринку праці [12].

Державне регулювання заробітної плати повинно забезпечувати її відтворювальну і соціальну функції. Це здійснюється через встановлення мінімальної заробітної плати, розрахованої на основі прожиткового мінімуму, а також через тарифно-кваліфікаційну систему оплати праці і відповідні податкові ставки.

Щоб забезпечити стимулюючу і регулюючу функції заробітної плати, необхідно взаємопов'язати розміри індивідуального заробітку з кількістю, якістю і результатами праці конкретного працівника.

Розглянемо детальніше методичні моменти мотивації трудової діяльності керівного персоналу суб'єктів господарювання. Для оплати праці і мотивації цієї категорії працівників пропонуємо використовувати комісійну форму оплати праці (КФОП), представлену Любомудровою Н. П. [12].

При комісійній формі оплати праці комісійний заробіток визначається на основі нормативу у відсотках до результуючого показника, покращенню якого сприяє трудова діяльність працівника. Складність процесу полягає у визначенні нормативу комісійного заробітку і виборі відповідного результуючого показника (їх може бути декілька, або вони можуть бути в інших розмірах, наприклад, ріст продуктивності праці, розширення сегмента ринку, підвищення конкурентоспроможності продукції і т.д.).

При застосуванні регресивної комісійної винагороди відбувається зменшення нормативної комісійної ставки на певних етапах покращення результуючого показника, що і сприятиме оптимізації розмірів заробітної плати. Система прогресивної комісійної винагороди передбачає встановлення залежностей (шкали) нормативних комісійних ставок, які збільшуються в процесі покращення результуючого показника. Тому ми рекомендуємо цю

систему застосовувати на початковій стадії підприємницької діяльності, оскільки з її допомогою стимулюється розвиток підприємництва.

Слід відмітити, що в ході застосування комісійної форми оплати праці доцільно застосовувати чотирьохрівневу систему ранжування управлінського персоналу:

1) менеджери 1-го (нижчого) рангу займаються в основному виконанням оперативних завдань, приймають термінові нескладні рішення (наприклад, спеціалісти структурних підрозділів тощо). Для них рекомендуємо застосування системи лінійної комісійної винагороди, щоб забезпечити можливість кар'єрного зростання;

2) менеджери 2-го (середнього) рангу займаються вирішенням різних тактичних задач, приймають відповідальні обґрунтовані рішення, від яких залежать результати діяльності підприємства в цілому (наприклад, керівники структурних підрозділів, начальники функціональних служб і відділів). Для них рекомендується застосування системи прогресивної комісійної винагороди з диференціацією об'єкта нарахування комісійного заробітку;

3) менеджери 3-го (вищого) рангу займаються стратегічними, перспективними задачами, питаннями розвитку і росту підприємства (наприклад, технічний директор, головний бухгалтер, комерційний директор, керівник відділу внутрішнього аудиту). Для мотивації цієї категорії управлінського персоналу ефективною, на нашу думку, може бути система регресивної комісійної винагороди. Крім того, для підвищення мотивації їх праці доцільно застосовувати систему з авансованим мінімумом, враховуючи що менеджери 3-го рангу приймають найвідповідальніші рішення, тривалі за терміном обробки і дії;

4) до менеджерів 4-го рівня відносяться керівники підприємств, президенти правління АТ та ін., тому їх оплату праці необхідно пов'язати з результатами діяльності суб'єктів господарювання в цілому і розраховувати в

залежності від впливу дії різних показників (ефективність виробництва, величина прибутку) [13, 14].

В подальшому представимо зарубіжний досвід формування механізму мотивації персоналу. Зазначимо, що оплата праці як на підприємствах України, так і в зарубіжних країнах, є основним чинником мотивації. У багатьох розвинутих країнах найпопулярнішими формами стимулювання є система медичного страхування працівників (страхування життя і здоров'я, цільові програми страхування: стоматологічної допомоги, утримання по тривалій непрацездатності) і фінансування пенсійних програм.

Країни з розвинутою ринковою економікою з метою зведення до мінімуму числа захворювань і пов'язаних з ними втрат застосовують програми охорони праці і здоров'я. Дані програми включають заходи щодо дотримання правил охорони праці, техніки безпеки, реконструкції робочих місць, зміцнення здоров'я і фізичної підготовки працівників підприємства. Широке застосування в практиці зарубіжних країн отримало впровадження гнучких графіків роботи. Основними критеріями для встановлення заробітної плати керівників є: їх обов'язки, рівень відповідальності, здібності керівника, обсяг і складність виробництва, конкурентоспроможність і обсяг продажу продукції, освіта, професійна підготовка, досвід роботи, особистий внесок керівника в ефективність роботи підприємства, чисельність персоналу, перспектива розвитку підприємства. Заробітна плата керівників складається з двох частин – гарантованої (тарифу), яка встановлюється залежно від кваліфікаційного рівня і змінної, яка залежить від індивідуальних результатів роботи [15].

У Франції рівень оплати праці визначається методом оцінки заслуг. Деякі фірми виплачують управлінському працівникові індивідуалізовану заробітну плату, величина якої залежить від величини від ступеня відповідальності, професійного досвіду і трудових показників за минулий рік. По кожному рівню відповідальності встановлюється мінімальний і максимальний розмір заробітної плати, при цьому амплітуда «вилки» може

варіювати до 40%. У Німеччині на сільськогосподарських підприємствах застосовується 10-ти розрядна тарифна сітка. Підстава для віднесення до того чи іншого розряду визначається виходячи з освіти, досвіду роботи, професійної придатності. Розмір спеціальних цільових премій встановлюється відповідно до конкретних досягнень. У Японії методи мотивації праці підрозділяються на три групи: організаційно-правові, економічні і соціально-психологічні. До першої відносять вдосконалення форм і методів організації праці і виробництва, до другої – різні форми оплати праці і соціально-побутових потреб працівників. До третьої групи методів відносяться соціально-психологічні, спрямовані на задоволення вищих рівнів потреб (самоповага, визнання досягнень, наявність творчої складової в праці). У США одним з основних способів мотивації є матеріальна винагорода. Оплата праці в американських компаніях визначається не результатами праці, а кількістю відпрацьованого часу. У США оклади керівника вищої ланки встановлюються індивідуально з урахуванням змісту і результатів його роботи. На підприємствах існує проста система преміювання, яка передбачає частку працівника у фонді преміювання, яка відповідає розміру його окладу в сумі окладів всіх працівників. Отже, дохід працівників на американських підприємствах визначається результатами оцінки атестації і рівнем попередньої заробітної плати [15, 16].

Узагальнивши вищепредставлений досвід японської та американської методики мотивації праці, ми прийшли до такого висновку : американські компанії роблять акцент на грошову винагороду, конкуренцію, страх втратити роботу, а в Японії увага зосереджується на внутрішній змагальності, підвищенні рівня кваліфікації, вдячності в роботі.

Враховуючи вищенаведену інформацію щодо методики мотивації праці персоналу підприємства, доцільно також зупинитися на прогресивних методах стимулювання праці та заохочення працівників. Це означає, що крім основної заробітної плати по тарифних ставках, а також додаткової

заробітної плати слід використовувати прогресивні виплати стимулюючого характеру.

Нами встановлено, для посилення мотивації праці за кордоном застосовують різні системи участі працівників в прибутках і формуванні власності. Зокрема, ми рекомендуємо на сучасних підприємствах запровадити метод стимулювання під назвою “участь у прибутках”, який набув широкого розповсюдження в зарубіжній практиці і передбачає винагороду за результатами роботи на основі кваліфікації і трудового внеску кожного працівника. Участь працівників у прибутках визначається за формулою:

$$УП = \left(\frac{1}{2} П - 0,05К \right) \times \frac{3}{НД} ,$$

де УП – сума участі працівників у прибутках;

П – прибуток за мінусом податків;

К – власний капітал;

З – фонд оплати праці;

НД – новостворена вартість (національний дохід) [17].

Представлена методика стимулювання праці, наприклад у Франції, забезпечує працівникам 15 – 25 % прибутку підприємства.

В даний час якісна сторона результатів праці на вітчизняних підприємствах стимулюється шляхом преміювання. Проте в Україні ця система не зазнала значних змін в умовах ринку і носить епізодичний характер. Проте світовий досвід господарювання свідчить про переваги постійного стимулювання працівників в умовах конкурентоспроможності продукції на ринку. Зокрема, цікавими на нашу думку є нововведення в галузі стимулювання робітників в США. Там встановлюється надбавка до заробітної плати, розмір якої залежить не від кількості фактично виготовленої продукції і відпрацьованого часу, а від того які нові знання і навички працівник надбав за останній час з власної ініціативи.

У даний час в Україні мотивація персоналу полягає лише в

маніпулюванні заробітними платами : підприємства то збільшують, то зменшують платню працівників залежно від їх перебування на ринку. Лише великі підприємства висококваліфікованому персоналу, крім високої заробітної плати пропонують соціальний пакет, який покриває частину витрат його життєдіяльності (медична страховка, доплата до відпускних, мобільні послуги тощо).

Узагальнюючи вищесказане можна стверджувати, що науково-обґрунтовані пропозиції у сфері організаційно-економічного забезпечення мотивації праці повинні бути направлені насамперед на посилення прозорості системи стимулювання та взаємозв'язку стратегії підприємства і системи винагороди, розробку індивідуальних програм мотивації для найбільш цінних співробітників та узгодженість цілей підприємства з потребами персоналу.

Список використаних джерел до підрозділу 2.7

1. Левицька О. Сутність, генезис та еволюція поняття «людські ресурси» / О. Левицька // Україна : аспекти праці. - 2010. - №1. - С. 37 - 42.
2. Економічна теорія : підручник / За ред. Предборського В. А. – К.: Кондор, 2003. – 492 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – М., 1993. – 404 с.
4. Романів С. Сучасне розуміння кадрового потенціалу як об'єкта обліку та контролю / С. Р. Романів, Р. В. Романів // Матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції: «Удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю суб'єктів господарювання».- Макіївка, 2014.- С.40 - 42.
5. Качан Є. Зайнятість населення як складова ринку праці / Є. Качан, В. Островерхов // Наукові записки ТДНУ. - 2002. - № 10. - С. 12 - 16.
6. Осовська Г. Управління трудовими ресурсами : навч. посібник / Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька.– К. : Кондор, 2007.– 224 с.

7. Михайлишин Н. Сутність контролінгу персоналу та його роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємства / Н. П. Михайлишин / Збірник матеріалів круглого столу «Система контролю: проблеми та перспективи розвитку». – Тернопіль, 2011. – С. 35 - 39.
8. Цал-Цалко Ю. С. Економіка підприємства: навч.-метод. посібник / Ю. С.Цал-Цалко. – Житомир : ЖІТІ, 2000.- 388с.
9. Васильєв В. Деякі соціологічні уроки реформування оплати праці /В. Васильєв, О. Горобець // Наукові записки ТДПУ. – 2002. – №10. – С. 18 - 23.
10. Іванова К. Сутність мотивації персоналу підприємства в умовах ЗЕД / К. Іванова // Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції: «Актуальні проблеми економіки і управління в сучасних соціально-економічних умовах».- Дніпропетровськ, 2012.- С.98 - 99.
11. Сорока Т. До питання мотивації трудової діяльності будівельно-виробничого персоналу / Т. Сорока // Наукові записки. – 2006. – № 15. – С.263 - 265.
12. Любомудрова Н. П. Мотивація трудової діяльності керівного персоналу підприємницьких структур /Любомудрова Н. П. // Регіональні аспекти розвитку підприємництва. – 2004. – №7. – С. 350 - 357.
13. Макарова И. Управление человеческими ресурсами. Пять уроков эффективного HR-менеджмента / И. К. Макарова. – М.: Дело, 2007. – 232 с.
14. Осовська Г. Управління трудовими ресурсами : навч. посібник / Г. В.Осовська, О. В.Крушельницька.– К. : Кондор, 2007.– 224 с .
15. Шалевська О. Вітчизняний та зарубіжний досвід формування механізму мотивації персоналу /О.Шалевська // Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції: «Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інвестиційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки». – Кам'янець-Подільський .-2011. – Частина 2. – С. 117 - 119.
16. Романів С. Теоретичні аспекти кадрового аудиту оцінки системи управління персоналом / С. Р. Романів, І. Д. Голяш, Р. В. Романів // Глобальні

та національні проблеми економіки. – 2015. - № 5. – С. 1025 - 1030.

17. Тріль (Романів) С.Р. Облік і аналіз витрат та результатів господарської діяльності (на прикладі підприємств цукрової промисловості) Текст] : дис. канд. ек. наук / С. Р. Тріль (Романів).- Тернопіль: ТАНГ, 2001 . – 233 с.

2.8. Комп'ютеризація аудиту: теорія та практичні рішення

В умовах комп'ютеризації облікових процесів та швидкого розвитку сучасних інформаційних технологій виникають об'єктивні передумови удосконалення системи контролю. Аудит, як одна з його форм, характеризується високим рівнем неупередженості та об'єктивності. У зв'язку з цим, суб'єкти діяльності, котрі орієнтуються на перспективу розвитку та розширення можливостей підвищення ефективності виробництва, активно використовують його результати для досягнення цих цілей. Динамічність сучасного економічного середовища вимагає швидкого реагування суб'єктів господарювання на зміни умов їх функціонування та потреб споживачів. Відповідно, оперативність проведення аудиту та узагальнення його результатів можуть мати суттєвий вплив на рівень прибутковості здійснення діяльності чи ведення бізнесу. Таким чином, актуальною проблемою є комп'ютеризація процедур аудиту та обґрунтування їх теоретико-методичних й організаційних засад.

Інтерес до розвитку теорії та практики автоматизації аудиту підтверджується дослідженнями низки науковців. Зокрема, цей напрям досліджували Н. М. Бойко, М. І. Гордієнко, Р. А. Вебер, Б. В. Кудрицький, С. В. Івахненко, А. О. Саюн, Л. О. Ходаківська, О. В. Шипунова та низка інших вчених. Аналіз наукових статей свідчить про визнання різними авторами важливості автоматизації, а також наявності багатьох проблем, пов'язаних з комп'ютеризацією аудиту.

Так, О. В. Шипунова, до основних проблем комп'ютеризації аудиту відносить низький рівень розвитку аудиторського ринку, малу кількість

спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення, різноманітність програмного забезпечення, в результаті чого аудитор не може використовувати одну і ту ж програму для різних підприємств, а також виїзний характер роботи аудитора й галузеву спеціалізацію клієнтів аудиторських фірм, що при постійних змінах законодавства не дає змоги провести деталізоване налаштування спеціалізованих систем [11].

Визнаючи обґрунтованість багатьох названих проблем, слід також зазначити, що розвиток сучасних інформаційних технологій та Інтернет комунікацій дозволяють подолати таку проблему, як виїзний характер роботи аудитора. Також існують можливості автоматичного оновлення нормативно-правової бази ведення обліку, що значно полегшує налаштування спеціалізованих програмних продуктів з аудиту.

Досліджуючи проблеми автоматизації аудиту в Україні, А. О. Саюн зазначає, що їх причини слід поділити на 2 основні групи: загальногалузеві та технологічні [6]. При цьому, вчена погоджується з переліком проблем, що визначений О. В. Шипуновою.

Б. В. Кудрицький вважає, що ситуація, яка склалася з автоматизацією аудиторської діяльності в Україні, змушує констатувати наявність проблем, котрі стримують розвиток вітчизняних інформаційних технологій в аудиторській діяльності та вимагають визначення шляхів її подолання. У зв'язку з цим, украй важливим завданням стає виявлення тих стримуючих причин, що зумовлюють такий стан справ, їх аналіз з метою розробки шляхів їх подолання. Названий автор також стверджує, що ефективність діяльності в процесі аудиторських перевірок ще не забезпечує вітчизняним аудиторам вирішальних конкурентних переваг [5].

Варто зауважити, що останнє твердження характеризується дискусійністю, оскільки саме рівень ефективності є визначальним чинником функціонування аудиторських фірм. Лише ті з них, котрі здатні оперативно та якісно формувати дієві висновки (в тому числі щодо можливостей посилення позицій суб'єкта аудиту на ринку) продовжують свою діяльність.

Натомість менш конкурентоздатні аудиторські фірми не мають шансів вижити в умовах ринку.

На цьому акцентує увагу і Л. О. Ходаківська, яка, досліджуючи можливості використання комп'ютерних інформаційних систем в аудиті, вказує на їх переваги й недоліки та робить висновок про те, що лише удосконалення процедур перевірки служить основою формування повноцінного аудиторського висновку [8].

Низка авторів, зокрема, Р. Вебер [13], Б. Дженкінс і П. Кук [12], С. В. Івахненко [3] та інші визначають загальні засади аудиту в умовах комп'ютеризації та сучасних інформаційних систем, а також вказують на деякі сутнісні характеристики, що з ними пов'язані. С. В. Івахненко також досліджує різні підходи до визначення господарського контролю та аудиту, а також розглядає поняття та сутність контролю й аудиту, їх застосування в умовах інформаційних технологій [3].

Предметно розглядає аудит в умовах комп'ютерних інформаційних систем М. І. Гордієнко. Науковець досліджує помилки, які виникають внаслідок використання комп'ютерних інформаційних систем. Розвиває теоретичне обґрунтування нового виду аудиторського ризику, який пропонує назвати інформаційним. Окрім цього, пропонується схема оцінки інформаційного ризику, пов'язаного із можливістю помилок в програмних алгоритмах, яка має достатньо аргументоване практичне значення [2].

Прикладний характер розроблених названим автором пропозицій вказує на специфіку та достатню спеціалізовану спрямованість наукового пошуку від теорії до практики. Власне в сучасних умовах саме такий підхід є особливо актуальним. Без тісного взаємозв'язку теорії з практикою втрачається значимість наукових розробок.

Відповідно до цього дослідження проблеми комп'ютеризації процедур аудиту слід орієнтувати на можливість практичного застосування тих чи інших рішень. Одним з можливих напрямів досліджень є формування блок-

схем для розробки нового, або удосконалення існуючого програмного забезпечення здійснення аудиту.

Метою написання даного підрозділу монографії є формування загальних теоретичних засад та побудова базової блок-схеми та дерева рішень процесу аудиту в умовах сучасних інформаційних систем.

Розробка й обґрунтування загальних засад процесу аудиту в умовах комп'ютерного середовища й використання сучасних інформаційних систем при здійсненні його процедур вимагає дотримання певних принципів. Задля досягнення максимальної ефективності аудиту щодо кожного блоку, який відповідає етапам його проведення, потрібно встановити специфічний перелік вимог і принципів.

Враховуючи той факт, що результати аудиту правомірно відносити до інформаційної системи управління, можна погодитися з вимогами, які ставляться до останньої. Не деталізуючи низки наукових досліджень вчених з цього питання, можна погодитися з узагальненням, зробленим Н. М. Хорунжак. На основі проведеного аналізу підходів до вирішення вказаної проблеми, даний автор резюмує, що основними загальними вимогами, які повинні бути забезпечені у випадку впровадження комп'ютеризованої інформаційної системи повинні бути:

- якнайповніша реалізація управлінських запитів у відповідні терміни та з відповідними якісними параметрами;
- застосування найбільш ефективних технологій збору, реєстрації, передачі, зберігання, обробки та подання інформації;
- надійний захист інформації від несанкціонованого доступу;
- надійність та висока адаптивність комп'ютерних мереж [9, с. 253].

З позиції аудиту як складової комп'ютерної інформаційної системи управління ці вимоги варто дещо деталізувати з урахуванням специфіки аудиторських процедур і етапів їх здійснення. Зокрема, правомірно дотримуватися вимоги щодо врахування управлінських запитів в отриманні необхідної аудиторської інформації у визначені періоди часу. Якщо йдеться

про процес керування виробництвом, то цілком зрозуміло, що аудит звітності не дасть належного ефекту. Адже він може мати вплив лише на майбутню організацію виробничих аспектів. Натомість більш дієвим у цьому контексті буде аудит, який здійснюватиметься щодо об'єктів обліку чи процесів, котрі беруть участь або здійснюються в момент виробництва.

Вимога щодо доцільності вибору найбільш ефективних технологій опрацювання даних в процесі проведення аудиту відповідає критерію підвищення його ефективності, оперативності та якості. В такому випадку слід звернути увагу на можливості та обґрунтованість використання в процесі проведення аудиту не лише складних аналітичних комп'ютерних програм, а й простих електронних таблиць, побудованих на основі використання програми Microsoft Office Excel. Зважене розмежування процедур аудиту та способів їх проведення з використанням відповідних програмних продуктів убезпечить користувачів від надмірних витрат. Такий підхід актуальний не лише в кризових умовах, а вказує на ефективне управління витратами.

Дві останні вимоги з позиції аудиту важливі через конфіденційність інформації та потребу в забезпеченні її недоступності для небажаних користувачів [14, с. 796]. Взаємодія використовуваних програмних продуктів з комп'ютерною системою суб'єкта аудиту дає змогу без особливих затрат формувати неупереджену й об'єктивну інформаційну базу прийняття управлінських рішень та формувати конкурентні переваги в діяльності.

Дотримання вимог в поєднанні з обґрунтованими принципами побудови комп'ютерної системи аудиту, що відповідають його специфіці як процесу, уможливить досягнення таких цілей як контроль, рекомендації щодо можливостей підвищення ефективності діяльності, формування іміджу суб'єкта господарювання та інші. Зважаючи на різноманітність цілей, а також враховуючи специфіку етапів аудиту, при побудові комп'ютерної системи варто дотримуватися певних принципів. При цьому має бути досягнуто максимальної ефективності аудиту. Як відомо, виділяють в основному

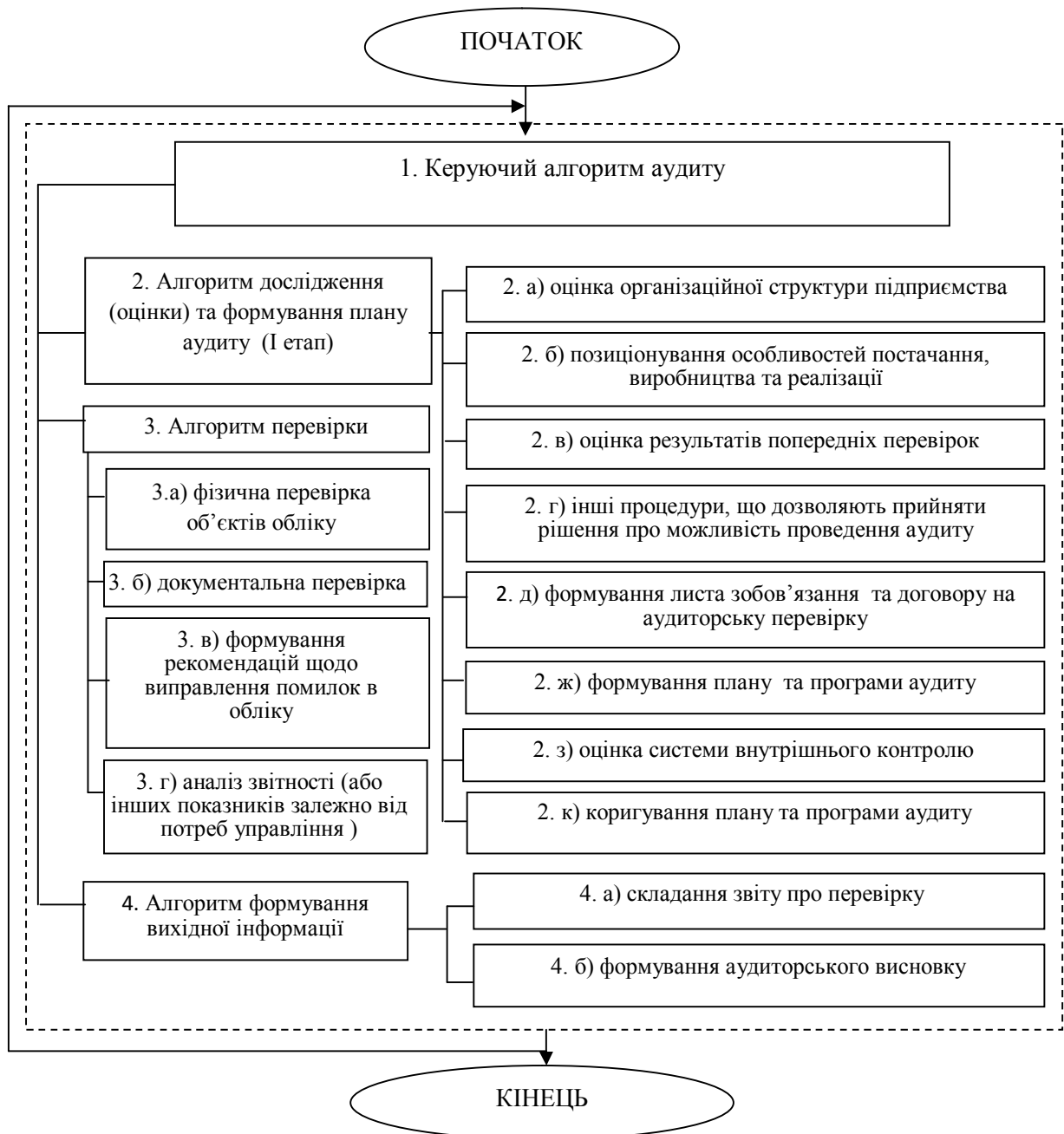
чотири етапи аудиту: підготовчий, проміжний, основний та заключний. З позиції формування блок-схеми процесу аудиту можливий такий розподіл: 1) для створення основ проведення аудиту (загальносистемна частина, або блок), з варіанту вище – це «підготовчий + проміжний» етапи; 2) для створення контролюючої ланки – «основний етап»; 3) для створення рекомендаційного блоку – «заклучний етап».

Щодо першого мають бути дотримані принципи доцільності, комплексності. Другий варто формувати з урахуванням мінімізації ризиків аудиту та обсягів введення додаткових даних, максимального використання інструментарію контролю, а також єдності формалізації процедур аудиту та оформлення його висновків. Третій блок матиме хорошу результативність у випадку дотримання принципів співставності, доцільності, мінімізації невизначеності.

В загальному рекомендовані вимоги й принципи відповідають міжнародним тенденціям. А зміцнення позицій аудиту в Україні, як справедливо підкреслює Н. М. Бойко, його наближення до міжнародних традицій аудиту та принципів вимагає актуалізації здатності та ефективності використання новітніх технологій організації аудиту на основі використання персональних комп'ютерів [1, с. 582].

При проектуванні загальної практичної моделі аудиту може бути використано блочну систему (3 блоки відповідно до етапів аудиту) зі значною кількістю складових. Чисельність останніх залежить від переліку робіт, які виконуються аудитором, а також структури алгоритмів і їх компонентних модулів. Таким чином, керуючий алгоритм аудиту матиме розгалужену лінійну структуру з багатьма складовими, які в сукупності дозволять оперативно отримувати результатну інформацію та формувати аудиторський висновок і рекомендаційні положення й заходи. При цьому, структурна організація аудиту, включає алгоритм дослідження та оцінки (підготовчий етап), алгоритм перевірки (основний етап) та алгоритм формування вихідної інформації (заклучний етап) (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Структурна організація аудиту

Джерело: узагальнено автором з врахуванням існуючих підходів до процедур аудиту [15].

Програмні модулі кожного блоку мають бути наповнені відповідними довідниками для максимальної автоматизації здійснюваних аудитором процедур і робіт.

Досліджуючи проблеми та перспективи комп'ютеризації обліку, її переваги й недоліки, С. В. Сисюк та Н. М. Хорунжак стверджують, що, незважаючи на певні переваги, програми, запропоновані на ринку

інформаційних послуг, не в повному обсязі виконують всі вимоги, які до них висуваються [7, с. 143]. Це саме можна сказати і про програмні продукти, що використовуються щодо автоматизації аудиту. Український ринок програмного забезпечення в галузі аудиту наразі знаходиться на стадії початкового розвитку й значно відстає від розвинутих країн. Така ситуація пояснюється проблемністю розробки програмного забезпечення, що насамперед пов'язана зі складною структурою аудиту.

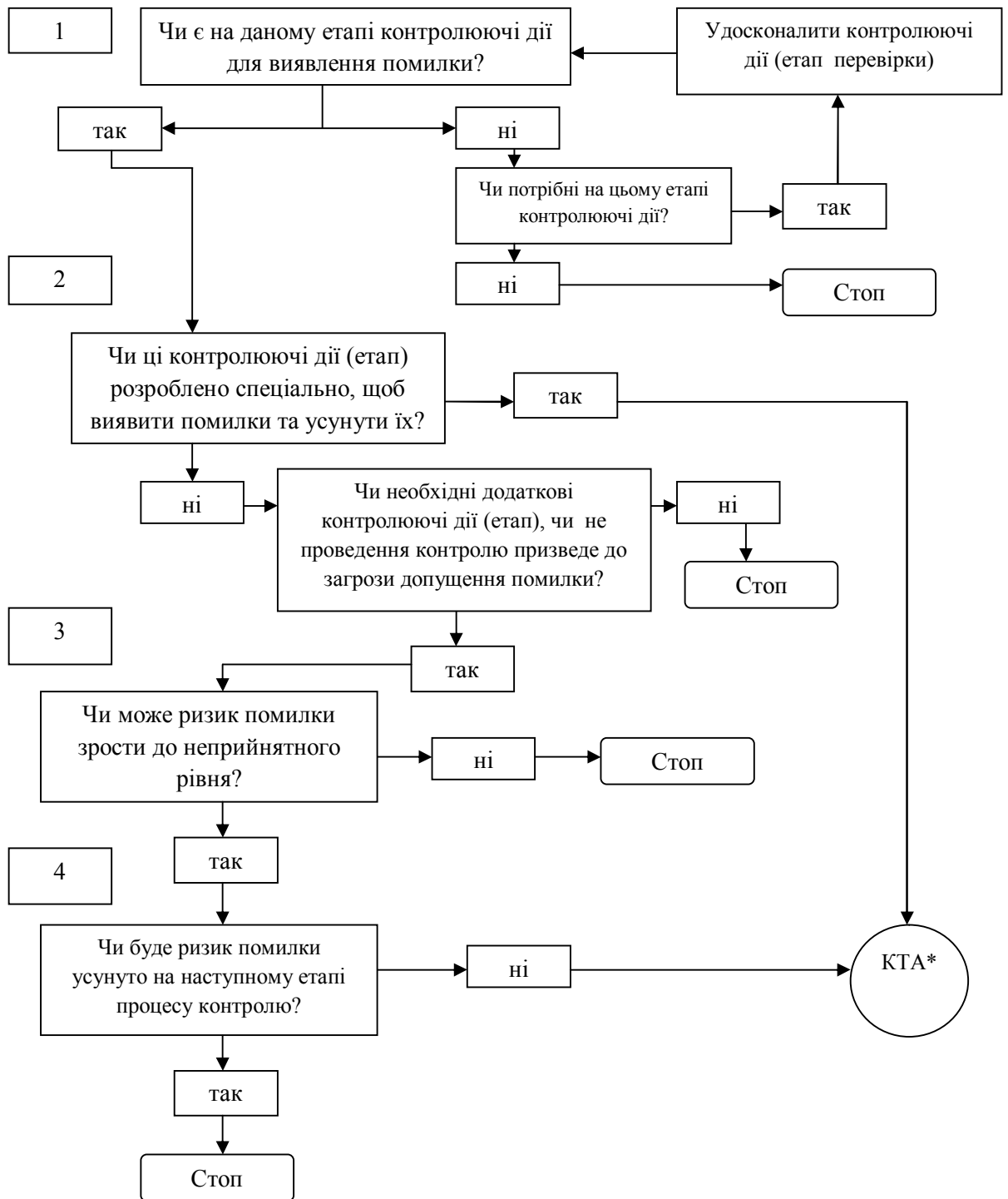
Однак, В. Д. Шквір, І. В. Борщук, Н. І. Федішин вбачають більш глибокі причини та стверджують, що серйозними факторами, які перешкоджають позитивному вирішенню вказаного питання, зокрема є:

- відсутність необхідних методів і інструментальних засобів, які б забезпечували інформаційну та програмну сумісність (стикування) аудиторських бухгалтерських систем;

- відсутність необхідних стандартів, які б регламентували процес аудиторської перевірки автоматизованим способом [10, с. 624 - 625].

Також названі автори зауважують, що на ринку програмних продуктів зовсім відсутні будь-які автоматизовані інформаційні системи для проведення зовнішнього аудиту [10, с. 624]. Проте слід зазначити, що на сьогоднішній день ситуація дещо поліпшилася. Зокрема, розроблено програмний продукт «Івахненко & Катеньов Аудит», у якому реалізовано механізм, який убезпечує від помилок на етапі перенесення облікових даних і характеризується їх двохступеневим перенесенням. Спочатку дані з бухгалтерської системи перевіряються на предмет їх цілісності. Далі, після перетворення даних з формату «1С:Бухгалтерія» або іншої бухгалтерської програми в спеціально розроблений формат, який побудований із врахуванням специфікації XBRL – Extended Business Reporting Language [4, с. 41] для збереження облікової інформації в проміжних базах даних. У продовження такого підходу вважаємо за доцільне здійснювати з допомогою удосконаленого програмного забезпечення (можливо в новій версії) повторення процедур перевірки, якщо існує імовірність невиявлення

помилки чи зловживань. У такому разі дерево рішень матиме кілька розгалужень (рис. 2. 10).

Рис. 2.10 Рекомендоване дерево рішень аудиту (фрагмент)

Примітки: * КТА – критична точка аудиту

Джерело: розроблено автором[15].

Побудоване дерево рішень (див. рис. 2.10) дозволяє врахувати альтернативні варіанти проведення аудиту від мінімальних до найбільш прийнятних обсягів його процедур. Суттєве значення в цьому випадку має адекватне встановлення на кожному вузлі умови його розгалуження. Досягнення обґрунтованості умов вимагає врахування низки чинників і тому, в перспективі, вони мають підлягати детальному аналізу й дослідженню. Максимальна пов'язаність чинників між собою на кожному розгалуженні повинна виступати основою встановлення розподілу вузла. Також позитивно слід оцінити підхід встановлення певної обґрунтованої межі глибини дерева рішень, оскільки надмірна роздрібненість призводить до ускладнення та збільшення затрат часу на проведення аудиту.

Сформовані теоретичні положення та практична модель аудиту, а також рекомендації щодо її реалізації у програмному продукті сприятимуть підвищенню оперативності та якості аудиту в умовах використання комп'ютерних інформаційних технологій. В перспективі вони можуть бути взяті за основу удосконалення програмного забезпечення проведення аудиту. Розвиток такого напрямку наукових досліджень є надзвичайно важливим з двох основних причин. По-перше, важливо розвивати вітчизняний ринок програмних продуктів автоматизації зовнішнього аудиту, щоб через конкуренцію досягати зниження їхньої вартості. По-друге, такі дослідження сприятимуть подоланню проблем, пов'язаних з використанням сучасних інформаційних систем при проведенні аудиту.

Список використаних джерел до підрозділу 2.8.

1. Бойко Н. М. Порівняльна оцінка та вибір програмних продуктів аудиту реальних інвестицій / Н. М. Бойко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – № 647. – С.581 - 586.
2. Гордієнко М. І. Оцінка інформаційного ризику в аудиті комп'ютерних інформаційних систем / М. І. Гордієнко, А. В. Дегтяренко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Т.3. – 2013. – №1 (6). – С. 86 – 92.

3. Івахненко С. В. Поняття комп'ютерного контролю та аудиту / С. В. Івахненко // Вісник Міжгалузевого інституту управління. – 2009. – № 2. – С. 56-60.
4. Івахненко С. В. Аудиторське програмне забезпечення для аналізу даних: перший український досвід / С.В. Івахненко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 10. – С. 38 - 44.
5. Кудрицький Б. В. Комп'ютеризація аудиторської діяльності в Україні: проблеми та шляхи подолання / Б. В. Кудрицький // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – № 18. – С. 320 - 327.
6. Саюн А. О. Проблеми і перспективи розвитку автоматизації аудиту в Україні / А.О. Саюн // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3(18). – С. 261 - 265.
7. Сисюк С. В. Проблеми та перспективи комп'ютеризації обліку в бюджетних установах / С. В. Сисюк, Н. М. Хорунжак // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. – 2009. – № 1 (20). – С. 142 – 146.
8. Ходаківська Л. О. Організація проведення аудиту за допомогою комп'ютерних інформаційних систем / Л. О. Ходаківська // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Том 3. – 2012. – № 1(4). – С. 230 - 237.
9. Хорунжак Н. М. Модернізація системи обліку бюджетних установ на основі комп'ютерних технологій: умови та принципи / Н. М. Хорунжак // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3 (20). – С. 251 – 256.
10. Шквір В. Д. Концепція побудови комплексної автоматизованої інформаційної системи обліку, аналізу та внутрішнього аудиту / В.Д. Шквір, І.В. Борщук, Н.І. Федішин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – №647. – С. 618 - 625.
11. Шипунова О. В. Проблемні аспекти комп'ютеризації аудиту в Україні / О. В. Шипунова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доп. XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції

- (27–28 жовтня 2011 р.) : у 2-х т. / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – Т. 2. – С. 85 - 86.
12. Jenkins B., P. Cooke, P. Quest. (1992), “An audit approach to computers, London: Coopers & Lybrand Deioitte (United Kingdom), 572 p.
13. Weber R. (1999), “Information systems control and audit”, Upper Saddle River, Prentice-Hall, Inc., 1013 p.
14. Golyash I., S. Sachenko, S. Ripa. (2011), “Improving the information security audit of enterprise using XML technologies”, Proceedings of the 6th IEEE International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications, Prague, Czech Republic, 15-17 September 2011, pp. 795 - 798.
15. Саченко С. І. Комп’ютеризація аудиту: теорія та практичні рішення / С. І. Саченко // Інноваційна економіка: Науково-виробничий журнал. – Тернопіль, 2015. – № 1. – С. 250 - 256.

2.9. Місце державного аудиту в системі державного фінансового контролю

В сучасних умовах реформування економіки нашої країни відбуваються зміни в організації державного фінансового контролю. У зв’язку з прийняттям нового Закону «Про Рахункову палату», створенням Державної аудиторської служби, державний контроль активно змінюється, тобто перетворюється від традиційної перевірки правильності, адресності, доцільності та законності розподілу державних фінансових ресурсів до контролю з позиції ефективного, результативного і економічного використання ресурсів, державного й комунального майна. У зв’язку з цим, змінюється мета управління, що призводить до підвищення ефективності використання ресурсів держави, забезпечення суспільства якісними

соціальними послугами, досягнення відкритості органів влади і державного сектора, визначення стратегії розвитку країни та її регіонів. В контексті змін, що відбуваються в економіці України, розвиток державного аудиту може стати одним з позитивних чинників вдосконалення контролю за державними коштами і майном, а також одним з найбільш ефективних засобів регулювання державними ресурсами.

Дослідження проблем державного аудиту знайшли відображення у працях вітчизняних фахівців: В. Бугаєнко, Л. Гуцаленко, В. Дерія, Р. Рудніцької, Л. Коновалова, Л. Дікань, Н. Рубан, Ю. Петренко та інших. В наукових працях аналізують зміст державного фінансового аудиту, проблеми та напрямки його розвитку в нашій країні.

Віддаючи належне результатам проведених досліджень, необхідно відзначити, що у зв'язку із змінами, які відбуваються в організації державного фінансового контролю, створення якісно нових контролюючих органів доцільно детальніше розглянути зміст цього виду контролю як інструменту підвищення ефективності діяльності підприємств державного сектору економіки, використання державних коштів і майна. Основним завданням дослідження є обґрунтування мети та завдань державного аудиту в сучасних умовах реформування управління економікою країни і дослідження вимог до такого виду контролю.

В умовах ринкової економіки держава використовує для регулювання непрямі важелі впливу, при цьому роль держави у вирішенні соціально-економічних проблем зростає. Для отримання більш ефективних результатів на практиці необхідно приділяти підвищену увагу контролю як завершальній стадії управлінського циклу. В системі державного фінансового контролю важливе місце належить державному аудиту.

Законом України «Про Рахункову палату» чітко визначено, що державний фінансовий контроль здійснює цей орган через проведення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів [1]. Фінансовий аудит – це перевірка, аналіз та оцінка

повноти, правильності ведення і достовірності обліку та звітності щодо надходжень і видатків бюджету, встановлення фактичного стану справ щодо цільового використання бюджетних коштів, дотримання законодавства при здійсненні операцій з бюджетними коштами. Законодавством визначено й суть аудиту ефективності, як «встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень учасниками бюджетного процесу, стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів» [1]. В Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» визначають державний фінансовий аудит як різновид державного фінансового контролю, суть якого полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю [2].

У літературних джерелах наводять різноманітні визначення державного аудиту. В. Бугаєнко дає обґрунтування державного аудиту, як виду державного фінансового контролю, який проводять з метою запобігання фінансовим порушенням, перевірки й аналізу ефективності використання активів, правильності ведення обліку та достовірності фінансової звітності, забезпечення дієвого функціонування системи внутрішнього контролю [3, с.104]. Сутність державного фінансового аудиту полягає у встановленні порушень та розбіжностей між фактичними даними та законодавчими нормативами [4. с. 102]. Окремі автори розглядають державний аудит, як законодавчо регламентовану діяльність органів державної влади, яка спрямована на аналіз та перевірку з метою виявлення: зловживання та допущених помилок в процесі управління бюджетними коштами та

використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, достовірне відображення даних в бухгалтерському обліку; дотримання норм діючого законодавства та санкціонування будь-яких здійснених господарських операцій; функціонування системи внутрішнього контролю [5. с. 81]. Саме аудит дає можливість виявити помилки й недоліки організаційного, нормативно-правового та фінансового характеру, які негативно впливають на результати фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, у тому числі внаслідок прийняття неправомірних управлінських рішень, укладання збиткових контрактів, реалізації товарів, робіт та послуг за заниженими цінами [6].

Аналізуючи наведені визначення можна зробити висновок, що у порівнянні з іншими формами контролю державний аудит має іншу ідеологію, мету і завдання. Його необхідно розуміти не як ревізійну діяльність контролюючих органів, а як інструмент державного управління, чітку систему та безперервний процес, направлені на оцінку достовірності фінансової інформації, підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів.

Стандартами аудиту INTOSAI визначено, що державний аудит складається з двох основних видів – фінансового аудиту відповідності/правильності (regularity audit) та аудиту ефективності (performance audit) [7]. Виходячи з цього обґрунтовуючи завдання державного аудиту доцільно виділити дві точки зору. Перша - завданнями державного аудиту є оцінка достовірності фінансової інформації, виявлення та попередження порушень і зловживань. Вважаємо, що виконання цих завдань є необхідними при здійсненні державного фінансового контролю, в тому числі й державного аудиту. Однак виконання їх не є достатнім, оскільки проводиться констатація фактів, які вже відбулися, їх не можна змінити, а лише врахувати в подальшій діяльності. На сучасному етапі є доцільним другий підхід – державний аудит є одним з ключових інструментів підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів,

виходячи з цього –державні аудитори не є цензорами, які контролюють діяльність посадових осіб, відповідальних за фінансово - господарську діяльність суб'єкта господарювання державного сектора економіки, а творцями, які виявляють неефективність і визначають шляхи усунення проблем і ризиків з якими зустрічається цей суб'єкт. Вважаємо, що доцільно внести корективи до завдань, які виконує державний аудит і виділити три блоки: 1) завдання оперативного контролю та корегування; 2) завдання контролю ефективності; 3) завдання стратегічного контролю (рис.2.11).

Рис. 2.11. Завдання державного аудиту

Примітка: Розроблено автором.

Основною перевагою державного аудиту порівняно з інспектуванням є постійна (щорічно та протягом бюджетного року) робота із підконтрольною установою, що дає результат:

- кращого розуміння проблем, факторів ризиків діяльності підконтрольної установи;
- налагодження партнерських стосунків з посадовими особами підприємств державного сектора економіки;
- можливість своєчасного виправлення недоліків, розроблення пропозицій щодо шляхів, форм, засобів підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання державного сектора економіки, використання бюджетних коштів, державного та комунального майна.

Державний аудит у жодному разі не повинен перетворитися на чотири (впродовж одного бюджетного року) ревізії діяльності підконтрольної установи за попередній квартал.

Особливостями організації державного аудиту є:

- перенесення уваги з детальної перевірки окремих операцій на оцінку внутрігосподарського контролю установи;
- особливого значення набувають оціночні судження аудитора;
- переважно використовуються статистичні методи та аналітичних процедур;
- впровадження інформаційні технології.

Завдання контролю ефективності покладене на аудит ефективності (performance audit) має також іншу назву – "аудит цінності за гроші" (value-for-money audit). Філософія та методологія аудиту ефективності пояснюється у стандартах державного аудиту INTOSAI. У ході аудиту ефективності здійснюється перевірка ефективності використання людських, фінансових та інших ресурсів; систем інформації, оцінка результатів та їх моніторинг, аналіз заходів, ужитих для усунення виявлених недоліків.

В основі аудиту ефективності лежить теорія "трьох Е", тобто тих основних елементів, які характеризують стан управління державними ресурсами:

- економічність (economy) – ощадливість, бережливість, ступінь мінімізації витрат з огляду на якість продукту ("витрачати менше");
- ефективність (effectiveness) – продуктивність, ступінь корисності споживання ресурсів для створення продукту ("витрачати ефективно");
- результативність (efficiency) дієвість, успішність, рівень досягнення мети ("витрачати мудро") [8].

Як показують дослідження, від аудиторів очікують не лише оцінки історичної фінансової інформації. В сучасних умовах необхідно вивчити напрями використання державних фінансових ресурсів у майбутньому, провести аналіз стратегії розвитку і прогностичних фінансових показників. Завдання стратегічного контролю обумовлені потребами держави у підготовці та перевірці фінансових прогнозів і планів, стратегічних управлінських рішень. Стратегічна фінансова інформація користується попитом у кредиторів, потенційних інвесторів, вищого управлінського персоналу. Потреба у проведенні державного аудиту стратегії розвитку існує також на державних підприємствах, які практикують розробку довгострокових планів розвитку, реалізують складні інвестиційні проекти.

Важливим моментом організації державного аудиту є оцінка ризиків. В загальному визначенні ризик - кількісна міра небезпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності та можливий розмір втрат від них [9]. Ризик можна розглядати як ймовірність відхилення фактичного результату від очікуваного [10]. Ризик як компонент системи державного фінансового аудиту визначають як процес ідентифікації та аналізу недоліків і проблем, які вплинули або можуть негативно вплинути на рівень управління фінансово-господарською діяльністю об'єкта аудиту, досягнення ним поставлених цілей і завдань, ефективне використання ресурсів, результати його фінансово-господарської діяльності.

У науковій літературі, нормативних актах з питань державного фінансового аудиту чільне місце займає проблема оцінки факторів ризику

об'єкта аудиту. Оскільки в ході такого аудиту важливого значення набувають оціночні судження аудитора доцільно вести мову і про ризик аудиторської перевірки.

Відповідно до положень міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості аудиторський ризик (Audit risk) — ризик того, що аудитор висловить невідповідну аудиторську думку в разі, якщо фінансова інформація суттєво викривлена. Аудиторський ризик є функцією ризиків суттєвого викривлення та ризику не виявлення [11].

Метою аудиторів є ідентифікування й оцінка ризиків суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки на рівні фінансової інформації та тверджень через розуміння суб'єкта господарювання, його середовища, включаючи внутрішній контроль, у такий спосіб забезпечивши основу для розробки і впровадження дій у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення [9]. Дослідження показали, що визначення й оцінка аудиторського ризику є тотожними, як в державному, так і в незалежному аудиті [12].

Ризик аудиторської перевірки має такі три складові: властивий ризик; ризик, пов'язаний з невідповідністю функціонування системи внутрішнього контролю; ризик невиявлення.

Існує взаємозв'язок між ризиком невиявлення та властивим ризиком і ризиком невідповідності системи внутрішнього контролю. За будь-яких обставин, незважаючи на розміри властивого ризику і ризику невідповідності системи внутрішнього контролю, аудитору слід виконати процедури згідно з програмою.

Державний аудитор повинен виконати процедури для забезпечення основи для ідентифікації й оцінки ризиків суттєвого викривлення на рівні фінансової інформації та тверджень. Однак процедури оцінки ризиків самі по собі не надають достатніх та прийнятних аудиторських доказів, на яких ґрунтується думка аудитора Процедури оцінки ризиків мають включати :

- а) подання запитів до управлінського персоналу та інших працівників суб'єкта господарювання, які, на думку державного аудитора, можуть мати інформацію, яка, ймовірно, може допомогти при ідентифікації ризиків суттєвого викривлення внаслідок шахрайства або помилки. Значна частина інформації, отриманої державним аудитором у ході подання запитів, надається управлінським персоналом та особами, відповідальними за фінансову звітність. Однак державний аудитор може також отримувати інформацію або інші точки зору при ідентифікації ризиків суттєвого викривлення через подання запитів до інших осіб суб'єкта господарювання та інших працівників з різними рівнями повноважень. Наприклад: запити до тих, кого наділено найвищими повноваженнями, можуть допомогти аудитору отримати розуміння середовища, в якому складається фінансова інформація;
- запити до персоналу підрозділу внутрішнього аудиту можуть надати інформацію щодо процедур внутрішнього аудиту, виконаних протягом року стосовно структури та ефективності внутрішнього контролю суб'єкта господарювання, і можуть дати відповідь на запитання, чи задовільно відреагував управлінський персонал на результати таких процедур;
  - запити до працівників, які займаються ініціюванням, обробкою або реєстрацією складних чи незвичайних операцій, можуть допомогти аудитору оцінити прийнятність вибору і застосування певної облікової політики;
  - запити до внутрішнього юридичного консультанта суб'єкта господарювання можуть надати інформацію з таких питань, як судові справи, дотримання законів і нормативних актів, знання про шахрайство або підозрюване шахрайство;
- б) аналітичні процедури. Аналітичні процедури, виконані як процедури оцінки ризиків, можуть ідентифікувати ті аспекти діяльності суб'єкта господарювання, про які аудитор не знав, і можуть допомогти при оцінці ризиків суттєвого викривлення для створення основи для розробки і впровадження дій у відповідь на такі оцінені ризики. Аналітичні процедури,

виконані як процедури оцінки ризиків, можуть включати як фінансову, так і нефінансову інформацію;

в) спостереження та перевірка. Спостереження та перевірка можуть супроводжувати подання запитів до управлінського персоналу й інших осіб і можуть також надати інформацію про суб'єкт господарювання та його середовище. Приклади таких аудиторських процедур включають спостереження або перевірку: операцій суб'єкта господарювання; документів, записів та інструкцій з внутрішнього контролю; звітів, складених управлінським персоналом (наприклад, квартальних звітів управлінського персоналу та проміжної фінансової звітності) і тими, кого наділено найвищими повноваженнями; адміністративних та виробничих приміщень суб'єкта господарювання.

Отже, державний аудит є ефективним інструментом за допомогою якого держава реалізує контрольну функцію. Він має іншу ідеологію, мету, завдання в порівнянні з іншими формами контролю. Завданнями державного аудиту повинно стати не лише законність, достовірність фінансової інформації щодо використання держаних фінансових ресурсів, але й розроблення пропозицій щодо шляхів, форм, засобів підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання державного сектора економіки, використання бюджетних коштів, державного та комунального майна, оцінка стратегії розвитку підконтрольної установи.

Існує чітка потреба вдосконалення організації державного фінансового аудиту. Завданнями організації державного фінансового аудиту повинно бути налагодження партнерських стосунків з посадовими особами підконтрольної установи, проведення ретельної підготовчої роботи, вміння оцінювати ризики і обирати суттєве, перейти від контролю операцій до оцінки систем.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є вдосконалення організації державного фінансового аудиту яке передбачатиме системний підхід і буде базуватися на сучасних досягненнях науки і техніки.

Список використаних джерел до підрозділу 2.9

1. Про Рахункову палату. Закон України № 576-VIII від 02.07.2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19/page>.
2. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні. Закон України (В редакції Закону N 5463-VI від 16.10.2012). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
3. Бугаєнко В. Проблеми державного фінансового аудиту / В. Бугаєнко // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 4. – С. 100 - 106.
4. Гуцаленко Л. В. Державний фінансовий контроль: навч. посіб. (для студ. вищ. навч. закл.)/Л. В. Гуцаленко, В. А.Дерій, М. М. Коцупатрий. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 424 с.
5. Державний фінансовий аудит: проблеми та перспективи запровадження в Україні / Ю. П. Петренко // Культура народів Причорномор'я. — 2011. — № 205. — С. 80 - 82.
6. Шевчук О. Д. Особливості проведення державного аудиту в Україні Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія Економічні науки / Редколегія: Калетнік Г. М. (головний редактор) та інші./ О. Д. Шевчук, І. Л. Мукоїд – Вінниця: ВНАУ, 2012. - Випуск 4 (70). – Том 2.- С. 230 - 234.
7. Аудит державних фінансів: стандарти аудиту INTOSAI: перекл., підготовлений для Рахункової палати України Проектом TESIS. – К.: Рахункова палата України, 2002. – 48 с.
8. Хаблюк О. А. Суть аудиту ефективності та зарубіжний досвід його становлення / О. А. Хаблюк, Л. А. Будник. //Галицький економічний вісник. - 2013. - № 4 (43). – С. 151 - 158.
9. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України 5 квітня 2007 року N 877-V

[Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

10. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп./В. М. Гранатуров – М. : ДИС, 2002. – 160 с.

11. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. - К.: Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України. – 2014.

12. Проскуріна Н. М. Порівняльна характеристика незалежного і державного аудиту: паралель аудиторського ризику в них/ Н. М.Проскуріна, Є. С. Фісай. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.rusnauka.com/9_NND_2013/Economics/7_132334.doc.htm.

2.10. Постмитний аудит у системі державного фінансового контролю

Набуття Україною незалежності зумовило перехід від планової економіки до ринкової, що призвело до збільшення економічних суб'єктів, які займаються питаннями зовнішньоекономічних зв'язків як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях. Найбільш масовим видом зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) виступають операції у сфері торгівлі товарами, послугами, інформацією та інтелектуальною власністю. Результати такої діяльності знаходять своє відображення у бухгалтерському обліку, фінансовій та податковій звітності, аналіз якої в подальшому здійснюється різними користувачами.

Важливим користувачем інформації, відносно операцій здійснюваних суб'єктами господарювання у зовнішньоекономічній сфері, виступають органи Державної фіскальної служби України (ДФС). Їх інтерес становить

інформація подана у фінансовій та податковій звітності, комерційних документах на підставі яких визначається вартість товарів і супутніх послуг пов'язаних з їх переміщенням через митний кордон України. Основними інструментами, за допомогою яких відстежується правильність визначення податкових зобов'язань платника податків, своєчасність сплати та прозорість відображення у податковій звітності виступають форми контролю, що здійснюються органами ДФС України. У силу наближення митного законодавства України до міжнародних стандартів, наріла необхідність перегляду теоретичних засад здійснення митного контролю, особливо однієї з форм його реалізації – постмитного аудиту.

Підвищення ролі митного контролю у забезпеченні фіскальних задач і наповненні державного бюджету пов'язано з пріоритетними завданнями покладеними на органи ДФС України (з позиції забезпечення ефективності адміністрування митних платежів), а також виходячи з основних функцій виконання яких покладено на них. З цієї точки зору, окремі автори [1, с. 22; 2, с. 11; 3, с. 102] виділяють таке поняття, як державний фінансовий контроль, що здійснюється митними органами при виконанні функцій адміністраторів доходів бюджету, одночасно наділяючи його сучасними формами організації та інформаційно-аналітичного забезпечення.

Теорія фінансів розглядає фінансовий контроль як об'єктивний прояв іманентної фінансам контрольної функції, багатоаспектну міжгалузеву систему нагляду, наділених контрольними функціями органів центральної виконавчої влади за фінансово-господарською діяльністю економічних суб'єктів, з метою встановлення законності та доцільності фінансових і господарських операцій, а також виявлення резервів доходів державного бюджету [4, с. 87]. У фінансовій науці інститут державного фінансового контролю вивчений достатньо добре і розглядається як важливий самостійний інститут [5, с. 27]. Проте, складовою фінансового контролю виступає контроль податковий, який у першій редакції Податкового кодексу України був визначений невід'ємною складовою митного контролю, у

контексті підтвердження достовірності, повноти та своєчасності справляння податків та зборів при переміщенні товарів через митний кордон України.

Митний контроль, як невід’ємну складову фінансового контролю розглядає І. Іванча, опираючись як на існуючі організаційні резерви, так і на нові, сучасні форми організації і забезпечення фінансового контролю – систему управління ризиками, електронне декларування, єдину автоматизовану систему збору, зберігання і обробки інформації про зовнішньоекономічні операції [6, с. 144]. З таким твердженням важко не погодитись, оскільки на сучасному етапі розвитку фіскальних органів важливе значення приділяється митному контролю, як важливому інструменту забезпечення надходження митних платежів до бюджету.

Ю. Оніщик пропонує виділяти у системі фінансового контролю такий контроль як митний [7, с. 113]. Аналогічної точки зору притримується і І. Іванча, визначаючи заходи митного контролю направлені на виявлення і попередження фіскальних злочинів [6, с. 143], наділяючи його функцією фінансів і визначаючи його таким у державній митній справі. Не можна не погодитись з твердженням авторів відносно класифікації митного контролю як важливої складової фінансового контролю. Проте, митний контроль як окремий елемент системи державного контролю за зовнішньоекономічними операціями наділений функціональними властивостями притаманними фінансовому контролю.

Загалом митний контроль представляє різновид контролю, який недостатньо вивчений. Причиною цього є те, що до переходу на ринковий шлях розвитку економіки в Україні існував один вид контролю – державний. Таке поняття контролю було закладено ще у дореволюційний період, коли використовувався виключно термін «державний контроль» [8, с. 86]. Як зазначає А. Бистряков, будь-яка форма державного контролю є результатом трансформації економічних процесів [9, с. 18]. Поява тої чи іншої форми контролю зумовлені змінами у векторах розвитку державного регулювання

економічних процесів і глибини втручання її у ці процеси. Основні засади державного контролю в Україні закладено Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», дія даного законодавчого акту не поширюється на відносини, що виконують під час здійснення заходів митного контролю на кордоні [10]. Це пов'язано з розмежуванням функцій і повноважень, які покладено на органи центральної виконавчої влади, що є наслідком трансформаційних процесів у економіці.

Зміна векторів реалізації державної політики у сфері державної митної справи, ратифікація Рамкових стандартів безпеки та спрощення міжнародної торгівлі Всесвітньої митної організації та приєднання України до Міжнародної конвенції «Про спрощення і гармонізацію митних процедур» (надалі – Кіотська конвенція) зумовили прийняття нового митного кодексу, нормами якого було оновлено систему митного контролю. Дана система контролю ґрунтується на трьох основних етапах здійснення контрольно-перевірочних заходів:

1) попередній етап – попереднє інформування суб'єктами ЗЕД митниць ДФС України про переміщення товарів через митний кордон;

2) поточний етап – оновлена складова системи митного контролю, функціональним призначенням якої виступає збір і накопичення інформації, аналіз і виявлення потенційних порушень митного і податкового законодавства. На даному етапі, за результатами спрацювання системи управління ризиками формується рішення про застосування форм документального і фактичного контролю;

3) третій етап – проведення контрольно-перевірочних заходів на основі методів аудиту, після випуску товарів у вільний обіг на митну територію України.

Така система митного контролю дозволяє за рахунок методів фінансового контролю виявляти додаткові резерви грошових ресурсів, мобілізувати їх до бюджету держави, що є актуальним в умовах прояву кризових явищ у сфері державних фінансів.

Застосування форм митного контролю, на кожному етапі контролю за переміщуваними через митний кордон України товарами, можливе лише за результатами спрацювання системи управління ризиками. Однак, попри існуючий інформаційний базис, ймовірних порушень митного законодавства, на етапі випуску товарів у вільний обіг можливі прорахунки. Тому у даному контексті здійснення контролю після випуску товарів на митну територію країни у вільний обіг виступає перспективним напрямком забезпечення дієвості митного контролю, дотримання вимог митного законодавства та пріоритетним у напрямку вдосконалення митного адміністрування [11, с. 11]. Така форма контролю дістала назву постмитного аудиту, тобто перевірка правильності та достовірності даних зазначених у митних деклараціях, шляхом вивчення бухгалтерських документів, рахунків, системи управління бізнесом після завершення митного оформлення.

У наукових публікаціях і виданнях спеціалізованого характеру зустрічається чисельна кількість трактувань контрольних процедур після митного оформлення товарів, досить часто використовуються такі: фінансовий контроль на засадах митного пост аудиту, постмитний контроль, митний пост-аудит, митний пост-аудит контроль, митний аудит тощо. Це зумовлює відсутність єдності підходу щодо чіткості у використанні терміну, який характеризує проведення контрольних заходів після митного оформлення товарів. Незважаючи на таке категоріальне різноманіття, сутність усіх визначень зводиться до контролю, що ґрунтується на засадах подальшої поглибленої перевірки після випуску товарів у вільний обіг на митну територію країни. Такий напрям здійснення контрольних заходів відносно переміщуваних товарів є найбільш ефективним способом перевірки сумлінності суб'єкта ЗЕД щодо дотримання вимог законодавства з питань своєчасності, повноти та достовірності сплати і декларування митних платежів.

Як зазначає П. Пашко, введення постмитного аудиту дозволяє реалізовувати концепцію добровільного дотримання суб'єктами митного

оформлення товарів законодавчо-нормативної бази [12, с. 11]. Це означає, що фіскальні органи очікують від суб'єктів ЗЕД сумлінності дотримання вимог законодавства з питань справляння податків та зборів, оскільки усвідомлення того, що діяльність буде перевірена – важливий «стимулятор» дотримання ними вимог і стандартів визначених митним законодавством України.

Існуючі термінологічні розбіжності у визначенні постмитного аудиту зумовлені наявністю різних підходів до визначення поняття митний аудит. Так, автори праці [13, с. 314] виділяють в окрему категорію «митний аудит» із подальшим його розподілом на окремі складові: митний постаудит і аудит системи учасників зовнішньої торгівлі. Митний постаудит проводиться шляхом перевірки діяльності суб'єктів ЗЕД і передбачає розробку аудиторських програм – визначення категорії аудиту (аудит імпортера, (експортера), митної вартості, митного брокера та інше) і методики поетапного проведення фактичного аудиту.

С. Шотак і А. Швець визначають митний аудит як незалежну перевірку, яка здійснюється митними аудиторами – недержавними органами і розглядають її як додаткову систему контролю і напрямок підприємницької діяльності. При цьому, митний аудит не має на меті підмінити державний контроль [14, с. 301; 15]. З точки зору А. Берзана і Л. Попової, митний аудит – це діяльність митних органів, яка проводиться після випуску товарів, тобто вид державного фінансового контролю [16, с. 46; 17, с. 328]. Як одну з форм митної діяльності П. Пашко і Д. Пашко виділяють аудиторський контроль у митній справі, що спрямований на реалізацію митної політики держави й забезпечує її митні інтереси [11, с. 5].

Митний аудит як окрему предметну сферу аудиторської діяльності розглядають О. Петрик і І. Мриніч, порівнюючи її з проведенням митного контролю після випуску товарів у вільний обіг. Проте, автори розмежовують цілі митного контролю і митного аудиту вкладаючи в останній термін зміст висловлення думки про достовірність інформації, заявленої в митній

декларації, та виявлення можливості порушень митного законодавства без права примусу приймати рішення [18, с. 59].

Слід наголосити, що термін «аудит» досить часто підмінює поняття «документальна перевірка». Існуючі розробки з проблем аудиту свідчать про використання у науковій літературі, методичних вказівках та робочій документації аудиторів термінів «податковий аудит» і «митний аудит» щодо документальної перевірки розрахунків за податками і зборами з бюджетом [19, с. 358]. Першочергово, це пов'язано з існуванням у системі ДФС України структурних підрозділів аудиту, завданнями яких є контроль за дотриманням митного і податкового законодавства, а основною функцією виступає інформаційно-аналітичне забезпечення контрольно-перевірочної роботи.

Поняття аудит – як підприємницька діяльність включає в себе організаційне й методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських висновків та надання інших аудиторських послуг [20] і не має відношення до державного контролю. Хоча з методичної точки зору можна порівняти «митний аудит» з проведенням митного контролю після випуску товарів у вільний обіг на митну територію країни. Саме тому, не має необхідності вводити термін «митний аудит» і прирівнювати його до митного контролю. Однак, використовувати методи аудиту необхідно лише тоді, коли здійснюється контроль після випуску товарів, такі методи повинні ґрунтуватись на вивченні даних бухгалтерського обліку суб'єкта ЗЕД, системи звітності та зовнішньоторговельних документів.

Саме поняття «митний аудит» відсутнє у вітчизняному законодавчому полі, а в Митному кодексі України термін «аудит» зустрічається у ст. 13 і ст. 315, якими визначено вимоги щодо проведення обов'язкових незалежних аудиторських перевірок як умов надання дозволу на діяльність уповноважених економічних операторів. Проте дано визначення «документальна перевірка як сукупність заходів, за допомогою яких митні органи переконуються у правильності заповнення митних декларацій, декларацій митної вартості та достовірності зазначених у них даних, ..., а

також своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів [21].

Запровадження у митну практику документальних перевірок розширило можливості здійснення митного контролю, оскільки тепер він не обмежується перевіркою товарів і транспортних засобів при їх випуску у вільний обіг на митну територію України. В межах проведення документальної перевірки, не здійснюється контроль за фінансово-господарською діяльністю суб'єкта ЗЕД, у цілому – перевіряється дотримання норм митного та податкового законодавства при переміщенні товарів через митний кордон України.

Розмежовуючи поняття «документальна перевірка дотримання вимог законодавства з питань державної митної справи» і «постмитний контроль», Д. Сагарьова робить висновок про те, що останнє відображає заходи, направлені на перевірку даних бухгалтерського обліку, звітності та іншої документації, після проходження процедури митного оформлення [22, с. 127], що цілком корелюється з поняттям постмитний аудит. Коло питань, які підлягають з'ясуванню є предметом постмитного аудиту та стосуються уточнення відомостей, зазначених в митних деклараціях і інших документах на підставі яких їх було сформовано. Основним методом є метод співставлення відомостей отриманих при митному оформленні з даними бухгалтерського обліку шляхом здійснення формально-правової перевірки, проведення аналітичних процедур і арифметичної перевірки розрахунків.

У відповідності до переглянутої Кіотської конвенції, постмитний аудит – це лише контроль, що ґрунтується на основі методів аудиту, який представляє комплекс заходів, що здійснюються митними органами для забезпечення достовірності та автентичності декларацій шляхом проведення перевірки первинних бухгалтерських документів і звітності, бізнес систем і комерційної інформації [23, с. 4].

Загалом під терміном «контроль» розуміють цілісну систему спостереження і перевірки процесу функціонування відповідного об'єкта з метою встановлення відхилення його від заданих параметрів [24, с. 8; 25, с. 7], а аудит орієнтований на вимірювання достовірності бухгалтерської інформації за дискретною шкалою: достовірна, достовірна із застереженням, недостовірна [24, с. 10]. Принципову різницю між документальною перевіркою і аудитом проводять О. Десятнюк і Р. Кулик, зазначаючи, що відмінність цих понять полягає у цілях перевірки, яка направлена переважно на оцінку минулої діяльності підприємства [26, с. 150]. Аналіз сутнісного розуміння понять «контроль», «аудит» і «документальна перевірка» дозволяє сформулювати постмитний аудит як конкретну форму митного контролю, наділену власним змістом, направлену на виявлення порушень митного та податкового законодавства шляхом вимірювання достовірності бухгалтерської та комерційної інформації з метою виявлення відхилень від заданих параметрів (показників зазначених у митних деклараціях).

Сутність постмитного аудиту впливає із загальної сутності контролю як функції фінансів. Його базисом виступають документальний і фактичний контроль, що дозволяють здійснити перевірку різних об'єктів митного контролю, яким притаманні характеристики необхідні для оцінки достовірності й відповідності. Результатом його здійснення є зменшення ризиків пов'язаних з наданням недостовірної інформації, стосовно переміщуваних товарів через митний кордон, митницям ДФС України, скорочення часу на здійснення митних формальностей при випуску товарів у вільний обіг на митну територію країни, сприяння розбудові відносин на засадах абсолютної чесності та довіри між державою та бізнесом.

Постмитний аудит виступає важливою складовою державного фінансового контролю, оскільки втілюється завдяки діяльності державних органів. Таке твердження впливає з функціонального призначення фінансового контролю, який виступає системою контрольно-перевірочних заходів здійснюваних спеціально уповноваженими державою органами,

створеними для виконання контрольних функцій, передбачених законом [27, с. 38]. Це пов'язано з тим, що податки і збори, які справляються при переміщенні товарів через митний кордон України представляють собою складову відносин суб'єктів ЗЕД з державними і контролюючими органами, а порушення у даній сфері можуть спричинити негативні наслідки для економічного суб'єкта.

В масштабі держави митні платежі забезпечують від 38 до 45 % податкових надходжень до державного бюджету, у зв'язку з чим постмитний аудит має значення не тільки для економічних суб'єктів, але й виступає одним з інструментів, що забезпечує стабільне функціонування національної системи оподаткування.

Таким чином, однією з функціональних особливостей фінансового контролю у сфері державної митної справи є використання такої специфічної форми контрольних процедур як пост митний аудит. Незалежно від того, з якої точки зору розглядати пост митний аудит, як функціональну складову митної системи держави, додаткову систему контролю і напрямок підприємницької діяльності чи як форму митної діяльності, що забезпечує державні інтереси, він залишається формою здійснення митного контролю, як самостійного напряму державного фінансового контролю.

Список використаних джерел до підрозділу 2.10

1. Агапова А. В. Таможенный аудит: государственный контроль или предпринимательская деятельность? / А. В. Агапова // Ученые записки СПб филиала РТА. – 2011. – № 2. – С. 17 - 23.
2. Артемьев А. А. Совершенствование администрирования таможенных платежей: комментарии к законопроекту / А. А. Артемьев // Налоговая политика и практика. – 2007. – № 5. – С. 10 - 13.
3. Шкуратова І. І. Методичні підходи до проведення фінансового контролю на засадах митного пост-аудиту / І. І. Шкуратова // Наукові праці. Державне управління. – 2012. – Вип. 174. Том 186. – С. 101 - 106.

4. Шохин С. О. Бюджетно-финансовый контроль: теория и практика применения / С. О. Шохин, Л. И. Воронина. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 295 с.
5. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: Монографія. / Л. А. Савченко. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 407 с.
6. Иванча И. И. Роль таможенной службы в развитии государственного финансового контроля поступления таможенных платежей / И. И. Иванча // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 319. – С. 143-144.
7. Оніщик Ю. В. Митний контроль як вид фінансового контролю / Ю. В. Оніщик // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 628. – С. 110 - 113.
8. Ялбулганов А. А. Финансовый контроль как правовой институт: основные этапы развития [Электронный ресурс] / А. А. Ялбулганов // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 84 - 91. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=157694>.
9. Быстряков А. Я. Реформа государственного финансового контроля (вопросы теории и практики) [Электронный ресурс] / А. Я. Быстряков. – М.: Издательство РАГС, 2003. – 120 с. – Режим доступа: <http://www.gbv.de/dms/zbw/395549612.pdf>.
10. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс]: Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.
11. Пашко П. В. Аудиторський контроль в митній справі / П. В. Пашко, Д. В. Пашко // Митна безпека. – 2013. – № 1. – С. 4 - 11.
12. Пашко П. В. Щодо окремих питань забезпечення ефективності митного контролю / П. В. Пашко // Митна безпека. – 2010. – № 1. – Серія. «Економіка». – С. 6 - 13.

13. Таможенный контроль: на пути к международным стандартам: Монография / А. В. Полищук, П. В. Пашко, Е. Б. Самсонов, С. Н. Семка, В. В. Ченцов. – Одесса: «ПЛАСКЕ» ЗАО, 2009. – 476 с.
14. Швец А. С. Экономическая эффективность внедрения института таможенного аудита в структуру таможенных отношений / А. С. Швец // Основные аспекты развития таможенного дела на современном этапе: Сборник материалов. – 2003. – 456 с.
15. Шостак С. Н. Аудит: необходимое условие ускорения и упрощения процедуры таможенного оформления / С. Н. Шостак // <http://www.juristic.ru/articles.php?cu=1&ref=index>.
16. Берзан А. А. Таможенный аудит в системе государственного контроля / А. А. Берзан // Вестник транспорта. – 2006. – № 6. – С. 45 - 51.
17. Попова Л. А. Сущность, принципы, задачи и функции таможенного аудита / Л. А. Попова // Таможенная служба России на защите экономических интересов страны: Материалы докладов. – 2003. – С. 327 - 332.
18. Петрик О. А. Роль незалежного аудиту в проведенні постмитного контролю / О. А. Петрик, І. О. Мариніч // Технологичекий аудит и резервы производства. – 2015. – № 1/6(21). – С. 57 - 60.
19. Туржанський В. А. Податковий і митний аудит зобов'язань за податками і зборами: проблеми уніфікації / В. А. Туржанський // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 4 (21). – С. 357 - 362.
20. Про аудиторську діяльність в Україні: Закон України від 22.04.1993 р. № 3125-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
21. Митний кодекс України: введений в дію Законом України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
22. Сагарьова Д. О. Постмитний контроль як складова частина державного фінансового контролю [Електронний ресурс] / Д. О. Сагарьова //

Економіка, управління, фінанси: теорія та практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 11 - 12 жовтня 2013 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 126 - 129. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/eko/01okt13/46.pdf>.

23. Guidelines for Post-Clearance Audit (PCA). Volume 1. [Електронний ресурс]. – WCO, June 2012. – 26 р. Режим доступу: <http://www.wcoomd.org/~media/WCO/Public/Global/PDF/Topics/Enforcement%20and%20Compliance/Tools%20and%20Instruments/PCA%20Guidelines%20Volume%201.ashx?db=web>.

24. Аудит: методологія і організація / Н. І. Дорош. – К.: Т-во «Знання», 2001. – 402 с.

25. Фінансовий контроль у митній справі: Монографія. / М. М. Каленський. – К.: Вид-во ТОВ «ВД«Мануфактура», 2006. – 200 с.

26. Десятнюк О. М. Формування концепції аудиту: проблематика та методологічні аспекти / О. М. Десятнюк, Р. Р. Кулик // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2011. – № 1 (10). Частина II. – С. 147 - 152.

27. Рожкова Н. К. Императивный контроль в системе финансового контроля [Електронний ресурс] / Н. К. Рожкова // Аудит и финансовый анализ. – 2005. – № 1. – С. 34 - 52. – Режим доступу: <http://auditfin.com/fin/2005/1/Rojkova/Rojkova%20.pdf>.

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ Й ЕКСПЕРТИЗИ

3.1. Економічний аналіз : теорія і практика

Варто зазначити, що економічний аналіз належить до основних економічних наук, що входить до складу наук обліково-контрольного й аналітичного циклу, куди зараховують бухгалтерський (фінансовий) і управлінський (внутрішньогосподарський) облік, економічний (фінансовий та управлінський) аналіз, економічний контроль (аудит, контроль і ревізія тощо). Нині економічному аналізу, як науці, на жаль, приділяється значно менше уваги, ніж у 1970-1980-х роках. Вважаємо, що у 1990 - 2010-х роках в Україні допущено серйозний прорахунок на користь інших наук (менеджменту, маркетингу, аудиту і т. д.) або проведено цілеспрямований підриг базових методологічних економічних наук таких, як бухгалтерський (фінансовий) облік, економічний аналіз, статистика. Звідси, важливо з'ясувати яким є і яким мало б бути місце економічного аналізу серед функціонуючих економічних наук та що потрібно було б змінити у нинішньому стані справ.

Обсяг навчальних годин на вивчення аналітичних дисциплін (за останні 25 років) студентами вітчизняних вищих економічних навчальних закладів (ВНЗ) і факультетів (години на аудиторні заняття та кількість навчальних дисциплін зменшились у 2-3 рази, а виробничу та переддипломну практику, курсові роботи з економічного аналізу – взагалі відмінили), що вкрай негативно вплинуло на рівень: а) аналітичного мислення студентів з обліку й аудиту, інших студентів-економістів; б) власних тез доповідей на студентських наукових та науково-практичних конференціях, статей у наукових фахових виданнях; в) їхнього вміння підбирати та узагальнювати обліково-аналітичні матеріали (розрахунки, графіки, діаграми, моделі, схеми і т. д.) до дипломних робіт тощо.

Необдумане нехтування належним рівнем аналітичної підготовки молодих фахівців-економістів призвело до того, що частина з них широко вважає: економічний аналіз, як вид практичної діяльності, спрямований на пошук резервів і виявлення недоліків та прорахунків, їхньому підприємству не дуже потрібний. В крайньому випадку молоді люди готові визнати аналіз, як допоміжну функцію менеджменту, і не більше. Така ситуація не може нас не хвилювати, адже вона заохочує підприємців не до економії втрат, помірних доходів, а до розкручування спекулятивних цін, функціонування невиправдано великої кількості посередницьких структур, що є непомірним тягарем для багатьох верств населення та стимулює соціальну напругу. З іншого боку, якби в Україні належним чином проводився б макро-, мезо- і мікроекономічний аналіз та ухвалювались би адекватні управлінські рішення з відповідним політичним, економічним, правовим, інформаційним і соціальним супроводом, переважної більшості проблем, які маємо нині, не було б. На підставі викладених вище аргументів, вважаємо, що тема наших досліджень є актуальною та потребує подальшого розвитку.

Дослідження проблем теорії науки, методики й організації навчання і практики економічного аналізу проведені у працях вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів І. В. Жиглей, О. А. Зоріної, Л. М. Кіндрацької, Н. А. Козакової, І. Д. Лазаришиної, І. В. Луканєва, Т. В. Микитенко, Є. В. Мниха, О. В. Олійник, Л. В. Попової, П. Я. Поповича, І. Т. Райковської, В. К. Савчука, І. В. Спільник, С. І. Шкарбана та інших.

Зокрема, І. В. Жиглей, О. А. Зоріна пишуть про такі ключові напрямки підготовки фахівців-аналітиків економічної діяльності: 1. Координація освіти фахівців-аналітиків, в програмах навчання яких повинні постійно враховуватись впливи зовнішніх факторів соціально-економічного середовища (зокрема, конкуренції, інформаційних і комунальних технологій, глобалізації, корпоративного управління). 2. Задля дієвості зазначених вище заходів необхідним є регулювання підготовки фахівців-аналітиків. 3. Конвергенція стандартів освіти фахівців-аналітиків через встановлення

загальних орієнтирів, відхилення від яких свідчить про невідповідність національної системи освіти прогресивній міжнародній практиці в умовах глобалізації [2, с. 54].

Л. М. Кіндрацька, висвітлюючи комплекс питань щодо облікових дисциплін під час підготовки бакалаврів, справедливо зауважує: «Рівень сучасного бухгалтера характеризується його аналітичними здібностями, володінням інформаційними технологіями. Тому бухгалтер повинен і здатний навчатися все життя. Саме таку здатність виховує вищий навчальний заклад, де закладаються підвалини професіоналізму» [4, с. 562]. В контексті нашої публікації особливо цінним є твердження Л. М. Кіндрацької щодо аналітичних здібностей бухгалтера. Такі він може отримати та розвинути під час освоєння циклу аналітичних дисциплін.

І. В. Луканєв, І. Т. Райковська, критично оцінюючи стан економічного аналізу в промислових підприємствах, виокремили низку проблемних питань щодо організації і здійснення аналітичних робіт: 1) відсутність самостійного відділу або працівника з проведення економічного аналізу та відповідних розпорядчих документів; 2) викривлення інформаційного забезпечення економічного аналізу; 3) несистематичне проведення економічного аналізу і недостатня кваліфікація фахівців; 4) незрозумілість, одержаних в процесі дослідження, результатів у зв'язку з недостатністю методичних матеріалів та відсутність використання ЕОМ в аналізі; 5) відсутність проведення економічного аналізу за різними напрямками (аналіз обсягів та структури виробництва і реалізації продукції; аналіз ефективності використання основних засобів, матеріальних та трудових ресурсів; аналіз собівартості продукції (робіт, послуг); аналіз фінансових результатів; аналіз фінансового стану), а також неврахування нових аналітичних об'єктів (гудвілу, нематеріальних активів, інтелектуального капіталу, цінних паперів) для його повноцінного здійснення [5, с. 84 - 92].

Є. В. Мних у статті про ефективність інтегрованих обліково-аналітичних зазначає: «Сучасні системи менеджменту покликані забезпечити

своєчасність прийняття ефективних управлінських рішень на максимально повній доказовій базі, з мінімальним ризиком та витратами на їхнє формування. За експертними оцінками, успішність виконання цього завдання на 60-70 % залежить від якості обліково-аналітичного забезпечення реалізації функцій управління. При визначенні такої вагомості і дієвості обліково-аналітичних систем досягається ефект системної синергії, за якою розвиток управління обумовлює становлення адекватних обліково-аналітичних підсистем, а інноваційність останніх формує резерви для підвищення його ефективності. Насамперед це виражається у реалізації функцій планування, організування, мотивування, контролювання та регулювання» [7, с. 109].

О. В. Олійник у монографії, присвяченій розвитку економічного аналізу в умовах інституційних змін, зазначає: «Удосконалення методології, організації та методики економічного аналізу є нагальною проблемою для науковців, яка актуалізується тим, що Україна постала перед історичним вибором стратегії свого розвитку. І тут своє слово мають сказати аналітики, здійснюючи системні, комплексні та систематичні дослідження причинно-наслідкових зв'язків між процесами, що відбуваються на всіх рівнях економіки, обґрунтовуючи шляхи подальшого розвитку та формуючи нове економічне мислення, суспільне ставлення до пропонованих реформ» [9, с. 188].

Щодо аналітичної підготовки студентів-економістів, то О. В. Олійник вказує на таке: «Формування саме аналітичного мислення (аналітична підготовка, використання інструментарію аналізу як важливого методу пізнання) майбутніх спеціалістів має стати одним із пріоритетних завдань вищої школи. Для цього необхідним є викладання у вищих навчальних закладах відповідного аналітичного курсу / курсів, а не об'єднання його з іншими фаховими або загальноекономічними предметами» [9, с. 582].

У статті, присвяченій стану економічного аналізу в Україні та проблемам адаптивності до інституційних запитів, що дуже важливо, О. В. Олійник звертає увагу на найбільш проблемні напрямки практики

економічного аналізу, а саме: 1. Застосування економічного аналізу у діяльності суб'єктів господарювання (в управлінні, аудиті, наданні консалтингових послуг). 2. Регламентація та стандартизація економічного аналізу. 3. Цільове і функціональне спрямування економічного аналізу, періодичність проведення (за результатами проведених досліджень, 65,8 % аналітичних робіт мають епізодичний, одноразовий характер; 29 % – здійснюється періодично; і тільки 5 % – систематично) та часова спрямованість. 4. Зміст і обсяг аналітичних робіт, основні аналітичні об'єкти та методи, що використовуються [10, с. 159, 162, 163, 165].

Л. В. Попова, Т. А. Головіна у статті, присвяченій основним концепціям управлінського аналізу затрат в промисловому підприємстві, стверджують, що роль аналізу, як засобу управління виробництвом, останнім часом зростає, що зумовлено різними обставинами. Насамперед, необхідністю підвищення ефективності виробництва у зв'язку зі зростанням дефіциту і вартості сировини, підвищенням науко- та капіталомісткості виробництва; переходом до ринкових стосунків; створенням нових форм господарювання. В таких умовах управлінські рішення мають базуватись на точних розрахунках, глибокому та всесторонньому економічному аналізі [11].

П. Я. Попович, дослідивши організацію і методологію операційного аналізу, пише, що такий аналіз необхідно здійснювати за двома напрямками: 1) дати оцінку перспектив реалізації виробничої програми під час її формування і виконання з метою отримання прибутку; 2) визначити економічні наслідки ухвалення управлінських рішень під час проведення операційного аналізу [12, с. 189].

В. К. Савчук у статті, присвяченій аналітичному моніторингу ринку, вказує на те, що «... система аналітичного моніторингу зорієнтована на створення передумов підвищення оперативності прийняття заходів щодо вирішення ситуацій. Саме врахування слабких сигналів підвищує обізнаність аналітиків про ринкову ситуацію і створює умови для превентивних заходів

та розробки адаптивних рішень. Це дає змогу виграти час і зробити запас міцності порівняно з конкурентами» [13].

І. В. Спільник, ведучи мову про економічний аналіз та виклики глобалізації, стверджує, що проблема економічного аналізу в глобальній економіці передбачає наступні найважливіші аспекти: 1) він є засобом моніторингу і оцінки перебігу світових економічних процесів та відстеження глобальних економічних тенденцій; 2) методологія економічного аналізу повинна забезпечувати діагностику причин і факторів виявлених змін, прогнозування наслідків розвитку економічних процесів, а також обґрунтування вибору оптимального сценарію їх перебігу; 3) результати аналітичних досліджень економічної ситуації повинні бути покладені в основу розробки системи заходів, спрямованих на забезпечення керованості процесів та оцінки ефективності управління ними; 4) економічний аналіз варто розглядати як засіб пошуку слабких і сильних місць (переваг), забезпечення збереження та зміцнення конкурентних позицій об'єкта у зовнішньому глобальному середовищі; 5) уніфікацію і стандартизацію методик та процедур економічного аналізу, аналітичну професійну організацію, сертифікацію і професійний розвиток [14, с. 14].

Чижевська Л. В., провівши монографічне дослідження з питань розвитку методології і професійного навчання з бухгалтерського обліку, вважає, що зміцнення престижу бухгалтерської професії та підвищення якості облікової освіти необхідно здійснювати за наступними напрямками: 1. Розширення сфери знань бухгалтера з наголосом на управлінський аспект. 2. Виховання етичних принципів ведення бухгалтерського обліку. 3. Посилення наукових досліджень під час навчання фахівців з бухгалтерського обліку [15, с. 183, 185, 186]. Такі ж напрямки, на наш погляд, можна визначити і для професії аналітика.

С. І. Шкарбан, І. Д. Лазаришина зазначають, що нині «... здійснюються спроби підпорядкувати економічний аналіз статистиці, фінансам, управлінському обліку, фінансовому менеджменту, аудиту, обґрунтовуючи

це економічною доцільністю в умовах переходу до ринку. Це є свідченням зростання рівня функціональної якості кожного з наведених напрямків наукової діяльності, намаганням досягнення ними системності та універсальності. Хоча такі види практичної діяльності, як управлінський облік, фінансовий менеджмент характеризуються значним числом запозичень методичних прийомів економічного аналізу ...» [16, с. 12]. Вони дуже переймаються проблемою зневажання потреб розвитку економічного аналізу, як науки. Науковці вважають, що це хибний шлях, «... який може призвести до вихолощення, спрощення, регресії інших напрямків наукової діяльності облікового, контрольного та фінансового спрямування, оскільки тільки системність досліджень відповідно до поставлених завдань дозволяє здійснити перехід до якісно нових методологій кожного з напрямків наукової діяльності» [16, с. 12].

Проблемам теорії науки, методики й організації навчання і практики економічного аналізу, на жаль, приділяється недостатньо уваги, що негативно впливає на: 1) розвиток економічного аналізу, як однієї з економічних наук, що гальмує процес поліпшення цієї економічної науки та усіх економічних наук; 2) рівень підготовки як фахівців з економіки загалом, так і фахівців з обліку, аналізу й аудиту зокрема, що погіршує якість знань, навичок і вмінь майбутнього фахівця та призводить до додаткових витрат його коштів і часу; 3) аналітичну діяльність керівників і менеджерів різних рівнів управління підприємством, власників, бухгалтерів, аналітиків, що знижує ефективність його господарсько-фінансової діяльності та підвищує рівень загроз і ризиків на ринку.

Сучасна стадія цивілізаційного розвитку людства характеризується інформаційним бумом, який, з одного боку, значно зменшив час пошуку і отримання потрібних даних для роботи та життя людини, а з іншого – ускладнив їй життя, додавши турбот, пов'язаних з аналізом у десятки разів збільшених потоків інформації, їх впорядкуванням і відбором тих основних показників, на які необхідно орієнтуватись та за якими потрібно ухвалювати

важливі рішення. За таких умов, має посилюватись роль і значення економічного аналізу для належної, а основне – своєчасної оцінки усіх фактів, подій, явищ, котрі відбуваються в процесі діяльності юридичних осіб і вироблення системи оперативних, тактичних та стратегічних заходів адекватного реагування на динамічні зміни, що відбуваються у суспільному й економічному розвитку.

Економічний аналіз, як наука, з'явився наприкінці позаминулого століття, що значно пізніше, ніж бухгалтерський облік (1494 р.) і дещо пізніше, ніж аудит (1844 р.). Такий аналіз виник внаслідок розширення та поглиблення обліково-аудиторських знань, взаємозв'язків між цими науками, а також продиктований потребами більш раціонального підходу до використання оборотних і необоротних активів, трудових ресурсів, інтелектуальних здібностей підприємців та найманого ними персоналу. Економічний аналіз, як наука, за твердженням О. В. Олійник, започаткована в основній праці видатного англійського вченого-економіста Альфреда Маршалла (1842-1924 рр.) «Принципи економіки», що вийшла у світ в 1890 р. [9, с. 32]. З таким твердженням погоджуємось, зважаючи на певні стадії розвитку, які вже пройшла ця економічна наука.

Економічний аналіз – це, вважаємо, процес поділу цілого об'єкта дослідження в сфері економіки на частини з метою детального його вивчення, з'ясування особливостей функціонування, взаємозв'язків і проблем та розроблення рекомендацій для ухвалення своєчасних і виважених управлінських рішень.

Аналіз в сфері економіки варто розглядати, з нашої точки зору, у різних площинах теорії та практики діяльності підприємств, організацій, закладів, тобто як: одну з провідних економічних наук або одне з її відгалужень; метод наукових досліджень; функцію управління суб'єктом підприємницької діяльності; спосіб мислення підприємця, економіста; навчальну дисципліну; вид практичної діяльності або один з її напрямків.

На наш погляд, нині доцільно вести конструктивну дискусію щодо економічного аналізу, як науки, виходячи з трьох наступних базових положень:

– економічний аналіз – цілісний об'єкт наукових досліджень, тобто економічний аналіз розвивається як самодостатня наука у складі економічних наук. Наприклад, цілісним об'єктом наукових досліджень виступає статистика, що проявляється у назві наукової спеціальності 08.00.09 «Статистика»;

– економічний аналіз – рівноцінний і взаємодоповнюючий об'єкт наукових досліджень разом з бухгалтерським (фінансовим) обліком і аудитом. Такий стан тепер зафіксований, до речі, у назві наукової спеціальності 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Як варіант може бути і назва «Бухгалтерський (фінансовий) облік, економічний аналіз та контроль», адже термін «контроль» значний ширший, ніж термін «аудит». Про це пише і Т. В. Микитенко, роздумуючи над тим, коли бухгалтерський облік є наукою: «Для того, щоб бухгалтерський облік відповідав критеріям науки, його слід об'єднати з економічним аналізом та контролем фінансово-господарської діяльності. Тільки в такому комплексі з аналізом і контролем господарської діяльності він є засобом передбачення результатів діяльності суб'єкта господарювання, її ефективного регулювання та оптимізації. Причому бухгалтерський облік є системою інформації про діяльність підприємства; аналіз, використовуючи цю інформацію, встановлює зв'язок чинників, що впливають на результати діяльності, визначає можливості подальшого розвитку суб'єкта господарювання; контроль як функція управління, перевіряючи використання ресурсів цими суб'єктами з метою оптимізації результатів господарської діяльності, стає вирішальною умовою успішного управління підприємством» [6, с. 18]. Крім того, «Класифікацію професій» [8], зокрема пп. 241, 2411 доцільно, на нашу думку, доповнити словом «аналізу» перед словом «аудиту»; п. 2411.1 – словом «аналіз» перед словом «аудит»; п. 2411.2 – словом «Аналітики» перед словом «Аудитори».

Варто додатково ввести п. 3445 «Інспектори фінансової служби». Російська вчена Н. А. Казакова з аналогічного приводу вказує на те, що «... в загальноросійському класифікаторі спеціальностей відсутня спеціальність аналітика... Запитувані нині кадри в кращому випадку мають спеціальність фінансового менеджера, економіста зі спеціальності «Фінанси і кредит» або «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Можливо, назріла потреба у створенні нової економічної спеціальності аналітика, оскільки запитувана нашою економікою спеціальність перебуває на стику різних галузей знань: сучасних інформаційних технологій у сфері економіки, менеджменту, обліку і економічного аналізу» [3, с. 232];

– економічний аналіз – певна додаткова складова однієї або кількох із економічних наук. Наприклад, аналіз у фінансовому менеджменті, маркетинговий аналіз, аналіз у стратегічному менеджменті, аналіз в управлінському обліку і т. д. В такому разі: 1) економічний аналіз розчиняється в інших економічних науках; 2) він не є безпосереднім об'єктом наукових досліджень; 3) по ньому не виконуються окремі дисертаційні роботи та науково-дослідні теми, відповідно економічний аналіз, як такий, перестає розвиватись. Вважаємо, що загалом ці чинники негативно вплинуть на подальший розвиток усіх економічних наук.

Аналіз, як метод наукових досліджень, набув поширення в частині порівняння планових і фактичних показників, встановлення питомої ваги одиничного у цілому, розрахунку значимості впливу конкретного чинника на результативну величину і т. д.

Аналіз та облік не завжди розглядаються, як самостійні функції управління, а тільки в контексті їх використання у процесі контролю за діяльністю підприємства і його структурних підрозділів. За нашим переконанням, аналіз, облік та контроль, беззаперечно, необхідно розглядати в ролі самостійних функцій управління так, як кожна із них більш повно розкриється і не буде затінювати іншу.

Залежно від рівня досконалості проведення аналітичних розрахунків та вміння суб'єкта економічної діяльності своєчасно і правильно використовувати показники аналізу, має формуватись відповідний аналітичний стиль мислення підприємця, економіста. Під аналітичним стилем мислення, на наш погляд, слід розуміти глибокі знання теорії аналізу, вільне володіння низкою його основних показників і точне їх практичне застосування під час ухвалення управлінських рішень.

На практиці підприємства самі вибирають, як і в якому напрямку їм розвиватись. Завдання науки полягає в тому, щоб не тільки запропонувати багато шляхів та рішень, а і допомогти підприємствам у виборі кращої (із урахуванням специфіки галузі, підприємства, вироблюваної продукції) для них альтернативи [17, с. 283].

Вважаємо, що для забезпечення більш тісного зв'язку науки та практики необхідно законодавчо зобов'язати великі і середні підприємства включати у свій штатний розпис наукових консультантів на 0,25 або 0,5 ставки чи на громадських засадах. В такому випадку, підприємство одержує науковий супровід, а науковець – практичний матеріал для поглиблення наукових досліджень, удосконалення навчальних програм і передавання студентам найсвіжішої інформації про новації та проблеми в практичній діяльності (залучення студентів до НДРС на конкретних матеріалах).

«Економічний аналіз певного підприємства потребує професіоналізму та майстерності спеціалістів, що залучаються до такої складної та вагомої аналітичної роботи. На сьогодні якщо великі підприємства мають змогу забезпечити наявність у своєму штаті висококваліфікованих та підготовлених для цієї мети спеціалістів, то середні, а тим паче малі, підприємства внаслідок компактності штату не можуть скористатися такими трудовими ресурсами, бо це потребує додаткових коштів на утримання подібних кадрів» [1, с. 283].

Продовжуючи цю думку зазначимо, що, справді, великі підприємства у своєму штатному розкладі можуть мати одну або кілька штатних одиниць

аналітиків, тоді як середні та малі підприємства не мають змоги такого зробити. В переважній більшості цих підприємств, функції аналітика за сумісництвом виконує головний бухгалтер, економіст або інша посадова особа, що призначена керівником підприємства. Крім того, мале чи середнє підприємство (у разі потреби) періодично може залучити до проведення аналітичної роботи фахівців зі спеціалізованих аудиторських та консалтингових фірм, науковців.

Чимало проблем і гострих дискусій між науковцями виникає з приводу визначення місця і обсягу годин на вивчення навчальної дисципліни «Економічний аналіз» та інших аналітичних дисциплін: «Теорія економічного аналізу», «Аналіз господарської діяльності», «Фінансовий аналіз», «Стратегічний аналіз», «Аналіз діяльності підприємств туризму» і т. д. Зараз, як ніколи, актуальним стає питання гарантоване право входження хоч би однієї-двох аналітичних дисциплін до навчальних планів підготовки фахівців з економічних спеціальностей, в тому числі з обліку й аудиту, де у назві спеціальності (випадково, чи не випадково) не згадано про аналіз.

Вважаємо, що необхідно було б, за погодженням з Міністерством науки і освіти України, у навчальних планах збільшити, на наш погляд, відсоток часу на вивчення дисциплін професійної підготовки обліковців, аналітиків, аудиторів та контролерів-ревізорів, довівши його до 75-80 %, адже у них недостатньо часу для більш ґрунтовного отримання фахових знань як в аудиторіях, так і на різних видах практики у функціонуючих підприємствах.

В навчальних планах для аналітичних дисциплін, в основному, не передбачено іспитів, а лише заліки. Тому ставлення студентів до них як до другорядних дисциплін, що згодом негативно відбивається на якості написання дипломних робіт магістрів в частині підготовки ними аналітичних матеріалів, таблиць, рисунків і глибини та конкретики зроблених на цій підставі висновків і пропозицій. Не менш важливими у цьому напрямку були б виробнича та переддипломна практика з аналізу господарської діяльності,

де студент на матеріалах базового підприємства міг би навчитись проводити комплексний аналіз його діяльності та розробляти відповідні заходи щодо підвищення її ефективності. У 1990-х рр. в навчальних планах були передбачені курсові роботи й практики з аналізу господарської діяльності, а зараз про такі роботи не бажають і згадувати, аргументуючи свою позицію загальною вимогою мінімізувати кількість курсових робіт та практик в Україні.

Українські вищі навчальні заклади (ВНЗ) переживають тепер скрутні часи з якими вони ще так ніколи гостро не стикались. З одного боку, йде природний процес зменшення кількості випускників середніх шкіл і коледжів, відповідно і потенційних претендентів на вступ у ВНЗ. Водночас, іноземні держави (насамперед, Польща, Чехія) зацікавлюють українських випускників до навчання за кордоном, причому щорічно кількість бажаючих одержати іноземний диплом збільшується. Зовнішнє незалежне оцінювання відкрило дорогу кращим нашим випускникам до навчання у найпрестижніших вищих навчальних закладах держави, що призвело до відчутного зменшення кількості студентів у державних і приватних вищих навчальних закладах регіонів. Крім цього, за останні роки відчутно послабилась мотивація попиту на вищу освіту у зв'язку з труднощами знайти роботу за здобутим фахом, суттєво зменшилась спроможність населення самостійно оплачувати освітні послуги. З іншого боку, кількість викладачів ВНЗ за цей же період також зменшилась, проте значно збільшився серед них відсоток кандидатів та докторів наук, поменшало пенсіонерів. Водночас, більшість викладачів працює зараз на неповну ставку (0,75; 0,5; 0,33; 0,25 ставки), що не сприяє підвищенню ефективності й якості їхньої роботи, змушує шукати додаткові види робіт, розпорошує їхній науковий і творчий потенціал.

Вихід з такої ситуації не може бути простим і потребує нестандартних підходів. Однак зусилля професорсько-викладацького складу кафедри економічного аналізу або кафедри в назві якої є слово «аналіз» мають бути

спрямовані на посилення і урізноманітнення профорієнтаційної роботи, підвищення якості та культури викладання, збільшення відсотка засвоєння студентами знань з широким застосуванням потенційних можливостей комп'ютерної техніки, розроблення нових спеціальностей, спеціалізацій і навчальних планів, програм для них тощо. Водночас, частина малоініціативних викладачів, байдужих до перспектив розвитку кафедри, доль та професійного зростання її випускників мають залишити викладацьку роботу за підсумками їх науково-педагогічної роботи і рейтингового опитування студентів.

Звідси, перед кафедрами обліку, аналізу й аудиту ВНЗ України виникли наступні актуальні завдання: 1) кафедрі потрібно вижити у надскладних умовах сьогодення та зберегти з мінімальними втратами свій інтелектуальний, науковий і педагогічний потенціал; 2) необхідно підвищувати якість викладання та поліпшувати рівень електронного доступу до матеріалу для засвоєння студентами і використання його у практичній роботі, а також при написанні дипломних робіт магістрів, спеціалістів; 3) максимально використовувати у навчальному процесі новітні можливості інформаційних технологій для забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку викладачів та студентів; 4) в колективі має бути здоровий морально-психологічний клімат. Внутрішні проблеми у колективі завідувач кафедри та його заступники мають вирішувати виважено, власними силами і не вмішувати сюди когось зі сторони; 5) кафедра має багато позитивних традицій та звичаїв, тому їх треба послідовно розвивати і примножувати, з відповідним розповсюдженням кращого на загаль.

Отже, тут розглянуто лише окремі проблеми теорії науки, методики навчання і практики, які згодом вченим-економістам та практикам можна розширювати та поглиблювати, погоджуватись або заперечувати.

Список використаних джерел до підрозділу 3.1

1. Гаврилко П. П. Організація аналітичної роботи на підприємстві та оформлення її результатів / П. П. Гаврилко, Р. П. Підлипна, М. Ю. Лалакулич, Ю. В. Підлипний // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2011. – Вип. 21.15. – С. 314 - 319.
2. Жиглей І. В. Необхідність та напрями підготовки фахівців-аналітиків економічної діяльності / І. В. Жиглей, О. А. Зоріна // Зимові читання, присвячені видатним вченим в галузі бухгалтерського обліку, аналізу і контролю: збірник тез Одинадцятої Всеукраїнської наукової Internet-конференції. – Житомир: ЖДТУ, 2013. – С. 53 - 56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/id/eprint/5443/1/53.pdf>
3. Казакова Н. А. Экономический анализ в оценке бизнеса и управлении инвестиционной привлекательностью компании: учеб. пособ. / Н. А. Казакова. – М.: Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2009. – 240 с.
4. Кіндрацька Л. М. Комплекс облікових дисциплін під час підготовки бакалаврів / Л. М. Кіндрацька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2009. – № 647. – С. 558-562.
5. Луканев И. В. Критическая оценка состояния экономического анализа на промышленных предприятиях / И. В. Луканев, И. Т. Райковская // Бухгалтерский учет, контроль и анализ: социальные ориентиры: Результаты научных исследований проблем бухгалтерського учета и контроля Житомирской научной бухгалтерської школы: моногр. / [Ф. Ф. Бутынец и др.]; под. общ. ред. [и с предисл.] Ф. Ф. Бутынца. – Житомир: ЖГТУ, 2008. – 484 с., [8] с.
6. Микитенко Т. Коли бухгалтерський облік є наукою / Т. Микитенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 8. – С. 16 - 21.
7. Мних Є. В. Ефективність інтегрованих обліково-аналітичних систем / Є. В. Мних // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 1. – С. 109 - 116.

8. Національний класифікатор України «Класифікатор професій» ДК 003:2010 (Класифікація професій) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golovbukh.ua/regulations/2344/245692/>
9. Олійник О. В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін: [моногр.] / О. В. Олійник. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 653, [7] с.
10. Олійник О. В. Стан економічного аналізу в Україні: проблеми адаптивності до інституційних запитів / О. В. Олійник // Міжнародний збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 1 (16). – С. 158-169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2010_1/17.pdf
11. Попова Л. В. Основные концепции управленческого анализа затрат на промышленном предприятии / Л. В. Попова, Т. А. Головина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gaap.ru/articles/osnovnye_kontseptsii_upravlencheskogo_analiza_zatrat_na_promyshlennom_predpriyatii/
12. Попович П. Я. Організація і методологія операційного аналізу: [моногр.] / П. Я. Попович. – Тернопіль: Екон. думка, 2010. – 260 с.
13. Савчук В. К. Аналітичний моніторинг ринку / В. К. Савчук // Моніторинг біржового ринку. – 2014. – № 3. – С. 10 - 15.
14. Спільник І. В. Економічний аналіз і виклики глобалізації / Спільник І. В. // Економічний аналіз. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – Вип. 3 (19). – С. 14 - 17.
15. Чижевська Л. В. Бухгалтерський облік: розвиток методології, професійне навчання: [моногр.] / Л. В. Чижевська. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 304 с.
16. Шкарабан С. І. Теоретичні засади економічного аналізу в умовах становлення ринкових відносин в Україні / С. І. Шкарабан, І. Д. Лазаришина // Економічний аналіз. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу

Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – Вип. 3 (19). – С. 9 - 13.

17. Шуваев М. А. Проблемы повышения конкурентоспособности строительных предприятий / М. А. Шуваев // Экономические науки. – 2011. – № 12 (85). – С. 283 – 286.

3.2. Теоретична концептуалізація ризику в обліково - аналітичній системі підприємства

*“Виживає не найсильніший чи найрозумніший,
а найбільш сприйнятливий до змін”*

В умовах динамічності зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємств, зростає масштабність ризиків та розширюється їх спектр – від падіння попиту, втрати ліквідності, недоліків у поставках сировини, труднощів з кредитуванням, втрати репутації – до ризиків зловживань і фальсифікацій звітності. Саме тому необхідна трансформація обліково-аналітичної системи підприємства в інструмент оцінки ризиків, адже спостерігається зміщення акцентів управління від оцінки окремих операцій до оцінки ризиків в діяльності компаній та її стратегічного розвитку.

Безпомилкове прогнозування розвитку компанії, який хотіли б мати власники чи керівники в умовах ентропії неможливе в принципі, тому компанії активно впроваджують системи управління ризиками, що забезпечує особливий підхід до управління компанією. Цей підхід полягає в прогнозуванні та зменшенні негативних наслідків невизначеності очікуваних результатів діяльності.

Проблемам функціонування підприємств в умовах ризику та обліково-аналітичним аспектам ризику приділено в літературі достатньо уваги науковців, таких як: І. О. Бланк, Г. Л. Вербицька, С. М. Бичкова, Л. В. Гнилицька, О. В. Фоміна, О. М. Гончаренко, Т. Бачкай, Д. Мессен, Д. Міко,

Р. Каплан, І. А. Панченко, І. М. Вигівська, З. В. Гуцайлюк, А. Шевельов, Е. Шевельова та інших.

Серед публікацій зустрічаються різні підходи до ризику в обліковому аспекті, від – «Економічний ризик в інформаційній системі бухгалтерського обліку»[8, с.8-13] де причиною виникнення ризиків вважається брак інформації, яка мала б формуватися в системі обліку, до – «Оцінка ризиків підприємства в системі обліку», де ризик розглядається як об'єкт обліку [19, с. 67 - 70].

Вигівська І. М. досліджувала облік діяльності підприємств в умовах ризику і стверджує, що облікова система відіграє важливу роль для менеджменту в умовах ризику, як інструмент мінімізації (нейтралізації) ймовірних наслідків господарських ризиків шляхом створення для керівництва відповідного інформаційного забезпечення на всіх етапах процесу управління. На її думку «відсутність організаційно-методичних підходів до бухгалтерського обліку господарської діяльності в умовах ризику призводить до зниження ефективності управлінських рішень та у кінцевому результаті може призвести до припинення діяльності підприємств»[3].

Гнилицька Л. В. наголошує на необхідності відображення інформації про ризики, що впливають на фінансовий стан підприємства та доводить необхідність у визначенні дефініцій і сутності ризику та оцінки наслідків його впливу на показники діяльності підприємства [7]. З цими твердженнями можна погодитися, проте треба зазначити, що всі ризики так чи інакше впливають на фінансовий стан (так званий іміджевий або репутаційний ризик має визначальний вплив на стан бізнесу), проте не усі факти господарської діяльності, бізнес-процеси та фактори впливу на господарську діяльність описуються фінансовими показниками, наприклад показники екологічної стійкості чи соціальної відповідальності не вираховуються аналітичними службами, а такі види ризику як екологічний чи соціальний можуть привести до значних фінансових та іміджевих втрат та банкрутства. Можливо причиною такого стану є все та ж відсутність інформаційного ресурсу. Отже,

коло замикається і без відповідних змін в теоретичному базисі науки про облік, які дозволять перетворити облікову систему в інструмент створення інформації для менеджменту, на певні поступи очікувати не доводиться.

Для створення достатньої інформації про ризики в системі обліку, перш за все потрібне розуміння дефініцій «ризик» та «невизначеність» в обліково-аналітичному аспекті і чи є він вимірювальною величиною, за допомогою яких вимірників можна його виміряти і чи володіє теорія обліку такими вимірниками.

В цілому, ризик – усвідомлена кількісна оцінка ймовірності виникнення події з певними небажаними наслідками. Зрозуміло, що з позицій економіки розглядатимемо ризик як економічну категорію, а крізь призму обліку, аналізу та аудиту ризик можна розглядати як економічну категорію, що характеризує можливість, вірогідність відхилення від мети, неспівпадіння фактичного і наміченого результатів в умовах об'єктивної існуючої невизначеності.

У економічній науці сформувалося декілька варіантів класифікації ризиків. Пугачов В. В. представив загальну система ризиків, яка включає різні варіанти їх класифікації і охоплює всі види економічної діяльності, групує ризики за такими ознаками [13, с. 63].

Перш за все ризики слід розрізнити з позиції джерел їх виникнення на зовнішні ризики (джерело виникнення – зовнішнє по відношенню до організації середовище) та внутрішні ризики (джерелом виникнення є діяльність самої організації). Зрозуміло, що найбільш актуальною є потреба в інформації про зовнішні ризики, проте саме такої інформації облікова система не продукує.

З позиції рівня ухвалення рішень ми можемо виділити макроекономічні (глобальні) ризики, ризики на рівні окремого підприємства (локальні) та ризики на рівні окремого бізнес-процесу чи виду діяльності.

Всі згадані ризики мають певну тривалість дії у часі, тому можуть бути короткочасними (наприклад, транспортний ризик), постійними (наприклад,

ризик неплатежу) та періодичними (наприклад ризик втрати ліквідності).

З точки зору правомірності вирізняють виправданий ризик та невиправданий ризик, а залежно від ступеня дії: допустимий або мінімальний ризик (втрати менше очікуваного прибутку); критичний ризик (втрати на рівні очікуваного прибутку); катастрофічний ризик (втрати приводять до банкрутства).

Важливо вирізнити чисті ризики, які приводять до отримання тільки негативного або нульового результату (наприклад, природно-природні, екологічні, транспортні інші форс-мажорні ситуації) та спекулятивні ризики, які здатні принести підприємству як втрати, так і прибуток (біржові ризики).

За співвідношенням прояву вірогідних негативних і позитивних наслідків існують прийнятні ризики, відповідні певному балансу між очікуваною вигодою і загрозою втрат (Taking Risk); ризики, які підприємство готове прийняти з впровадженням певних заходів (Risk Neutral) та ризики, неприйнятний для організації (Risk Adverse).

Економістам потрібно враховувати високий ступінь взаємозалежності ризиків: посилення одного з двох видів ризику приводить, як правило, до появи іншого.

Існує більш поширена класифікація ризиків – за напрямками діяльності:

Політичні ризики є ризиками зовнішнього середовища. До них відносяться: валютний, податковий ризики, ризик форс-мажорних обставин.

Екологічні ризики обумовлені порушеннями встановлених норм, нормативів з довкілля охорони і безпеки життєдіяльності.

Соціальні ризики пов'язані з неефективною організацією соціальної інфраструктури, недоліками в забезпеченні безпеки діяльності працівників.

Інноваційні ризики пов'язані з вірогідністю втрат, що виникають при вкладенні підприємством засобів у виробництво нових товарів і послуг, а також при розробці, освоєнні і впровадженні технологічних, організаційних і інших нововведень. Певною мірою інноваційний ризик є різновидом виробничого.

Виробничі ризики – пов'язані із здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності. Іноді виділяють виробничо-господарський, виробничо-технічний, виробничо-технологічний ризики, виходячи із специфіки виробничого процесу.

Фінансові ризики – це ризики вірогідності втрат грошових коштів в процесі здійснення підприємством фінансової діяльності.

Комерційні ризики займають особливе місце в системі класифікації. Вони виникають в процесі реалізації товарів і послуг і викликані вірогідністю втрати ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат в результаті здійснення комерційних операцій.

Інформаційні ризики обумовлені небезпекою виникнення втрат через помилки при зборі, аналізі, контролі і регулюванні інформаційної бази діяльності підприємства, наприклад: неправильний вибір цілей, необґрунтоване визначення пріоритетів загальної економічної і ринкової стратегії організації; невідповідність організаційно-економічної структури цілям організації; неефективність систем обліку і звітності; зміна обсягів, надійності, достовірності інформації; зміна періодичності, регулярності повідомлень; недостатній технічний рівень засобів обробки інформації тощо.

Таким чином, з позицій обліково-аналітичної системи загальним визначенням ризику можна вважати ймовірність виникнення збитків, втрат або недоотримання прибутку порівняно з плановими показниками або бажаним результатом, адже ризик це імовірність настання певних подій. Ризики можуть бути матеріальними (додаткові витрати чи втрати матеріальних цінностей), трудові (зниження ефективності використання робочої сили, не виконання планової виробничої продуктивності), фінансові (прямі грошові втрати і неефективне використання грошових ресурсів), часові (недотримання термінів, що привело до негативних наслідків), інші спеціальні ризики, пов'язані з імовірністю нанесення збитку здоров'ю, життю людей, навколишньому середовищу) [13, с. 17]. Волосович С. В. виділяє три основні підходи до дефініції «ризик»: визначення ризику через

невизначеність; визначення ризику через імовірність; визначення ризику через ототожнення ризику зі збитком чи можливістю отримання прибутку [5, с. 67].

Важко не погодитися з професором Гуцайлюком З. В. в тому, що «ризик як економічна категорія і як елемент господарської діяльності присутній в інформаційній системі обліку», і в тому, що «проблема ризику набагато складніша і, насамперед, пов'язана з уточненням поняття предмета бухгалтерського обліку в зв'язку з розвитком світової інформаційної економіки...що призводить до зміни економічних відносин» [9, с. 85 - 86].

Гнилицька Л. В. також приводить «визначення ризику як специфічного об'єкта обліку» тоді як Фоміна О. В., Гончаренко О. М. пріоритетними вважають «питання збору й обробки інформації в розрізі максимально придатному для прийняття оперативних і стратегічних рішень в умовах невизначеності з метою мінімізації ризиків підприємства» і розглядають ризик як об'єкт обліку, обмежуючись проте дослідженням таких фінансових ризиків як ризик виникнення дебіторської заборгованості, ризик зменшення ліквідності, ризик росту вартості капіталу, ризик банкрутства» [19, с. 67]. Очевидно, що з метою виявлення та впливу на такі ризики потрібна фінансова інформація, яка може бути акумулюватися за відповідними параметрами у фінансовому обліку і ця інформація буде запобіжником виникнення таких ризиків. Як бути з іншими, не фінансовими ризиками та ризиками зовнішніми? Такими, наприклад, як відсотковий і депозитний ризики, інфляційний і податковий ризики, структурні, політичні, екологічні, соціальні, іміджеві і т.п. ризики, які є найбільшою загрозою для підприємства. В цьому випадку необхідно створювати дієву систему облікового і внутрішньо аудиторського контролю.

Вигівська І. М. в своєму дисертаційному дослідженні представляє ризик як інтегрований об'єкт бухгалтерського обліку і, в той же час, стверджує, «що за неможливості виміряти господарський ризик, він є невизначеністю господарської діяльності, й відповідно, не може бути

об'єктом обліку» [3, с. 9]. Аналогічне твердження знаходимо у Гнилицької Л. В., яка стверджує що «Невизначеність, яку оцінити не можливо, а отже складно встановити вплив її наслідків на показники діяльності підприємства не слід вважати об'єктом бухгалтерського обліку, завищуючи при цьому значення показників умовних зобов'язань та створюючи для їх забезпечення резерви майбутніх платежів»[7, с. 91].

Та чи доцільно ототожнювати поняття ризику і невизначеності, яка, власне, є передумовою ризику. Тут треба зауважити, що результат будь-яких вимірювань є індетермінованим, тобто їм притаманний елемент невизначеності, проте в теорії обліку ці аспекти мало враховані.

Щодо невизначеності, то це широке поняття, яке в цілому означає неотримання інформації чи знання про певні параметри систем і об'єктів. Невизначеністю може бути недостовірність і неповноцінність інформації, а також її низька якість. Невизначеність характеризується множиною значень параметрів, яка в різних літературних джерелах має назву множини станів, випадків, альтернатив, елементарних подій, елементарних випадків, зони невизначеності, для вимірювання яких теорія обліку не оперує ні методиками ні інструментами.

Варто погодитися з дослідниками про те, що для оцінки ризиків в обліково-аналітичній системі підприємств потрібно використовувати можливості професійного судження облікових працівників та аудиторів, які на основі існуючої облікової інформації, аналітичних розрахунків та логічних міркувань можуть з достатньою повнотою, на рівні експертів, оцінити ймовірність виникнення певних ризиків та їх вплив на діяльність підприємства. В цьому аспекті актуальним є визначення професійного судження Л. Шнейдмана: "професійне судження – це думка, висновок професіонала (не обов'язково бухгалтера), що служить основою для прийняття рішення в умовах невизначеності"[20, с. 59].

Таким чином, дуалізм ризику з позицій обліку, аналізу і аудиту полягає в тому, що облікова система є запобіжним елементом виникнення ризикових

ситуацій через надання адекватної інформації про стан зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування підприємства, але в той же час може бути і джерелом виникнення ризику інформаційного і професійного, через можливості навмисного чи ненавмисного спотворення інформації, її невчасного подання, нерелевантності тощо.

Категорія «професійного ризику облікових працівників» теж є малодослідженою і не має свого відображення в теорії обліку, що негативно впливає на розвиток облікової діяльності та облікової практики. Відомо також, що від якості ведення обліку залежить економічна безпека підприємства, а у випадках масштабних зловживань і спотворення звітності транснаціональних фінансових чи промислових корпорацій і банків – макроекономічна безпека.

На сучасному етапі розвитку облікової науки першочергового значення набуває проблема якості облікового процесу, вирішення якої приведе до зростання корисності та ефективності обліку для підприємств, економіки та суспільства в цілому. Досягнення високої якості ведення обліку дозволить компаніям укріпити свої позиції на зовнішньому та внутрішньому ринках, досягти росту конкурентоздатності, адже світова економіка ставить високі вимоги до корпоративного управління, інформаційних технологій, внутрішньофірмових стандартів облікової роботи, які можна задовольнити лише за наявності відповідної теоретичної, методологічної та організаційної бази. Власне посилення вимог до норм професійної етики та системи підготовки кадрів, розвиток саморегулювання у цій сфері є важливим напрямом зростання якості обліку та подальшого вдосконалення облікової діяльності.

Знову ж таки, сучасна теорія обліку не оперує категоріями «якість» та «ефективність» облікової системи, а отже потребує ґрунтовного теоретичного дослідження цих категорій та розробки організаційного і методологічного забезпечення облікової системи в сучасних умовах розвитку економіки. Проблема якості облікової системи в науковій літературі

досліджена мало. В сучасному науковому співтоваристві існує різноманіття точок зору відносно розуміння та суті якості аудиторських послуг, і лише декілька публікацій опосередковано висвітлюють проблему якості обліку, досліджуючи критерії якості аудиторської діяльності. Так, Скобара В. В. досліджує проблему якості аудиту шляхом визначення, вивчення та оцінки впливу факторів, які формують якість роботи аудитора та розробляє вербальну модель якості аудиту [15, с. 33]; Сиротенко Е. А. досліджує питання якості аудиту з позиції системної теорії аудиту і консалтингу [14]; Л. О. Сухарева та К. О. Закалінська досліджують проблеми удосконалення та поглиблення знань стосовно теоретичних та методологічних основ оцінки якості системи бухгалтерського обліку при здійсненні аудиту та пропонують параметричну модель якості системи бухгалтерського обліку, визначаючи якість системи бухгалтерського обліку як сукупність властивостей і характеристик основних елементів системи обліку, рівень яких формується посадовцями в процесі збирання, обробки і узагальнення обліково-економічної інформації про операції та процеси з метою складання фінансової звітності [18]; Л. М. Крамаровський та В. Ф. Максимова досліджуючи якість бухгалтерського обліку, пропонують методику її визначення яка є надто трудомісткою та застосуванням лише до підсистеми фінансового обліку [12]; С. М. Бичкова, Е. Ю. Ітигилова [1] та А. С. Крутова [10] розглядають якість бухгалтерської інформації як критерій задоволення інформаційних потреб споживачів. Проте такі трактування мають обмежений та дискусійний характер, адже не дають повного розуміння та теоретичного обґрунтування категорії якості в обліку.

Професійне судження має безпосередній вплив на формування якісної облікової інформації, оскільки це судження визначає істинне відображення господарських фактів в обліку. Кодекс етичних норм професійного бухгалтера впливає на якість системи обліку і повинен містити положення необхідні для стимулювання чесною та етичною поведінки, включаючи випадки врегулювання конфліктів особистих та професійних інтересів,

повного, достовірного, точного і зрозумілого розкриття інформації в звітності та дотримання діючих норм і правил.

На теоретичному рівні необхідно досліджувати систему обліку як об'єкт оцінки, визначати її роль у функціонування підприємства як системи вищого порядку, встановити особливості її системних властивостей і можливостей, визначити мету функціонування і на її основі обґрунтувати поняття якості системи. На концептуальному рівні потрібно сформулювати мету і завдання для системи обліку в цілому та її підсистем, принципи створення і функціонування, вимоги до інформаційного забезпечення запитів менеджменту, яким система обліку та її складові повинна відповідати. На методичному рівні необхідно трансформувати зазначені вимоги в чіткі критерії, які достатні для оцінки функціонування основних підсистем та визначити методіку порівняння їх реального стану з цільовими завданнями, принципами та вимогами.

Поняття якості обліку є новим, адже в науковому співтоваристві існує багато точок зору стосовно нього, не вироблено єдиної позиції щодо його теоретичної концептуалізації, методичного інструментарію. Проте цей факт стимулює розвиток наукової думки та формування прогресивних поглядів щодо теоретичного обґрунтування та практичного втілення поняття якості та ефективності в систему обліку. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є дослідження передумов забезпечення якості облікової системи, поняття «облікова послуга» та «якість облікової послуги», дослідження впливу факторів на якість обліку, розробка організаційного і методологічного забезпечення якості облікових послуг, розробка методології, логіки та методичного апарату внутрішньофірмових стандартів організації та функціонування системи обліку, а також формування внутрішньофірмової системи управління якістю облікових послуг.

Інформаційні ризики, пов'язані з системою обліку можна поділити на: ризик отримання недостатньої інформації, ризик неотримання інформації,

ризик невчасного отримання інформації, ризик отримання недостовірної інформації, ризик спотворення інформації тощо.

Намагаючись об'єднати різні погляди, розглядаючи ризик як об'єкт обліку, можна стверджувати, що господарська операція в умовах невизначеності, щодо якої є ймовірність одержання меншого фінансового результату, ніж очікувалося, є ризикованою. Отже, з точки зору відображення в обліку, ризик – це ймовірність недоотримання бажаного фінансового результату. Саме тому, на теоретичному рівні потрібно знайти відповіді на питання: як оцінювати ймовірність настання ризику та ймовірність зазнати втрат? Змін потребує система оцінки і система вимірників в обліку, з врахуванням теоретичних і практичних надбань всіх підсистем обліку.

Методи оцінки фінансового обліку не дозволяють оцінити ризик, виникнення якого має ймовірнісний характер. Проте в підсистемах стратегічного чи управлінського обліку є можливості оцінити як величину можливого збитку від негативної події, так і частоту можливого прояву негативної події.

Обліково-аналітична система підприємства повинна мати інструменти для оцінки ефективності і сприяти удосконаленню процесів управління ризиками. Визначення ефективності процесів управління ризиками ґрунтується на професійному судженні, сформованому за результатами оцінки таких категорій: цілі організації відповідають її місії; суттєві ризики виявляються і оцінюються; вибираються такі заходи (міри) реагування на ризики, які дозволяють утримувати ризики в межах допустимих для бізнесу; інформація, що стосується ризиків, своєчасно фіксується і передається всередині організації, що дає можливість персоналу, виконавчому керівництву виконати свої обов'язки.

Для обґрунтування такої оцінки необхідно збирати інформацію в різних розрізах, а комплексний аналіз дає уяву про характер і ефективність процесів управління ризиками. Моніторинг процесів управління ризиками

здійснюється в межах поточної діяльності і/або за допомогою спеціальних оцінок.

Оцінювання потребують ризики, пов'язані з корпоративним управлінням, операційною діяльністю підприємства і його інформаційними системами, зокрема: достовірності і цілісності інформації про фінансово-господарську діяльність; ефективності і результативності діяльності і програм; збереженості активів; відповідності вимогам законів, нормативних актів, політики і процедур, договірних зобов'язань.

Система внутрішнього аудиту повинна оцінювати можливості здійснення шахрайства і те, як організація управляє ризиком шахрайства. В процесі виконання завдань з консультивання внутрішні аудитори повинні враховувати ризики у відповідності з цілями завдання, а також бути готовими до виявлення інших суттєвих ризиків.

Для виконання своїх сучасних задач, обліково-аналітична система підприємства та система внутрішнього аудиту повинні функціонувати на основі використання даних системи управління ризиками компанії для ефективного планування своєї роботи.

Щодо необхідності дієвої сили контролю за виникненням та управлінням ризиками – мусимо розглянути внутрішній аудит як контрольну функцію в системі управління ризиками. Більшість дослідників трактують аудит як процес перевірки з метою отримання підтверджень достовірності облікової інформації. Основою аудиторської перевірки за цією теорією є порівняння звітної інформації з обліковими регістрами, первинними документами, перевірка логічного взаємозв'язку звітних даних (колація), пряме порівняння облікових даних з фактичним майновим станом підприємства (інвентаризація) [11]. Завдання аудиту в цьому варіанті зводиться до двох альтернативних підходів прямого послідовного аудиту: від документів до звітності, від звітності до документів. Тож контроль за ризиками обмежується вивченням та порівнянням фінансових показників, що розраховуються на основі фінансової звітності.

Розвиток такої теорії полягав у розкритті помилок, а тому сама теорія отримала назву поліцейської теорії або «теорії сторожового собаки». Аудитор – «сторожова собака», завданням якої є охорона майна власників шляхом перевірки фактичного стану подій, які мали місце в минулому. Аудитор тут оперує інформацією про стан справ в минулому і про прогнозування чи визначення імовірності настання зовнішнього ризику, а тим більше наслідків його впливу не могло бути й мови.

Теорія контролінгу змістила мету аудиту з «мертвих документів» на «живу організацію» внутрішнього контролю на підприємстві. «Сторожова собака» переорієнтовується на «собаку-шукача», який повинен показати власнику, наскільки ефективно працювала наймана адміністрація. Соколов В. Я. та Бичкова С. наводять такий приклад, який показує відмінності між двома цими теоріями. Провівши детальну перевірку підприємства «сторожові пси» стверджують, що реальний прибуток дорівнює обліковому його відображенню і аудит вважається виконаним. Завдання ж «шукачів» зводиться до дослідження діяльності адміністрації, управлінських рішень, надання власникам інформації про ефективність господарської діяльності, усіх бізнес-процесів та можливості отримання більших прибутків. У цьому випадку аудиторські процедури зводяться до непрямих методів, що розкривають слабкі місця в управлінні і увага аудитора концентрується на тому, щоб саме ці слабкі місця були виявлені. В даному випадку мова не йде про усунення всіх відхилень, включаючи порушення правил обліку, а про їх значущість. Істотними вважаються ті відхилення, які можуть вплинути на прийняті управлінські рішення, тому аудитор повинен їх виявити. Такий підхід розкриває механізм управління підприємством і дозволяє виявити як ризики так і резерви, але його недолік в тому, що ступінь об'єктивності звітних даних при такому підході до аудиту знижується [16, с. 18].

Існує консалтинговий підхід до трактування аудиту, який пов'язує його з ефективністю діяльності підприємства. У публікації 1983 М. Шерер, Д. Кент зводять завдання аудиту не до підтвердження звітності, не до аналізу її

адекватності та виявленню дієвості внутрішнього контролю, а до аналізу ефективності роботи самого підприємства [21, с. 29]. Ефективність роботи підприємства визначається ефективністю роботи його співробітників і насамперед адміністрації, а аудит розуміється як одна з форм консалтингу власників щодо якості роботи найманої адміністрації. У літературі ця теорія також носить назву «теорія агентів» і «теорія собаки-поводиря». Аудитор в цій теорії виступає не як охоронець чужого добра, не наглядач, а помічник власників та менеджерів. Суть теорії агентів у перенесенні акценту з документів на людей (господарюючих суб'єктів) [2, с. 5]. При цьому мета аудиту – показати, як розподіляються частки фінансових результатів в залежності від реального внеску в нього різних груп.

Біхевіористичний підхід доводить вплив на поведінку аудитора певних стимулів, на кожен з яких виникає відповідна реакція. Найважливішими процедурами при такому підході стають тести (причому тестування суб'єктивної поведінки навіть важливіше тестування документів) та розрахунок невизначеності або ризику, в умовах якого приймаються ті чи інші рішення.

При консалтинговому підході діяльність аудитора спрямована не в минуле, а в майбутнє [11]. Саме в рамках цього підходу широко використовуються стохастичні методи, орієнтовані на математичні дисципліни – теорію ймовірностей, теорію інформації, лінійне програмування, теорію ігор, а також деякі прийоми системи «директ-костинг» в управлінському обліку.

З огляду на існування різних теорій та підходів до аудиту в його розвитку виділяють три етапи [6, с. 9]:

1. Виникнення і розвиток підтверджуючого, зовнішнього, незалежного, класичного в його розумінні аудиту. На цьому етапі роль внутрішнього аудиту полягала в побудові системи внутрішнього контролю та підтвердженні достовірності обліку, а отже, запобіганні виникнення облікових та інформаційних ризиків.

2. Розвиток системно-орієнтованого аудиту, де аудитори виконували консультативні функції та оцінювали систему внутрішнього контролю. На цьому етапі внутрішній аудит оволодів функціями оцінки систем управління, контролю та обліку, визначення їх ефективності.

3. Аудит, орієнтований на ризик та прогнозування змін – сучасний етап розвитку аудиту. Внутрішній аудит в цьому контексті набуває функцій аналізу зовнішнього середовища та управління ризиками.

Аналогічно, в зарубіжній практиці виділяють кілька підходів до проведення аудиту: підтверджуючий аудит (фінансовий) – полягає в перевірці значної кількості фактичного матеріалу з метою підтвердження достовірності фінансової звітності; операційний аудит – відстежує надійність облікових процедур щодо отримання й обробки облікових даних, які традиційно склалися на підприємстві (процедури з обліку основних засобів, запасів, праці та її оплати тощо); системний аудит – полягає в оцінці надійності та ефективності системи внутрішнього контролю та системи обліку; аудит зон ризику – досліджує середовище функціонування підприємства, визначає зони ризику діяльності клієнта та визначає альтернативи вирішення ситуацій. Такий підхід до проведення аудиту є найбільш перспективним, оскільки він є менш затратним і більш ефективним для досягнення стану економічної безпеки підприємства.

Внутрішній аудит об'єднує в собі різні підходи до управління і контролю за ризиками і саме тому до нього ставляться такі вимоги як: можливість проведення експертизи, генерація бізнес-ідей та стратегічних ініціатив, формулювання ідей, які кидають виклик існуючій практиці і приводять до росту ефективності бізнесу.

Знайти баланс між ризиком – витратами – цінністю і спричинити позитивні зміни – ось основні завдання внутрішнього аудиту, який не лише веде контроль за здійсненням певних трансакцій та достовірністю їх відображення в обліковій системі, а творчо і креативно підходить до

виконання своїх обов'язків, що приносить позитивний ефект бізнесу, дає йому певні переваги та вигоди.

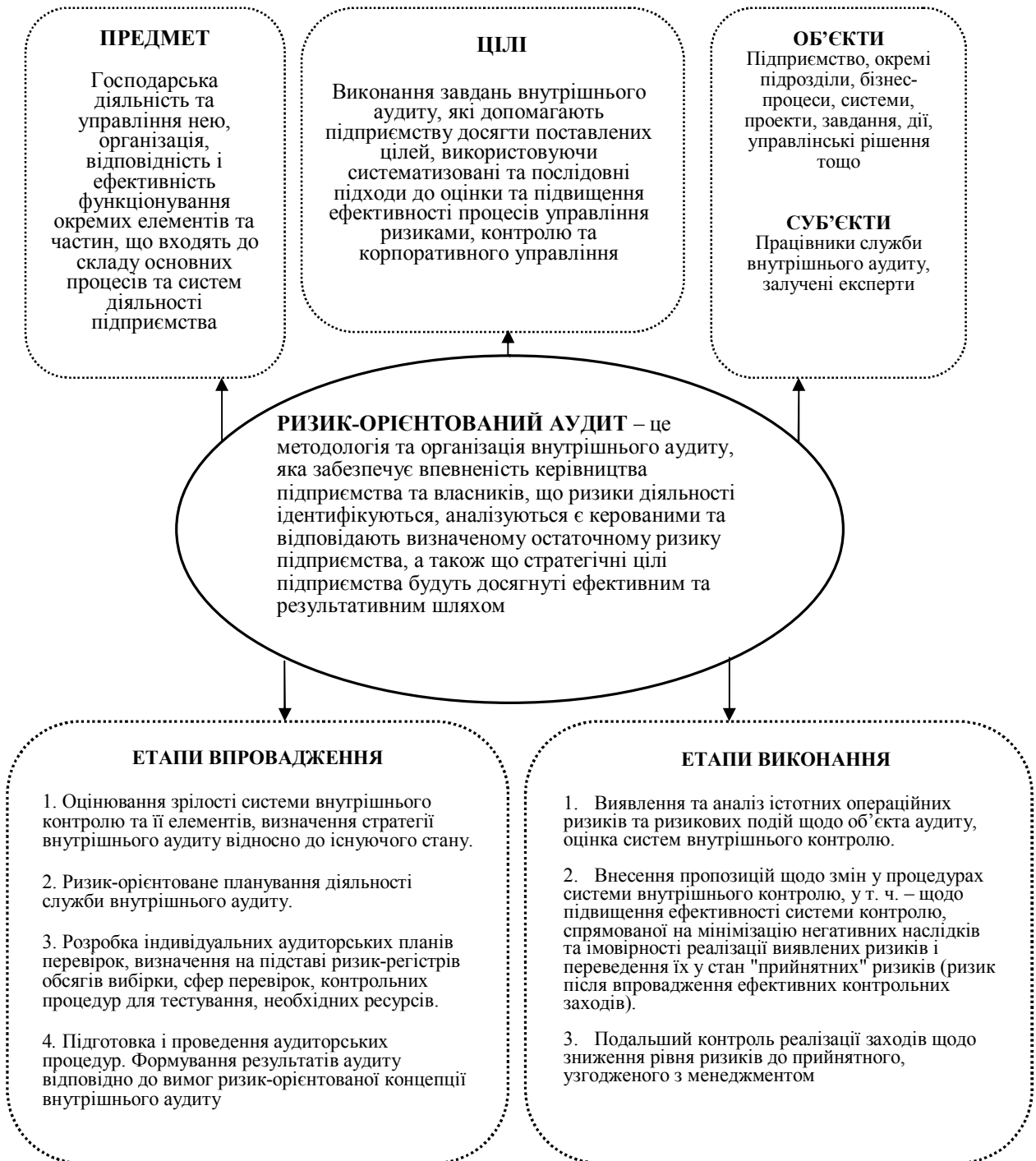
Внутрішній аудит оцінює раціональність використання власності, впливає на виявлення і мобілізацію резервів виробництва, сприяє підвищенню ефективності і якості роботи, посиленню режиму економії, виявленню та усуненню причин і умов, які сприяють виникненню втрат, недостач і розкрадань.

Внутрішні аудитори аналізують категорію підприємницькі ризики, оскільки ризик як економічну категорію можна вивчати як імовірність відхилення від мети, імовірність неспівпадіння фактичного і запланованого результату. Управління ризиками це діяльність щодо зниження небезпеки прийняття помилкового рішення і зменшення негативних наслідків небажаного розвитку подій в процесі реалізації прийнятих рішень [13, с. 18].

Для запобігання впливу ризиків на підприємство, для їх виявлення, аналізу можливостей їх уникнення та напрямів зниження у Каменська Т. О. рекомендує впроваджувати в практичну діяльність концепцію ризик-орієнтованого внутрішнього аудиту, що представлена у вигляді моделі (рис. 3.1) [4].

Запропонована концепція є основою розвитку методології внутрішнього аудиту, яка реалізується у методичних положеннях та рекомендаціях щодо організації служби внутрішнього аудиту та здійсненню аудиторських завдань. Можна виділити потенційні проблеми, пов'язані з переходом до цієї моделі, серед яких відсутність у штаті підготовлених фахівців, новизна підходів, і можлива втрата контролю над окремими сферами діяльності, та зазначена модель має суттєві переваги, а саме: простота, універсальність, творчий підхід, поліпшення взаємодії з підрозділами, і головне – підвищення ефективності внутрішнього аудиту. Серед основних завдань внутрішнього аудиту є завдання з надання впевненості власникам та менеджерам щодо ефективності та відповідності функціонування системи управління ризиками, внутрішнього контролю та корпоративного управління на сучасному етапі

розвитку економіки, оскільки діяльність підприємства нерозривно пов'язана з ймовірністю того, що відбудеться подія, яка вчинить негативний вплив на досягнення цілей підприємства.

Рис. 3.1. Концептуальна модель ризик-орієнтованого внутрішнього аудиту [4]

Зарубіжна економічна практика свідчить про те, що керівництво успішних і динамічно зростаючих компаній застосовує управління ризиками як у окремих функціональних сферах бізнесу, так і у рамках компанії (корпорації) в цілому. Результати опитування 460-ти європейських компаній, проведеного Федерацією європейських асоціацій з ризик-менеджменту (FERMA) показують, що 80% підприємств-респондентів мають формалізоване управління ризиками компанії, а у 39 % управління ризиками стало обов'язковим елементом управління компанією [4].

Управління ризиками підприємства – це сукупність управлінських процедур, систематизованих та організованих у певному порядку, які здійснюються наглядовою радою, виконавчими менеджерами й іншими працівниками та спрямовані на виявлення й вимірювання ймовірних ризиків, що впливають на діяльність підприємства, а також здійснення заходів з управління ними. Завдання внутрішнього аудиту щодо системи управління ризиками складається з надання обґрунтованої впевненості власникам та менеджерам у тому, що розроблена ними стратегія запобігання ризикам адаптована до особливостей функціонування підприємства та є ефективною.

Система управління ризиками підприємства розглядається як об'єкт внутрішнього аудиту та складається з таких елементів:

1. Місія, стратегічні та тактичні цілі підприємства;
2. Виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів ризику;
3. Аналіз та оцінка отриманої інформації;
4. Ідентифікація ризиків (визначення джерела, опис ризику, класифікація), їх кількісне та якісне вимірювання, оцінювання;
5. Управління ризиками (заходи з уникнення або прийняття ризиків, створення процедур попередження та контролю, передача ризиків третім сторонам) та їх моніторинг (контроль виконання заходів з управління ризиками, оцінка адекватності системи управління ризиками).

Дослідження світового досвіду дає можливість рекомендувати підприємствам прийняти до застосування в практичній діяльності систему

внутрішнього контролю за методикою COSO, впровадження якої є обов'язковою для всіх підприємств, що входять до лістингу міжнародних фондових бірж. Ця методика сприяє вирішенню проблем актуальності інформації стану ризиків. За методикою COSO, головний акцент внутрішнього контролю і, відповідно, внутрішнього аудиту, робиться на зниженні рівня системних ризиків шляхом проектування процедур контролю, адаптованих до кожного конкретного типу ризику, та неухильного їх дотримання.

Впровадження компонентів системи внутрішнього контролю (або їх структурування й оптимізація) за цією моделлю (що охоплює: середовище контролю, управління ризиками, процедури контролю, інформаційні системи та комунікації, моніторинг) сприятиме оптимізації контрольного процесу та надасть менеджменту і власникам можливість сконцентруватися на досягненні цілей підприємства, не відволікаючись на інспектування поточної діяльності.

Внутрішній аудит повинен сфокусуватися на найбільш значимих за ступенем впливу на організацію ризиках (ризиках високого рівня), в тому числі стратегічних, а також вміти довести до розуміння замовників те, що саме вони не завжди готові сприймати. І тут виникає важливе питання про рівень задіяності внутрішнього аудиту в справі компанії або, рівень впливу на компанію. Чи обмежиться сфера внутрішнього аудиту ризиків і системи внутрішнього контролю в традиційних сферах – операційній, фінансовій, комплаєнс – чи внутрішній аудит вийде на рівень оцінки системи контролю у сфері прийняття стратегічних рішень? (саме стратегічні ризики несуть в собі найбільші загрози для компанії, які приводять до значних збитків і банкрутств). З іншої сторони, чи готові керівники та виконавчий комітет бачити внутрішній аудит в цій ролі? Важливо розуміти, що ризики первинні, в той час як контроль є лише відповіддю на ризики, інструментом реагування на ризики. Саме тому внутрішній аудит поряд зі своєю традиційною роллю в оцінці надійності і ефективності системи внутрішнього контролю повинен

відігравати більш активну роль в питаннях управління ризиками, в тому числі і стратегічними ризиками [17].

У зв'язку з тим що предметом аудиту є економічна інформація, заснована на матеріалах обліку, то всі види ризиків розглядаються з позиції інформаційного ризику. Кожен з перерахованих вище видів ризиків прямо або побічно, істотно або мало впливає на вірогідність спотворення інформації. Істотність впливу інших ризиків на інформаційні ризики оцінюється з позицій користувачів даної інформації і сформульована в теорії аудиту таким чином: «Істотною вважається та інформація, спотворення або відсутність якої можуть привести користувачів до неправильних економічних рішень і неадекватних управлінських дій».

Внутрішні аудитори на відміну від зовнішніх аудиторів контролюють створення достовірної інформації, а не тільки оцінюють її достовірність. Причому внутрішні аудитори контролюють створення достовірної інформації не тільки працівниками фінансового обліку, але і іншими обліковими підсистемами, що створюють інформацію виробничого, технологічного, технічного, кадрового, юридичного, екологічного характеру.

Внутрішній аудит розглядає інформаційний ризик ширше, як зовнішній аудит і враховує тісніший зв'язок інформаційного ризику з іншими видами ризику [13, с. 67].

До *чинників ризику*, які постійно аналізують внутрішні аудитори, можна віднести: моральний клімат в організації; чесність співробітників; відповідність компетентності співробітників посади; величина активів і їх ліквідність; об'єм господарських операцій; фінансовий стан і економічні умови; конкурентоспроможність; складність і мінливість видів діяльності; вплив клієнтів, постачальників і урядових рішень; рівень комп'ютеризації інформаційних систем; адекватність і ефективність систем внутрішнього контролю і обліку; організаційні, операційні, технологічні і економічні зміни; прийняті заходи по виправленню фактів порушень раніше проведених

перевірок; результати попереднього аудиту; наявність і дієвість інших зовнішніх і внутрішніх перевірок та інші [13, с. 68].

Отже, наявність певних видів ризику для кожного підприємства – річ неминуча і це може привести до прийняття помилкових управлінських рішень через використання недостовірної, невчасної, неповної інформації, фальсифікацію чи спотворення фінансової та управлінської звітності, приховування потенційних збитків; неналежне збереження активів; нездатність організації дотримуватися правил, планів і процедур і невиконання її співробітниками відповідних законів; нерентабельне придбання ресурсів і їх нераціональне використання; нездатність досягти програмних цілей і завдань тощо.

Оцінка рівня ризику є найбільш складним і відповідальним моментом в роботі внутрішнього аудитора. Оцінивши всю отриману інформацію формують перелік імовірних ризиків: внутрішніх ризиків діяльності підприємства (ризиків, рівень яких залежить від організаційної структури, професійного рівня працівників, системи управління і контролю та вплив яких можна послабити або, навіть, частково ліквідувати за рахунок підвищення ефективності менеджменту) та зовнішні ризиків, рівень яких не залежить від особливостей функціонування підприємства (не можуть бути повністю усунені, проте вони піддаються мінімізації та попередженню).

Оцінка ризиків завжди носить імовірнісний характер, вимірюється кількісними та якісними показниками. Якісна оцінка направлена на встановлення існування різних видів ризику, визначальних їх чинників і причин. Результатом якісної оцінки ризиків є система ризиків.

Кількісна оцінка проводиться на основі результатів аналізу ризиків. Процес кількісної оцінки полягає у визначенні вірогідності дії ризику і характеру його впливу на показники діяльності організації.

В. Пугачов наводить різні види кількісної оцінки ризику за певними класифікаційними ознаками [13, с. 74].

З огляду на характер використовуваної початкової інформації:

- *априорна* оцінка, що заснована на теоретичних положеннях і виражає вимоги до майбутніх наслідків певних рішень, подій;
- *емпірична* оцінка, при проведенні якої використовуються фактичні звітні дані за минулий період.

Залежно від стадії ухвалення рішення (часовий аспект ризику):

- оцінка «*стартового*» ризику – в ідеї, проекті, задумі;
- оцінка «*фінального*» ризику – у вже ухваленому рішенні, досконалій дії.

Відповідно до отриманого результату:

- оцінка відособлених, *окремих* видів ризику;
- комплексного, *сукупного* його рівня.

Залежно від ступеня об'єктивності оцінки:

- *суб'єктивна* (ґрунтується на результатах досвіду експертів);
- *об'єктивна* (проводиться на основі достовірної інформації за тривалий період).

В результаті проведення якісної оцінки ризиків виявляються основні чинники, причини і види ризиків. Вивчення таких чинників відбувається в результаті досліджень внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, особливостей його діяльності, галузевої приналежності і техніко-технологічних аспектів.

Зокрема, чинники зовнішнього середовища обумовлюють виникнення причин ризику, пов'язаних: з непередбаченими змінами зовнішнього середовища, що змушують суб'єкта відносин (партнера, постачальника, споживача і т. п.) змінити умови договору з організацією (підвищення цін, зміна податкового законодавства і т. п.); з появою вигідніших для суб'єкта пропозицій (укласти рентабельніший договір або договір з найбільш прийнятними термінами, привабливішими умовами роботи і т. п.); із зміною цільових установок суб'єкта, пов'язаною, наприклад, з підвищенням його статусу, набуттям певного досвіду, зв'язків, зміною індивідуальної або

групової психології, купівельної здатності, структури споживання і т. д.; із зміною особистих відносин між керівниками; із зміною фізичних умов переміщення товарних, фінансових і трудових ресурсів між суб'єктами (аварії, зміна митних умов, виникнення нових меж і т. д.).

Внутрішні чинники створюють умови для прояву таких причин ризику: помилки (зокрема в результаті некомпетентності), недобросовісна поведінка співробітників, персоналу; несправність устаткування, відмова в роботі інформаційних, комунікаційних систем і т. п.; втрата конкурентних переваг в результаті підвищення витрат на виробництво продукції, послуг, тривалості виробничого циклу, зокрема через невикористання інноваційних розробок, і т. д.; невідповідність продукції, послуг вимогам до їх якості; ухвалення необґрунтованих оперативних, тактичних і стратегічних рішень.

Процес виявлення ризику означає: усвідомлення і фіксацію наявності проблемної ситуації, наявності можливості відхилення від запланованого результату в даній області функціонування системи; формулювання конкретної проблеми; визначення небажаного стану системи, розвитку подій; виявлення складу погроз по важливості або найбільш вірогідних відхилень від запланованого розвитку подій.

В результаті проведення якісної оцінки виявлення ризиків, як правило, розробляється система ризиків організації. Причому необхідно враховувати, що при постановці завдання виявлення і оцінки ризиків, категорія ризику більшою мірою ототожнюється в основному з показниками втрат.

Внутрішні аудитори описують всі можливі ризики і ранжують їх за ступенем імовірності настання, сили впливу, можливостях і складності попередження можливих негативних наслідків.

Методи кількісної оцінки ризиків є достатньо складними, адже базуються переважно на методиці теорії імовірності, оскільки ризик тісно пов'язаний з імовірністю настання певної події.

Вибір методу кількісної оцінки ризиків залежить від виду оцінюваного ризику (наприклад, «стартовий» і «фінальний»), від того, з якої позиції

розглядаються суть ризику, його вплив на результати діяльності організації, від наявності можливості отримання початкової інформації і її обсягу. Умовно можна виділити наступні підходи до кількісної оцінки ризиків:

1)на основі розрахунку показників, що характеризують наслідки дії ризиків (може і повинен застосовуватися як зовнішніми, так внутрішніми аудиторами для узагальнення оцінки фактичного стану систем внутрішнього контролю і бухгалтерського обліку і для розрахунку фактичного рівня аудиторської ризику);

2)на основі розрахунку показників, що характеризують чинники дії ризику (може і повинен застосовуватися як зовнішніми, так і внутрішніми аудиторами для попередньої оцінки стану систем внутрішнього контролю і бухгалтерського обліку і для розрахунку планованого рівня аудиторської ризику);

3)на основі визначення показників, що відображають не тільки наслідки, але і можливості прояву дії ризиків(повинен застосовуватися для коректування аудиторської ризику на окремих ділянках аудиту згідно аудиторській програмі);

4)на основі розрахунку вірогідності зміни дії ризику;

5)на основі побудови моделей, сценаріїв розвитку подій при різних варіантах і умовах зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування організації.

В процесі збору доказів як при зовнішньому, так і при внутрішньому аудиті виявляються фактичні відхилення, які можна порівнювати з очікуваними і граничними відхиленнями.

Чинники і наслідки дії ризиків в цілому можуть бути також оцінені за допомогою *експрес-аналізу*. Застосування цього методу для встановлення оцінки ризику ґрунтується на проведенні фінансового аналізу і розрахунку коефіцієнтів, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів організації і в сукупності визначають стійкість

економічного стану підприємства та його надійність як ділового партнера.

На підставі відомостей балансу розраховуються коефіцієнти платоспроможності, ліквідності, маневреності, автономії, фінансової незалежності.

Метод оцінки ризиків з позиції аналізу фінансового стану підприємства (організації) достатньо поширений в сучасній практиці. Але не дивлячись на його універсальність і доступність, цей метод оцінки ризику не може бути застосований як абсолютний критерій визначення його дії.

Для оцінки чинників і наслідків дії ризиків, пов'язаних як з виробничою, так і з фінансовою діяльністю підприємства (організації), можуть застосовуватися і інші показники, наприклад *точка беззбитковості (поріг рентабельності), сила дії операційного важеля*.

Найбільш простим методом оцінки ризиків з урахуванням вірогідності його дії є метод *контент-аналізу*. Суть методу полягає у визначенні вірогідності виникнення ризику і збитку, пов'язаного з його дією. Крім збитку можуть розглядатися будь-які інші показники, що характеризують дію ризику. При цьому категорія вірогідності розглядається в основному як частота виникнення певних (конкретних) подій.

Найбільш точними і одночасно найбільш складними з технічної точки зору методами оцінки ризиків є *методи, орієнтовані на формалізований опис невизначеності*. Ці методи достатньо часто застосовуються при оцінці інвестиційних проектів і включають наступні етапи:

І етап – відображення всіх можливих умов реалізації проекту у вигляді відповідних сценаріїв або певних моделей, що враховують систему обмежень на значення основних технічних, економічних і інших параметрів проекту; витрати, результати показники ефективності;

ІІ етап – перетворення початкової інформації про чинники невизначеності в інформацію про вірогідність окремих умов реалізації і відповідні показники ефективності або про інтервали їх зміни;

III етап – визначення показників ефективності в цілому з урахуванням невизначеності умов його реалізації – показників очікуваної ефективності [13, с. 78].

Найбільш складним і трудомістким методом є *аналіз сценаріїв розвитку подій*. Даний метод дозволяє оцінити одночасний вплив декількох параметрів на кінцеві результати проекту на основі обліку вірогідності настання кожного окремого варіанту сценарію розвитку подій.

Для аналізу ризиків проектів, що мають чітку певну кількість варіантів розвитку подій, може застосовуватися *метод «дерево рішень»*. Дерево рішень – це графічне зображення послідовності рішень і станів середовища з указівкою відповідних ймовірностей і виграшів для будь-яких комбінацій альтернатив і станів середовища.

У складних для прогнозування проектах також використовується *метод Монте-Карло*. Він відноситься до *методів імітаційного моделювання*. Метод Монте-Карло заснований на застосуванні імітаційних моделей, що дозволяють створити безліч сценаріїв розвитку подій.

Якщо дія ризику постійно змінюється і володіє високою динамічністю, масив початкової інформації недостатній для того, щоб застосувати математичний апарат для оцінки ризику. Його величина визначається за допомогою якісних характеристик, методів оцінки ризиків на основі суб'єктивних початкових даних. До таких методів відносяться *методи експертних оцінок*, які достатньо поширені в сучасній економічній практиці. Необхідно відзначити, що дані методи можуть застосовуватися як для якісної, так і для кількісної оцінки ризиків. Недаремно аудит іноді називають експертизою інформації, що перевіряється, тому що аудитор, спираючись на свій досвід і кваліфікацію, виступає як експерт і оцінює вплив окремих чинників на надійність показників звітності. Методи експертної оцінки є універсальними, оскільки можуть бути застосовані незалежно від наявності початкової фактичної інформації для визначення різних видів ризику. Але оскільки основою методів експертної оцінки ризику є суб'єктивна

інформація, існує певна вірогідність отримання неточних, тобто приблизних, результатів.

На практиці застосовується безліч способів управління ризиками. Різноманіття підходів до управління ризиками викликане дією різних їх видів і формуючих зовнішніх і внутрішніх чинників ризиків. Можливості застосування певного методу для управління ризиками залежать від конкретних економічних умов, специфіки діяльності підприємства і властивих йому видів ризиків.

Внутрішній аудит повинен оцінювати ефективність і сприяти удосконаленню процесів управління ризиками. Оцінка ефективності управління ризиками ґрунтується на судженні внутрішнього аудитора, на основі оцінки таких аспектів:

- мета підприємства відповідає його місії;
- суттєві ризики виявляються і оцінюються;
- застосовуються такі методи реагування на ризик чи запобігання ризику, які дозволяють стримувати ризики;
- інформація про ризики своєчасно фіксується і передається всередині підприємства відповідному персоналу;

Моніторинг процесу управління ризиками здійснюється в межах поточної діяльності.

Більшість науковців, в контексті обговорення ризику як облікової категорії, варіантом вирішення проблем бачать підвищення достовірності фінансової звітності, не враховуючи при цьому комерційні аспекти і таємниці. В свою чергу, Гнилицька Л. В. стверджує, що «облікова система повинна забезпечити оцінку можливих наслідків ризиків (загроз) та сприяти заходам щодо їх мінімізації» та «...відображати на рахунках бухгалтерського обліку та фінансової звітності інформації про підприємницькі ризики і наслідки їх впливу на показники діяльності підприємства» [7]. В цілому можна погодитися з такою позицією, проте якщо мова йде про фінансовий облік тоді як бути з принципом обачності при відображенні ризиків на

рахунках (під імовірнісними величинами ризику – можна завуалювати різну інформацію про стан підприємства, або ж відверто шахраювати).

Таким чином, з метою управління ризиками в системі обліку повинні відображатися факти господарської діяльності здійснені в умовах невизначеності, що чинять суттєвий вплив на капітал підприємства, характеризуються своєю повторюваністю (передбачуваністю), а, отже, можуть бути достовірно оцінені чи виміряні. Для вдосконалення управління ризиками підприємницької діяльності доцільно також переглянути можливості використання багатьох інструментів обліку та аудиту.

Список використаних джерел до підрозділу 3.2

1. Бычкова С. М. Понятие "качество" в аудите и бухгалтерском учете / С. М. Бычкова, Е. Ю. Итыгилова // Аудиторские ведомости. – 2005. – № 3. – С. 75 - 81.
2. Бычкова С. М. Доказательства в аудите. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 176 с.
3. Вигівська І. М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика: автореф. дис. кандидата екон. наук: 08.00. 09 / Вигівська Ірина Миколаївна – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 20 с.
4. Внутрішній аудит: методологія та організація: автореф. дис ... д-ра екон. наук / Т. О. Каменська . – Київ : Б.в., 2011 . – 40 с.
5. Волосович С. В. Страхування ризиків кредитної сфери : монографія / С. В. Волосович. – К. : Київ. нац.торг. – екон. ун-т, 2013. – 388 с.
6. Воронина Л. И. Основы современного бухгалтерского учета и аудита: учебное пособие: В 2 частях. Ч. 2. Основы аудита / Л. И. Воронина, Л. И. Воронина. – М.: 1999. – 304 с. – С. 9.
7. Гнилицька Л. В. Інформаційне забезпечення ризиками підприємницької діяльності: обліковий аспект / Л. В. Гнилицька // Економічні інновації : зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Ін-т проблем ринку и екон.-екол.

- дослідж.; редкол.: Б. В. Буркинський (голов. ред.) [та ін.]. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2014. – Вип. 57. – С. 88 – 100.
8. Гуцайлюк З. В. Економічний ризик в інформаційній системі бухгалтерського обліку / З. В. Гуцайлюк / Бухгалтерський облік і аудит – 2010 – № 7. – С. 8 – 13.
9. Економічні ризики: фінансово-обліково-аналітичний аспекти: монографія / за ред. д.е.н., проф. З. В. Гуцайлюка – Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2011. – 200 с.
10. Крутова А. С. Вплив якості бухгалтерського обліку на якість аудита / А. С. Крутова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг [Текст]. Вип. 1. : зб. наук. праць / відповід. ред. О. І. Черевко . – Х. : Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2008 . – С.8-17.
11. Никольская Ю. П. Аудит: уч. пособие / Ю. П. Никольская, Е. М. Мерзликина. – М.: Изд-во МГУП, 2000 – 144 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hi-edu.ru>.
12. Оценка качества бухгалтерского учета на предприятиях [Текст]: монографія / Л. М. Крамаровский, В. Ф. Максимова – М.: Финансы и статистика, 1990. – 191 с.
13. Пугачёв В. В. Внутренний аудит и контроль. Организация внутреннего аудита в условиях экономического кризиса: учебник / В. В. Пугачёв. – М.: Дело и Сервис, 2010. – 224 с.
14. Сиротенко Э. А. Системное представление аудита: диссертация ... доктора экономических наук / Э. А. Сиротенко – М., 2005. – 360 с.
15. Скобара В. В. Качество аудита (теория и методология: автореферат дис. ... докт. экон. наук в виде научного доклада / В. В. Скобара / Международная академия информатизации .– М.: Б.и., 1999 .– 74 с.
16. Соколов Я. В. Роль теории аудита в процессе подготовки кадров / Я. В. Соколов, С. М. Бычкова // Аудиторские ведомости, 1998. № 2.– С. 15 -20.

17. Сонин А. Внутренний аудит сегодня: и снова о рисках / Заголовок з екрану [Електронний ресурс] / А. Сонин. – Режим доступу: http://www.iaa-ru.ru/inner_auditor/publication/member_articles/what_way_to_choose/.
18. Сухарева Л. О. Аудит: оцінка якості системи бухгалтерського обліку: Монографія / Л. О. Сухарева, К. О. Закалінська. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2009. – 263 с.
19. Фоміна О. Оцінка ризиків підприємства в системі обліку / О. Фоміна, О. Гончаренко // Економічний аналіз ХХІ століття. – 2015. – № 3-4 – С. 67-70
20. Шнейдман Л. З. Учетная политика предприятия / Л. З. Шнейдман. – М: Бухгалтерский учет, 2004. – 168 с.
21. Sherer M., Kent D. Auditing and Accountability, Paul Chapman, London, 1988. – p. 29.

3.3. Аналіз виробничо-збутової діяльності в контексті управління конкурентоспроможністю підприємства

У сучасних умовах запорукою досягнення фінансового успіху підприємства є підвищення його конкурентоспроможності, під якою слід розуміти здатність створювати, виробляти і збувати товари та послуги, споживчі та цінові характеристики яких привабливіші за аналогічну продукцію конкурентів. Конкурентоспроможність підприємства можна розглядати і як його порівняльну перевагу стосовно інших підприємств цієї галузі економіки. Така перевага підприємства відіграє важливу роль для національної економіки, адже підвищення конкурентоспроможності окремого суб'єкта господарювання сприяє росту конкурентоспроможності держави в цілому, на зовнішньому ринку дозволяє збільшити обсяг експорту та врівноважити платіжний баланс. З іншого боку, як правило, конкурентоспроможним є таке підприємство, яке тривалий час здатне забезпечувати прибутковість господарської діяльності.

Управлінню конкурентоспроможністю і його аналітичному забезпеченню присвячено чимало наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних авторів, таких як: І. Ансофф [1], М. Портер [7], Р. Фатхутдінов [12], Г. Савицька [8], Ю. Іванов [3], І. Отенко [5], О. Кузьмін [4], В. Павлова [6], М. Спіріна [11] та інші. Проте, зважаючи на практичну значимість конкурентоздатності підприємства, важливість удосконалення теорії та практики аналізу виробничо-збутової діяльності, вкрай актуальними є подальші дослідження у цій царині, що потребують розробки нових підходів, адже значна кількість проблем як методологічного, так організаційного характеру є предметом наукових дискусій і залишаються досі невирішеними.

Оскільки конкурентоспроможність підприємства характеризує рівень реалізації його потенційних можливостей щодо створення та збереження впродовж тривалого терміну конкурентної переваги, то конкурентоспроможність правомірно розглядати не лише як поточну ефективність, але і як потенційну спроможність адаптації до мінливого зовнішнього середовища. Таким, чином з позицій системного підходу конкурентоспроможність може бути охарактеризована як властивість організованої системи, якою і є підприємство, змінювати пріоритети розвитку або окреслений режим функціонування у процесі пристосування до зовнішнього оточення з метою збереження і розвитку потенційно існуючих або формування нових перспективних конкурентних переваг.

Провідна роль у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства належить управлінню, яке передбачає цілеспрямовану, упорядковану і злагоджену діяльність системи, спрямовану на підтримання об'єкта управління в межах певних параметрів для досягнення поставленої мети, або коригування його розвитку для більш ефективного функціонування.

Таким чином управління конкурентоспроможністю можна розглядати як систему, що складається з двох основних підсистем: керуючої (суб'єкт управління – керівні органи) і керованої (об'єкт управління – конкурентоспроможність підприємства; процес виробництва і т. д).

Керуюча підсистема виробляє мету і програму функціонування керованої підсистеми, контролює і регулює виробничі процеси. Це обумовлює її активну роль в системі управління. Вона виконує певний набір функцій.

Економічний аналіз тісно пов'язаний з іншими функціями управління і забезпечує їх виконання, а тому, як вважають, є всезагальною функцією управління. Аналіз дає можливість кількісно і якісно оцінити зміни, що відбуваються у керованому об'єкті відносно заданої програми. За результатами проведеного аналізу вибираються варіанти управлінських рішень, спрямовані на усунення причин негативних відхилень і створення сприятливих умов для розвитку прогресивних змін, розкриваються невикористані чи додатково виявлені можливості для прискорення розвитку керованого об'єкту, або переведення його у оптимальний режим функціонування.

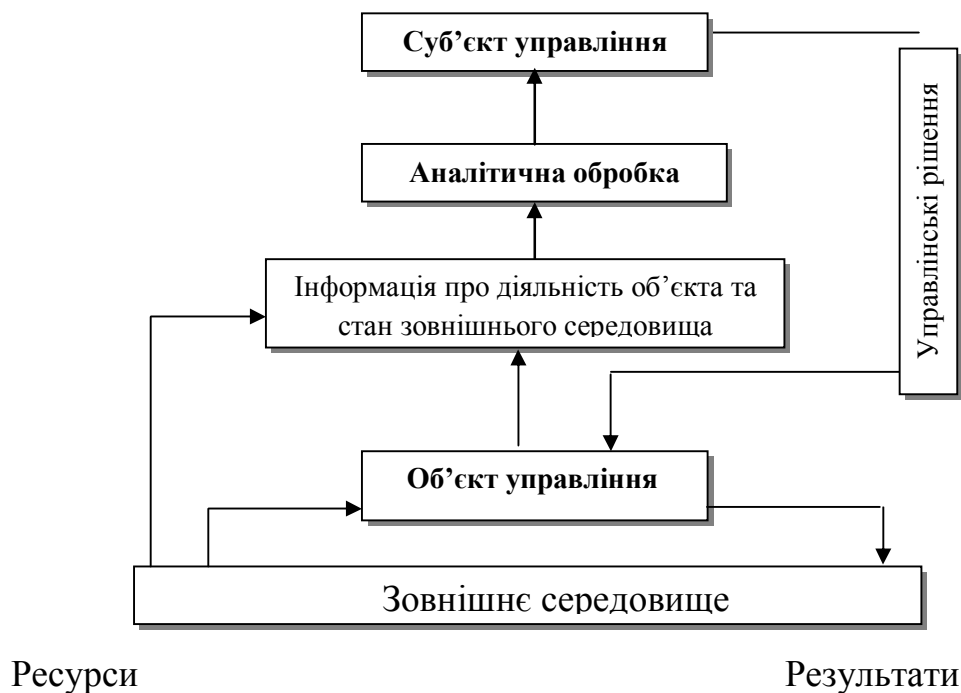
В управлінській діяльності аналіз займає проміжне місце між збором і обробкою інформації з одного боку та прийняттям управлінських рішень з іншого (рис. 1.), а прийняттю кожного управлінського рішення передують робота щодо оцінки його доцільності та ефективності. Адже непродумані, неефективні рішення можуть завдати непоправної шкоди і навіть призвести до фатальних наслідків [9, 19].

Отже, кожне управлінське рішення визначається глибиною, якістю і своєчасністю проведеного аналізу, тобто чим він ретельніший, тим ґрунтовніше управлінське рішення. У цьому і полягає суть аналізу, і як функції управління, і як виду управлінської діяльності.

Водночас, управління конкурентоспроможністю підприємства охоплює такі принципові кроки:

- вивчення зовнішніх та внутрішніх умов і чинників функціонування підприємства, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства;

- групування чинників, їх ранжування та оцінка значимості, відбір найсуттєвіших;
- оцінка та кількісний вимір впливу чинників на рівень конкурентоспроможності підприємства;
- з'ясування потенційних можливостей підвищення конкурентоспроможності та розробка комплексу заходів щодо їх використання;
- оцінка витрат на реалізацію розроблених заходів та їх ефективності;
- прогнозування рівня конкурентоспроможності підприємства;
- ухвалення управлінського рішення.

Рис. 3. 2. Місце економічного аналізу в системі управління

Отже, кожне управлінське рішення визначається глибиною, якістю і своєчасністю проведеного аналізу, тобто чим він ретельніший, тим ґрунтовніше управлінське рішення. У цьому і полягає суть аналізу, і як функції управління, і як виду управлінської діяльності.

У той же час, управління конкурентоспроможністю підприємства охоплює такі принципові кроки:

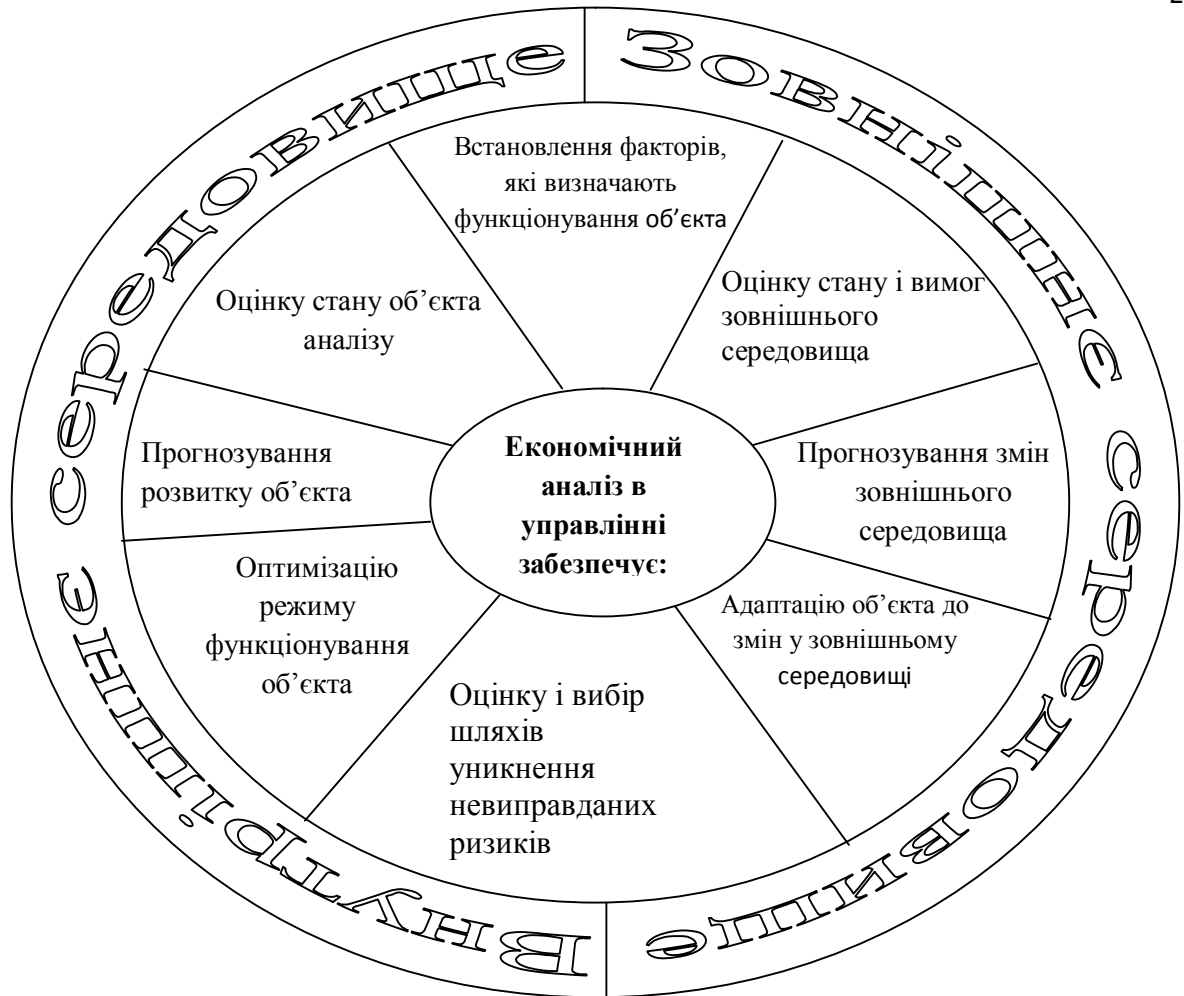
- вивчення зовнішніх та внутрішніх умов і чинників функціонування підприємства, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства;
- групування чинників, їх ранжування та оцінка значимості, відбір найсуттєвіших;
- оцінка та кількісний вимір впливу чинників на рівень конкурентоспроможності підприємства;
- з'ясування потенційних можливостей підвищення конкурентоспроможності та розробка комплексу заходів щодо їх використання;
- оцінка витрат на реалізацію розроблених заходів та їх ефективності;
- прогнозування рівня конкурентоспроможності підприємства;
- прийняття управлінського рішення.

З перерахованого вище випливає, що кожен крок на шляху до підвищення конкурентоспроможності містить аналітичну складову, тобто є за своїм характером і змістом аналітичною діяльністю.

Значення економічного аналізу в умовах нестабільності та непрогнозованості змін ринкового середовища суттєво зростає, адже він є засобом обґрунтування та вибору доцільних управлінських рішень, спрямованих на забезпечення стійкого та раціонального функціонування суб'єкта господарювання (рис. 3.3)

Значення аналізу в мінливих і нестабільних умовах функціонування зростає пропорційно до ціни помилки, допущеної внаслідок відмови від його застосування.

Цінність економічного аналізу як прикладної діяльності в контексті управління конкурентоспроможністю полягає в досягненні нею основної *мети* – забезпечення об'єктивної оцінки стану аналізованого об'єкта та сприяння прийняттю управлінських рішень, спрямованих на підвищення його конкурентоспроможності.

Рис. 3.3. Роль економічного аналізу в підвищенні ефективності управління [9]

Для досягнення довготривалого успіху робота щодо підтримання належного рівня конкурентоспроможності підприємства має здійснюватися в усіх сферах та за всіма напрямками його діяльності.

У забезпеченні конкурентоспроможності підприємства виділяють такі аспекти:

- маркетинговий – провідна роль належить дослідженню й прогнозуванню ринку, системі просування та збуту товару, ціноутворенню, рекламній діяльності, обслуговуванню споживачів;
- інноваційний – особливого значення набувають науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи, вивчення і використання передового

досвіду, рівень оновлення продукції, прогресивність техніки та технології, ступінь використання інформаційних технологій;

– фінансовий – важливими є загальний фінансовий стан підприємства, рівень його забезпеченості фінансовими ресурсами, доступність зовнішнього фінансування, прибутковість, ділова й інвестиційна активність, платоспроможність;

– кадровий та організаційний – ключового значення набувають кількісний та якісний склад персоналу, його раціональне розташування та використання, підходи до участі персоналу в управлінні та прибутках підприємства, рівень корпоративної свідомості і культури, характер організаційної поведінки, комунікації та процедури;

– виробничий – основна увага приділяється обсягам виробництва, номенклатурі, асортименту й структурі продукції, її якості, характеру технології, забезпеченості основними видами ресурсів, їх якості, ритмічності і гнучкості виробництва;

– збутовий – характеризується обсягами відвантаження, динамікою обсягу доходу від реалізації продукції; повнотою, своєчасністю та ритмічністю виконання зобов'язань перед споживачами;

– організаційно-управлінський – визначальним чином впливає тип організаційної структури управління, її гнучкість та раціональність, методи і стиль управління, адаптаційні можливості, гнучкість та стійкість підприємства щодо мінливих ринкових умов господарювання;

– іміджевий – формування у свідомості споживачів та контрагентів стійкої позитивної репутації підприємства як виробника якісної продукції, що користується високим попитом та надійного ділового партнера; у тому числі завдяки участі у культурних, освітніх, спортивних і соціально-значущих проектах (доброчинність, спонсорство, працевлаштування тощо) [3].

Незважаючи на важливість усіх перерахованих аспектів, слід визнати, що ключову роль у формуванні та зміцненні конкурентоспроможності підприємства відіграють виробництво і збут.

У процесі здійснення аналізу виробничо збутової діяльності реалізуються основні його функції – оцінка, діагностика та пошук.

Стосовно виробництва і збуту завдання, які висувуються перед економічним аналізом в межах його функцій, можна сформулювати в таким чином:

1. Об'єктивна оцінка :

- досягнутих масштабів виробництва і збуту підприємства, пропорційності та динамічності їх зміни;
- економічної ефективності використання всіх видів ресурсів;
- стану ринкового середовища;
- позицій підприємства у ринковому середовищі.

2. Діагностика виробничо-збутової діяльності підприємства:

- фіксація і встановлення суттєвості відхилень за показниками виробництва і збуту стосовно базового рівня, програми виробництва і релаксації, договірних зобов'язань, дотримання норм, нормативів і квот;
- визначення стадії життєвого циклу продукції і проблемних зон у виробничій та збутовій діяльності;
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків виробництва і реалізації продукції та побудова відповідних факторних моделей;
- визначання впливу факторів на зміну результативних показників;
- дослідження причин, що породжують і сприяють дії певних факторів.

3. Діагностика перспектив виробничо-збутової діяльності:

- прогнозування обсягів виробництва і збуту та тенденцій ринкового середовища;
- надійності прогнозованих обсягів виробництва і збуту та тенденцій ринкового середовища;

- зіставності потенціалу підприємства та ємності зовнішнього середовища;
- обґрунтованості економічними розрахунками запланованих показників щодо обсягів виробництва і збуту продукції;
- напруженості виробничої і збутової програми.

4. Пошук і мобілізація потенційних можливостей підвищення ефективності діяльності:

- вивчення передового вітчизняного та світового досвіду;
- вироблення рішень, спрямованих на усунення негативних і створення умов для підсилення дії позитивних факторів;
- обґрунтування вибору найоптимальнішого з варіантів управлінських рішень.

Тому предметом даного дослідження є теоретико методологічні засади аналізу виробничо-збутової діяльності підприємства, а саме: оцінка стану; діагностика проблемних питань і факторів виробництва і збуту продукції; пошук напрямків і вироблення рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Проведення аналітичного дослідження немислиме без використання економічних показників, які відображають кількісну і якісну сторони економічних явищ і процесів.

Обсяг виробництва промислової продукції характеризують показники валової та чистої продукції, а обсяг випуску – готової та товарної продукції, збуту (реалізації) – відвантаженої або оплаченої продукції. Схему формування показників виробництва і реалізації продукції наведено на рис. 3. До обсягу товарної продукції відносять готові вироби, деталі, вузли, напівфабрикати, які призначені для реалізації на сторону, а також роботи і послуги промислового характеру для зовнішніх споживачів.

Показник валової продукції у вартісному вираженні відрізняється від показника товарної продукції на зміну залишків незавершеного виробництва та внутрішньовиробничого обороту.

Чиста продукція показує величину новоствореної вартості (заробітна плата і прибуток); для її одержання від обсягу товарної продукції слід відняти матеріальні витрати та амортизаційні відрахування.

Вартість обробки включає такі складові вартості як заробітну плату робітників та комплексні накладні витрати виробництва.

Відвантажена продукція – це відчужена підприємством продукція, що перебуває в дорозі і є неоплаченою.

Реалізованою вважається продукція:

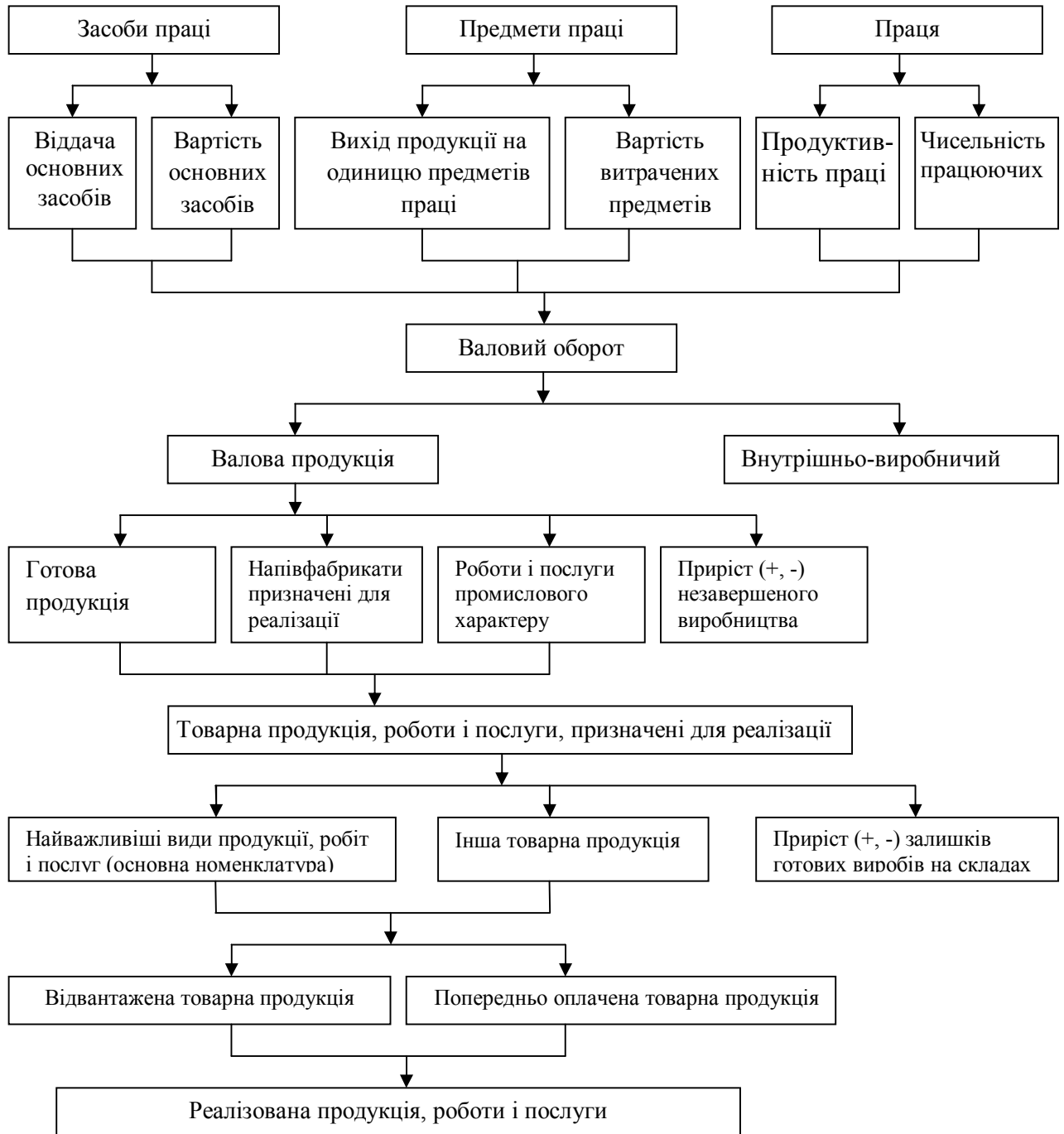
- при касовому методі, у випадку надходження її оплати (попередня чи наступна оплата);
- при методі нарахування – за фактом її відвантаження (відчуження).

У податковому обліку діє порядок визнання факту реалізації продукції за подією, що настала скоріше:

- за фактом відчуження (відвантаження продукції);
- надходження оплати за неї (попередня плата).

Обсяг продукції підприємства може бути вимірний :

- 1) у натуральних одиницях (маси, площі, об'єму, довжини, потужності і т. д.);
- 2) за допомогою умовно-натуральних вимірників (умовних пар взуття, умовних банок, умовних ремонтів);
- 3) в одиницях трудомісткості (нормо-година, нормована заробітна плата, нормативна вартість обробки);
- 4) за вартістю (у грошовому вимірнику):
  - а) при повновартісній оцінці – в оптових цінах підприємства, промисловості, роздрібних, договірних (зіставних, планових, діючих у звітному періоді – фактичних);
  - б) при елементно-вартісній оцінці, до уваги беруть поєднання певних складових ціни (за виробничою собівартістю, прямими матеріальними витратами, за новоствореною вартістю – чистою продукцією тощо).

Рис. 3.4. Схема формування показників випуску та реалізації продукції

Застосування різних вимірників дозволяє прослідкувати вплив різних факторів на результати виробничої діяльності. У той же час, окремі вимірники відзначаються певними переваги і недоліками.

Безумовною перевагою натурального вимірника є його простота і доступність одержання, однак у використанні натуральних вимірників

існують свої нюанси. Оскільки різноманітна продукція відрізняється за такими характеристиками як тривалість технологічного процесу, витрати на сировину і матеріали, оплату праці, амортизаційні відрахування, якість, рентабельність і ціна, то порівнювати і сумувати обсяги випуску такої продукції є некоректним.

Тому для формулювання правомірних висновків щодо обсягів продукції вдаються до перерахунку в умовні одиниці виміру, беручи до уваги відмінності в індивідуальних характеристиках її видів. Перерахунок здійснюють шляхом застосування перевідних коефіцієнтів, які визнаються для кожного різновиду (гатунку) продукції, виходячи із тривалості технологічного процесу стосовно до витрат різних ресурсів на виготовлення виробу-еквівалента.

При проведенні аналізу переважно використовують грошову (вартісну) оцінку, а використання інших вимірників має допоміжний характер.

Вартісні вимірники володіють певною універсальністю, а саме дозволяють однозначно характеризувати різні сторони і стадії процесу відтворення у будь-яких межах – від окремого виду продукції і підприємства до валового внутрішнього продукту держави. На відміну від натуральних показників, які відображають предмети і явища, що володіють постійними параметрами і вимірниками, вартісні показники оперують змінними складовими (норма оплати праці, ціна на продукцію тощо). Через мінливість як об'єкта вимірювання, так і самих вимірників, обсяги продукції у вартісному вимірнику є дещо умовними і не абсолютно точними.

Наприклад, обсяг продукції у вартісному вираженні після зниження цін на неї зменшується, хоча фізичний обсяг і кількість витраченої праці на її виробництво, залишаються незмінними. У реальному економічному житті, як правило, має місце зворотна тенденція щодо подорожчання продукції, внаслідок якої зростають вартісні показники продукції при незмінності або навіть зниженні фізичних обсягів їх виробництва або реалізації. Тому вдосконалення вартісних показників, наближення умов їх формування до

об'єктивного характеру процесів з метою достовірного їх відображення – одне з важливих завдань економічної науки і практики.

На вирішення цього завдання спрямоване застосування так званих зіставних (порівняльних цін), які дозволяють здійснювати оцінку динаміки показників випуску і реалізації за різні часові проміжки у придатному до зіставлення вигляді, що нівелює спотворюючий вплив інфляційних процесів. І хоче ці додаткові обрахунки потребують певних зусиль для їх одержання, проте, сприяють підвищенню рівня достовірності і об'єктивності таких зіставлень.

Виробництво і збут продукції є першочерговими завданнями щодо реалізації місії промислового підприємства. Ці завдання можна розглядати як дві взаємопов'язані і взаємозалежні складові поняття «виробнича діяльність». Слід розуміти, що показники, які характеризують цю діяльність, є відмінними. Результатом виробництва є обсяг продукції, випущеної в обіг з метою реалізації, а результатом реалізації, – є обсяг продукції, яка знайшла свого споживача.

З позицій причинно-наслідкового зв'язку обсяг реалізації продукції є наслідковим (результативним) показником стосовно обсягу випуску продукції, який є причинним (факторним) стосовно першого показника. Однак, відсутність перспектив для реалізації продукції позбавляє сенсу її виробництво, що є свідченням внутрішньо зумовленого зворотнього зв'язку між цими показниками.

Тому підприємству слід виробляти тільки таку продукцію і стільки, щоб змогти її реалізувати.

Тобто, перед формуванням виробничої програми підприємство повинно здійснити маркетингові дослідження попиту на продукцію; ринків її збуту, їх місткості; реальних і потенційних конкурентів та споживачів; можливостей виробництва за конкурентною ціною; доступності всіх видів ресурсів; сегментування ринку продукції для орієнтації з пропозицією товарів і послуг на своїх споживачів.

Як економічна категорія попит характеризує обсяг товарів, які споживач може придбати за певну ціну протягом певного проміжку часу на ринку.

Наповненість портфеля замовлень визначає повноту використання виробничих потужностей підприємства. Зниження попиту призводить до спаду виробництва, зростання собівартості продукції, збитків, ускладнення фінансового стану.

У разі зниження обсягів реалізації продукції через відсутність належного попиту слід проаналізувати обставини та фактори, що визначають попит.

Попит на продукцію формується під впливом таких факторів: ціна; якість товару; рівень доходів населення; уподобання покупців; ціни на взаємозамінні (субститути) та взаємодоповнюючі (компліментарні) товари; очікувані споживачами зміни у доходах і цінах; насиченість ринку; зміна відсоткових ставок за вкладками тощо.

У цьому контексті важливими характеристиками є місткість товарного ринку, окремих його сегментів, структура ринку збуту, частка підприємства на ринку.

Місткість ринку визначається обсягом товарів (у натуральному або вартісному вираженні), які реалізуються на ньому протягом певного періоду часу. Загальну місткість ринку певного товару або продукції визначають як суму обсягів виробництва цих товарів, залишків товарних запасів, імпорту товарів за мінусом їх експорту.

Частка ринку визначається як питома вага обсягів продажу виробника у загальному обсязі продажу даного товару (продукції) усіма агентами ринку [12].

Виробнича і збутова політика підприємства формуються, як правило, різними службами і підрозділами підприємства під дією різних факторів, тому результати аналізу цих двох аспектів діяльності можуть відрізнятися. При цьому, якщо на деяких незначних відтинках часу виробництво і реалізацію можна розглядати як незалежні одна від одної функції, то в

перспективі вони виявляються доволі тісно пов'язаними: якщо нічого не виробляти, то що тоді реалізовувати, і, навпаки, якщо немає можливостей реалізації, то як можна говорити про виробництво?

Для кожного окремого підприємства ці поняття мають індивідуальне наповнення, зумовлене галузевими особливостями і масштабами виробництва. Наприклад, в галузях з коротким виробничим циклом, півроку – це значний строк, тоді як в машинобудуванні, чи сільському господарстві виробничий цикл може тривати рік і більше.

Ритмічна, успішна діяльність підприємства передбачає, що в цілому за не дуже короткі для даного підприємства проміжки часу (квартал) обсяги виробництва і реалізації співпадають. Однак, в межах цих періодів ситуація може бути іншою, – динаміка виробництва і реалізації відрізняється. Наприклад, за умови виробництва нової продукції, коли для ринку і споживачів товар є маловідомим, обсяги виробництва можуть суттєво перевищувати його реалізацію. У міру зростання попиту, темпи зростання виручки можуть дорівнятися до темпів росту обсягів виробництва. У цьому випадку, щоб уникнути хибних висновків, слід приймати до уваги особливості життєвого циклу продукції, яку виробляє підприємство.

Протилежною динаміка виробництва і реалізації може бути тільки випадково і протягом коротких проміжків часу, адже падіння виробництва при збільшенні реалізації дуже швидко призведе до зниження реалізації також, оскільки реалізовувати буде нічого. Зниження реалізації, у свою чергу, негативно вплине на виробництво через нестачу оборотних засобів. Тому далекосяжних наслідків така інверсія не має. Виробництво майже ніколи не відстає від реалізації.

Показником відповідності темпів виробництва і реалізації може слугувати коефіцієнт реалізації, що є співвідношенням обсягів реалізованої і товарної продукції за відповідний період часу. Чим ближче значення цього коефіцієнта до одиниці, і чим стійкішою є така відповідність, тим більш

синхронною і ритмічною є діяльність виробничої і збутової підсистем підприємства.

Невідповідність у темпах зміни різних показників виробництва і реалізації дає можливість виявити певні проблеми у діяльності окремих служб, а саме:

- якщо темпи росту валової продукції вищі за темпи росту товарної продукції, то це свідчить про зростання обсягів незавершеного виробництва;

- якщо темпи росту товарної продукції вищі за темпи росту реалізованої продукції, то це є ознакою росту залишків нереалізованої або готової продукції на складах;

- якщо темпи росту товарної продукції вищі за темпи росту чистої продукції, – зростає матеріаломісткість і відбуваються структурні зрушення в обсязі випуску;

- якщо темпи росту валової продукції вищі за темпи росту реалізованої продукції, то це свідчить про зниження оборотності оборотних засобів підприємства [9].

У ході аналізу достатньо показовим є застосування коефіцієнтів – відносних показників координації, що характеризують обсяги виробничо-збутової діяльності підприємства загалом та його структурних підрозділів зокрема.

Так коефіцієнт внутрішньовиробничого обороту характеризує узгодженість виробничого циклу підприємства і визначається як відношення валової продукції підприємства до внутрішньовиробничого обороту. За умови, що значення коефіцієнта дорівнює 1, то між різними підрозділами підприємства відсутній внутрішньовиробничий оборот.

Коефіцієнт товарності, що визначається як співвідношення товарної продукції до валової продукції, характеризує частку товарної продукції в обсязі валової. Якщо показник становить 1, то на підприємстві відсутнє незавершене виробництво і напівфабрикати, або їх залишки є сталими.

Коефіцієнт готовності застосовують при оцінці складу продукції. Даний показник розраховують шляхом ділення готової продукції на товарну. Значення коефіцієнта коливається від 0 до 1 і характеризує частку готової продукції в загальному обсязі випуску. Якщо, значення коефіцієнта має тенденцію до зниження протягом декількох періодів, то це свідчить про збільшення частки напівфабрикатів та іншої, відмінної від основної продукції підприємства, в обсязі товарної. У цьому випадку, споживачів все менше цікавить основна продукція підприємства, а вищим попитом характеризуються ті види продукції, які є допоміжними, супутніми.

На проблеми, пов'язані зі збутом продукції вказують значні обсяги готової продукції в складі оборотних активів підприємства, їх зростаюча динаміка свідчить про скорочення частки ринку продукції, загострення конкуренції, низьку платоспроможність покупців, її неконкурентну ціну, зумовлену високою собівартістю, про проблеми з ритмічністю виробництва і відвантаження продукції, недостатнє стимулювання збуту тощо.

Внаслідок зростання залишків готової продукції сповільнюється оборотність оборотних активів, а відтак і сукупного капіталу, відчувається брак готівки, зростає потреба запозичень і витрат на обслуговування боргу, збільшуються зобов'язання перед постачальниками, бюджетом, робітниками щодо оплати праці і т. п. На сьогодні це – головна причина спаду виробництва, зниження його прибутковості, нестійкого фінансового стану підприємств, їх банкрутства. В такий спосіб обсяг продажу впливає на інші сторони діяльності – собівартість і рентабельність продукції, фінансовий стан та конкурентоспроможність підприємства. Фінансові ресурси, що надходять від продажу продукції, використовуються підприємством для придбання сировини і матеріалів, виплати заробітної плати і здійснення інших витрат. Таким чином реалізацією завершується кругообіг засобів підприємства. Тому в сучасних умовах надзвичайно важливим є налагодження ефективної системи аналізу реалізаційних процесів на підприємстві.

Підприємство, як правило, випускає певну різновидність продукції, що відрізняється за споживною вартістю, тому невиконання програми за одним видом продукції не повинно бути компенсоване випуском іншого виду. Крім того, виконання плану за структурою і асортиментом є необхідною умовою виконання завдання з реалізації, враховуючи зобов'язання щодо поставок продукції (виконання договірних зобов'язань підприємства). Це зумовлює необхідність дослідження випуску за номенклатурою, асортиментом і структурою.

Під номенклатурою розуміють перелік найменувань виробів однакового призначення відповідно до загальнодержавного класифікатора продукції.

Асортимент – це деталізований перелік виробів в межах однієї номенклатурної позиції.

Поняття структури передбачає розрахунок частки (питомої ваги) окремих видів продукції у загальному обсязі випуску. Зрушення в асортименті та структурі продукції впливають на динаміку узагальнюючих показників господарської діяльності: обсяг випуску і реалізації продукції, її собівартість, прибуток, продуктивність праці тощо.

При аналізі структури продукції здійснюють групування виробів за галузевими сегментами на продукцію, що відповідає і не відповідає профілю підприємства; на основну продукцію і товари масового вжитку; зіставну і незіставну (нову) продукцію та ін. Найбільш поширеними причинами невиконання плану за асортиментом і структурою є:

- порушення термінів виготовлення технічної документації;
- несвоєчасне встановлення нового устаткування;
- зміна умов виробництва;
- зміни у запитах покупців;
- порушення поставок і незабезпеченість сировиною і матеріалами;
- зміна якості окремих виробів.

Якщо підприємство перевиконує план з усіх видів продукції, але ступінь перевиконання різний, то порушується структура випуску (асортимент і

номенклатура виконуються), якщо з одних виробів перевиконується, а з інших недовиконується, то порушується і структура, і асортимент. Якщо з якоїсь причини по певній позиції випуску не здійснювалось, або навпаки, випускалась непередбачена продукція, то констатують порушення номенклатури і структури.

Зміну структури випущеної продукції (питомої ваги окремих груп виробів у загальному обсязі) прийнято називати структурними зрушеннями. Вони впливають на узагальнюючі показники господарської діяльності, в першу чергу на вартісні показники обсягу товарної продукції, прибутку, собівартості, рентабельність, їх динаміку, процент виконання плану. Цей вплив відбувається через зміни в структурі оптових цін. При сталій структурі випуску залишається незмінною структура оптових цін, тобто співвідношення матеріальних, трудових витрат і прибутку в загальній сумі випуску. У такому випадку динаміка обсягу продукції і відсоток виконання плану при вимірі продукції в оптових цінах або в елементно-вартісному виразі (заробітна плата, чиста продукція) повинні бути однаковими. Розбіжність у відсотках свідчить про наявність структурних зрушень.

Тобто ріст обсягу виробництва може відбутися не тільки за рахунок росту фізичних обсягів випуску, але і за рахунок структурних зрушень. Це може призвести й до хибних висновків про ступінь виконання плану і темпи росту обсягів виробництва, а також про рівень показників ефективності, що розраховуються на їх основі: продуктивність, фондівдача.

Важливою характеристикою виробничо-збутової діяльності підприємства є якість його продукції [8].

Під якістю продукції розуміють сукупність властивостей, що зумовили її здатність задовольняти певні потреби відповідно до призначення. Якість продукції залежить від ряду факторів, передусім від організаційно-технічного рівня виробництва, кваліфікації робітників.

Оцінка якості продукції здійснюється за допомогою системи показників, які поділяються на одиничні, комплексні та узагальнюючі.

Одиничні показники якості характеризують одну властивість продукції і поділяються за місцем вияву на експлуатаційні (здатність зберігати параметри продукції під час експлуатації) та виробничо-технологічні (вантажопідйомність, теплопровідність). Одиничні показники зумовлені характером продукції і відрізняються за галузями промисловості.

Комплексні показники характеризують сукупність технічних, експлуатаційних, економічних та інших властивостей. Їх використовують як загальні об'єктивні показники якості:

- сортність (легка, харчова, хімічна промисловість, інші галузі);
- марочність (харчова, промисловість будівельних матеріалів);
- вміст корисних речовин або шкідливих домішок;
- строк служби (ресурс) і надійність;
- призначення одного з часткових показників як провідного (міцність металів, калорійність продуктів, теплотворність палива тощо)
- конкурентоздатність продукції.

Зокрема, конкурентоздатність як комплексний показник якості дає порівняльну характеристику товару за всією сукупністю параметрів стосовно вимог ринку чи властивостей товару-еталону.

Узагальнюючі показники характеризують якість всієї продукції підприємства, яка випускається, незалежно від її виду і призначення. До них належать:

- питома вага сертифікованої (експортної) продукції;
- питома вага продукції, що належить до певного рівня якості (категорія, сорт, марка, відповідність світовим стандартам та ін.);
- коефіцієнт сортності продукції, що випускається;
- середньозважена ціна виробів.

У процесі аналізу вивчають також побічні показники якості:

- гарантійний термін роботи, кількість і вартість гарантійних (безкоштовних для споживачів) ремонтів у розрахунку на один виріб;
- наявність і обсяги виробничого браку;

- кількість рекламаций і претензій, виставлених і визнаних підприємством;
- сума штрафів, сплачених за поставку недоброякісної продукції.

Основними можливими причинами зниження якості є:

- помилки в кресленні;
- низький рівень організації проміжного контролю;
- недосконалість і недотримання технології;
- низька якість сировини, матеріалів та комплектуючих;
- низька кваліфікація та дисципліна праці;
- технічна несправність устаткування.

Важливими превентивними заходами виробництва неякісної продукції є:

- висока культура та організація виробництва;
- стабільний ритм роботи і постачання;
- впровадження у виробництво сучасних технологій та устаткування;
- кваліфікація персоналу, дисциплінованість, відповідальність.

Ритмічна робота є основною умовою своєчасного випуску та реалізації продукції. Під ритмічністю розуміють випуск продукції згідно графіка в обсязі та асортименті, що передбачені планом.

Неритмічна робота погіршує всі економічні показники: знижується якість продукції, зростає обсяг незавершеного виробництва та наднормативні залишки готової продукції на складах; неповно використовується устаткування, і як наслідок – сповільнюється оборотність капіталу; не виконуються зобов'язання перед партнерами і сплачуються штрафні санкції; перевитрачається фонд заробітної плати за рахунок здійснення оплат за простої та роботу в понадурочний час. Це призводить до росту собівартості, зниження прибутку, погіршення фінансового стану та негативно впливає на роботу партнерів.

Слід розрізняти поняття ритмічності та рівномірності. В окремих випадках, якщо планом передбачений однаковий обсяг випуску за рівні проміжки часу, ці поняття можуть співпадати, однак, часто планом

передбачається нерівномірність. Тому ритмічність виступає мірилом відповідності фактичного випуску запланованому. Для оцінки ритмічності діяльності використовують прямі та непрямі показники. До прямих показників належать:

- коефіцієнт ритмічності (показує питому вагу випуску продукції без порушення графіка роботи);
- коефіцієнт варіації (ступінь нерівномірності випуску);
- коефіцієнт аритмічності (питому вагу недоодержаної продукції за рахунок порушення ритму роботи);
- питома вага виробництва продукції за кожну декаду (добу) у місячному випуску;
- питома вага виробництва продукції за кожен місяць у квартальному випуску;
- питома вага виробництва продукції за кожен квартал у річному обсязі виробництва;
- співвідношення випуску продукції першої декади звітнього місяця до обсягу третьої декади попереднього місяця.

Непрямими показниками оцінки ритмічності є:

- наявність доплат за надурочні роботи;
- оплата простоїв;
- втрати від браку;
- сплата штрафів за недопоставку та несвоєчасне відвантаження продукції;
- наявність понаднормативних залишків незавершеного виробництва та готової продукції на складах.

Коефіцієнт ритмічності розраховують як частку від ділення суми фактичних обсягів в межах, передбачених планом, до планового обсягу випуску.

Коефіцієнт варіації визначається як відношення середньоквадратичного відхилення від планового завдання за добу (декаду, місяць, квартал) до

середньодобового (середньодекадного, середньомісячного, середньоквартального) планового випуску продукції.

Коефіцієнт аритмічності розраховується відношенням обсягу продукції, недоодержаної внаслідок порушення ритму роботи, до запланованого обсягу виробництва.

Причини аритмічності бувають:

- зовнішніми: несвоєчасне постачання матеріалів; перебої з енергопостачанням;
- внутрішніми: складний фінансовий стан, низький рівень організації, технології та матеріально-технічного забезпечення, планування та контролю.

Ритмічність тісно пов'язана з комплектністю. Комплектне виробництво забезпечує нормальний процес складання готових виробів і запобігає затримкам у зв'язку з відсутністю комплектуючих виробів.

Оскільки виробництво і реалізація продукції є важливими стадіями кругообороту капіталу і від динаміки цих показників залежать витрати, прибуток та рентабельність, а відтак і конкурентоспроможність підприємства, то аналітичне забезпечення управління цими сторонами діяльності має виключно важливе значення.

Метою аналізу виробництва і реалізації продукції є обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на збільшення обсягів продажу, зростання конкурентних переваг підприємства, поліпшення його довгострокової позиції на ринку [9, 10].

Досягнення цієї мети передбачається вирішення наступних завдань:

- проведення маркетингових досліджень і обґрунтування виробничої програми підприємства.
- оцінка виконання виробничої програми, динаміки обсягу виробництва і реалізації продукції в цілому, в тому числі в розрізі окремих структурних підрозділів, а також за номенклатурою і асортиментом.
- оцінка впливу структурних зрушень у виробництві продукції на формування узагальнюючих показників ефективності.

- виявлення і розрахунок факторів, що впливають на виконання виробничої програми підприємства та зміну обсягу продажу.
- оцінка якості продукції.
- оцінка ритмічності виробництва і відвантаження продукції.
- виявлення резервів росту обсягу виробництва і реалізації продукції.

Для того, щоб з'ясувати важливі фактори зміни основних показників господарської діяльності, необхідно дослідити як здійснювалося виробництво продукції і якими були його результати. В свою чергу обсяги випущеної визначаються матеріально-технічною базою підприємства, його організаційно-технічним рівнем, раціональністю використання виробничих ресурсів, фінансовими можливостями підприємства тощо. Фактори, що впливають на обсяги виробництва, узагальнені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Фактори формування обсягу виробництва продукції

I. Фактори, пов'язані з технічним рівнем виробництва:
<ul style="list-style-type: none"> - рівень технічного забезпечення виробництва - рівень технології; - технічна озброєність праці; - рівень механізації та автоматизації виробництва і праці.
II. Фактори, пов'язані з організаційним рівнем виробництва:
<ul style="list-style-type: none"> - рівень спеціалізації, концентрації та кооперування виробництва; - організація виробництва і праці; - рівень управління; - стан трудової дисципліни.
III. Фактори, пов'язані з ресурсним забезпеченням та використанням:
<ul style="list-style-type: none"> - стан та ефективність використання засобів праці; - забезпеченість та ефективність використання предметів праці; - кадрове забезпечення та ефективність використання праці.
IV. Інші фактори, пов'язані з виробництвом
<ul style="list-style-type: none"> - зміна залишків незавершеного виробництва; - зміна якості сировини і матеріалів; - перебої в енергопостачанні; - зміни кваліфікаційного рівня персоналу; - зміни у виробничій програмі.
V. Фактори, пов'язані фінансовим забезпеченням:
<ul style="list-style-type: none"> - вибір форм фінансування; - раціональність структури інвестицій в активи підприємства; - наявність власних оборотних активів; - доступність кредитування.

Від того, як організована система збуту і реалізації продукції залежить неперервність виробничого процесу, оборотність оборотних активів, фінансові результати діяльності підприємства. Несвоєчасна реалізація негативно впливає на споживачів продукції, оскільки викликає порушення їх нормальної діяльності і супроводжується штрафними санкціями, які позначаються на діловій репутації та показниках фінансового стану. Фактори, що впливають на обсяги реалізації, можна поділити на внутрішні і зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні. Систематизацію факторів впливу на обсяги реалізації продукції наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Фактори формування обсягу реалізації продукції

<p>I. Фактори, пов'язані з маркетинговою діяльністю:</p> <ul style="list-style-type: none"> - стратегія маркетингу та її вплив на діяльність підрозділів підприємства; - місткість ринків збуту; - стратегія та методи основних конкурентів; - цінова політика; - методи розповсюдження товарів; - рекламна діяльність.
<p>II. Виробничі фактори:</p> <ul style="list-style-type: none"> - рівень виконання плану виробництва продукції; - асортиментно-структурні зрушення у випуску продукції; - ритмічність випуску продукції; - якість продукції.
<p>III. Фактори, пов'язані зі збутом і складуванням:</p> <ul style="list-style-type: none"> - організаційно-технічний рівень навантажувально-розвантажувальних та складських робіт; - обсяг договорів і замовлень на продукцію; - стан і комплектність залишків готової продукції на складі; - забезпеченість тарою і пакувальними матеріалами.
<p>IV. Фактори, пов'язані з транспортуванням продукції:</p> <ul style="list-style-type: none"> - наявність і рівень забезпеченості транспортними засобами; - ритмічність подання транспортних засобів; - придатність транспортних засобів для відповідної продукції; - дотримання термінів перевезень та інших договірних умов.
<p>V. Фактори, пов'язані з роботою фінансових та інших підрозділів підприємства:</p> <ul style="list-style-type: none"> - вибір форм розрахунків із покупцями; - своєчасність та якість оформлення платіжних документів та стан контролю за їх оплатою; - платоспроможність покупців; - своєчасність та якість оформлення санкцій за порушення договірних зобов'язань.
<p>VI. Інші фактори:</p> <ul style="list-style-type: none"> - терміни документообігу, якість опрацювання документів в установах банку; - відмова від придбання потенційними споживачами; - рішення арбітражних судів щодо позовів; - зміна митних правил, загального законодавства тощо.

Вирішення поставлених перед економічним аналізом завдань вимагає залучення широкого кола джерел, в яких відображається багатогранна діяльність підприємства і його структурних підрозділів та зміни зовнішнього стосовно суб'єкта господарювання середовища. Залежно від поставлених цілей і завдань впливу на керований об'єкт економічна інформація може бути класифікована за певними ознаками:

1) за змістом, характером виникнення та функціональним призначенням у інформаційному забезпеченні виділяють:

- законодавчо-правову (інституційну), яка окреслює правове поле створення і функціонування об'єктів аналізу, включає сукупність законів та інших нормативних актів, що регламентують права і відповідальність підприємства, постанови Уряду з питань економіки, інструктивні матеріали, положення і правила, які впорядковують взаємини підприємства з кредитними та фінансовими установами, партнерами.

- нормативно-планову, яка об'єднує дані різнострокових планів, самостійно розроблених та доведених зверху, норми витрачання сировинних ресурсів, розцінки, тарифні ставки, норми виробітку, амортизаційних відрахувань, дані технічних паспортів, проектно-кошторисних документів. Планові джерела, що включені до цієї групи, окреслюють програмний рівень показників, які відображають ту чи іншу сторону діяльності підприємства і використовуються в аналізі для бази порівняння реально досягнутого рівня з програмованим і оцінки відхилень від нього. Нормативна інформація використовується в якості довідкової і відзначається відносною постійністю даних. Ця група характеризується високим рівнем агрегації, в зв'язку з чим обсяги її відносно незначні;

- обліково-звітну інформацію, яка включає дані статистичного та бухгалтерського обліку і звітності, первинних документів, реєстрів синтетичного і аналітичного обліку, у яких відображені факти і зміни у господарській діяльності підприємства; ці джерела інформації містять значні

обсяги часто неагрегованої інформації, які дозволяють глибоко і детально дослідити діяльність підприємства у різних аспектах;

- позасистемна інформація значною мірою доповнює наведені вище джерела. До складу цієї групи слід віднести проектно-конструкторську, технічну і технологічну документацію; дані ревізій, перевірок і обстежень, здійснених керівними та контролюючими органами, ділового листування, протоколів балансових комісій, економічних рад, нарад; результати спеціальних спостережень (фотографій робочого часу, хронометражу), усних опитувань, анкетувань; матеріали преси, радіо, телебачення тощо.

Інформаційним забезпеченням для проведення аналізу виробничо-збутової діяльності слугують:

1. Закони України та інші нормативно-правові акти, які регламентують діяльність суб'єкта господарювання.

2. Державні замовлення, господарські договори, календарні графіки виробництва продукції цехами, бригадами, дільницями, паспорт підприємства.

3. Дані обліку і звітності, зокрема:

- звіти про виконання планів з виробництва продукції цехами, дільницями, бригадами за день, п'ятиденку, декаду, місяць, квартал, рік;
- накладні на здачу готової продукції на склад; акти приймання;
- товарно-транспортні накладні, рахунки-фактури;
- картки складського обліку готової продукції; накопичувальні відомості відвантаженої продукції; виписки з розрахункового рахунку підприємства;
- акти, повідомлення про брак, звіти відділу технічного контролю якості, звіти майстерень по гарантійному ремонту виробів;
- дані рахунків – 23 «Виробництво», 26 «Готова продукція», 70 «Дохід від реалізації», 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 90 «Собівартість реалізації», 24 «Брак у виробництві»;

- реєстри аналітичного і синтетичного обліку готової продукції: журнал 3 «Облік розрахунків за товари, роботи, послуги»; відомість аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками (відомість 3.1), журнали 5, 5А, 6;
- Фінансова звітність – ф. №1 «Баланс», ф. № 2 «Звіт про фінансові результати», ф. №5 «Примітки до річної фінансової звітності».
- Статистична звітність: ф. № 1-п «Звіт підприємства з продукції», ф. № 1 – підприємництво «Звіт про основні показники діяльності підприємства», ф. № 1-Б «Звіт про фінансові результати і дебіторську та кредиторську заборгованість».

4. Бізнес-план.

5. Технічна документація, яка регламентує параметри всіх видів продукції підприємства, сертифікат відповідності державній системі сертифікації, реклаमाції споживачів.

6. Матеріали спостережень, обстежень, соціологічних досліджень.

Важливою складовою успіху аналітичного забезпечення управління виробничо-збутовою діяльністю підприємства є його належна організація. Організаційними формами аналітичної роботи на підприємстві можуть бути:

- централізована – за умови наявності у структурі управління підприємством спеціального підрозділу з проведення аналізу (бюро, відділу);
- децентралізована – за умови виконання аналітичних робіт працівниками окремих функціональних підрозділів;
- на засадах аутсорсингу – при виконанні аналітичних робіт зовнішніми аналітиками (консультаційними, аудиторськими фірмами і окремими консультантами);
- змішана – при поєднанні різних вищевказаних форм організації аналітичної діяльності у певних пропорціях.

Підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що розглянуті нами теоретичні засади аналізу виробничо – збутової діяльності підприємства є необхідними і надзвичайно важливими з позиції методології економічного аналізу в управлінні його конкурентоспроможністю.

Список використаних джерел до підрозділу 3.3

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф : сокр. пер. с англ. – М.: Экономика, 1989. – 518 с.
2. Воронкова А. Концепція управління конкурентоспроможним потенціалом підприємства / А. Воронкова // Економіст. – 2007. – № 8. – С. 14-17.
3. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия / Ю. Б. Иванов: научн. изд. / Колл. авторов. – Х.: Изд. ХНЭУ, 2004. – 256 с.
4. Кузьмін О. Є. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: навч. посібник [для студ. спец. «Міжнародна економіка»] / О. Є. Кузьмін, Н. І. Горбаль. – Львів: Компакт-ЛВ, 2005. – 304 с.
5. Отенко І. П. Управління конкурентними перевагами підприємства: наук. вид. / І. П. Отенко, Є. О. Полтавська. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2005. – 212 с.
6. Павлова В. А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення / В. А. Павлова. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2006. – 276 с.
7. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер: пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
8. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: «Знання», 2007. – 668 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
9. Спільник І. В. Економічний аналіз: навч.-метод. комплекс дисципліни (для студентів економічних спеціальностей) / І. В. Спільник, О. М. Загородна. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 432 с.

10. Спільник І. В. Аналіз виробничо-збутової діяльності у підвищенні конкурентоспроможності підприємства/ І. В. Спільник, О. М. Загородна // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; ред. кол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін.– Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка» 2014. – Вип. 17. – С. 106-120.
11. Спіріна М. В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства / М. В. Спіріна // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 8. – С. 176-182.
12. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации: учеб. пособ. / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 544 с.

3.4. Аналіз ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства

В умовах нестабільності у бізнес-середовищі, що характеризується підвищеним ризиком при інвестуванні, малою інформованістю про ситуацію на ринку, її не прогнозованістю і суттєвим впливом на ринок політичної кон'юнктури в Україні досить актуальною є проблема грамотного розміщення інвестиційного ресурсу та ефективного управління інвестиційною діяльністю. Оскільки, саме інвестиції є вагомим засобом підтримання і розвитку підприємницької діяльності.

Інвестиційна підтримка інноваційного розвитку підприємств залежить від специфічних особливостей інвестицій, таких як тривалий період окупності при реалізації інновацій, підвищений ризик реалізації, нерівномірність надходження доходів від здійснення інвестицій. Врахування цих особливостей і зміна умов функціонування підприємств визначають важливість подальшого вдосконалення принципів, форм, методів та пошуку джерел інвестиційної підтримки інноваційної діяльності підприємств. Тому

виникає необхідність у формуванні нових наукових підходів до інвестиційної підтримки інновацій і розробки практичних основ для їхньої реалізації.

Сьогодні інновації стають ключовим чинником розвитку для більшості підприємств. Характерною є зростаюча кількість наукових праць, де досліджується інноваційно – інвестиційна діяльність.

Питання теорії і практики аналізу в цій сфері діяльності висвітлювали зарубіжні вчені, зокрема В. Александрова, Х. Барнет, Є. Вітте, П. Друкер, М. Калецкі, В. Мічерліх, Р. Солоу, В. Хартман, А. Й. Шумпетер та інші.

У більшості з них, акцент робиться не на ціновому механізмі конкуренції, а на інноваційних процесах, пов'язаних з поліпшенням всього виробничо-господарського потенціалу підприємства. А вітчизняні вчені намагаються обґрунтувати національні інноваційні пріоритети, знайти дійові механізми залучення й ефективного використання інвестицій.

Проблеми обліку, аналізу та контролю інвестиційно-інноваційної діяльності розкривали вітчизняні вчені за багатьма напрямками:

- теорія інвестицій та інновацій, їх оцінка, аналіз – І. Бланк, А. Гойко, Т. Майорова, А. Пересада, М. Крупка, В. Федоренко;
- обліку та звітності – Є. Бойко, Ф. Бутинець, А. Герасимович, З. Гуцайлюк, З. Задорожний, Г. Кірейцев, Я. Крупка, М. Кужельний, Ю. Кузьмінський, М. Пушкар;
- контролю й аудиту – Н. Дорош, Є. Калюга, О. Петрик, В. Рудницький;
- економічного аналізу: І. Житна, Л. Кіндрацька, І. Лазаришина, Л. Лахтіонова, Б. Литвин, Є. Мних, І. Фаріон, М. Чумаченко.

Незважаючи на значну кількість наукових праць щодо теорії та практики інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, проблемні питання у цій сфері залишаються актуальними що потребують подальших досліджень.

Інвестиційно-інноваційна діяльність – це об'єктивно обумовлений, системний цілеспрямований комплекс заходів, пов'язаних із економічним

обґрунтуванням необхідності інвестицій, пошуком і вибором інвестиційних ресурсів, спрямованих на використання наукових розробок, упровадження новацій, принципово нових видів продукції, техніки і технології з метою одержання прибутку або соціального ефекту [6].

Аналіз розвитку інноваційно-інвестиційних процесів в Україні дозволив встановити наступне. Упродовж останніх років лише не значна частина підприємств України здійснювала інновації. Основним напрямом інноваційної діяльності залишається придбання нових засобів виробництва. Пріоритетним джерелом інвестування інновацій залишаються власні кошти підприємств та отримані кредити. Діюча система оподаткування не стимулює довгострокові накопичення підприємств, що дозволило б останнім реалізувати інноваційні проекти. Українська інноваційна сфера ще не стала приваблива також для іноземних інвесторів. Однак, незважаючи на незначні масштаби інноваційної діяльності, її позитивний вплив на економічні показники роботи підприємств є очевидними та безперечними. Більшість підприємств, які впроваджували інновації, одержали приріст продукції, підвищили її конкурентоздатність, розширили ринки збуту, оновили асортимент виробів, знизили матеріало- і енергоємність виробництва. Інноваційно-інвестиційну діяльність підприємства необхідно розглядати як складну динамічну стохастичну систему, що складається з різних за своєю природою процесів та включає: інноваційний процес; процеси організаційно-економічного, інвестиційного та соціокультурного забезпечення нововведень. Незважаючи на зростання інвестицій, організаційні структури управління підприємствами зазвичай не пристосовані до вирішення завдань інноваційно-інвестиційної діяльності. У більшості випадків — це застарілі лінійно-функціональні структури, що не відповідають складним сучасним умовам господарювання. В кінцевому результаті спостерігається зниження ефективності управління інноваційно - інвестиційною діяльністю підприємства [11].

Розробка інновацій – один із основних напрямів стратегічного аналізу, який здійснюється на рівні керівництва. Розглянемо завдання аналізу:

- визначення техніко-економічних характеристик інновації, оцінка її якості, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції;
- визначення суми інвестицій на розробку і впровадження інновації;
- визначення строку окупності інновації;
- оцінювання ефективності інновації.

Для оцінки ефективності інновацій підприємства доцільно застосовувати систему показників (рис. 3.5).

Розглянемо кожну групу показників. До першої групи відносяться показники, які характеризують виробничий ефект від застосування інновацій:

а) приріст доданої вартості за рахунок інновацій:

$$\Delta ДВ = ДВ1 - ДВ0; \quad (1)$$

де ДВ1, ДВ0 – додана вартість після і до застосування нововведення;

б) приріст доходу за рахунок застосування інновацій:

$$\Delta Д = Д1 - Д2; \quad (2)$$

де Д1, Д2 – дохід, що включає прибуток і амортизацію відповідно після і до застосування нововведення;

в) економія від зниження собівартості продукції:

$$Е = Q1 (C0 - C1), \quad (3)$$

де Q1 – річний обсяг виробництва продукції у натуральних показниках після застосування нововведення,

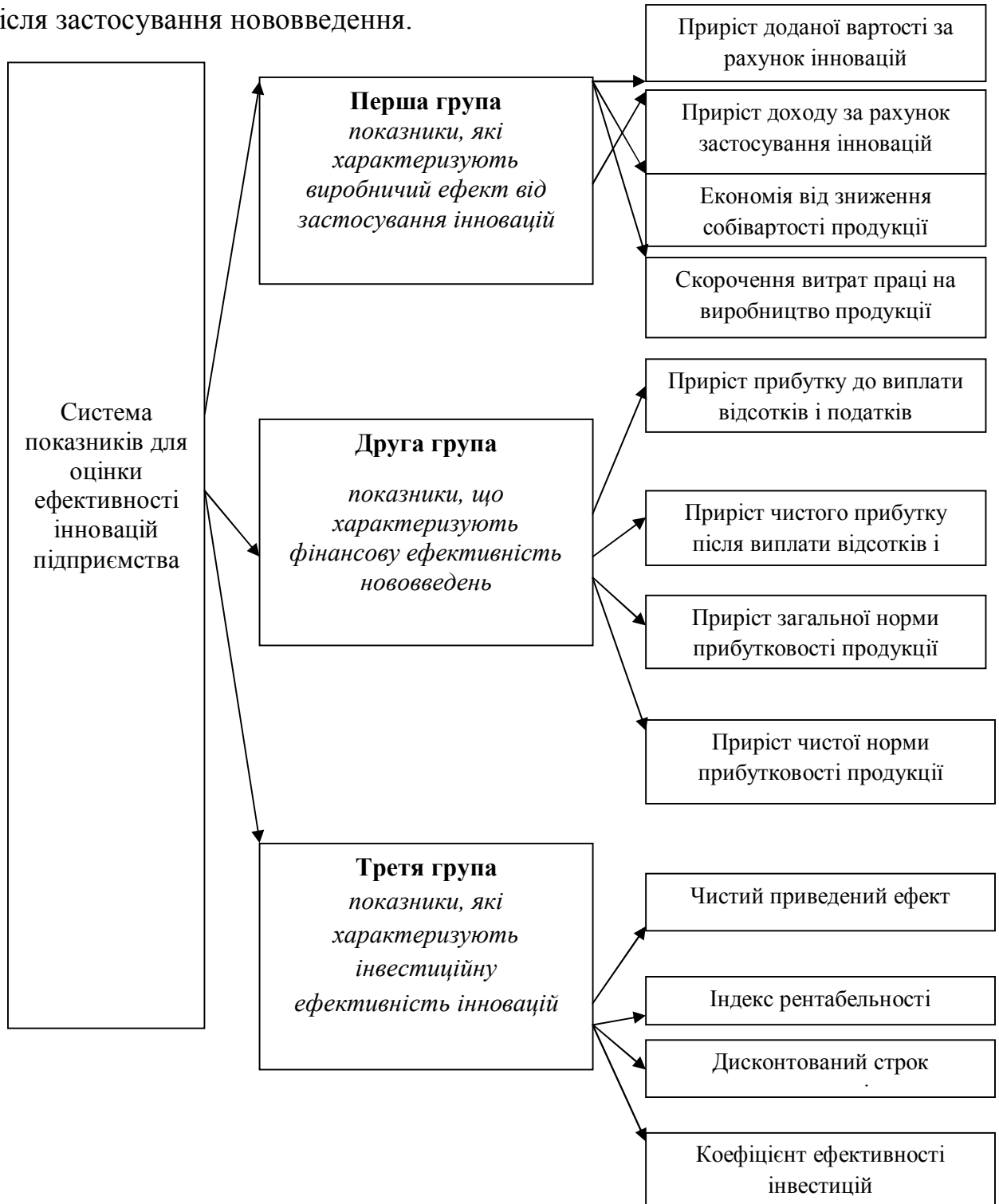
C0, C1 – собівартість одиниці продукції відповідно до і після інновацій;

г) скорочення витрат праці на виробництво продукції:

$$Е = Q1 (Тм0 - Тм1); \quad (4)$$

де Q1 – річний обсяг виробництва продукції у натуральних показниках після застосування нововведення,

T_{m0} , T_{m1} – витрати праці на виробництво одиниці продукції до і після застосування нововведення.

Рис. 3.5. Система показників для оцінки ефективності інновацій підприємства

Щоб отримати відносне скорочення кількості працівників у результаті впровадження інновацій потрібно результат розрахунку по скороченню витрат праці на виробництво продукції розділити на річний фонд робочого часу одного працівника.

До другої групи відносяться показники, які характеризують фінансову ефективність нововведень.

а) приріст прибутку до виплати відсотків і податків:

$$\Delta \text{ЕВІТ} = \text{ЕВІТ1} - \text{ЕВІТ0}; \quad (5)$$

де ЕВІТ1, ЕВІТ0 – сума прибутку від операційної діяльності до виплати відсотків і податків відповідно після і до застосування нововведень;

б) приріст чистого прибутку після виплати відсотків і податків:

$$\Delta \text{ЧП} = \text{ЧП1} - \text{ЧП0}; \quad (6)$$

в) приріст загальної норми прибутковості продукції, розрахований відношенням прибутку від реалізації продукції до виплати відсотків і податків до суми чистої виручки:

$$\Delta \text{Рзаг} = \text{Рзаг1} - \text{Рзаг0}; \quad (7)$$

г) приріст чистої норми прибутковості продукції розрахованої відношенням чистої прибутковості від реалізації продукції після виплати відсотків і податків до суми чистої виручки:

$$\Delta \text{Рч} = \Delta \text{Рч1} - \Delta \text{Рч0}; \quad (8)$$

До третьої групи належать показники інвестиційної ефективності інновацій.

А саме: чистий приведений ефект, індекс рентабельності, дисконтований строк окупності, коефіцієнт ефективності інвестицій. Доцільно враховувати всю суму витрат підприємства в комерціалізацію інновацій, а саме від початку процесу і до запуску у виробництво і виходу на ринок [10, с. 423].

Прийняття рішень з інвестиційної діяльності зумовлено рядом факторів. До основних із них можна віднести: вартість інвестиційного проекту, наявність різних можливостей інвестування, обмеженість фінансових

ресурсів, ризик інвестування, прибуток та окупність інвестиційних проектів. Водночас необхідність інвестування диктується потребою розширення сфери діяльності, оновлення технічної бази господарюючого суб'єкта, зміною видів діяльності (видів продукції, робіт, надання послуг). Вирішення цих питань потребує глибоких аналітичних досліджень, які б гарантували прийняття рішень в умовах нестабільності інвестиційного середовища, значних коливань ефективності реалізації проектів.

Розглянемо та проаналізуємо систему показників для оцінки інвестиційних проектів. Її в основному можна поділити на дві групи: до першої групи належать ті, що ґрунтуються на дисконтованих оцінках; до другої групи відносяться ті, що не враховують фактора часу (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Система показників для оцінки ефективності інвестицій

У практиці існують й інші методи та показники оцінки економічної ефективності інвестицій.

Серед традиційних показників найбільшого розповсюдження набули: коефіцієнт ефективності (відношення середньорічної суми прибутку до обсягів капітальних інвестицій) і період окупності (зворотний до нього показник).

Незважаючи на простоту розрахунку обидва ці показники мають певні недоліки. По-перше, вони не враховують фактора часу. У результаті цього при розрахунку як коефіцієнта ефективності, так і періоду окупності вивчаються пропозиції за явно незіставними величинами – сумою інвестованих коштів у теперішній вартості та очікуваним прибутком у майбутній вартості. Враховуючи те, що розрив у часі між вкладенням коштів і одержанням майбутніх вигод може бути значним, на таке порівняння суттєвий вплив може мати інфляція, інші види інвестиційного ризику.

По-друге, недоліком зазначених традиційних методів розрахунку ефективності капітальних інвестицій є те, що за основний критерій повернення інвесторові вкладеного капіталу береться тільки сума прибутку. Професор Бланк І. О. виділяє ще й третій недолік традиційних методів оцінки ефективності інвестицій, наголошуючи на їх односторонності, оскільки більшість з них ґрунтується тільки на двох показниках: прибутковій і сумі інвестицій [1].

Ряд економістів й надалі відстоюють позицію щодо оцінки ефективності інвестицій за такими традиційними методами, як мінімум приведених витрат або максимум приведенного прибутку. Мінімум приведених витрат визначаються за формулою:

$$C + E_H \cdot K \rightarrow \min, \quad (9)$$

де C – поточні витрати;

K – капітальні вкладення (інвестиції);

E_H – нормативний коефіцієнт ефективності капіталовкладень.

Тривалий час даний показник був одним з основних критеріїв оцінки ефективності при прийнятті інвестиційних рішень. Він відіграв суттєву роль в умовах планової економіки, де оцінка прибутковості не мала пріоритетів. Враховуючи нормативний показник ефективності впровадження нової техніки ($E_H = 0,15$), привабливими вважалися проекти з мінімальними разовими і поточними витратами. Середній нормативний термін окупності визначався на рівні 6,6 років.

$$T_{OK} = \frac{1}{E_H} = \frac{1}{0,15} = 6,6 p. \quad (10)$$

Дана система оцінки базувалася на розрахунку варіантів інвестування з найменшими потребами в ресурсах. Вона непогано працювала в умовах централізованої економіки, коли власником був один суб'єкт – держава. У ринкових умовах мінімум витрат не може свідчити про наявність віддачі, тобто прибутку чи іншої вигоди.

У практиці були спроби проводити оцінку ефективності інвестицій за методиками, зорієнтованими на виявлення варіантів інвестування з найбільшим прибутком. Для цього пропонувалося розраховувати показник приведенного прибутку:

$$P - E_H \cdot K \rightarrow \max, \quad (11)$$

де P – прибуток.

В умовах проведення порівняльного аналізу кількох проектів з різними обсягами випуску продукції розрахунок мінімуму витрат пропонували здійснювати через показники питомих витрат і капітальних інвестицій:

$$C_{II} + E_H \cdot K_{II} \rightarrow \min, \quad (12)$$

де C_{II} – питомі поточні витрати на одиницю продукції;

K_{II} – питомі капітальні вкладення на одиницю продукції.

Однак, всі ці показники мають ті ж недоліки, що й традиційні методи оцінки за визначенням коефіцієнта ефективності капітальних інвестицій і періоду їх окупності. Вони не враховують фактора часу, грошового потоку,

ґрунтуються на обмеженій інформації. До того ж не дотримується головний принцип при визначенні критерію ефективності, який би характеризував рівень віддачі: співвідношення результату і витрат.

Другим напрямом оцінки інвестиційних проєктів, який одержав широке розповсюдження у західній практиці, є методи, що базуються на дисконтуванні грошових потоків. В їх основі також лежать дві складові: інвестиційні витрати – сума вкладених коштів в той чи інший проєкт; результат – суми грошових потоків, що включають чистий прибуток і амортизацію за період експлуатації введеного проєкту. Для зіставлення різночасові фактори зводяться до одного періоду з використанням методів нарощування або дисконтування. Як правило, майбутні грошові потоки приводяться до теперішньої вартості методом дисконтування.

Шляхом зіставлення дисконтованого грошового потоку з інвестиційними витратами можна одержати систему показників, які б характеризували величину ефекту, відносну ефективність, окупність, допустиму норму ефективності.

Отже, для ефективності інвестиційної діяльності в економічній літературі пропонується різна кількість методів, показників, по різному трактуються їх назви і порядок визначення. Водночас серед багатьох критеріїв можна прослідкувати чотири головні методи оцінки інвестицій, що враховують фактор часу: чиста теперішня (приведена) вартість (NPV); індекс рентабельності (IR); норма рентабельності інвестицій (HRI), строк окупності інвестицій (To); коефіцієнт ефективності інвестицій (KEI).

Центральною складовою оцінки ефективності інвестицій є розрахунок чистої теперішньої вартості (NPV). Її визначають за формулою:

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{P_n}{(1+r)^n} - IC, \quad (13)$$

де P_n – грошовий потік упродовж n років;

r – ставка дисконтування;

IC – сума початкових інвестицій.

Отже, чиста теперішня вартість – це різниця між величиною грошових потоків, що надходять у процесі експлуатації проекту, дисконтованих за прийнятною ставкою дохідності та сумою інвестицій.

При цьому потрібно прийняти до уваги, якщо:

$NPV > 0$, інвестиції дадуть прибуток (проект можна прийняти);

$NPV < 0$, інвестиції будуть збитковими (проект не слід приймати);

$NPV=0$, інвестиції не дадуть ні прибутку, ні збитку [5, с. 285].

У даному випадку рішення треба приймати на основі інших критеріїв (поліпшення умов праці, зростання іміджу підприємства, досягнення певного соціального ефекту тощо).

Метод чистої теперішньої вартості часто розглядають як найприйнятніший критерій оцінки капітальних інвестицій. До переваг даного методу відносять те, що чиста теперішня вартість показує ймовірну величину приросту капіталу підприємства у разі реалізації інвестиційного проекту. Оскільки основною метою управління підприємством є збільшення власного капіталу (власності акціонерів), то такий критерій цілком відповідає потребам та завданням, що постають перед управлінським персоналом. Суттєвою перевагою методу є його адитивність, тобто можливість додавати значення чистої теперішньої вартості за різними проектами та аналізувати сукупну величину приросту капіталу. Слід зазначити, що показник чистої теперішньої вартості використовується в багатьох методах оцінки інвестиційної діяльності.

Водночас метод не дає змоги оцінити ефективність проекту з позиції «результати-витрати», внаслідок чого можна вибрати не найрентабельніший проект, а такий, що хоч і генерує значну в абсолютному виразі суму доходів, але потребує і значних початкових інвестицій. Метод чистої теперішньої вартості є найприйнятнішим тоді, коли величину інвестиційних ресурсів

практично не обмежено, а економічна ситуація уможливорює достатньо точне прогнозування ставки дохідності на тривалий період. Водночас потрібно зауважити, що розраховуючи чисту теперішню вартість, ми одержуємо її абсолютну величину, яка не завжди дає правильне уявлення про економічну ефективність інвестицій.

Індекс рентабельності інвестицій (IR) визначає ступінь прибутковості одиниці витрат. Його розраховують шляхом відношення чистої теперішньої вартості до початкової суми інвестицій

$$IR = \sum_{i=1}^n \frac{P_n}{(1+r)^n} / IC; \quad \text{тобто} \quad IR = \frac{NPV}{IC} \quad (14)$$

З наведеної формули можна зробити висновок, якщо:

IR > 1, інвестиції рентабельні;

IR < 1, інвестиції збиткові;

IR = 1, інвестиції не збиткові і не рентабельні [5, с. 287].

Отже, інвестиції виправдані лише за умови, якщо їхня рентабельність вища за 1. Індекс рентабельності інвестицій може бути використаний при виборі проекту з числа альтернативних варіантів тоді, коли чиста теперішня вартість має приблизно однакові значення, або при формуванні портфеля інвестицій з максимальним сумарним значенням чистої теперішньої вартості.

Норма рентабельності інвестицій (HRI) є таке значення коефіцієнта дисконтування (r) при якому чиста теперішня вартість (NPV) проекту дорівнює 0.

$$HRI = r \quad \text{при} \quad NPV = 0$$

Так, якщо підприємство бере в банку довгостроковий кредит під 25% на два роки, то воно має вкласти його в такий проект, який забезпечить позитивне значення чистої теперішньої вартості при коефіцієнті дисконтуванні 25% впродовж двох років.

Показник внутрішньої норми рентабельності має важливе значення в процесі визначення джерел фінансування інвестиційного проекту.

Порівняння вартості інвестованих коштів, тобто витрат на виплату відсотків за користування банківськими позичками, дивідендів та інших пов'язаних із залученням фінансових ресурсів винагород, з внутрішньою нормою прибутку проекту дає можливість визначити його доцільність та прийняти обґрунтоване управлінське рішення.

Так, якщо внутрішня норма рентабельності проекту вища за вартість авансованого капіталу, то проект є економічно вигідним, а різниця між цими величинами показує рівень рентабельності на який може розраховувати інвестор. Якщо внутрішня норма рентабельності дорівнює вартості авансованого капіталу, то проект не приносить доходів і не завдає збитків. Тоді його доцільність треба визначити за іншими критеріями, наприклад з огляду на соціальний ефект. Якщо внутрішня норма рентабельності менша за вартість авансованого капіталу, проект з будь-якого погляду є економічно невикладним.

При розрахунку норми рентабельності проекту, коли грошовий потік не є постійною величиною використовують таку формулу

$$HRI = r_1 + \frac{NPV_1}{NPV_2 - NPV_1} \times (r_2 - r_1) \quad (15)$$

де r_1 – значення табульованого коефіцієнта дисконтування, за якого $NPV_1 > 0$;

r_2 – значення табульованого коефіцієнта дисконтування, за якого $NPV_1 < 0$.

Точність розрахунку за цією формулою буде тим більшою, чим менша різниця між r_1 та r_2 . При цьому необхідною умовою є $\min NPV_1 > 0$ при r_1 та $\max NPV_2 < 0$ при r_2 .

Вибір проектів. Інвестиційні проекти рангують у порядку зменшуваної внутрішньої норми прибутковості двох несумісних проектів. Перевагу слід

віддавати проекту, у якому внутрішня норма прибутковості перевищує ставку дисконтування.

Строк окупності інвестицій (T_o) – це час, впродовж якого грошовий потік, одержаний інвестором у процесі експлуатації проекту, зрівнюється із сумою інвестицій (вимірюється в роках, місяцях).

Строк окупності інвестицій (T_o) може розраховуватися за такою формулою:

$$T_o = \sum_{n=1}^n P_n \geq IC, \quad T_o = \min n, \quad (16)$$

де P_n – грошовий потік упродовж n років;

IC – сума початкових інвестицій.

Отже, для визначення періоду окупності роблять зіставлення інвестицій з грошовими потоками від проекту. Період, у якому грошовий потік зрівняється з сумою інвестицій, буде строком окупності. Якщо грошовий потік є стабільним впродовж періоду експлуатації проекту, то строк окупності може розраховуватися шляхом ділення суми інвестицій на річний обсяг грошового потоку.

При визначенні періоду окупності інвестицій техніка дисконтування не застосовується. З кількох проектів привабливішим вважається той, який має коротший строк окупності.

Коефіцієнт ефективності інвестицій (KEI) відображає рівень прибутковості інвестицій без врахування дисконтування доходів. В основу розрахунку даного коефіцієнта покладено зіставлення чистого прибутку та початкових інвестицій.

$$KEI = \frac{PN}{1/2(IC + RV)}, \quad (17)$$

де PN – прибуток за час дії проекту;

RV – ліквідаційна вартість обладнання (машин, механізмів) [5, с. 288]

Ефективність реальних інвестиційних проектів з тривалим терміном окупності оцінити досить складно, оскільки розрахунок інвестиційних

показників ґрунтується на концепції оцінки вартості грошей у часі. Зарубіжні інвестори в основному виходять з переваги теперішньої вартості грошей, тому що в даному випадку має місце ризик неповернення в майбутньому вкладених в проект коштів.

В сьогоденних умовах господарювання критерієм ефективності проекту є рівень дохідності, отриманої на вкладений капітал. Під дохідністю проекту розуміють такий темп приросту капіталу, що в повній мірі компенсує зміни купівельної спроможності грошей впродовж певного періоду, забезпечує прийнятий рівень дохідності проекту і покриває ризик інвестора, пов'язаний з його реалізацією. Отже, проблема оцінки ефективності інвестиційного проекту для інвестора зводиться до встановлення рівня дохідності.

При аналізі альтернативних проектів розраховані показники NPV, IR, HRI можуть давати суперечливу оцінку, тобто проект, прийнятий за одним показником, є недоцільним за другим. У цьому випадку пріоритет надається проекту з вищим рівнем чистої теперішньої вартості (NPV).

З метою активізації інноваційної діяльності доцільно проаналізувати спільні точки дотику інноваційного та інвестиційного процесу (рис. 3.7).

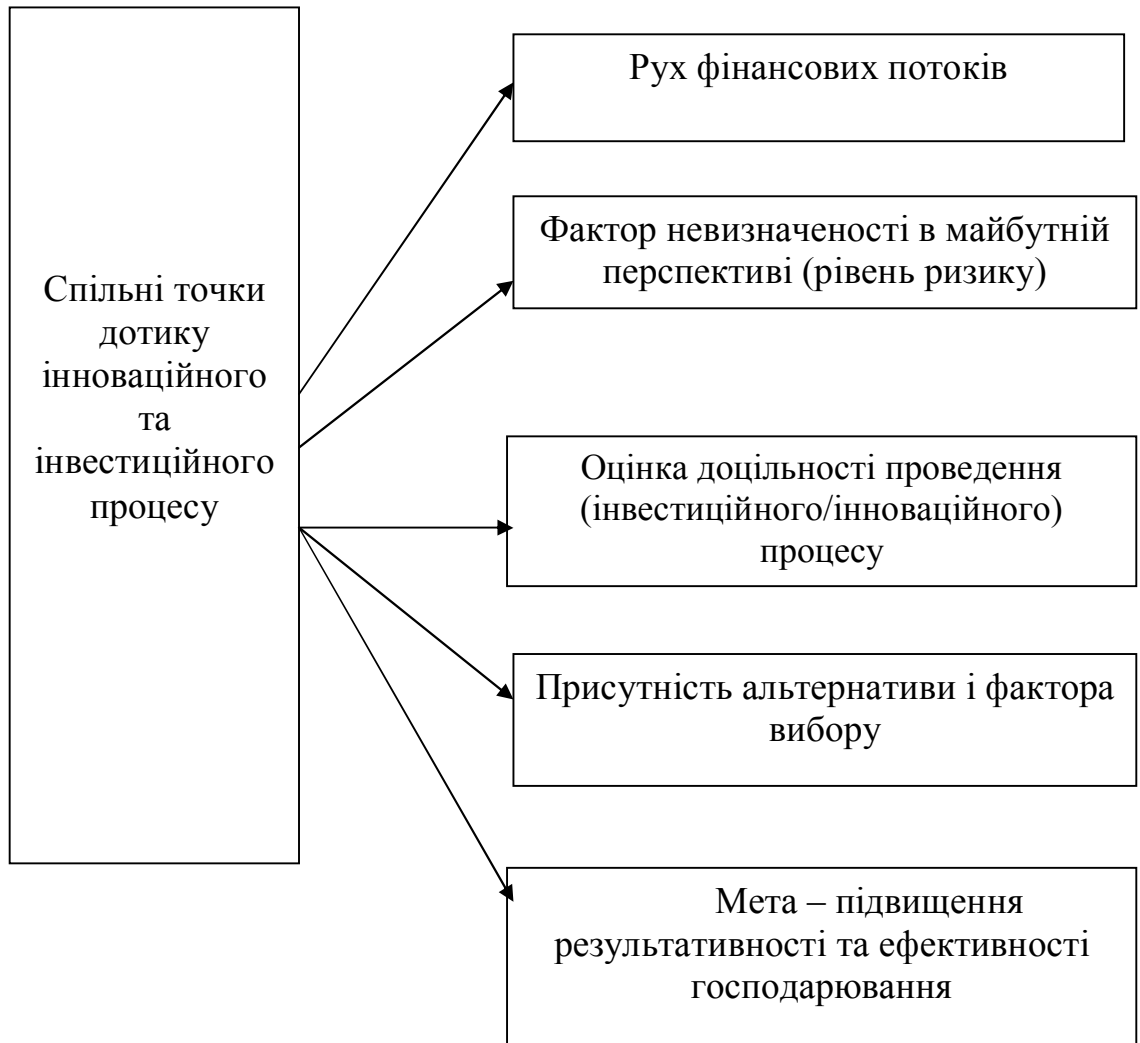
По-перше, їх об'єднувальним фактором є рух відповідних фінансових потоків, які супроводжують процес нововведень від ідеї до її комерційної реалізації.

По-друге, в обох циклах присутні імовірнісні величини, тобто фактор невизначеності в майбутній перспективі, виражений через рівень ризику.

По-третє, необхідна відповідна оцінка доцільності проведення інноваційного процесу і, відповідно, доцільності його інвестування, тобто в обох випадках попередньо визначають економічну ефективність, використовуючи різні моделі оцінки ефективності прийняття економічних рішень із урахуванням інноваційних аспектів діяльності підприємств.

Для поєднання різних фінансових потоків узагальнюючим показником може бути маржинальний дохід від впровадження інноваційного продукту у виробництво. Крім того, оцінюють ефективність використання інвестованого

капіталу, порівнюючи сформований під час реалізації інноваційного проекту грошовий потік із величиною початкових інвестицій

Рис. 3.7. Спільні точки дотику інноваційної та інвестиційної діяльності

По-четверте, в обох циклах присутня альтернатива і фактор вибору, що дозволяє вибирати пріоритетні напрямки інноваційної діяльності та її інвестування.

Поєднує їх також мета, оскільки впровадження інновацій за належного інвестування сприяє підвищенню результативності та ефективності господарювання.

Однією з ознак інновацій є їх зв'язок з інвестиціями. Інновації будуть завжди супроводжуватись інвестиційними вкладеннями. Об'єктивний зв'язок між цими поняттями обумовлений природою інвестицій та інновацій. Інновації не можуть створюватися без додаткових і постійних вкладень інвестиційних ресурсів, а інвестиції мають економічний зміст тільки тоді, коли забезпечують реалізацію тієї чи іншої ідеї, нової техніки, технології, що може сприяти виникненню додаткових можливостей для отримання прибутку.

Розглядаючи мотиви інвестора проаналізуємо єдність за своєю природою інноваційно-інвестиційної діяльності. Особливістю існування суб'єкта (на відміну від об'єкта) є те, що для нього характерні своєрідний ідеальний (уявний) стан і реальність. Для інвестора – фізичної особи – це може бути: обсяг власного капіталу, соціальний статус тощо; для фірми – певні конкурентні позиції, норма прибутку та інші планові параметри. Невідповідність між уявним і реальним станом суб'єкта породжує низку потреб, головною з яких є потреба в ресурсах: грошових, технологічних, інтелектуальних, щоб змінити свій стан (або ж утримати його в зовнішніх умовах, що змінилися). Дана обставина примушує інвестора шукати об'єкт, який забезпечив би його необхідними ресурсами: вкласти гроші, щоб отримати їх ще більше, здійснити вкладення в модернізацію технологій, щоб утримати або збільшити ринкову частку, фінансувати наукові дослідження, щоб на їх базі створити нові технології, які забезпечать перевагу над конкурентами. Це надзвичайно важливий аспект, так як він дає змогу об'єднати інвестиційну та інноваційну діяльність в один процес, який має один мотив. Відмінність лише в тому, що у процесі інвестиційного пошуку можливі три ситуації:

- відібрано готовий об'єкт, властивості якого дають змогу вирішити конфлікт між потребами суб'єкта і реальністю. В цьому випадку інвестор здійснює вкладення, не змінюючи об'єкт інвестицій;
- потенціал готового відібраного об'єкта не задовольняє критерії, а

потребує визначеної зовнішньої участі для його розвитку. В даному випадку інвестор виступає як новатор, адже йому потрібно змінювати наявний об'єкт так, щоб він забезпечив необхідні інвесторові ресурси;

– не знайдено об'єкт, який навіть у разі його зміни забезпечив би суб'єктові необхідні ресурси. У ситуації, що склалась, інвестор приймає рішення про створення нового, не існуючого до цього об'єкта (як підприємства, так і наукового проекту чи напряду прикладних або технологічних досліджень). У цьому випадку інвестор виступає як новатор ще більшою мірою, ніж за попередніх ситуацій [8].

Проаналізуємо ці ситуації більш детально.

Перший варіант відповідає інвестиційній діяльності, як вона трактується в переважній більшості джерел.

Другий є не чим іншим, як інноваційною діяльністю, як її розуміє Й. Шумпетер, котрий виділив п'ять типів інновацій:

а) виробництво невідомого споживачам нового продукту з якісно новими особливостями;

б) впровадження нового засобу виробництва, в основі якого – не обов'язково нове наукове відкриття, а використаний новий підхід до комерційного використання продукції;

в) освоєння нового ринку збуту галуззю промисловості країни, незалежно від того, існував цей ринок раніше чи ні;

г) залучення нових джерел сировини і напівфабрикатів, незалежно від того, чи існували ці джерела до цього;

д) введення нових організаційних та інституційних форм, наприклад, створення монопольного становища або ослаблення монопольної влади іншого підприємства [12].

Третій із наведених варіантів результату пошуку інвестором об'єкта є радикальним й адаптивним інноваціям (нововведенням) у визначенні Р. Розвела (Rothwell) Радикальні інновації – це створення таких нових виробів або процесів, що, можливо, приводять до нового роду занять або

навіть нової технологічної парадигми, тоді як адаптивні – це технологічно нові вироби (технології, процеси) або їх удосконалення в межах установлених бізнес-структур. Зауважимо, що поділ інновацій на радикальні, адаптивні та покрокові (останні відповідають Шумпетерівським інноваціям) приймають й інші дослідники, є досить зручним при аналізі структури інноваційно-інвестиційного процесу як системного утворення.

Отже, як інноваційна, так і інвестиційна діяльність мають в основі один мотив: необхідність поповнення ресурсів суб'єкта (інвестора) для підтримання наявного стану або розвитку в зовнішньому середовищі. Реалізується цей мотив через пошук і встановлення зв'язку з об'єктом (реальним або ще не створеним), який спроможний, на думку інвестора, забезпечити його необхідними ресурсами. Тому інноваційно-інвестиційний процес можна визначити як діяльність суб'єктів: окремих осіб, корпорацій, інших інституційних об'єднань, спрямованих на пошук, зміну або створення об'єктів, здатних забезпечити ресурсами, необхідними для підтримання стану динамічної рівноваги із зовнішнім середовищем або розвитку.

Інвестиційно-інноваційний процес задовольняє всі основні ознаки системного утворення і є системним об'єктом. Це свідчить про те, що:

- інноваційні процеси необхідно аналізувати, оцінювати, прогнозувати, управляти ними тільки в нерозривному зв'язку з інвестиційними;
- основним системоутворюючим чинником в інвестиційно-інноваційному процесі є інформація.

Якщо інформаційне середовище буде слабким, то вести мову про системність інвестиційно-інноваційного процесу некоректно. В цьому випадку порушується зв'язок між його рівнями і спостерігається ситуація, коли окремі компоненти розвиваються незалежними траєкторіями, нерідко всупереч один одному. Значною мірою така ситуація спостерігається в Україні та інших постсоціалістичних країнах, де за інерцією наука розвивається своїм шляхом, технології – своїм, а ринок потребує третього. Така різновекторність отримана певною мірою в спадок від планової

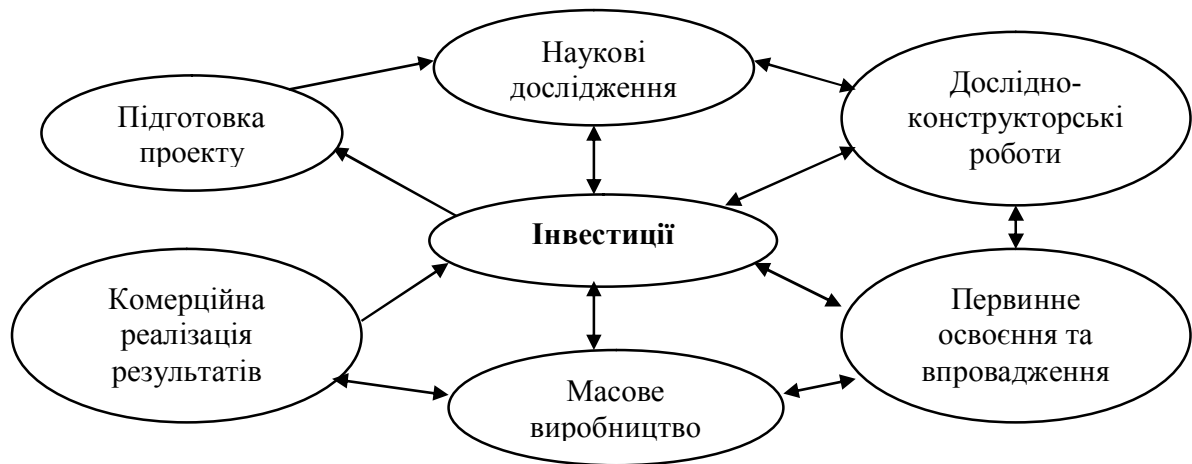
економіки, коли інформаційні зв'язки між виробництвом, технологічним знанням і наукою були підмінені директивними вказівками й планами. Сьогодні необхідно не стільки збільшити фінансування фундаментальної науки та прикладних досліджень, як налагодити дієві інформаційні зв'язки між різними рівнями інвестиційно-інноваційного процесу і зробити даний процес справді системним явищем.

Оскільки інвестиції – важливий ресурс для успішного створення і освоєння інновацій, на кожному підприємстві для забезпечення цієї умови необхідно створювати раціональну, ефективну й обґрунтовану систему фінансування. Практика показує, що саме від своєчасності фінансування багато в чому залежить ефективність інноваційної діяльності підприємств. На кожній стадії інноваційного процесу потрібно мати певний обсяг інвестиційних ресурсів. Важливі також наявність єдиного контуру управління і замкненість фінансового циклу (рис. 3.8) [8].

Основними особливостями аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності є наступні:

1. Кількість показників. При аналізі інвестиційно-інноваційної діяльності доцільно використовувати, на відміну від більшості інших розділів економічного аналізу, невелику кількість показників, оскільки наслідком застосування складної системи показників є величезні витрати робочого часу на збір інформації для розрахунків величин, які в остаточному підсумку виявляються незручними для інтерпретації. Чим зрозуміліші й практичніші показники ефективності інновацій, тим більше шансів встановити розумні значення цільових величин і розробити грамотні стратегії для їхнього досягнення.

2. Актуальність розрахунків. В умовах економічної нестабільності аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності, на відміну від інших розділів економічного аналізу, створює об'єктивну базу даних для прийняття управлінських рішень, що, без сумніву, сприяє зниженню ризиків інвестиційно-інноваційних проектів.

Рис. 3.8. Взаємозв'язок інноваційної та інвестиційної діяльності підприємства

3. Більшість інвестиційно-інноваційних проектів є довготерміновими і тому потребують нових підходів до оцінки їх ефективності, зокрема з урахуванням ситуаційного підходу та ін.

4. Аналіз ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності допомагає обґрунтовано розподіляти ресурси між корпоративною системою управління ідеями та інноваційними ініціативами.

У процесі аналізу та оцінки інвестиційно-інноваційних проектів доцільно виділити його як окремий розділ комплексного економічного аналізу, оскільки аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності як напрям практичної діяльності повністю новий. Використання різних методик, прийомів і показників аналізу інновацій та інвестицій є загальноприйнятим у банківській, фондовій чи підприємницькій діяльності. Однак, це ще не свідчить про завершеність розроблення теоретико-методологічних основ аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності як окремого напрямку.

Взаємозв'язок й обґрунтування ступеня залежності між аналізом інвестицій та інновацій в межах єдиного аналізу рекомендується виявляти з використанням таких кваліфікаційних ознак, як мета, об'єкти, суб'єкти, види та інформаційна база аналізу, користувачі інформацією, тривалість аналітичних заходів, застосування методів і прийомів аналізу. З одного боку,

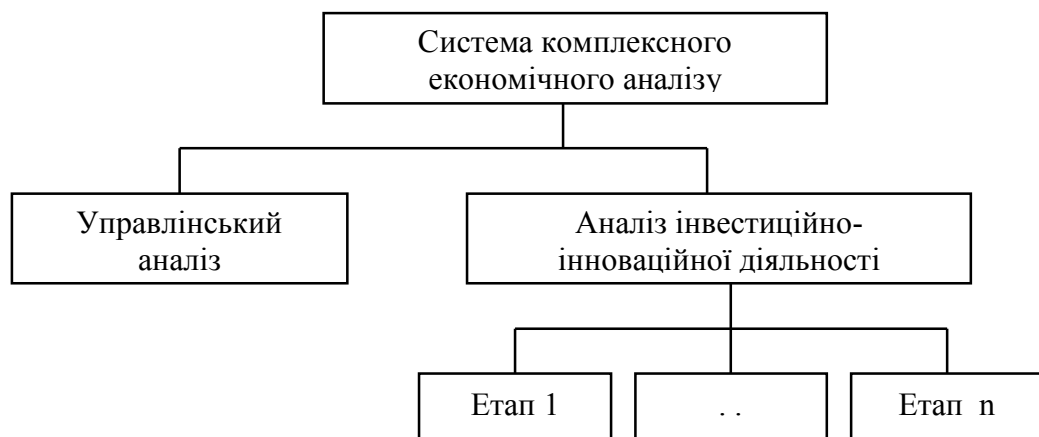
відмінність у визначенні мети, об'єктів і певною мірою суб'єктів аналізу, а також у тривалості й масштабах проведення аналітичних заходів дають підстави виділяти порівняно самостійні напрямки аналізу: аналіз інвестицій і аналіз інновацій. З іншого боку, йдеться про взаємопов'язані економічні явища, які об'єднані в загальному процесі, й, окрім того, подібність інформаційної бази аналізу, користувачів інформації, його видів, основних підходів до організації і методики об'єднують ці два напрями в межах єдиної концепції розуміння сутності та змісту аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності. Організаційно-методичними основами будь-якого дослідження є вхідні положення конкретної науки або її результати, отримані на основі досліджень, їх наукове обґрунтування, системність і комплектність аналітичних заходів, доцільність та оптимальність для прийняття раціональних управлінських рішень, оперативність отримання вихідних аналітичних даних, кількісна визначеність, варіантність, порівняльність результатів аналізу.

Дотримання принципу системності в аналізі інвестиційно-інноваційної діяльності підтверджує його належність до такої системи, яка охоплює логічні взаємопов'язані складові елементи нижчого рівня і водночас є невід'ємною частиною системи вищого рівня, в якій аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності взаємодіє з іншими підсистемами. Вивчення кожного об'єкта аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності як системи, дослідження його логічної цілісності та виявлення різних типів зв'язку всередині цього об'єкта є основою системного підходу як одного з напрямів методологічного наукового пізнання.

Для визначення і представлення системи як єдиного цілісного напрямку її необхідно структурувати. Структура системи дає змогу впорядкувати окремі її елементи і взаємозв'язки між ними. Система є визначеною ступінчатою ієрархічною конструкцією. Аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності може бути представлений, із одного боку, як невід'ємна частина системи вищого рівня, а з іншого боку як цілісна система, котра володіє

власною внутрішньою структурою. Таке системне розуміння аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності дає змогу побудувати наступну ієрархічну конструкцію (рис. 3.9) [3].

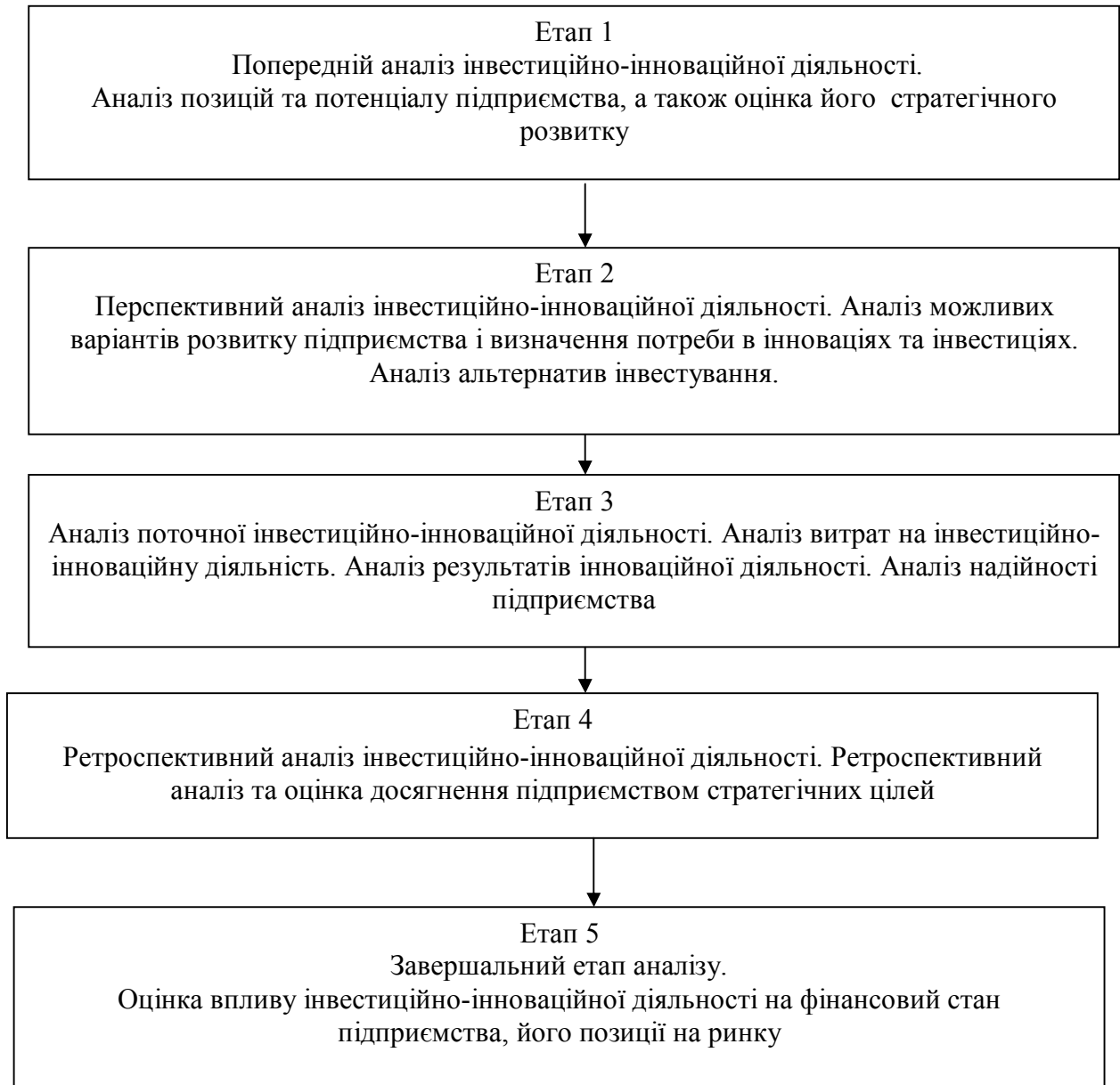
В економічній науці неоднозначно подається аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності. У першому варіанті інвестиційно-інноваційна діяльність розглядається у взаємодії з іншими етапами комплексного економічного аналізу. І характеризується за допомогою системи показників, але у самостійний напрям не виділений.

Рис. 3.9. Реалізація системного підходу в аналізі інвестиційно-інноваційної діяльності

Другий варіант аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності розглядається як самостійний етап, в якому автори досліджують увесь комплекс питань, пов'язаних із обґрунтуванням інвестиційної та інноваційної діяльності. Другий підхід передбачає розмежування завдань, окреслених перед аналізом інвестиційно-інноваційної діяльності та іншими складовими комплексного економічного аналізу.

Комплексний аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства охоплює п'ять етапів аналізу, функціонально пов'язаних між собою (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Етапи комплексного аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств [7, с. 30]

Перший та другий етапи інтегровані в процес формування стратегічної політики підприємства на основі аналізу факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ. На даних етапах аналізують можливі варіанти розвитку підприємства та визначають його можливості, потреби в інвестиціях, шукають можливі альтернативи інвестування [4]. Одночасно з цим оцінюють роль власного капіталу у формуванні й розвитку інвестиційно-

інноваційного потенціалу. Потім аналізують вплив основних техніко-економічних факторів на зміну структури інвестиційно-інноваційного потенціалу упродовж звітної періоду порівняно з попереднім та виявляють внутрішньогосподарські резерви зростання інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства.

На третьому етапі здійснюють оперативний аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності, що має такі складові:

- аналіз поточної інвестиційно-інноваційної діяльності;
- аналіз результативності інвестиційно-інноваційної діяльності;
- аналіз витрат на інвестиційно-інноваційну діяльність;
- аналіз надійності підприємства.

У процесі аналізу поточної інвестиційно-інноваційної діяльності розраховують показники ефективності поточної інвестиційно-інноваційної діяльності: просту норму прибутку на акціонерний капітал, коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт використання витрат підприємства на інноваційну діяльність, коефіцієнт співвідношення придбаних і самостійно розроблених інновацій тощо й аналізують поточні витрати на НДДКР, придбання нематеріальних активів і основних засобів на основі динаміки зміни величини витрат на інноваційну діяльність та кількості інвестиційно-інноваційних проектів, що перебувають у розробці підприємства, у звітному періоді порівняно з попереднім. Проводять факторний аналіз та виявляють внутрішні резерви підвищення інвестиційно-інноваційної активності підприємства.

На етапі аналізу результативності інвестиційно-інноваційної діяльності визначають результативність інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства за допомогою розрахунку відповідних показників (коефіцієнт збалансованості грошових потоків, показник частки прибутку від інноваційної діяльності в загальному обсязі прибутку підприємства та ін.). Аналізують динаміку показників порівняно з попередніми періодами,

оцінюють ефективність реалізованих підприємством інновацій та їхнього впливу на показники ефективності функціонування підприємства, водночас виявляють можливі резерви поліпшення цих показників.

Наступний етап – аналіз надійності підприємства, а саме фінансових результатів підприємства, деталізований аналіз за його підсистемами (у т. ч. інвестиційно-інноваційної підсистеми) й аналіз загальних вхідних, вихідних грошових потоків. Також здійснюють факторний аналіз впливу ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності на рівень надійності підприємства, на рівень його платоспроможності, рентабельності, ділової активності, ліквідності балансу тощо.

Етап ретроспективного аналізу, необхідний для формування інформаційної бази і створення передумов для стратегічного управління. Він охоплює оцінку кількісних та якісних показників, що відображають ефективність інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства.

На завершальному етапі аналізують причини, що стримують інвестиційно-інноваційний розвиток, і це дає змогу розробити заходи для подальшого розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності; підбиваються підсумки інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства у порівняно з попереднім періодом.

Відповідно до рекомендацій ЮНІДО (Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку) в закордонній практиці застосовують наступні показники оцінки ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства: чистий дисконтований дохід; внутрішня норма прибутку або коефіцієнт дисконтування; проста норма прибутку; проста норма прибутку на акціонерний капітал; коефіцієнт фінансової автономності проекту; коефіцієнт поточної ліквідності; термін окупності інвестицій, спрямованих на реалізацію інвестиційно-інноваційного проекту [13].

Для оцінки й аналізу ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності доцільно доповнити рекомендований ЮНІДО перелік показників, зокрема,

коефіцієнт ефективності капітальних інвестицій підприємства в інноваційну діяльність (*Ке.к.ін.д.*). Формула визначення даного коефіцієнта така:

$$Ке.к.ін.д. = \frac{Д_{від.ін.д.}}{В_{ін.д.}}, \quad (18)$$

де $Д_{від.ін.д.}$ – доходи від інноваційної діяльності;

$В_{ін.д.}$ – капітальні інвестиції на інноваційну діяльність.

Цей показник дасть керівництву підприємства змогу встановити, скільки доходу отримано від інноваційної продукції в розрахунку на гривню капіталу, спрямованого на здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності.

Для оцінки ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності використовують показник частки прибутку від інвестиційно-інноваційної діяльності в загальному обсязі прибутку підприємства.

$$ЧП_{ін.д.} = \frac{\text{Прибуток від інвестиційно – інноваційної діяльності}}{\text{Загальний прибуток}}. \quad (19)$$

Даний показник дасть змогу зробити висновки щодо розвиненості і масштабів інвестиційно-інноваційної діяльності на підприємстві.

Для повнішого аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності необхідно також вивчати грошовий потік від інвестиційно-інноваційної діяльності як складової грошового потоку підприємства і на його основі розраховувати за наступною формулою коефіцієнт збалансованості грошових потоків,

$$Кзгп.ін.д. = \frac{ГП_{вх.ін.д.}}{ГП_{вих.ін.д.}}, \quad (20)$$

де $ГП_{вх.ін.д.}$ – вхідний грошовий потік від інвестиційно-інноваційної діяльності;

$ГП_{вих.ін.д.}$ – вихідний грошей потік від інвестиційно-інноваційної діяльності.

Необхідним є використання показників результативності стадії проведення НДДКР, стадії впровадження інновацій та діяльності

підприємства з погляду тривалості процесу розроблення й впровадження інновацій.

Показник результативності стадії проведення НДДКР такий:

$$R_{\text{нддкр}} = \frac{Ч_{\text{еф.}} + Ч_{\text{пр.еф.}}}{Ч_{\text{заг.}} - Ч_{\text{реал.}}}, \quad (21)$$

де $R_{\text{нддкр}}$ – результативність інвестиційно-інноваційної діяльності на стадії проведення НДДКР;

$Ч_{\text{еф.}}$ – число самостійно розроблених новацій, що відповідають вимогам економічної ефективності підприємства;

$Ч_{\text{пр.еф.}}$ – число придбаних об'єктів інтелектуальної власності, що відповідають вимогам економічної ефективності промислового підприємства з будівництва об'єктів та впровадження нових технологій;

$Ч_{\text{заг.}}$ – загальне число новацій, як результат проведення НДДКР і придбання засобів інтелектуальної власності в зовнішньому середовищі підприємства з будівництва об'єктів та впровадження нових технологій;

$Ч_{\text{реал.}}$ – число об'єктів інтелектуальної власності результатів НДВКР, реалізованих у зовнішньому середовищі підприємства й не використовуваних у діяльності підприємства.

Показник результативності стадії впровадження інновацій доцільно визначати за формулою:

$$R_{\text{ст.вп.}} = \frac{Ч_{\text{вп.ін.}}}{Ч_{\text{роз.ін.}}}, \quad (22)$$

де $Ч_{\text{вп.ін.}}$ – число впроваджених інновацій, що відповідають вимогам економічної ефективності підприємства;

$Ч_{\text{роз.ін.}}$ – число розроблених інновацій, що відповідають вимогам економічної ефективності, за той самий період часу.

Результативність діяльності підприємства з точки зору тривалості процесу розроблення й впровадження інновацій може бути визначена за формулою:

$$P_{т.п.} = \frac{T_{с.н.}}{T_{ф.}}, \quad (23)$$

де $T_{с.н.}$ – суспільно необхідні витрати часу на розроблення та використання інновацій;

$T_{ф.}$ – загальна тривалість циклу розроблення й освоєння інновації.

Таким чином, як інтегральний показник, що характеризує ефективність інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства, може бути використаний коефіцієнт результативності інноваційної діяльності в цілому:

$$P_{ін.д} = P_{нддкр} \times P_{ст.вп.} \times P_{т.п.} \quad (24)$$

Отже, для оцінки та аналізу ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єкта господарювання доцільно використовувати проаналізовану систему показників.

Одним із важливих напрямів вдосконалення аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єкта господарювання є широке використання економіко-математичних методів. Їх застосування в аналізі інвестиційно-інноваційної діяльності потребує:

- системного підходу до вивчення цієї сфери діяльності підприємств і організацій, обліку взаємозв'язків між різними аспектами інвестиційно-інноваційних процесів;
- розроблення комплексу економіко-математичних моделей, котрі відображають кількісну характеристику інвестиційно-інноваційних процесів і завдань, які вирішують за допомогою аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності;
- вдосконалення системи техніко-економічної інформації, що характеризує створення інновацій на підприємствах та організаціях галузі;
- розроблення автоматизованої системи управління створенням виробничих інновацій.

Математичне моделювання інвестиційно-інноваційних процесів служить важливим інструментом аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності, дає

змогу отримати чітке уявлення про досліджуваний об'єкт, охарактеризувати й кількісно описати його внутрішню структуру і зовнішні зв'язки.

У цілому процедури аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності з використанням моделей на всіх стадіях створення інновацій мають ряд послідовних типових етапів [4].

1. Визначають конкретну мету майбутнього інвестиційно-інноваційного дослідження. Загальна мета обґрунтування інвестиційно-інноваційного проекту завжди одна: пошук найраціональнішого (оптимального) використання об'єктивно обмежених ресурсів.

2. Вибір критерію ефективності або цільової функції дослідження. На цьому етапі шляхом логічних міркувань встановлюють кількісний показник, що характеризує оптимальність даного інвестиційно-інноваційного рішення. Обраний показник має порівнювати результати, до яких приведе в майбутньому реалізація того або іншого рішення, з відповідними витратами.

3. Розроблення моделі аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності. На початку формують описову, логічну модель, на основі якої надалі розробляють математичну модель. Описова модель оцінки ефекту (результатів рішень) є викладом умов експлуатації нової продукції. Описові моделі оцінки витрат обумовлені умовами, в яких розробляють і передають на виробництво нову продукції. До таких умов належать: назначений термін виготовлення (якщо він впливає на величину витрат), прийнята система планово-запобіжних ремонтів, умови базування і матеріально-технічного забезпечення та інші. Доцільно зазначити, що на практиці описові моделі дослідження в повному обсязі розробляють тільки для великих інвестиційно-інноваційних проектів. На основі описових моделей розробляють економіко-математичні моделі, що представляють відповідний фізичний процес типового життєвого циклу продукції (науково-дослідні розробки, дослідно-конструкторські розробки, проектно-технічні розробки) у вигляді сукупності математичних рівнянь, нерівностей та ін. Ці рівняння описують реально

наявні зв'язки між елементами продукції (об'єкта) і показниками ефекту та витрат із урахуванням умов, встановлених описовими моделями.

4. Визначення ділянки можливих інвестиційно-інноваційних рішень та їх характеристик. У разі обґрунтування основних елементів об'єкту аналізу цей етап може полягати у встановленні числа альтернативних варіантів. При визначенні допустимої ділянки пошуку на етапі мають бути підготовлені всі характеристики інвестиційно-інноваційних рішень, необхідні для виконання розрахунків із економіко-математичними моделями.

5. Виконання необхідних розрахунків із використанням розроблених економіко-математичних моделей. Початковими даними при виконанні розрахунків є підготовлені раніше характеристики альтернативних рішень і зовнішніх умов.

6. Вибирають оптимальне рішення і перевіряють його на стійкість на підставі зіставлення варіантів інвестиційно-інноваційних рішень за відповідними критеріями ефективності. Очевидно, таке зіставлення має місце при визначенні області можливих рішень шляхом завдання альтернатив із подальшим розрахунком ефективності на кожній ділянці. На цьому етапі бажано також перевірити отримані рішення на стійкість. Суть перевірки полягає у вивченні впливу характеристик зовнішніх умов на оптимальні рішення. Якщо достатньо істотна зміна характеристик зовнішніх умов спричиняє порівняно невелику зміну характеристик оптимального рішення, прийнято говорити про стійкість цього рішення. Оптимальне рішення технічно перевіряють на стійкість або шляхом аналітичного дослідження економіко-математичних моделей (достатньо рідко), або багатократним повторенням розрахунків на ЕОМ за систематичної зміни характеристик зовнішніх умов (імітаційне моделювання).

7. Оцінка отриманих результатів і обґрунтування рекомендації. Основні вимоги до результатів аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності полягають у несуперечності їх логіки. Необхідність цього впливає зі суті економіко-математичного моделювання: будь-яка, навіть найбільш

вдосконалена модель є лише абстракцією реальних процесів і явищ, але принципово не може бути тотожна їм.

Результати дослідження теоретико-методологічних проблем аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності підтверджують, що він є необхідним. А інноваційно-інвестиційну діяльність підприємства доцільно розглядати як складну динамічну стохастичну систему, що складається з різних за своєю природою процесів та у загальному випадку включає: інноваційний процес; процеси організаційно-економічного, інвестиційного та соціокультурного забезпечення нововведень. Науково обґрунтовано, що інвестиційно-інноваційна діяльність – це об'єктивно обумовлений, системний цілеспрямований комплекс заходів, пов'язаних із економічним обґрунтуванням необхідності інвестицій, пошуком і вибором інвестиційних ресурсів, спрямованих на використання наукових розробок, упровадження новацій, принципово нових видів продукції, техніки і технології з метою одержання прибутку або соціального ефекту.

Список використаних джерел до підрозділу 3.4

1. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : МП «ИТЕМ» ЛТД, 2000.- 448 с.
2. Друкер П. Ф. Эффективное управление : Экон.задачи та оптимальні рішення / П. Друкер; Пер.з англ.М. Котельнікової. / П. Ф. Друкер. – М.: Гранд; Фаір-Пресс, 2001. – 288с.
3. Інноваційний механізм управління суб'єктами господарювання: монографія/ за заг. редакцією П. П. Микитюка. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2014. – 450 с.
4. Лисенко Д. В. Комплексний економічний аналіз хозяйственной деятельности / Д. В. Лысенко. – М.: Инфра – М, 2007. 320 с.
5. Литвин Б. М. Економіко-аналітична діяльність в організації: підручник / Б. М. Литвин. – К.: «Хай-Тек Прес», 2008. – 352 с.

6. Литвин З. Б. Аналіз взаємозв'язку інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства / З. Б. Литвин // Кримський економічний вісник № 6 (13) грудень, 2014. - С. 95- 99.
7. Литвин З. Б. Аналіз як невід'ємний інструмент ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства / З. Б. Литвин // Регіональна бізнес-економіка та управління № 4(44), грудень 2014 – С. 25 - 34.
8. Микитюк П. П. Аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств. Монографія / П. П. Микитюк. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2009. – 304 с.
9. Овчаренко Т. С. Світовий досвід організації та управління інноваційно-інвестиційною діяльністю підприємств / Т. С. Овчаренко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2002. – № 16. – С. 93 - 96.
10. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. Посібник / Г. В. Савицька. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 662 с.
11. Харів П. С., Активізація інноваційної діяльності промислових підприємств регіону : моногр. П. С. Харів, О. М. Собко. – Тернопіль : Екон. думка, 2003. — 180 с.
12. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 454 с.
13. Яцков В. Инновационный путь развития в условиях экономических реформ / В. Яцков // Проблемы науки. – № 7. – 2002. – С. 240 - 246.

3.5. Аналіз інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств харчової промисловості

Комплексне статистичне дослідження інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств харчової промисловості є надзвичайно актуальним, адже виявлення галузевих та територіальних особливостей дає змогу визначити основні проблеми розвитку, подолання яких є важливим для

економіки країни, аналіз отриманих результатів на держаному рівні забезпечить оптимізацію структурних зрушень в економіці і соціальній сфері держави.

Ще однією причиною, що зумовлює необхідність інноваційного розвитку промисловості, є вступ України до Світової організації торгівлі, що вимагає відповідності якості вітчизняної продукції загальноприйнятим світовим стандартам та її конкурентоспроможності у порівнянні з іноземною. Проте покращення матеріально-технічної бази підприємств, здійснення дослідних розробок характеризуються значною капіталомісткістю. У свою чергу, від обсягів фінансового забезпечення залежить якість інноваційних розробок та швидкість впровадження нововведень, що потребує залучення власних фінансових ресурсів (як власних, так і у випадку їх нестачі – зовнішніх інвестицій), що зумовлює актуальність дослідження проблем фінансування інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості.

Незважаючи на велику кількість досліджень у даному напрямку, питання розробки ефективного механізму активізації інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності та визначення оптимального співвідношення власних та залучених джерел фінансування залишаються відкритими. Залежність країни від імпортованих продуктів харчування, надмірні масштаби яких обумовлюють відтік з країни великих коштів для інвестування країн - імпортерів своєї продукції в Україну, роблять неможливим створення нових робочих місць, необхідних для забезпечення повної зайнятості робочої сили та сприяння інноваційному розвитку економіки країни. Однак формування України як держави з розвиненими високими технологіями неможливо без впровадження нових технологій, які зможуть витримати жорстку конкуренцію [1].

Формально в усіх громадських інститутах України відзначається домінуюча роль науки, нових технологій в підвищенні рівня економічного розвитку країни. Проте, нині в Україні державної інноваційної політики немає в принципі. І ухвалення одних лише законів для її розвитку мало.

Потрібне фінансування інноваційних процесів, створення сприятливих умов для розвитку інновацій на підприємствах з боку держави [2].

Характерною рисою сучасної науки є системний підхід до об'єктів дослідження, згідно з яким об'єкт розглядається як цілісна система, що об'єднує певну множину взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів в єдине ціле, і водночас є підсистемою системи більш високого рівня. Склад елементів і спосіб їх об'єднання визначають структуру системи. Зв'язок, цілісність і зумовлена ними структура - такі відмінні риси будь-якої системи.

Основними принципами розбудови системи фінансування інноваційної діяльності є [4]:

1. Орієнтація системи на ефективне застосування новітніх розробок («чітка цільова орієнтація»).

2. Логічність та правова регламентація механізмів, які використовуються при впровадженні нововведень.

3. Багатоваріантність джерел фінансування.

4. «Комплексність системи», що передбачає взаємопов'язаність сукупності інновацій та спрямованості їх використання.

5. Гнучкість та здатність системи фінансування інноваційної діяльності пристосовуватися до мінливого зовнішнього середовища за умови максимізації її ефективності.

Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємств харчової промисловості спрямоване на досягнення ним ефективності власної діяльності, яка залежить передусім від можливостей підприємства щодо реалізації інноваційних стратегій. Останні визначаються на основі інноваційного потенціалу підприємства, основними характеристиками якого є здатність створювати і сприймати інновації, які витісняють застарілі технології і продукти. Головними складовими інноваційного потенціалу виступають матеріально-технічні, фінансово-організаційні, кадрові, соціально-психологічні фактори. Стратегічне планування є одним з основних елементів системи управління інноваційною діяльністю, зокрема щодо

оновлення техніко-технологічної бази та продукції підприємства. Воно являє собою систему, яка містить сукупність специфічних інструментів, структурних органів, інформації та процесів, спрямованих на розробку і виконання планів [1].

Саме розвиток інноваційної діяльності промислових підприємств є одним з основних шляхів стабілізації економіки, забезпечення випуску якісної і високотехнологічної продукції, конкурентоспроможною як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках. У сучасних умовах господарювання інноваційна діяльність слугує могутнім каталізатором економічного розвитку економіки і надійною гарантією вискоєфективного бізнесу.

Інноваційно-інвестиційну діяльність слід розглядати як особливу форму інвестиційної діяльності, що реалізується у системі індивідуальних, колективних та суспільних дій наукового, технологічного, організаційного, виробничого, фінансового і комерційного характеру, здійснення яких приводить до впровадження у практичну діяльність нововведень з метою досягнення соціально-економічної вигоди [3].

Проте, на жаль, більшість інвестицій в інноваційні проекти в Україні, і харчова промисловість не виключення, здійснюються за власні засоби суб'єктів підприємницької діяльності. Резерви, які залучаються на фондовому ринку, і довгострокові кредити банків є несуттєвими, а витрати державного і місцевого бюджетів, у тому числі і державні цільові фонди, недостатніми.

Згідно статистичної звітності, основними джерелами фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств в Україні є власні кошти суб'єктів господарювання (можуть виступати у вигляді прибутку, який залишився у розпорядженні підприємства та амортизаційних відрахувань). Їх частка у загальних витратах на інноваційну діяльність зросла з 60,6 % у 2014 р. до 65 % у 2015 р. Крім того, до власних фінансових ресурсів відносять кошти, що виникають при реалізації надлишкових активів підприємства, інноваційної продукції, що користується попитом. Останнім

часом спостерігається зростання залучення іноземних інвестицій, що спричинює як позитивні, так і негативні наслідки.

До переваг використання закордонних фінансових ресурсів на впровадження нововведень на підприємствах харчової промисловості слід віднести орієнтацію на міжнародні стандарти якості продукції, екологічної безпеки, розширення асортименту продуктів харчування, оновлення та впровадження новітніх технологій їх виготовлення. Недоліками слід визнати: недосконалість вітчизняного законодавства з питань фінансування підприємств за рахунок іноземних інвестицій та нерівноправність умов при підписанні договорів (відсутність практичного досвіду проведення переговорів представниками українських підприємств та, як наслідок, отримання іноземною стороною національних брендів товарів широкого вжитку, високих прибутків, монополізація підприємств тютюнової та олійножирової галузей). Зовнішніми джерелами фінансування виступають міжнародні фінансово-кредитні організації (Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд), які надають кредити на цільове використання коштів: підтримку виконання державного бюджету, утворення резервів валюти та кредитування малих і середніх бізнес структур відповідно.

Згідно офіційних статистичних даних у 2014 році інноваційною діяльністю у харчовій промисловості займалися 1609 підприємств, або 16,1% обстежених промислових підприємств.

Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно активних підприємств була в Херсонській, Запорізькій, Івано-Франківській, Харківській, Миколаївській, Сумській, Кіровоградській, Одеській, Львівській областях, а також у м. Києві (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Інноваційна діяльність промислових підприємств за регіонами*

	Кількість інноваційно активних підприємств		Обсяг витрат на інноваційну діяльність, млн.грн.	Обсяг реалізованої інноваційної продукції	
	усього, од	у % до загальної кількості промислових підприємств		усього, млн.грн.	у % до загального обсягу промислової продукції
Україна	1609	16,1	7695,9	25669,0	2,5
Вінницька	46	14,2	796,5	664,1	2,3
Волинська	30	10,8	192,5	316,6	2,5
Дніпропетровська	109	13,4	825,2	1563,1	0,7
Донецька	45	14,6	516,1	1018,0	1,7
Житомирська	48	12,5	60,6	255,2	1,4
Закарпатська	16	6,0	16,6	837,6	8,4
Запорізька	108	22,9	339,9	1530,0	1,7
Івано-Франківська	99	22,8	95,8	883,2	3,8
Київська	66	11,6	122,1	897,4	2,2
Кіровоградська	49	17,3	93,0	504,4	2,9
Луганська	16	12,2	35,1	38,0	0,2
Львівська	129	16,4	219,7	731,9	2,1
Миколаївська	67	19,9	606,8	363,8	1,5
Одеська	67	16,8	323,9	698,7	2,4
Полтавська	33	8,0	348,5	6519,5	8,9
Рівненська	45	14,9	11,4	134,6	0,8
Сумська	46	17,6	587,7	2610,7	10,4
Тернопільська	36	14,9	57,4	133,4	1,7
Харківська	191	22,4	711,1	2609,8	3,8
Херсонська	54	24,2	90,5	657,8	5,4
Хмельницька	38	11,0	133,1	162,8	0,9
Черкаська	37	10,6	30,4	556,3	1,6
Чернівецька	34	15,6	68,8	81,7	2,0
Чернігівська	32	13,1	106,4	151,7	1,0
м.Київ	168	21,7	1306,8	1748,6	2,0

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело:[6].

У 2014 році для здійснення інновацій 1206 підприємств витратили 7,7 млрд. грн., (табл. 3.4) понад дві третини яких – на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, 15,9 % – на здійснення науково-дослідних розробок (далі – НДР) власними силами, 6,9 % – на придбання

результатів НДР у інших підприємств (організацій), 0,6 % – на придбання інших зовнішніх знань (нових технологій) та 10,1 % – на навчання та підготовку персоналу для розробки та запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій (інші витрати).

Таблиця 3.4

Кількість підприємств, що займались інноваційною діяльністю

(од)

	Усього підприємств
Усього	1609
з них	
мали витрати на інноваційну діяльність	1206
впроваджували інновації	1208
з них	
впроваджували інноваційні види продукції	600
впроваджували нові процеси	614
реалізовували інноваційну продукцію, що заново впроваджена або зазнала суттєвих технологічних змін протягом останніх трьох років	905

Джерело:[6].

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 6540,3 млн. грн. (або 85,0 % загального обсягу витрат на інновації). Кошти державного бюджету отримали 9 підприємств, місцевих бюджетів – 12, загальний обсяг яких становив 349,8 млн. грн. (4,6 %); кошти вітчизняних інвесторів отримали 6 підприємств, іноземних – 11, загалом їхній обсяг становив 146,9 млн. грн. (1,9 %); кредитами скористалося 39 підприємств, обсяг яких становив 561,1 млн. грн. (7,3 %).

У 2014 році три чверті інноваційно активних промислових підприємств упроваджували інновації (або 12,1% обстежених промислових)(табл.3.5).

Таблиця 3.5

**Кількість підприємств, що впроваджували інновації,
за типами інновацій та регіонами***

(од)

	Усього	У т.ч. впроваджували			
		інноваційну продукцію	інноваційні процеси	Організаційні інновації	Маркетингові інновації
Україна	1208	600	614	125	157
Вінницька	38	19	17	4	4
Волинська	25	5	16	–	4
Дніпропетровська	65	38	33	2	2
Донецька	28	18	7	4	5
Житомирська	33	13	18	6	9
Закарпатська	12	5	4	1	1
Запорізька	75	46	37	11	12
Івано-Франківська	69	36	17	6	12
Київська	50	36	21	2	3
Кіровоградська	33	16	9	12	2
Луганська	10	7	3	1	1
Львівська	99	42	49	7	12
Миколаївська	34	18	13	5	7
Одеська	39	23	13	3	7
Полтавська	28	19	13	3	3
Рівненська	44	4	27	3	4
Сумська	32	23	9	5	5
Тернопільська	23	16	13	3	4
Харківська	179	68	137	15	25
Херсонська	24	17	9	–	2
Хмельницька	34	9	11	1	–
Черкаська	35	22	11	3	4
Чернівецька	20	9	10	3	5
Чернігівська	19	17	7	4	3
м.Київ	160	74	110	21	21

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.
Джерело:[6]

Інноваційні види продукції впроваджували 600 підприємств, кількість таких видів становила 3661 найменування, з них 1314 – нові види машин, устаткування, прилади, апарати тощо. Нову виключно для ринку продукцію впровадили 137 підприємств із кількістю найменувань 540 одиниць.

Інноваційні процеси у звітному періоді впровадили 614 підприємств, з

яких 459—нові або вдосконалені методи обробки та виробництва продукції (технологічні процеси), кількість яких становила 1743, у т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих – 447; 123 підприємства—нові або вдосконалені методи логістики, доставки чи розповсюдження продукції, 190 – нову або вдосконалену діяльність із підтримки процесів матеріально-технічного обслуговування або операцій щодо закупівель, обліку або розрахунків.

Організаційні інновації здійснювало 125 підприємств, маркетингові – 157.

У 2014 р. 905 підприємств реалізувало інноваційну продукцію на 25,7 млрд. грн., або 2,5 % загального обсягу реалізованої промислової продукції. Вищою за середню по Україні частка реалізованої інноваційної продукції серед регіонів була в Сумській, Полтавській, Закарпатській, Херсонській, Івано-Франківській, Харківській та Кіровоградській областях.

Реалізацію продукції за межі України здійснювало 295 підприємств, обсяг якої становив 29,2 % від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції.

Майже кожне четверте підприємство реалізовувало продукцію, що була новою для ринку. Обсяг такої продукції становив 7,1 млрд. грн., 38,6 % якої 85 підприємств поставили на експорт. Значна кількість підприємств (787) реалізовувала продукцію, яка була новою виключно для підприємства. Її обсяг становив 18,6 млрд. грн., чверть якої (25,6 %) 238 підприємств реалізували за межі України.

З метою здійснення нововведень 154 підприємства придбали 543 нові технології, з яких 117 за межами України. Із загальної кількості технологій 297 придбано з устаткуванням, з яких 85 за межами України; 120 – як результат досліджень і розробок; 50 – за договорами на придбання прав на патенти, ліцензіями на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей; 23 – за угодами на придбання технологій та ноу-хау; 5 – разом з цілеспрямованим прийомом на роботу кваліфікованих фахівців.

У результаті інноваційної діяльності промислові підприємства України

створили нові технології, 28 яких було передано іншим підприємствам, у т.ч. 8 – за межі України.

Упродовж 2012 – 2014 рр. інноваційною діяльністю в промисловості займалося 2259 підприємств, або 22,6 % обстежених. Машина й обладнання придбали 1758 підприємств, 556 підприємств займались навчанням та підготовкою персоналу для розробки та впровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів та процесів; 303 підприємства витратили кошти на внутрішні НДР, 174 – на НДР, виконані іншими підприємствами (зовнішні); 164 підприємства придбали інші зовнішні знання; 142 – займались діяльністю щодо ринкового запровадження інновацій; 275 підприємств займались іншими видами діяльності для запровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів та процесів.

Впровадженням інновацій у цей період займалося 1595 підприємств (15,9 % серед обстежених промислових), у т.ч. інноваційну продукцію – 1054 підприємства, з яких 257 – нову для ринку і 923 – нову лише для підприємства; інноваційні процеси впровадили 1127 підприємств, з яких 926 – нові або вдосконалені методи обробки чи виробництва продукції, 233 – нові або вдосконалені методи логістики, доставки чи розповсюдження продукції та 349 – нову або вдосконалену діяльність із підтримки процесів, зокрема системи матеріального обслуговування, операцій щодо закупівель, обліку та розрахунків; з метою задоволення потреб споживачів, а також збільшення обсягів продажу 289 підприємств упровадили маркетингові інновації; 232 підприємства підвищували ефективність своєї діяльності шляхом упровадження організаційних інновацій.

Успішне функціонування вітчизняних харчових підприємств потребує розробки комплексу заходів щодо товарної, асортиментної, цінової, збутової, рекламної політики. Першочергового значення набуває вироблення оптимальної стратегії завоювання підприємством власної ринкової ніші, застосовуючи максимальну концентрацію в тих регіонах, які є найбільш привабливими з точки зору обсягів збуту продукції. Як свідчить світова і

вітчизняна практика, безсистемна політика продажу харчової продукції одночасно в багатьох регіонах невеликими партіями без концентрації зусиль на ефективній мережі збуту є малоефективною. Тому підприємства повинні створювати потужну мережу збуту продукції на найбільш перспективних ринках.

Дослідження показали, що при розробленні асортиментної політики потрібно провести сегментацію ринку й диференціацію портфеля продукції за товарними групами, виробництво яких здійснюватиметься з урахуванням оптимального використання потужностей та розподілу сировини. Інноваційним напрямом підвищення конкурентоспроможності харчової продукції є впровадження нових нетрадиційних її видів і створення екологічно чистої продукції.

До вирішальних чинників, які впливають на реалізацію інноваційних рішень у маркетинговій політиці харчових підприємств, належать регіональні особливості споживання, національні традиції, орієнтація на задоволення вимог у харчуванні різних прошарків населення та відповідність їх платоспроможному попиту, рентабельність продукції.

Список використаних джерел до підрозділу 3.5

1. Пашнюк Л.О. Харчова промисловість України: стан, тенденції та перспективи розвитку / Л.О. Пашнюк // Економічний часопис -XXI. – 2012. – № 9/10. – С. 60 – 63.
2. Дейнеко Л.В. Харчова промисловість України: ефективність використання виробничих ресурсів і кадрового потенціалу / Л. В. Дейнеко, Е.І. Шелудько ; НАН України ; Ін-т. екон. та прогноз. НАН України. – К., 2013. – 120 с.
3. Крисанов Д. Ф. Система гарантування безпечності та якості харчової продукції в Україні: ретроспектива та рівень сформованості у європейському

вимірі / Д. Ф. Крисанов // Економіка харчової промисловості. – 2013. – № 4. – С. 5 – 12.

4. Інвестиційна та інноваційна діяльність: Монографія/О. Є. Кузьмін, С. В. Князь, Н. В. Тувакова, А. Я. Кузнецова: за наук. Ред. проф. д-ра екон. наук О. Є. Кузьміна. – Львів, ЛБА НБУ, 2003 - 233 с.

5. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / Ю. М. Бажал, Л. І. Федулова, В. П. Александрова та ін.; ред. Л. І. Федулова, НАН України; Ін-т екон. прогнозування – К.: Основа, 2005. – 552 с.

6. Офіційний сайт державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

3.6. Аналіз динаміки та структури заощаджень населення України, їх роль у зростанні національної економіки

Подальший сталий розвиток ринкової економіки в Україні безпосередньо пов'язаний із залученням та ефективним використанням інвестицій, без яких неможливе структурне і якісне оновлення виробництва, створення ринкової інфраструктури, підвищення конкурентоздатності національної економіки. Гостра необхідність відповідного інвестування вимагає активного пошуку потенційних джерел покриття потреб суб'єктів вітчизняної економіки та актуалізує проблему мобілізації внутрішніх ресурсів держави – заощаджень населення. Адже саме заощадження є основним і пріоритетним джерелом формування ресурсної бази для забезпечення сталого економічного зростання та розвитку.

Фінансова поведінка населення, процес формування заощаджень були предметом вивчення усіх найвідоміших шкіл економічної теорії. Дослідженням окремих аспектів формування та стимулювання заощаджень займалися такі зарубіжні та українські науковці як: Л. Алексеєнко, В. Бандера, С. Белозьоров, В. Буняк, А. Бюшемі, О. Ватаманюк, А. Вдовиченко,

В. Геєць, М. Гончарова, В. Гриньова, М. Джонк, В. Захарченко, С. Злупко, Б. Кваснюк, Т. Кізіма, Н. Котис, Е. Лібанова, М. Литвак, В. Мандибура, Р. Мертон, Н. Можайкіна, С. Панчишин, В. Радаєв, А. Рамський, А. Романов, М. Савлук, В. Федосов, В. Хобта, К. Чабану, Д. Черваньов, С. Юрій, М. Якубовський, Ю. Янкель та інші.

Віддаючи належне значним науковим напрацюванням з даної проблематики, слід зауважити, що дуже мало ґрунтовних досліджень, у яких приділено достатньо уваги питанням оцінки, нарощення, формування та перерозподілу заощаджень населення, їх залучення в економічний кругообіг та ефективного використання для забезпечення економічного зростання в країні.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад і розроблення практичних пропозицій щодо формування заощаджень населення та їх активного залучення в економічний кругообіг з метою забезпечення економічного зростання в Україні. У контексті досягнення поставленої мети передбачається розв'язати наступні завдання: вивчити динаміку вітчизняних заощаджень, визначити їх структуру, проблеми формування, напрямки використання, з'ясувати роль та місце заощаджень населення у забезпеченні економічного зростання в країні, запропонувати основні напрями активізації ощадних процесів в Україні.

Категорія «заощадження» по-різному трактується науковцями, найчастіше під цим терміном розуміють систему економічних відносин між суб'єктами з приводу формування, збереження та використання грошових коштів та фінансових ресурсів. Розглядаючи заощадження з погляду економічної теорії, слід зазначити, що це різниця між доходами та витратами на споживання, а точніше – невикористання частини доходу на споживання [1, с. 106]. Таким чином, заощадження це – частина грошових доходів населення, яка залишається після здійснення ним усіх поточних споживчих витрат і використовується для задоволення потреб у майбутньому.

Основними суб'єктами у процесі формування зберігання та

використання заощаджень є: держава, фінансово-господарські інститути та населення. Безумовно основним суб'єктом ощадного процесу виступає населення, адже саме воно розпоряджається грошовими ресурсами, які є джерелом заощаджень і відповідно до його потреб заощадження формуються.

Основним чинником формування заощаджень населення є рівень доходу. Однак слід зазначити, що на обсяги заощаджень впливає також і низка інших факторів – рівень оподаткування доходів, депозитні та кредитні відсоткові ставки, демографічна структура населення тощо.

Ефективність та збалансованість економічних процесів забезпечується шляхом раціонального перерозподілу фінансових потоків між господарюючими суб'єктами, державою і населенням. Державний сектор та фінансово-господарські інститути гостро потребують фінансових вливань, а населення виступає активним постачальником фінансових ресурсів. Таким чином відбувається залучення заощаджень населення у економічний кругообіг – заощадження перетворюються на інвестиції і суспільство має ресурси на нове капіталоутворення [2, с. 45].

Узагальнення відомих класифікацій дає змогу представити типи заощаджень та їх властивості відповідним чином (табл. 3.6).

Сучасний механізм залучення заощаджень населення у процес економічного зростання в Україні характеризується наступними особливостями: у той час як господарюючі суб'єкти здійснюють пошук доступних джерел фінансування інвестицій, значна частина заощаджень накопичується у формі національної та іноземної валюти.

Проведений аналіз обсягу та динаміки приросту заощаджень населення України протягом 2005 - 2014 років показав у їх розмірах та структурі значні коливання (табл. 3.7).

Таблиця 3.6

Поділ і властивості заощаджень за класифікаційними ознаками

Класифікаційна ознака	Типи заощаджень
Врахування споживання основного капіталу	- валові заощадження; - чисті заощадження.
Місце розміщення	- національні заощадження; - іноземні заощадження.
Належність до секторів економіки	- заощадження сектору домашніх господарств; - заощадження фінансових корпорацій; - заощадження не фінансових корпорацій; - заощадження державного сектору; - заощадження некомерційних організацій.
Склад основних суб'єктів економіки	- державні заощадження; - заощадження організацій та підприємств; - заощадження домогосподарств.
Форма нагромадження	- грошові заощадження; - натуральні заощадження; - фінансові активи.
Мотив здійснення	- мотивовані заощадження; - немотивовані заощадження.
Стимул здійснення	- добровільні заощадження; - вимушені заощадження.
Мета здійснення	- особисті заощадження; - виробничі заощадження.
Врахування індексу цін	- номінальні заощадження; - реальні заощадження.
Характер мобілізації	- організовані заощадження; - неорганізовані заощадження.
Рівень розрахунку	- макроекономічні заощадження; - мікроекономічні заощадження.

Примітка: сформовано автором.

Видно, що 2006 до 2012 року загальний обсяг заощаджень у номінальному виразі зростав досить значними темпами. Особливе поживлення схильності фізичних осіб до заощаджень спостерігалося протягом 2005-2007 років, а в 2008 та першій половині 2009 року схильність до заощаджень дещо знизилася у зв'язку з фінансовою кризою. Різке зменшення заощаджень спостерігаємо у 2013 році, що було зумовлене нестабільною політичною та економічною ситуацією в Україні [3, с. 4].

Таблиця 3.7

**Обсяги та динаміка заощаджень населення України
в 2005 - 2014 роках, млн. грн.**

Роки Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Заощадження	45651	44203	47779	52011	80377	156358	123123	147280	116266	83320
Темпи приросту, %	–	–3,17	8,09	8,86	54,54	94,53	–21,26	19,62	–21,06	–28,34
Абсолютний приріст	–	–1448	3576	4232	28366	75981	–33235	24157	–31014	–32946

Примітка: Розраховано автором на основі даних [3, с. 4].

Дані Національного банку України, які стосуються розміщення заощаджень населення, показали, що за останніми роками обсяги депозитів зростають (табл. 3.8, табл. 3.9).

Таблиця 3.8

**Динаміка заощаджень населення України за строками вкладень у
2010 - 2014 роках**

Сума депозитів, млн. грн.	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Всього:	275093	310391	369264	441951	418135
в тому числі депозити:					
- на вимогу	66164	70921	77153	87720	100171
- до 1 року	99966	104440	125560	121343	135635
- від 1 до 2 років	91938	113824	139490	218308	167752
- більше 2 років	17025	21206	27061	14580	14577

Примітка: сформовано автором на основі даних [4].

Аналізуючи зміни динаміки заощаджень у розрізі термінів погашення, зауважимо, що населення надає перевагу короткостроковим вкладам. Такі тенденції, на нашу думку, можна пояснити низькою довірою населення до банківських установ, збільшенням споживчих витрат, необхідністю погашення раніше отриманих кредитів.

Таблиця 3.9

Динаміка заощаджень населення України за видами валют у 2010-2014 роках

Сума депозитів, млн. грн.	Роки	2010	2011	2012	2013	2014
Всього:		275093	310391	369264	441951	41815
в тому числі депозити в:						
- національній валюті		142924	160530	186772	257829	200859
- доларах США		96092	114859	149286	150707	181146
- євро		34330	31620	30831	31199	34223
- російських рублях		295	493	715	889	404
- інших валюті		1452	2889	1660	1327	1503

Примітка: сформовано автором на основі даних [4].

Проведений аналіз показав, що незважаючи на девальваційні очікування, переважають заощадження населення у національній валюті. Заощадження у доларах США та євро за останні роки зростають, хоча їх ліквідність у порівнянні з гривневими вкладками є нижчою.

Крім депозитних проектів серед українців високим попитом користуються капіталовкладення у купівлю житла та іншої нерухомості для ведення підприємницької діяльності (з метою отримання доходу від оренди). Часто це здійснюється шляхом оформлення іпотечного кредиту на різних умовах та з урахуванням ризику проекту за такими критеріями як: надійність забудовника, строк кредитування, розмір першого внеску, ставка іпотечного кредитування, додаткові комісії тощо.

Вітчизняні комерційні банківські установи пропонують населенню близько 200 видів різноманітних продуктів та послуг, до прикладу: операції з державними цінними паперами, операції з корпоративними облігаціями, муніципальними облігаціями та облігаціями банків; операції з векселями; операції з акціями [5, с. 91].

Окрім банківських установ, населення може розміщувати свої заощадження у небанківських кредитних установах. Важливим інструментом для збереження і накопичення заощаджень українців є небанківські фінансові посередники (інститути спільного інвестування; страхові компанії;

недержавні пенсійні фонди), які пропонують населенню різні види послуг.

Згідно із звітом Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за величиною сукупних активів провідні позиції у сегменті небанківських фінансових інституцій на початок 2014 року займали страхові компанії – близько 65 %, кредитні установи – понад 18 %, недержавні пенсійні фонди – майже 2 % та інші фінансові організації – близько 15 % [6]. Незважаючи на такі позитивні тенденції, загальна частка небанківських інститутів на ринку фінансових послуг залишається малою.

Протягом 2013 - 2014 років спостерігалось значне збільшення кількості учасників ринку небанківських фінансових послуг, зокрема це стосується фінансових, факторингових, лізингових компаній та ломбардів. Однак при цьому відбулось скорочення кількості діючих страхових компаній та недержавних пенсійних фондів [7].

Це дає змогу зробити висновок, що не дивлячись на всю складність фінансової ситуації, в Україні є об'єктивні передумови для залучення заощаджень населення у економічний кругообіг та перетворення їх в інвестиції, що є одною із основних передумов економічного зростання в Україні.

Зазначене засвідчує, що в таких умовах має суттєво підвищитись роль державних органів у стимулюванні та посиленні мотивації населення до здійснення організованих заощаджень. Серед таких напрямків можна запропонувати:

- підвищення фінансового потенціалу населення шляхом: активізації його економічної поведінки; посилення стимулюючої функції податків; розширення легальних джерел додаткових доходів; підтримки підприємницької діяльності; реалізації механізмів соціального захисту;
- повернення довіри громадян до фінансового сектора економіки, управління ризиками та мінімізацію трансакційних витрат в умовах кризи та нестабільності економічного розвитку;
- розвиток системи страхування заощаджень та гарантування збереження

вкладів;

– створення мотиваційних передумов до заощадження.

Основними проблемами, які необхідно розв'язати з метою підвищення ролі заощаджень населення у зростанні національної економіки є:

– відновлення довіри населення до банків, яка б дозволила фінансовим ресурсам громадян, що таки потрапляють у банки, стати повноцінними інвестиціями, позаяк значну частку кредитів їх розпорядники спрямовують на короткотермінові проекти;

– спрощення структури фінансових активів населення. Адже якщо в розвинених країнах найбільші частки приросту заощаджень фізичних осіб припадають на корпоративні цінні папери та страхові фонди, то в Україні їх спрямовують на депозитні рахунки комерційних банків або кредитування житлового будівництва;

– розвиток фондового ринку та ринкового середовища в орієнтації до залучення заощаджень населення.

Список використаних джерел до підрозділу 3.6

1. Макконелл К. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2 т. / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю [пер. с англ. 11-го изд.]. – К.: Хагар-Демос, 1993. – Т. 1. – С. 106.
2. Степанова А.А. Заощадження домогосподарств як важливий інвестиційний ресурс країни / А.А. Степанова, Є Удод // Вісник КНУ. Серія економіка № 136/2012 – С. 45 - 49.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua/
5. Рамський А.Ю. Інвестиційний потенціал домогосподарств : [монографія]. А.Ю. Рамський. — К. : КНУТД, 2014. – 352 с.
6. Національне рейтингове агентство «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://rurik.com.ua/>

7. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>

3.7. Фінансово-господарська експертиза кредитоспроможності потенційних дебіторів

Протягом останніх років велику частку в поточних активах підприємств займає готова продукція. Це пов'язано з ростом конкуренції, втратою ринків збуту, низькою купівельною спроможністю суб'єктів господарювання і населення, високою собівартістю продукції, неритмічністю виробництва і відвантаження продукції. Ріст залишків готової продукції на складі веде до тривалого заморожування оборотного капіталу, відсутності грошової наявності, потреби у кредитах і виплати відсотків за них, росту кредиторської заборгованості постачальникам, бюджету, робітникам з оплати праці і т.п. Це приводить до спаду виробництва, зниження його ефективності, низької платоспроможності підприємств і їх банкрутства.

Таким чином, реалізація безпосередньо впливає на фінансовий стан підприємства, на формування його фінансових результатів. Крім того, реалізацією продукції завершується кругообіг засобів підприємства. Кошти, що надійшли від продажу продукції, використовуються ним для придбання сировини і матеріалів, виплати заробітної плати і здійснення інших витрат. Тому, в сучасних умовах надзвичайно важливим є обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на збільшення обсягів продажу, покращення якості дебіторської заборгованості, зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку, розширення його частки, і як результат, – ріст прибутку.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є збільшення обсягу товарного (комерційного) кредиту. Товарний кредит може надаватися будь-

якою юридичною особою передаванням товарно-матеріальних цінностей у власність іншим суб'єктам господарювання на умовах відстрочки кінцевого розрахунку і під відсотки.

Товарний кредит вигідний не тільки кредиторам, але і позичальникам, бо дає можливість:

- фінансувати найменш ліквідну частину оборотних активів підприємства – виробничі запаси;
- отримати право власності на товари, продані у кредит, у момент їх одержання і тим самим вільно користуватися наданими матеріальними цінностями;
- знизити вартість позиченого капіталу, бо вартість даного виду кредиту, як правило, нижча вартості фінансового кредиту;
- скоротити тривалість фінансового циклу підприємства і відповідно, знизити його потребу у фінансових ресурсах.

Через свою незабезпеченість, товарний кредит є одним із найбільш ризикованих видів кредиту. Тому, перш, ніж його надавати, підприємство-кредитор повинно впевнитися, у тому, що йому повернуть борг у повному обсязі і у встановлений термін. Для цього необхідно володіти ефективною методикою проведення фінансово-господарської експертизи рівня кредитоспроможності потенційних дебіторів з метою зниження ризику неповернення боргів.

У вітчизняній економічній літературі проблеми оцінки кредитоспроможності позичальників досліджувалися багатьма вченими-економістами. Однак, їх увага спрямована, в основному, на оцінку рівня кредитного ризику банківських установ і диференціацію умов кредитування клієнтів. Метою ж нашого дослідження є розроблення пропозицій, спрямованих на вдосконалення методики оцінювання потенційної кредитоспроможності підприємств-позичальників при наданні їм товарного кредиту.

Початковим етапом фінансово-господарської експертизи кредитоспроможності кожного потенційного дебітора є оцінювання його ділової активності за такими напрямками:

- ділова репутація, чесність керівництва;
- результативність господарської діяльності, (обсяг господарських операцій і стабільність їх здійснення, якість отриманого прибутку; ефективність використання капіталу);
- склад та якість дебіторсько-кредиторської заборгованості;
- фінансова стійкість.

Проведений аналіз дасть можливість оцінити ділову активність підприємства-позичальника, яка характеризується системою якісних та кількісних показників-критеріїв.

Оцінювання ділової активності на якісному рівні може бути здійснене у результаті порівняння діяльності даного підприємства з підприємствами-партнерами, конкурентами за такими напрямками, як: ділова репутація підприємства, наявність постійних постачальників, споживачів, позиція на ринку, конкурентоспроможність продукції, наявність продукції, що поставляється на експорт.

Кількісні критерії ділової активності визначаються абсолютними і відносними показниками, які характеризують обсяг господарських операцій, стабільність їх здійснення, якість прибутку, рівень виконання плану за основними показниками діяльності.

Якість отриманого прибутку є високою, коли спостерігається позитивна прогресуюча (або ж стабільна) тенденція у зміні прибутку протягом тривалого періоду; більша частка в його складі припадає на прибуток від основної і операційної діяльності поряд з ростом прибутку від фінансової і інвестиційної діяльності; високим є рівень співвідношення поточної ринкової ціни акції і чистого прибутку, що припадає на одну акцію; відсутні негативні фактори формування операційного прибутку.

Основними відносними показниками ділової активності є показники ефективності використання авансованого капіталу та його складових, платоспроможності і ліквідності, фінансової стійкості.

Для того, щоб визначити місце підприємства серед аналогічних до нього підприємств за сферою використання капіталу, треба порівняти відносні показники та темпи росту основних показників його господарської діяльності. Чим вищі темпи росту, тим динамічніше розвивається підприємство, тим перспективнішим є вкладення додаткового капіталу у його діяльність чи співробітництво з ним.

На ділову активність підприємства впливають ряд факторів, що мають об'єктивний і суб'єктивний характер. До основних факторів можна віднести:

- фактор попиту на продукцію галузі;
- ціновий фактор, який відображає співвідношення середньоринкових цін і цін товаровиробника на продукцію. Чим менше таке співвідношення, тим гострішою для підприємства стає конкурентна боротьба.
- виробничий фактор, що визначає вікову структуру основного і оборотного капіталу, організаційно-технічний рівень виробництва; якість продукції, рівень її конкурентоспроможності;
- макроекономічні фактори, що відображають грошово-кредитну, податково-бюджетну, цінову, амортизаційну політику і інші заходи державного регулювання економіки.

З огляду на розглянуте, для вирішення питання про можливість надання товарного кредиту варто застосовувати розроблену нами систему критеріїв оцінювання кредитоспроможності позичальника (табл. 3.10).

Проведення фінансово-господарської експертизи потенційної кредитоспроможності суб'єктів господарювання передбачає використання об'єктивних та суб'єктивних даних, які отримують на основі фінансової звітності та шляхом опитування спеціалістів-експертів, працівників підприємств-партнерів, конкурентів та ін.

Для кількісного вираження критеріальних показників, як правило, використовується метод бального оцінювання. Кожному критерію присвоюється певна кількість балів з врахуванням його важливості, а тоді за допомогою методу сум встановлюється інтегральний показник, що відображає загальну кількість балів при якій кредитоспроможність вважається хорошою, задовільною і низькою.

Таблиця 3.10

Перелік основних критерії оцінки надійності позичальника

№ з/п	Критерії	Можливі варіанти кількісної оцінки, бали		
		0	1	2
1.	Ділова репутація	низька	середня	висока
2.	Якість прибутку	низька	середня	висока
3.	Якість дебіторської заборгованості	низька	середня	висока
4.	Якість кредиторської заборгованості	низька	середня	висока
5.	Коефіцієнт загальної ліквідності	менше 1	від 1 до 2	2 і більше
6.	Коефіцієнт проміжної ліквідності	менше 0,3	0,3 – 0,59	0,6-0,8
7.	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	менше 0,1	0,10 – 0,24	0,25-0,5
8.	Коефіцієнт автономії	менше 0,5	0,5	1
9.	Коефіцієнт забезпеченості власним капіталом	менше 0,1	0,1	більше 0,1
10.	Коефіцієнт співвідношення позиченого і власного капіталу	більше 0,5	0,5	менше 0,5
11.	Коефіцієнт забезпеченості матеріальних активів власним оборотним капіталом	менше 1	1	більше 1

З метою підвищення дієвості експертних оцінок при порівнянні підприємств-позичальників необхідно врахувати важливість показників-критеріїв. Для визначення коефіцієнтів важливості критеріїв та систематизації процедури експертизи доцільно використовувати метод розташування пріоритетів.

Покажемо запропоновану методику проведення фінансово-господарської експертизи рівня кредитоспроможності дебіторів на умовному прикладі. Так, розподіл за пріоритетами п'ятьох підприємств-позичальників a_1, a_2, a_3, a_4, a_5 , з врахуванням часткових критеріїв x_1, x_2, x_3, x_4 , за допомогою методу бального оцінювання можна здійснити з використанням комплексних пріоритетів ($P_{jком}$). Формула їх розрахунку має вигляд:

$$P_{i,ком} = \sum_{j=1}^n \beta_j' \cdot P_{ij}' \quad (1)$$

де P_{ij}' – відносний пріоритет i -го підприємства- позичальника за j -м критерієм;

β_j – відносний пріоритет j -го критерію;

n – кількість критеріїв.

Першим етапом експертизи є здійснення порівнянь підприємств-позичальників за кожним j -м критерієм, відображеним у таблиці 1. Приклад оформлення результату порівняння за першим критерієм відображений у таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Фрагмент результатів порівняння підприємств- позичальників за першим критерієм

$a_1 < a_2$	$a_2 > a_3$	$a_3 < a_4$	$a_4 > a_5$
$a_1 = a_3$	$a_2 > a_4$	$a_3 > a_5$	
$a_1 < a_4$	$a_2 < a_5$		
$a_1 = a_5$			

На другому етапі будують матрицю, де знаки $>$, $=$, $<$ замінюють коефіцієнтами переваг: 1,5; 1,0; 0,5 відповідно. Результати розрахунків відображують в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Матриця порівняння підприємств-позичальників за першим критерієм

Підприємства-позичальники	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	Сума значень по рядку	P_{ij}	P'_{ij}
A_1	1,0	0,5	1,0	0,5	1,0	4,0	19,0	0,157
a_2	1,5	1,0	1,5	1,5	0,5	6,0	30,0	0,247
a_3	1,0	0,5	1,0	0,5	1,5	4,5	21,25	0,175
a_4	1,5	0,5	1,5	1,0	1,5	6,0	28,5	0,235
a_5	1,0	1,5	0,5	0,5	1,0	4,5	22,75	0,188
У							121,25	1,0

Наступний етап експертизи передбачає послідовне визначення абсолютних пріоритетів (P_{ij}) підприємств-позичальників, а потім відносних (P'_{ij}).

Для розрахунку P_{ij} кожен рядок в матриці перемножується на вектор-стовпець.

$$P_{1,1} = 1,0 \cdot 4,0 + 0,5 \cdot 6,0 + 1,0 \cdot 4,5 + 0,5 \cdot 6,0 + 1,0 \cdot 4,5 = 19,0$$

$$P_{2,1} = 1,5 \cdot 4,0 + 1,0 \cdot 6,0 + 1,5 \cdot 4,5 + 1,5 \cdot 6,0 + 1,0 \cdot 0,5 = 30,0$$

$$P_{3,1} = 1,0 \cdot 4,0 + 0,5 \cdot 6,0 + 1,0 \cdot 4,5 + 0,5 \cdot 6,0 + 1,0 \cdot 1,5 = 21,25$$

$$P_{4,1} = \dots$$

$$P_{5,1} = \dots$$

Нормовані значення, тобто відносні пріоритети (P'_{ij}) отримують діленням:

$$P'_{ij} = \frac{P_{ij}}{\sum_{i=1}^n P_{ij}} \quad (2)$$

Сума P'_{ij} дорівнює одиниці.

Застосовуючи формулу 2, можна підрахувати значення відносного пріоритету підприємства-позичальника за першим критерієм. Він складає 0,157 ($P'_{1,1} = 19 : 121,25 = 0,157$).

Підприємства-позичальники за іншими критеріями оцінюються аналогічно.

Далі необхідно визначити важливість самих критеріїв оцінювання підприємств-позичальників. Для цього також застосовують метод розташування пріоритетів, з тією лише різницею, що об'єктами зіставлення у даному випадку є не підприємства-позичальники, а критерії їх оцінювання – X_j . Задача розв'язується за наведеною вище методикою.

У таблиці 3.13 розраховані відносні пріоритети β_j і є коефіцієнтами важливості критеріїв.

Після цих розрахунків можна визначити комплексний показник (пріоритет) для кожного підприємства-позичальника ($P_{i,ком.}$), обчислюється як сума добутків відносних пріоритетів підприємств-позичальників на відносні пріоритети критеріїв їх оцінювання. Підприємство-позичальник,

який отримав найбільше значення $P_{i\text{ком}}$ може вважатися найкращим серед інших.

Таблиця 3.13

Матриця важливості критеріїв оцінювання кредитоспроможності позичальників

Критерії оцінювання	K_1	K_2	K_3	K_4	Сума значень по рядку	β_j	β_j'
K_1	1,0	0,5	1,0	0,5	3,0	11,0	0,184
K_2	1,5	1,0	1,5	1,5	5,5	21,25	0,358
K_3	1,0	0,5	1,0	0,5	3,0	11,0	0,184
K_4	1,5	0,5	1,5	1,0	4,5	16,25	0,274
Σ	–	–	–	–	–	59,5	1,0

При проведенні фінансово-господарської експертизи кредитоспроможності позичальників до її учасників висуваються наступні вимоги: високий рівень загальної ерудиції, глибокі знання в галузі, яка досліджується; здатність до адекватного відображення об'єкта, який вивчається; наявність наукового інтересу до проблеми при відсутності практичної зацікавленості; наявність виробничого чи теоретичного досвіду з проблеми, яка вивчається; відносна стабільність оцінок у часі при відсутності додаткової інформації, яка може вплинути на оцінювання.

Міра відповідності експерта цьому комплексу вимог характеризує його компетентність. У свою чергу, оцінювання компетентності експерта дозволяє визначити його здатність до експертизи і врахувати середньозважену думку експерта при обробці її результатів.

При формуванні експертної групи користуються методами колективної оцінки і самооцінки.

Метод колективної оцінки використовується, якщо кандидати в експерти знають один одного особисто чи за публікаціями. Професійність кожного спеціаліста оцінюється іншими членами групи. Мета ж самооцінки дає можливість визначити компетентність експертів за наступною формулою:

$$K_{k_i} = \frac{K_{арг} + K_{об}}{K_{арг_{max}} + K_{об_{max}}} \quad (3)$$

де: Kk_i – коефіцієнт компетентності i -го експерта;

$Karg$ – коефіцієнт аргументації;

$Kоб$ – коефіцієнт обізнаності.

Компетентність експерта визначається структурою аргументів, які послужили йому основою для відповідей і мірою його обізнаності з проблеми, яка досліджується. Зіставлення значень коефіцієнтів аргументації та обізнаності, визначених кожним експертом з їх максимально можливим значенням дає можливість визначити коефіцієнт компетентності кожного з них.

У таблиці 3.14 відображено можливу структуру аргументів, відповідно до якої можуть бути розраховані коефіцієнти аргументації.

Таблиця 3.14

Структура аргументів, покладених в основу розрахунку коефіцієнта аргументації

Джерело аргументації	Рівень впливу джерела на Вашу думку		
	високий	середній	низький
Проведений Вами теоретичний аналіз	0,3	0,2	0,1
Ваш виробничий досвід	0,5	0,4	0,2
Узагальнення робіт вітчизняних авторів	0,05	0,05	0,05
Узагальнення робіт закордонних авторів	0,05	0,05	0,05
Ваше особисте знайомство зі станом справ за кордоном	0,05	0,05	0,05
Ваша інтуїція	0,05	0,05	0,05

Міра обізнаності експерта з проблеми визначається за допомогою коефіцієнта обізнаності, який як і попередній коефіцієнт, розраховуються кожним експертом самостійно.

Кількісне значення цього коефіцієнта лежить в інтервалі від 0 до одиниці.

$$0 \leq K \leq 1.$$

Розрахунок репрезентативності експертної групи здійснюється за формулою:

$$p = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Kk_i, \quad (4)$$

де: n – число експертів;

p – показник репрезентативності групи.

Умова репрезентативності експертної групи може бути представлена такою нерівністю [5].

$$0,67 \leq p \leq 1,$$

Статична обробка результатів експертизи може бути здійснена з використанням середніх величин (середньої арифметичної, медіани, кватилей) показників варіації матриць «більшості» та «крокової оцінки» [4, с. 141].

Узагальнення думок експертів M_j здійснюється у вигляді середньої арифметичної за наступною формулою:

$$M_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n m_{ij} \cdot K_{K_i}, \quad (5)$$

де: m_{ij} – оцінка вагомості j -ї проблеми, параметру, функції або суми балів, яка дана індивідуально кожним i -м експертом;

K_{K_i} – коефіцієнт компетентності i -го експерта;

n – число експертів, які дали оцінку j -го параметра, функції і т.д.

Оцінка міри узгодженості (α_j) думок експертів визначається за допомогою коефіцієнта варіації (v_j), який розраховується в три етапи:

На першому розраховується дисперсія (D_j) оцінок.

На другому знаходиться середньоквадратичне відхилення оцінок за формулою:

$$\sigma_j = \sqrt{D_j}, \quad (6)$$

На третьому розраховується коефіцієнт варіації (v_j) оцінок за формулою:

$$v_j = \frac{\sigma_j}{M_j}$$

Величина, обернена (v_j), характеризує міру узгодженості (α_j) думок експертів. Чим більша величина α_j , тим вища міра узгодженості думок

експертів.

Підводячи підсумок вищевикладеному, можна стверджувати, що запропонована методика фінансо-господарської експертизи надійності позичальника дасть можливість підприємствам диференціювати своїх партнерів за рівнем кредитоспроможності і знизити ризик неповернення боргів.

Список використаних джерел до підрозділу 3.7

1. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: учебный курс / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 1999. – 528 с.
2. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В. В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 432 с.
3. Лахтіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: монографія / Л. А. Лахтіонова. – К.: КНЕУ, 2001.- 387 с.
4. Серединська В. М. Економічний аналіз: навч. посібник / В. М. Серединська, О. М. Загородна, Р. В. Федорович; за ред. Р. В. Федоровича. – Тернопіль: Астон, 2010. – 416 с.
5. Справочник по функционально-стоимостному анализу. / А. П.Ковалева, Н. К. Моисеева, В. В. Сысун и др.; под ред. М. Г. Карпунина, Б. И. Майданчика. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 431 с.

ВИСНОВКИ

Наукове дослідження з проблем та перспектив розвитку статистики, аудиту та економічного аналізу дає нам змогу зробити наступні висновки:

1. Основними пріоритетними напрямками розвитку статистики на перспективу є: взаємодія з користувачами та респондентами, координація статистичної діяльності; зміцнення нормативно-правової бази та статистичної інфраструктури, впровадження міжнародних стандартів і рекомендацій; поліпшення процедур збирання, оброблення та поширення статистичної інформації; удосконалення організаційної структури і системи управління органів державної статистики; модернізація інформаційних та комунікаційних технологій; розвиток статистики в органах державної влади і координація дій у питаннях організації діяльності щодо збирання, обробки та аналізу статистичної інформації й адміністративних даних.

2. Результати діяльності підприємств формуються під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів, до яких зокрема належить рівень ресурсного забезпечення. Оцінювання впливу чинників на динаміку показників, які характеризують основні результати діяльності підприємств можливо проводити використовуючи багатофакторний індексний аналіз. Він дає змогу оцінювати тенденції їхнього розвитку та вплив істотних чинників, котрі визначають напрямок та швидкість змін показників. Статистична оцінка впливу чинників на результати діяльності підприємства дає змогу розробити заходи, що сприяють зменшенню впливу обмежень, пов'язаних з дією зовнішніх чинників.

3. Тернопільщина хоч і є невеликою за територією, площею та кількістю населення, вона має значний інвестиційний потенціал і протягом останніх років демонструє стабільне зростання макроекономічних показників. Вона порівняно з іншими регіонами має низку конкурентних переваг, які дають змогу прогнозувати суттєве збільшення обсягів залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у середньостроковій перспективі. Серед найважливіших конкурентних переваг є: вигідне географічне розташування

області; значний природно-ресурсний потенціал (унікальний туристично-рекреаційний потенціал); високий трудовий та науково-освітній потенціал.

4. Аналізуючи загалом масив досліджень з аудиту вітчизняних науковців і практиків можна зробити висновок про те, що багато з них вважають, що аудит, як наука, вже себе утвердив і за цією наукою майбутнє, але існує ще ряд суперечливих моментів та невирішених проблем, які вимагають їх подальшого наукового обґрунтування. Однією з проблем, на яку доцільно звернути увагу, є відсутність симбіозу методів різних наук, який сприяв би розробці теорії науки та розвитку нових наукових напрямків в аудиті: маркетингового аудиту, податкового аудиту, екологічного аудиту, аудиту якості, кадрового аудиту тощо.

5. Під аудитом ефективності слід розуміти системний, цілеспрямований процес отримання інформації про ефективність використання ресурсів на підприємстві, їх експертно-аналітична оцінка з метою виявлення причин невідповідності даних встановленим критеріям (плановим і нормативним показникам, нормам тощо) і формування рекомендацій стосовно їх усунення. Застосування в Україні аудиту ефективності дасть змогу не тільки виявити недоліки чи порушення фінансово-господарської діяльності економічним суб'єктом, але й запропонувати шляхи підвищення ефективності використання ним матеріальних, трудових та інших ресурсів.

6. Сучасний аудит ефективності є комплексним процесом, який охоплює фінансовий, операційний аудит та економічний аналіз і розпочинається з отримання необхідних знань про економічний суб'єкт, його діяльність, основні функції, здатність управлінського персоналу (менеджерів) ефективно виконувати свою роботу тощо. Цей вид аудиту у багатьох країнах світу належить до аудиту урядових структур і державних підприємств, але в окремих випадках поширюється на приватні компанії. В таких випадках особи, що здійснюють аудит ефективності, мають статус незалежних, а не державних аудиторів, які працюють у контролюючих органах.

7. В Україні існують об'єктивні фактори, які зумовлюють необхідність здійснення державного фінансового контролю виконання бюджетних програм. Такий контроль має бути систематичним і охоплювати всі види бюджетних програм. Для здійснення державного фінансового контролю виконання бюджетних програм в Україні створено мінімально необхідну правову базу.

8. Незважаючи на об'єктивні і суб'єктивні причини, що гальмують становлення соціального аудиту в Україні, вважаємо, що він є невід'ємною складовою соціально відповідального бізнесу і тому повинен впроваджуватись більш активно. Соціальний аудит дає можливість усім зацікавленим сторонам отримувати об'єктивну інформацію про реальний стан соціальної сфери підприємства, а керівництву - виявляти приховані причини неефективної діяльності, соціальної напруженості і, тим самим, мінімізувати соціальні ризики та намітити заходи щодо підтримання системи соціальних відносин у нормальному стані.

9. У даний час в Україні мотивація персоналу полягає лише в маніпулюванні заробітними платами : підприємства то збільшують, то зменшують платню працівників залежно від їх перебування на ринку. Лише великі підприємства висококваліфікованому персоналу, крім високої заробітної плати пропонують соціальний пакет, який покриває частину витрат його життєдіяльності (медична страховка, доплата до відпускних, мобільні послуги тощо).

10. Сформовані теоретичні положення та практична модель аудиту, а також рекомендації щодо її реалізації у програмному продукті сприятимуть підвищенню оперативності та якості аудиту в умовах використання комп'ютерних інформаційних технологій. В перспективі вони можуть бути взяті за основу удосконалення програмного забезпечення проведення аудиту. Розвиток такого напрямку наукових досліджень є надзвичайно важливим з двох основних причин. По-перше, важливо розвивати вітчизняний ринок програмних продуктів автоматизації зовнішнього аудиту, щоб через

конкуренцію досягати зниження їхньої вартості. По-друге, такі дослідження сприятимуть подоланню проблем, пов'язаних з використанням сучасних інформаційних систем при проведенні аудиту.

11. Однією з функціональних особливостей фінансового контролю у сфері державної митної справи є використання такої специфічної форми контрольних процедур як постмитний аудит. Незалежно від того, з якої точки зору розглядати пост митний аудит, як функціональну складову митної системи держави, додаткову систему контролю і напрямок підприємницької діяльності чи як форму митної діяльності, що забезпечує державні інтереси, він залишається формою здійснення митного контролю, як самостійного напряму державного фінансового контролю.

12. Аналіз в сфері економіки варто розглядати у різних площинах теорії та практики діяльності підприємств, організацій, закладів, тобто як: одну з провідних економічних наук або одне з її відгалужень; метод наукових досліджень; функцію управління суб'єктом підприємницької діяльності; спосіб мислення підприємця, економіста; навчальну дисципліну; вид практичної діяльності або один з її напрямків. Нині доцільно вести конструктивну дискусію щодо економічного аналізу, як науки, з трьох наступних базових позицій: економічний аналіз – цілісний об'єкт наукових досліджень; економічний аналіз – рівноцінний і взаємодоповнюючий об'єкт наукових досліджень разом з бухгалтерським (фінансовим) обліком і аудитом; економічний аналіз – певна додаткова складова однієї або кількох із економічних наук.

13. Одним із важливих напрямків вдосконалення аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єкта господарювання є широке використання економіко-математичних методів. Їх застосування в аналізі інвестиційно-інноваційної діяльності потребує: системного підходу до вивчення цієї сфери діяльності підприємств і організацій, обліку взаємозв'язків між різними аспектами інвестиційно-інноваційних процесів; розроблення комплексу економіко-математичних моделей, котрі відображають кількісну

характеристику інвестиційно-інноваційних процесів і завдань, які вирішують за допомогою аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності; вдосконалення системи техніко-економічної інформації, що характеризує створення інновацій на підприємствах та організаціях галузі; розроблення автоматизованої системи управління створенням виробничих інновацій.

14. Недивлячись на всю складність фінансової ситуації, в Україні є об'єктивні передумови для залучення заощаджень населення у економічний кругообіг та перетворення їх в інвестиції, що є одною із основних передумов економічного зростання в Україні. Зазначене засвідчує, що за таких умов має суттєво підвищитись роль державних органів у стимулюванні та посиленні мотивації населення до здійснення організованих заощаджень. Серед таких напрямків можна запропонувати: підвищення фінансового потенціалу населення шляхом: активізації його економічної поведінки; посилення стимулюючої функції податків; розширення легальних джерел додаткових доходів; підтримки підприємницької діяльності; реалізації механізмів соціального захисту; повернення довіри громадян до фінансового сектора економіки, управління ризиками та мінімізацію трансакційних витрат в умовах кризи та нестабільності економічного розвитку; розвиток системи страхування заощаджень та гарантування збереження вкладів; створення мотиваційних передумов до заощадження.

15. Компетентність експерта-економіста визначається структурою аргументів, які послужили йому основою для відповідей і мірою його обізнаності з проблеми, яка досліджується. Зіставлення значень коефіцієнтів аргументації та обізнаності, визначених кожним експертом з їх максимально можливим значенням дає змогу визначити коефіцієнт компетентності кожного з них.